

Udkast 24.09.2021

Sproget i verden

Tekstforståelsens filosofiske grundlag

Af Peter Widell

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
1. Indledning	7
2. Logik	10
2.1 Propositionen	10
2.2 Slutningen	27
2.3 Logik som syntaktisk lære om slutningen	43
2.4 Logik, handling og sprog	48
2.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	59
3. Den instrumentelle handling	68
3.1 Det instrumentelle handleskema (AGENT-skemaet)	69
3.2 Kausalskemaet (TINGS-skemaet)	76
3.3 Typer af instrumentel handle	87
3.4 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	92
4. Talehandlinger, assertiver	99
4.1 Institutionelle handlinger (PERSON-skemaet)	101
4.2 Illokutioner og assertiver	106
4.3 Perlokutioner	113
4.4 Metaassertiver	114
4.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	118
5. Implikaturer	121
5.1 Direktivet, kommissivet og informativet	123
5.2 De grundlæggende talehandlingstyper i sproget	130
5.3 Præsuppositioner	137
5.4 Kontekstuelt berigede udtryk (eksplikaturer)	142
5.5 Metaassertiv og præsupposition	144
5.6 Metassertiv og perlokution	145
5.7 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	149

6. De grundlæggende hjemmeltyper	153
6.1 Logik, mængdelære og mereologi	153
6.2 Metafysik: Ting, Agent, Person	156
6.3 Taksonomier, naturlove og teorier	158
6.4 Hypoteser og videnskabelige teorier	161
6.5 Praktisk viden	162
6.6 Konventioner: Viden om propositioners indhold	164
6.7 Følelsesmæssige, herunder æstetiske, erfaringer	167
6.8 Oversigtsskema over de seks hjemmeltyper	169
6.9 Hjemlernes rangorden	170
6.10 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	176
7. Den saglitterære tekst	177
7.1 Kohæsion	191
7.2 Kohærens	198
7.3 Samspillet mellem kohæsion og kohærens	200
7.4 Tekstreduktion	203
7.5 Den argumentative diskurs	213
7.5.1 Filosofisk-analytisk diskurs	219
7.5.2 Teoretisk-empirisk diskurs	229
7.5.3 Praktisk-etisk (og teknisk) diskurs	236
7.5.4 Æstetisk diskurs	240
7.5.5. Diskursen som rationalitetssammenhæng	244
7.6 Den argumentative tekst	245
7.7 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	252
8. Den skønlitterære tekst	263
8.1 Figurativitet	266
8.2 Tropicitet (metaforicitet)	272
8.2.1 Markøren	274
8.2.2 Mekanismen	276
8.2.3 Parafrasen	277
8.2.4 Metafor, metonymi og symbol	279
8.3 Fiktonalitet	284
8.4 Realisme	288
8.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	293
9. Genrer	295
9.1 Tekstgenrer	295
9.2 Tre typer tematiske genreanalyser	304
9.3 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger	322
10. Litteratur	325

Appendiks om modallogik	345
Definition af grundbegreber	349
Formallogisk notation	378

*What's in a name? That which we call a rose by
any other name would smell as sweet.*

William Shakespeare: *Romeo and Juliet*.

Forord

Hvorfor denne bog?

Denne bog er – som nævnt i titlen – en bog om tekstforståelse. Dvs. det er en bog, hvor der introduceres dels tekstteoretiske begreber og teoridannelser, dels forskellige analyseeksempler.

Men bogen har også et specielt sigte, idet det er intentionen med bogen at se tekstforståelsen mere bredt som en logisk, videnskabsteoretisk og filosofisk reflekteret omgang med tekster.

De fleste bøger om tekstteori og tekstanalyse standser ved en blot intuitiv forståelse af teksten. De medreflekterer sjældent det logiske, videnskabsteoretiske og filosofiske grundlag herfor. Under alle omstændigheder har de ikke den totaliserende indgang til området, som man vil finde i bogen her.

Bogen skal bl.a. ses som et opgør med de poststrukturalistiske, socialkonstruktivistiske og relativistiske tilgange til tekstanalysen, der har været fremherskende inden for humaniora i de seneste halvthundrede år (jf. oversigtsværkerne Esmark, Bagge Laustsen & Åkerstrøm Andersen 2005a og 2005b; jf. også kort oversigt i Wille 2007: 263-278). Selv om mange, men desværre langt fra alle, er begyndt at afsværge sig de mere ekstreme udgaver af disse filosofiske og videnskabsteoretiske positioner, er kritikken ofte halvhjertet og utilstrækkeligt gennemtænkt. Det håber jeg så, at denne bog skulle kunne råde bod på.

I opposition til ovennævnte positioner er det en erklæret hensigt med bogen at se på en tekst ud fra et anti-relativistisk, *realistisk funderet* ståsted: Hvor man fx inden for konstruktivismen mener, at det er teksten, der danner udgangspunkt for forståelsen af verden, vil analyserne her i bogen bygge på det stik modsatte synspunkt. Den sociale og sproglige verden er rigtignok i sig selv en konstruktion. Det skal medgives. Og hvordan det forholder sig, vil vi også udførligt redegøre for. Men det betyder ikke, at den instrumentelle handleverden og den rent fysiske verden så også skulle bestå i konstruktioner. Det vil være opfattelsen i bogen, at kausaliteten i den fysiske verden tværtimod er *helt uafhængig af*, hvordan vi vil indgribe i

den, ligesom de indgreb, vi foretager i den som instrumentelt handlende væsener, igen vil være *helt uafhængige af* vores sociale handlen, inklusive vores tale.

Som et særkende ved bogen behandles ikke kun den saglitterære tekst, men også den skønlitterære. Dette, for bl.a. at vise, at der – i modsætning til, hvad der hævdes af mange i dag – findes rationelle tilgange ikke blot til den saglitterære tekst, men også til den skønlitterære. I den sammenhæng vil denne bog også være et opgør med den – af mange med stolthed selvpåførte – irrationalisme, der uheldigvis har præget en stor del af litteraturbeskæftigelsen i de senere år.

1. Indledning

Ved tekstteori og tekstanalyse er følgende tre grundbegreber af afgørende vigtighed:

- (1) begrebet **instrumentel handling**
- (2) begrebet **talehandling**
- (3) begrebet **implikatur**

Det vil være hensigten at vise, at netop disse tre begreber danner en oversigtlig, men samtidig forklaringsrig, indgang til tekstanalysen og til tekstforståelsen i al almindelighed. Idet vi i det følgende vil skelne mellem **tekst** og **samtale**, vil vi ved en tekst forstå en meningsfuld sekvens af korrekt formulerede sætninger, såkaldte **talehandlinger**, produceret af kun én person, og ved en samtale en meningsfuld sekvens af talehandlinger, produceret på skift af to eller flere personer. Da tekster og samtaler ikke eksisterer i et tomrum, men har deres forankring i den menneskelige **instrumentelle handlepraksis** i verden – tekster bruges til noget – vil vi også fokusere på dette forhold gennem begrebet om **kommunikativ handlen**. Ved kommunikativ handlen vil vi slet og ret forstå samtaler og tekster, for så vidt som de er indlejret i og virker styrende ind på den menneskelige instrumentelle handlepraksis.

Alle tekster og samtaler har i større eller mindre grad denne instrumentelle egenskab. Et særligt tydeligt velkendt eksempel på et stykke kommunikativ handlen finder vi ved fælles madlavning i et køkken, hvor replikker som “Ræk mig lige kniven!” og “Nu skal jeg nok sætte kartoflerne over.” umiddelbart spiller en rolle for, om de fælles bestræbelser på at få madretten på bordet nu også vil lykkes.

En vigtig distinktion inden for tekstområdet er distinktionen mellem **saglitterære tekster** og **skønlitterære tekster**. Nu vil vi få at se, at begreberne i (1), (2) og (3) ovenfor netop vil give os redskaber i hænde til at foretage en klar og tydelig distinktion mellem de to typer af tekster. Først og fremmest vil vi kunne vise, at der for enhver samtale eller saglitterær tekst ligger et bestemt **kooperationsprincip for kommunikation** til grund, som vil kunne sikre samtalen og den saglitterære tekst meningsfuldhed og forståelighed. Men herudover vil vi også kunne vise, at det, der netop karakteriserer den skønlitterære tekst, er, at den på afgørende punkter bryder med dette **kooperationsprincip**, for i stedet at åbne for en række **æstetiske effekter**.

Lige så vigtigt som begrebet om kommunikativ handling er begrebet om **argumentativ diskurs**. Dette begreb bygger på den velkendte intuition om, at vi i vores kommunikative handling ofte kan tale forbi hinanden, men alligevel efterfølgende vil være i stand til at rette op på denne situation. Grundlæggende gælder det i den kommunikative handling om at være rationel og i den forstand forståelig. Men her er det lige så klart, at vi ofte har vanskeligt ved at leve op til dette formål. Vi misforstår ofte hinanden og siger ting, der ikke hænger sammen. Men her har vi så netop den argumentative diskurs at ty til for at forbedre på forståeligheden og rationaliteten i det, vi siger.

Vi vil se, hvordan midlerne for en sådan diskurs allerede ligger gemt i de forudsætninger, vi udgår fra, når vi i almindelighed handler og taler. Her spiller især logikken en væsentlig rolle.

I virkeligheden er **logikken** det uomgængelige fundament for al handling og tale og dermed også for enhver form for tekstfremstilling. Derfor vil vi indledningsvis vende os mod logikken og dens kernebegreber: **propositionen** og **slutningen**. Det vil ske i kapitel 2. Men det rationelle fundament for vores handling og tale omfatter ikke blot logikken, men også de to helt afgørende indbyrdes forbundne begreber om henholdsvis **instrumentel handling** og **kausalitet**, som vil blive belyst i kapitel 3, og de to helt afgørende grundbegreber i relation til den menneskelige kommunikation, nemlig den **assertive talehandling** – eller kort **assertivet** – som vil blive behandlet i kapitel 4, samt endelig **implikaturen**, som vil blive behandlet i kapitel 5.

Efter de fem første kapitler vil man kunne finde et opsummerende kapitel omkring de slutningsformer, vi grundlæggende betjener os af som mennesker, og disse slutningsformers indbyrdes sammenhæng (kapitel 6).

Undersøgelsen vil igen danne udgangspunkt for en konsultation af **den saglitterære tekst**, hvor vi specielt vil tage begreberne om **tekstkohæsion**, **tekstkohærens** og **tekstreduktion** op til behandling (kapitel 7, afsnit 7.1-7.4).

Den **argumentative diskurs** og den **argumentative tekst** vil få tildelt et særligt afsnit (kapitel 7, henholdsvis afsnit 7.5 og 7.6). Ligeledes vil vi ofre et selvstændigt kapitel på at belyse, hvad der specielt karakteriserer **den skønlitterære tekst** (kapitel 8). Efter kapitlet om den skønlitterære tekst vil vi også forsøge at lægge de første grundsten til en **genre teori** (kapitel 9).

Hvis man vil søge oplysning om standardlitteraturen inden for et af de behandlede

områder, kan man finde en emneopdelt litteraturliste bag i bogen. Bag bogens enkelte kapitler vil man også kunne finde en række spørgsmål, refleksioner og uddybninger. Desuden vil man bag i bogen kunne finde en oversigt over de vigtigste begreber opstillet i en orden, der afspejler kapiteldelingen i bogen. I forbindelse med denne begrebsoversigt findes et indeks, hvor man vil kunne slå de fleste af de begreber op, der introduceres i bogen. Derudover vil der findes eksempler på forskellige tekstanalyser.

Et kapitel for sig er noterne. Jeg har i min note-strategi søgt at finde en forhåbentlig rimelig balance mellem på den ene side sikringen af et naturligt overordnet flow i bogens brødtekst og på den anden side præsentationen i noteform af en række forholdsvis mere stoftunge indskud.

Teksten er systematisk opbygget. Vil man tilegne sig alle tankerne i bogen, skal man nok afsætte en del tid, især hvis man vil arbejde sig gennem alle noter, opgaver, refleksioner og uddybninger.

Er man i bekneb for tid, findes der alternative læsestrategier. En mindre tidskrævende tilgang vil være at tage udgangspunkt i begrebsoversigten bag i bogen og læse den grundigt igennem – eventuelt med sidespring til selve brødteksten, hvor man vil kunne finde en mere uddybet forklaring på begreberne.

Er man ikke interesseret i, hvordan logisk gyldige slutningsformer er begrundet rent sandhedsfunktionelt, kan man – efter at have dannet sig et mere flygtigt indtryk af logikken ved at læse de første 6 punkter i begrebsoversigten bag i bogen – springe de første sider i bogen over og begynde læsningen fra s. 27 til slutningen. Det skal dog understreges, at selv om disse sider kan overspringes, rummer de væsentlige indsigter om logikken og dens væsen, som altid vil kunne give nyttige forkundskaber.

Hvis man blot skal søge oplysning om et enkeltbegreb, vil man kunne slå det op i indekset og herfra komme videre til et forhåbentligt relevant henvisningssted.

2. Logik

Logik er læren om den mulige repræsentation af kendsgerninger i verden. Dermed er logik defineret som betydningslære eller **semantik**, dvs. som en lære om, hvordan tegnudtryk er i stand til at bære meningsindhold. I det omfang man ser semantikken som disciplin for studiet af, hvordan ordet allerførst får mening gennem repræsentation af kendsgerninger i verden, vil “logik” og “semantik” faktisk være synonyme betegnelser. Lad os kalde læren om logik som mulig repræsentation af kendsgerninger i verden for *den repræsentationelle synsmåde på logik*.

Ofte ser man logik defineret som **læren om det at drage tankemæssige slutninger**. Det muliggør et andet udgangspunkt for logikken. Her ses logikken som *tankebevægelse fra én sætning til den næste* eller – som vi også kan udtrykke det – som udtrykslære, **syntaks**. Lad os kalde læren om logik som det at drage slutninger for *den slutningsbaserede synsmåde på logik*.

Vi vil i det følgende se på begge synsmåder. Traditionelt har man lagt mest vægt på den slutningsbaserede synsmåde på logik. Det vil vi ikke gøre. Vi mener ikke, at logikkens grundlag skal findes i syntaksen. Tværtimod skal syntaksen snarere ses som et *biprodukt* af, at vi handler logisk i den første, semantiske betydning af ordet logik. Over for enhver form for syntaktisk grundbestemmelse af logikken – en logisk syntaks – vil vi derfor i det følgende understrege vigtigheden af, at det ikke er vores slutninger, der bestemmer, hvordan vi repræsenterer kendsgerninger i verden, men omvendt logikken som almen repræsentationsform, der bestemmer, hvad der gælder for at være logiske slutninger.

I konsekvens af dette forhold vil vi derfor begynde med semantikken og den semantiske synsmåde og vise, hvordan den danner et nødvendigt grundlag for slutningslæren.

2.1 Propositionen: Udgangspunktet for en korrekt forståelse af, hvad logik er, skal først og fremmest findes i en forståelse af, hvad en **proposition** er. En proposition kan også kaldes en **prædikation**, et **udsagn** eller en **tanke** – kært barn har mange navne. En proposition er grundlæggende karakteriseret ved det forhold, at den kan være **sand** eller **falsk**. Den er sand, hvis det, der præsenteres gennem den, stemmer overens med, hvad der er tilfældet i verden, dvs. med kendsgerningerne, og ellers falsk.

Selve propositionen kan siges at bestå af tre komponenter:

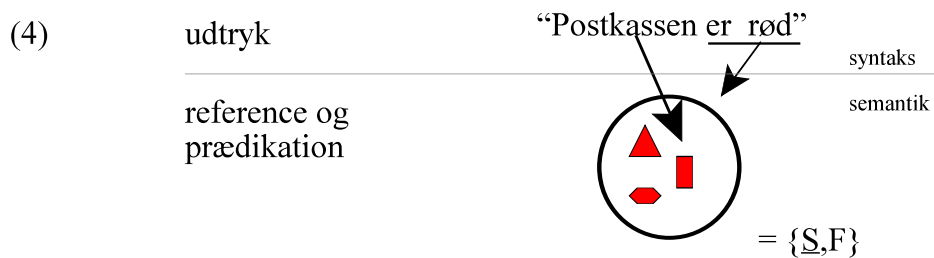
- (a) en **singulær reference**, dvs. en reference til en genstand i verden enten direkte (ved pegning) eller ved hjælp af et eller flere **nominale udtryk** (stående som fx grammatisk subjekt eller grammatisk objekt). De kan i det naturlige sprog antage form af:
- (i) **egennavne**, dvs. udtryk som fx “Hans” eller “Det Kongelige Teater”, hvormed man direkte vil kunne referere til bestemte genstande i verden.
 - (ii) **bestemte beskrivelser**, dvs. udtryk som fx “manden henne på hjørnet”, “min søsters børn”, der kan bruges, hvis man vil udpege en bestemt genstand i verden via en angivelse af en eller flere af denne genstands egenskaber.
 - (iii) **ubestemte beskrivelser**, dvs. udtryk som “en soldat” eller “en farlig krokodille”, sådan som vi kan finde disse udtryk i sætninger som “Der kom en soldat marcherende hen ad landevejen.” eller “De så en farlig krokodille i zoologisk have.”; med ubestemte beskrivelser udpeges en genstand blandt en mængde genstande, hvor det ikke er klart, hvilken genstand der er tale om.
- (b) en **reference til et prædikat**, dvs. en reference til en mængde genstande ved hjælp af et **prædikatsudtryk**, fx “... er rød” eller “... ligger på ...”; således bruges prædikatsudtrykket “... er rød” fx til at referere til alle røde genstande i verden, og udtrykket “... ligger på ...” til at referere til alle ‘ligge på’-relationer mellem genstande i verden (eller i praksis den del af verden, det i en given situation er relevant at tale om).
- (c) selve **propositionen** (eller **prædikationen** eller **prædikatskrivningen**), hvor det afgøres, om de genstande, nominalerne refererer til, er element(er) i mængden af de genstande eller relationer mellem genstande i verden, som prædikatet refererer til, eller om de ikke er. Man kan i den forbindelse se propositionen som udtryk for reference til en **sandhedsværdi**, nærmere bestemt enten til sandhedsværdien **sand** eller sandhedsværdien **falsk**.

Forholdene i (a), (b) og (c) kan måske bedst belyses, hvis vi forklarer dem nærmere gennem

følgende eksempel:

Propositionen ‘Postkassen er rød.’ er sand, hvis den genstand, der refereres til med nominalet “postkassen”, er medlem af mængden af de genstande, der refereres til med prædikatsudtrykket “... er rød”, og ellers falsk.

Forholdene kan også – og måske mere instruktivt – belyses gennem en visualisering af eksemplet i nedenstående figur, hvor vi, som man kan se, finder syntaksen over strengen og semantikken under strengen:

I (4) repræsenterer pilene henholdsvis referencen med udtrykket “postkassen” til en postkasse i verden og referencen med prædikatsudtrykket “... er rød” til mængden af alle røde genstande i verden (omkranset af cirklen). Selve propositionen fremgår så af det forhold, at den postkasse, der refereres til, er medlem af mængden af alle røde genstande i verden. Outputtet – det, der står ved lighedstegnet – er en sandhedsværdi, her sandhedsværdien sand (hvilket er markeret med en streg under S’et i tuborgparentesen).

Som man kan se, indeholder vores eksempel kun ét nominalt udtryk, nemlig subjektudtrykket “postkassen”, men der kan godt være flere. Et eksempel på en sætning med flere nominale udtryk finder vi i sætningen “Bogen ligger på bordet.” med det tidligere anførte “... ligger på ...” som prædikatsudtryk. Her er såvel “bogen” som “bordet” nominale udtryk. En sådan sætning er først udtryk for en sand proposition, når der dels er en bog, som det nominale udtryk “bogen” kan referere til, dels er et bord, det nominale udtryk “bordet” kan referere til, og der eksisterer en relation, her en rumlig relation, mellem de to referenter, prædikatsudtrykket “ligge på” kan referere til.

Nominale udtryk står generelt for det, man i logikken kalder for **argumenter**.

Det gælder for alle prædikatsudtryk med flere end ét argument, at de i stedet for at referere til mængder af genstande refererer til **mængder af relationer**.

Et eksempel på en sætning med ikke blot to, men tre argumenter finder vi i sætningen “Julie gav Jens en bog i julegave.” Her er propositionen først sand, når der er en Jens, “Jens” refererer til, en Julie, “Julie” refererer til, en bog, “en bog” refererer til, og vi kan finde en give-i-julegave-relation mellem de tre referenter, prædikatsudtrykket “give i julegave” refererer til.

En proposition må ikke forveksles med en sætning. Ligeledes må det, propositionen består af, ikke forveksles med et prædikatsudtryk eller en reference med et nominal. Sætninger, nominale udtryk og prædikatsudtryk er *sproglige udtryk*.¹ Propositioner derimod kræver, at vi har **situerede sætninger**, dvs. enkeltforekomster af sætninger knyttet til bestemte situationer, så det er muligt at sikre reference og prædikation og give propositionerne en sandhedsværdi.² “Postkassen er rød.” er en sætning uden sandhedsværdi. Det er først, når den anvendes i en bestemt situation, at man vil kunne omskabe den til en proposition – nemlig propositionen ‘Postkassen er rød.’ – ved at tilordne den en sandhedsværdi.³

Gennem den ovenfor præsenterede forståelse af logikken som på den ene side tilordning af genstande til nominaler og på den anden side tilordning af sandhedsværdier til propositioner, har vi givet en såkaldt **semantisk karakteristik af sætningen**.

¹ Der ligger en dobbelthed gemt bag brugen af vendingen “sproglige udtryk”. Sproglige udtryk kan være enkeltforekomster af sproglige udtryk (engelsk: tokens) som fx udtrykket “slå”, skrevet her; men det kan også dreje sig om typer af sproglige udtryk (engelsk: types), sådan som man mener det, når man fx siger “Det danske verbum *slå* er stærkt bøjet.”, eller når man i almindelighed tænker på anvendelsen af sproglige udtryk på dansk. Er der tale om sætninger, er det klart, at det kun er sætninger i den første betydning af ordet, man kan danne propositioner ud fra.

Distinktionen mellem *enkeltforekomst* og *type* vil ikke blive særmarkeret i bogen her.

² Sætninger omtales ofte som enheder, der kan være sande (eller falske). Men det er altså ikke en helt korrekt måde at formulere sig på. Når der tales om sætningers sandhed, er udgangspunktet *situerede sætninger*, dvs. sætninger, der giver os sande eller falske propositioner. Ikke sætninger.

³ I det følgende vil følgende tegnkonvention blive fulgt: Der anvendes dobbelt-anførselstegn, når der tales om udtryk, dvs. ord og sætninger, men enkelt-anførselstegn, når der tales om situerede udtryk, dvs. situerede ord og situerede sætninger, eller abstraktioner på baggrund af sådanne situerede udtryk, fx begreber som ‘kat’ eller ‘frihed’. Også ved rene skematiske angivelser – fx af typen “P(A)”, hvor “P” er et vilkårlig prædikatsudtryk og “A” er en vilkårlig sætning, eller af typen “p”, “p og q” eller “hvis p, så q” (jf. senere), hvor “p” og “q” er en vilkårlig sætning – vil vi operere med denne dobbelte brug af anførselstegn: Altså “p” er en vilkårlig sætning, og ‘p’ en vilkårlig proposition.

Dobbelt-anførselstegn kan i bogen her også anvendes på vanlig vis, når noget citeres.

Det er først og fremmest den tyske logiker og filosof Gottlob Frege, vi kan takke for denne indsigt om logikken.⁴ Frege drager visse væsentlige slutninger af denne semantiske karakteristik af sætningen: Hvis vi nemlig ud fra denne semantiske forståelse nu kan sige, at en situeret sætning altid vil være i stand til at give os enten en sand eller en falsk proposition, vil vi også omvendt kunne sige, at en sætning altid vil kunne repræsentere en *stående mulighed* for i forskellige situationer at give os konkrete sandhedsværdier. Vi vil altså dermed i virkeligheden kunne sige, at *en sætnings propositionelle mening altid vil være lig med dens sandhedsbetingelser*, dvs. lig med de betingelser i verden, der skal foreligge, for at den situerede sætning er henholdsvis sand eller falsk.

Dette vigtige begreb om **mening-som-sandhedsbetingelse** er helt afgørende for at forstå propositionen og i det hele taget, hvad der karakteriserer de logiske strukturer i sproget. Her er det dog en væsentlig pointe, at når mening sættes lig med sandhedsbetingelse, så er det alene **den propositionelle mening** i sproget, der er tale om, og *ikke sproglig mening generelt*. I definitionen af det generelle meningsbegreb spiller nemlig ud over propositionen også den såkaldte **talehandling** en rolle, hvilket vi vil vende tilbage i kapitel 4.

En sætning består, som vi har set, af en kombination af udtryk, hvormed vi kan referere til genstande – egennavne, bestemte og ubestemte beskrivelser – og et prædikatsudtryk, hvormed vi kan referere til et prædikat eller – som vi med Frege også kan kalde det – et begreb. Således kan vi med Frege tale om, at prædikatsudtrykket “rød” refererer til begrebet ‘rød’.

Men her skal man være forsigtig: For mens propositioner er selvstændige størrelser, er begreber det ikke. Det har Frege gjort en del for at understrege. Begreber er *abstraktioner* fra de propositioner, der alene kan give begreberne eksistens som begreber vis-a-vis de situationer, de bruges i: Begreber er strengt taget ikke ‘rød’, ‘firkantet’ eller ‘ko’. Begreber er – som Frege understreger det – fragmenterede situerede sætninger og har i virkeligheden formen ‘_ er rød.’ og ‘_ er firkantet.’, ‘_ er en ko.’, ‘_ er på _’, ‘_ byder _ til _’ osv., hvor pladsholderen “_” i eksemplerne står for, at vi for at nå frem til et begreb skal rundt om alle de konkrete referencehandlinger, der vil kunne give prædikatsanvendelsen en sand eller en falsk proposition

⁴ Se hertil Frege 1967 (1879); 2002a (1891); 2002b (1892); 2002c (1918-1919). Frege regnes med rette for den egentlige grundlægger af såvel den moderne logik som den moderne semantik.

som resultat.⁵

Vi taler – og kan dog også med en vis ret – tale om ‘rød’ eller ‘ko’ som et begrebs- eller meningsindhold “bag” de enkelte røde genstande i verden.⁶ Men med denne talemåde skal vi passe på ikke at selvstændiggøre selve begrebs- eller meningsbegrebet. Knyttes meningsbegrebet til sandhedsbegrebet, *vil enkeltinstansen i den konkrete talesituation nemlig altid være fordret*, her de enkelte røde genstande, vi refererer til. Ellers vil vi ikke kunne give propositionen dens tiltænkte sandhedsværdi. Det er i den forbindelse vigtigt at se, hvad der er på spil her: Vil man have respekt for propositionens bundethed til de situationelt forankrede sandhedsbetingelser, må man samtidig indse vigtigheden af at gøre op med forestillingen om *et eviggyldigt meningsindhold* eller – alternativt – om *et for én gang etableret semantisk system* bag disse situationelt forankrede sandhedsbetingelser. Ethvert meningsindhold, ethvert semantisk system forudsætter de genstande i verden, der allerførst vil kunne give systemet substans.

Begreber af typen ‘_ er rød.’ osv. kan man også ofte se benævnt som **propositions-funktioner**. Her er ord delen “funktion” vigtig, fordi den signalerer, at kun hvis vi sætter et egennavn ind på den tomme plads i propositionsfunktionen, og dette egennavn igen viser sig at have en reference, vil vi kunne få en sand (eller falsk) proposition ud af det.⁷

En anden indsigt hos Frege, der hænger delvis sammen med hans opdagelse af, at sætningen kan ses som en funktion, knytter sig specielt til hans karakteristik af begrebet i sætningen. I artiklen “Mening og betydning” fra 1894, viser Frege eksempler på, at det ikke vil være muligt, at udtømme de sandhedsbetingelser, der refereres til med en proposition, gennem

⁵ Frege taler i den forbindelse om, at en proposition, der mangler reference, er *umættet* (tysk: ungesättigt, Frege 2001 (1892): 188; engelsk: unsaturated)). En proposition er først *mættet*, når det begreb, prædikatet står for, forbinder sig med det, som egennavnet eller et andet refererende udtryk refererer til, fx ‘*Postkassen er rød.*’

⁶ Det var med denne slutning angående begrebet eller meningsindholdet, Platon grundlagde sin *meningsrealistiske* filosofi, sin *idé- eller formlære*: Når vi kan referere til kørerne på marken og holde dem ude fra alt det, der også kunne ses på marken, græsset, blomsterne osv., så er det ifølge Platon, fordi der eksisterer et eviggyldigt ‘ko’-begreb bag alle kørerne, et ‘ko’-begreb, som alle kørerne på marken må *participere i*, som Platon udtrykker det.

⁷ Udtrykket “propositionsfunktion” (engelsk: “propositional function”) stammer fra den engelske filosof Bertrand Russell 1903: 106. Det at se selve sætningen som en *funktion* stammer imidlertid fra Frege selv (jf. Frege 1967 (1879), 2002a (1891)), som låner sit begreb fra *det matematiske funktionsbegreb*, hvor man i forbindelse med en ligning som fx $x = f(y)$ taler om *x som en funktion af y*. Frege ser umiddelbart forbindelsen til propositionen her: I *matematikken* har vi formuleringer som fx: “Står *f* for ‘kvadrattoden af’ vil “*x*” være ‘2’, hvis “*y*” er ‘4’, og “*x*” være ‘3’, hvis “*y*” er ‘9’. I *logikken* vil vi tilsvarende kunne have formuleringer som fx: Står *f* for prædikatet (Frege: begrebet) ‘rød’, vil “*x*” være sand, hvis “*y*” er en postkasse eller en tomat, mens “*x*” vil være falsk, hvis “*y*” er et træ eller en skyfri himmel.

det nøgne sandhedsbegreb. En propositions sandhedsbetingelser vil altid være mere end blot det, propositionen aktuelt refererer til.⁸ Et ofte omtalt illustrativt eksempel fra 1894-artiklen på, at det forholder sig sådan, er følgende:

I det gamle Mesopotamien blev den stjerne, der slukkedes sidst på morgenhimlen, oprindelig kaldt Morgenstjernen, mens den stjerne, der viste sig først på aftenhimlen, blev kaldt Aftenstjernen. Senere opdagede man, at de to stjerner, Aftenstjernen og Morgenstjernen, i virkeligheden var et og samme himmellegeme, nemlig planeten Venus.

Det, Frege med sit eksempel gerne vil gøre opmærksom på i sin artikel fra 1894, er, at det her tydeligt fremgår, at det at referere ikke blot er at pege på noget, men at det også altid indebærer, at pegningen finder sted *på en bestemt måde, givet ved de omstændigheder, referencen finder sted under*. Eller som Frege vælger at formulere det: I enhver referenceakt vil referencen altid være ledsaget af en bestemt **givethedsmåde** (Art des Gegebenseins): I eksemplet ovenfor foregår referencen til Venus, som man kan se, på to distinkte tidspunkter, nemlig henholdsvis i aftenstunden og ved daggy. Pointen er, at man aldrig ved brugen af en sætning vil kunne komme ud for, at referencen står alene. Selv når man med egennavne som her refererer til én og samme genstand, vil man altid have den begrebslige mening med ind over: enten i form af *et sammenligningsforhold med andre lignende genstande* – Aftenstjernen ligner Morgenstjernen – eller i form af *et perspektiv, hvorunder genstanden ses* – Aftenstjernen viser sig på aftenhimlen, Morgenstjernen på morgenhimlen.

Desværre drager Frege selv ikke de rette konklusioner af sin indsigt: Frege vil undgå,

⁸ Russell mener i modsætning til Frege, at en propositions sandhedsbetingelser kun består i en referentielt forankret sandhed: Et egennavn bruges for Russell alene til at referere til én ting i verden, og en sætning alene til at referere til én sandhedsværdi, og *der eksisterer ingen betingelser for reference og sandhed herudover*. Med andre ord: Begrebet eller meningen, som noget ud over referencen, har ingen reel eksistens for Russell, hverken for egennavnets eller for sætningens vedkommende. Russell er her godt klar over, at egennavnet kræver en nærmere definition, for at kunne være det, han kalder et *logisk egennavn*. For som også de tidligere nævnte eksempler “Hans” og “Det Kongelige Teater” og også Freges egennavne “Morgenstjernen” og “Aftenstjernen” viser, er disse egennavne ikke egennavne i egentlig logisk forstand, men kun i grammatisk. De har et beskrivende indhold og er derfor for Russell i virkeligheden bestemte beskrivelser. Men Russell mener ikke desto mindre at kunne neutralisere det fregeske meningsbegreb i sådanne udtryk. Ved at operere med et fundamentalt skel mellem *knowledge by acquaintance* og *knowledge by description* mener han at kunne forankre det logiske egennavn i det første begreb, svarende nogenlunde til de situationer, vi står i, når vi i det naturlige sprog anvender demonstrative pronominer som “denne” og “dette”: “Denne Hans”, “Dette Kongelige Teater”. Her vil referencen ifølge Russell kunne være rent logisk.

at man ser på logikken som en empirisk videnskab om den menneskelige tænkeevne. En sådan psykologisk synsmåde, som Frege kalder den, har til hensigt at reducere logikken til en lære om det menneskelige subjekts tankeformåen. Men for Frege er den struktur, vi finder i logikken, ikke et empirisk-psykologisk forhold, men *noget helt igennem objektivt*. Ligesom en sky, et bjerg eller en skov ikke er noget blot subjektivt, gælder det samme for logikken og dens prædikater. Det betyder, at Frege ser sig nødsaget til at løfte logikken og det, logikken bygger på, propositionen, ud af den empirisk-psykologiske verden.

Dette ræsonnement fra Freges side kan man for så vidt kun bifalde, hvilket vi da også bestræber os på at efterleve i bogen her: Som vi kan se i eksemplet med Morgenstjernen og Aftenstjernen, vil de betingelser, der hersker, når Venus ses henholdsvis om morgenen og om aftenen, netop ikke kræve nogen medinddragelse af empirisk-psykologiske forhold. Venus' position på henholdsvis aftenhimlen og morgenhimlen er et rent fysisk – for alle involverede parter konstaterbart – forhold, der intet har med noget psykologisk-tankemæssigt at gøre.

Men der er alligevel et problem med Freges ræsonnement. Freges skelsættende opdagelse – at propositionen på den ene side kræver reference til en genstand for at kunne fungere som sand eller falsk proposition, og at det indeholdte begreb eller meningsindhold på den anden side yder et nødvendigt bidrag til bestemmelse af propositionens sandhedsværdi – mener Frege nu – hvis vi ifølge hans mening skal undgå psykologismen – at måtte supplere med en ny slags reference, nemlig en reference til selve propositionerne – eller tankerne, som han kalder dem – og til de begreber, de rummer, *som medlemmer af et "tredje domæne", forskelligt fra tingene i den empiriske verden*. Her skriver han bl.a.:

Således synes resultatet at være: Tankerne er hverken ting i den ydre verden eller forestillinger. Et tredje domæne må anerkendes. (Frege 2002 (1918-1919): 235).

Dette ræsonnement vil desværre bringe os på vildspor. Ræsonnementet har været udsat for omfattende kritik, og – mener vi – med rette (jf. fx Recanati 2007; Soames 2015; cf. evt. også det mere radikale opgør i Hanks 2015). På den ene side mener vi ganske vist som Frege, at enhver form for psykologisme i logikken vil indebære en fejlbestemmelse af, hvad logik er. Men på den anden side mener vi, at Freges kritikere har ret: at Freges begrebs- eller meningsrealistiske måde at skaffe sig af med problemet på gennem oprettelse af et "tredje domæne", er forfejlet.

Vi vil senere – jf. afsnit 3.2 – vende tilbage til Freges ræsonnement og med støtte fra hans kritikere underkaste ræsonnementet en mere indgående behandling.

Men lad os i mellemtiden vende tilbage til propositionsbegrebet og se lidt mere overordnet på det. Indtil videre har de propositioner, vi har behandlet, alene været **simple propositioner**, dvs. propositioner som ‘Postkassen er rød.’ og ‘Bogen ligger på bordet.’ Sproget består imidlertid ikke blot af simple propositioner. Det består også af **komplekse propositioner**. I forbindelse med denne type propositioner spiller begrebet **sandhedsfunktion** en afgørende rolle.

Her skulle følgende billede kunne give en nogenlunde dækkende forestilling om denne rolle: Ser man de simple propositioner som en slags byggesten i sproget, vil sandhedsfunktionerne slet og ret kunne ses som det kit, der på forskellig vis holder de enkelte byggesten sammen. Spørgsmålet er imidlertid, på hvilken måde.

Ud fra en semantisk karakteristik af logikken i sproget vil svaret vise sig at være relativt simpelt. En sandhedsfunktion vil her slet og ret være en foranstaltning, der fører os fra sandhedsværdierne af de simple propositioner, der indgår i den komplekse proposition, til en sandhedsværdi for selve den komplekse proposition. For at anskueliggøre dette ved et eksempel, vil sætningen “Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.” som situeret udtryk for den komplekse proposition ‘Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.’ slet og ret være en sandhedsfunktion af de sandhedsværdier, som de simple propositioner ‘Postkassen er rød.’ og ‘Postkassen er lavet af metal.’ hver især har fået tildelt. Men det vil sige: Hvis ovennævnte komplekse proposition, altså propositionen ‘Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.’, refererer til en postkasse i Danmark, hvor postkasser vitterlig er røde og fremstillet af metal, kan vi uden videre fastslå, at såvel den første som den anden proposition er sand, hvorfor også den komplekse proposition *dannet gennem den sandhedsfunktion, udtrykket “og” står for*, samlet må være sand. Vi kan altså anføre:

$$(5) \quad \underline{\text{Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.}}$$
$$\qquad \qquad \qquad \text{S} \qquad \qquad \text{S} \qquad \qquad \text{S}$$

I (5) betegner S under “og”, at den samlede proposition *er sand som en funktion af sandheden af de simple propositioner*, ‘Postkassen er rød.’ og ‘Postkassen er lavet af metal.’, og hele linjen under strengen vil kunne læses: Når propositionerne ‘Postkassen er rød.’ og ‘Postkassen er lavet

af metal.’ hver især er sande propositioner, så må den samlede proposition ‘Postkassen er rød og postkassen er lavet af metal.’ også være sand.

Hvis propositionen derimod angår postkasser i Sverige, hvor postkasserne ligeledes er fremstillet af metal, men hvor farven er gul, eller postkasser på Færøerne, der også er fremstillet af metal, men hvor farven er blå, gælder det, at den første proposition må være falsk, og den anden sand. Derfor vil den komplekse proposition sammensat ved brug af “og” nu være falsk, som det fremgår af (6):

(6) Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.
 F F S

Vi kan også – som et tredje tilfælde – have, at den første proposition er sand, og den anden er falsk, fx hvis det i Langbortistan gælder, at man bruger røde lædersække som postkasser. Det giver også en falsk kompleks proposition. Eller vi kan – som et fjerde tilfælde – have, at begge propositioner er falske, fx hvis det i Langbortistan gælder, at man bruger blå lædersække, hvilket igen indebærer, at den komplekse proposition vil være falsk ligesom i (6).

Det giver alt i alt fire **sandhedsmuligheder** for den samlede proposition. Disse kan listes op under hinanden i en såkaldt **sandhedstavle**, nemlig på følgende vis:

(7) Postkassen er rød, og postkassen er lavet af metal.
 S S S
 S F F
 F F S
 F F F

Den konfiguration af sandhedsværdier, sandhedstavlen i (7) er udtryk for, udgør nu samlet *en semantisk definition af “og”*. Og som det kan ses, gælder forholdet, uanset hvad de simple propositioner rent konkret står for: ‘_ og _’ er slet og ret lig med en kompleks proposition, som giver sandhedsværdien sand, når begge de simple propositioner, der indgår i den, er sande, og sandhedsværdien falsk i alle andre tilfælde, jf. kolonnen med sandhedsværdier under “og”.

Da sandhedsfunktionen ved “og” i (7) er bestemt af sandhedsværdien af de simple propositioner, den er sammensat af, er den samtidig udtryk for de *sandhedsbetingelser*, der

gælder for konkrete komplekse propositioner dannet gennem brug af den pågældende sandhedsfunktion.

Sandhedsfunktionen ved “og” kaldes såvel i logik som i grammatik for en **konjunktion**. På tilsvarende måde som ved “og” kan andre lignende udtryk, som vi benytter os af i sproget – udtryk som “eller”, “ikke” og “hvis-så” – defineres logisk som sandhedsfunktioner af simple sandhedsværdier. Også de har deres respektive sandhedstavler. Kalder vi *to vilkårlige simple propositioner* for henholdsvis ‘p’ og ‘q’, vil vi nu være i stand til at opstille følgende generelle definition for de nævnte sandhedsfunktioner i nedenstående sandhedstavler:

(8) $\begin{array}{c} p \text{ og } q \\ \hline S \ S \ S \\ S \ F \ F \\ F \ F \ S \\ F \ F \ F \end{array}$	(9) $\begin{array}{c} \text{hvis } p \text{ så } q \\ \hline S \ S \ S \\ S \ F \ F \\ F \ S \ S \\ F \ S \ F \end{array}$	(10) $\begin{array}{c} p \text{ eller } q \\ \hline S \ S \ S \\ S \ S \ F \\ F \ S \ S \\ F \ F \ F \end{array}$	(11) $\begin{array}{c} \text{ikke } p \\ \hline F \ S \\ S \ F \end{array}$
---	--	---	---

Man skal mærke sig, at den orden, de enkelte sandhedsmulighederne er opført i, alene er udtryk for en konvention. Konventionen følges dog normalt alle steder, hvor der gøres brug af sandhedstavler. Således vil ordenen for sandhedsværdierne i p normalt være: {S,S,F,F} og for sandhedsværdierne i q: {S,F,S,F}.

Som det kan ses, indeholder (11) kun to linjer med sandhedsmuligheder svarende til, at udtrykket “ikke” er knyttet til blot én proposition (som udtrykket modificerer i en ”omvending” af propositionens sandhedsværdier).

Udtrykkene “og”, “eller”, “ikke” og “hvis-så” kaldes normalt med en fællesbetegnelse for (**logiske**) **konnektorer** (eller **konnektiver**); det semantiske indhold, konnektorerne står for, har man tilsvarende givet betegnelsen (**logiske**) **konneksjoner**. Også konnektorerne “hvis-så”, “eller” og “ikke” har som konjunktionen “og” deres specielle betegnelser. Mens konnektionen, konnektoren “hvis-så” står for, kaldes for en **materiel implikation**, kaldes konneksjonen, konnektoren “eller” står for, en (**inklusiv**) **disjunktion** og konneksjonen, konnektoren “ikke” står for, en **negation**.

Hvad den materielle implikation i (9) angår, kan 3.- og 4.-linjen i sandhedsfunktionen forekomme besynderlig. I hvert fald hvis vi ser det i relation til dagligsprogets tilsvarende “hvis-så”-forbindelser. Fx virker det *kontraintuitivt*, at hvis vi sætter sætningen “Månen er lavet af en

grøn ost.” – der normalt betragtes som udtryk for falsk proposition – sammen med sætningen “Der er over 250.000 indbyggere i Aarhus.” – der vel må ses som udtryk for en sand proposition – så vil den samlede, komplekse sætning “Hvis månen er en grøn ost, så er der over 250.000 indbyggere i Aarhus.” være udtryk for en sand proposition. Men her lader man sig let bedrage af, at de fleste sætninger i dagligsproget ud over at være udtryk for den logiske forbindelse mellem en “hvis”-proposition og en “så”-proposition også er udtryk for en *ikke-blot-logisk forbindelse* mellem de to propositioner. Der kan fx også være tale om en *årsag-virknings-forbindelse*. Således vil vi nok i en proposition som ‘Hvis det regner, så er gaden våd.’ normalt forstå, at det, der refereres til i den første proposition, er årsag til det, der refereres til i den anden proposition. Men en sådan årsagsforbindelse har vi netop vanskeligt ved at finde i propositionen “Hvis månen er en grøn ost, så er der over 250.000 indbyggere i Aarhus.”, hvorfor vi finder den mærkelig. Det gør dog ikke propositionen ulogisk: De sandhedsfunktionelle forhold er nøjagtigt de samme, hvad enten vi beskæftiger os med månen som grøn ost (i tilfælde, hvor kausalitet ikke er involveret), eller vi beskæftiger os med regnvejr (i tilfælde, hvor kausalitet er involveret).

Også disjunktionen i (10) kalder på en kommentar: I (10) ækvivalerer udtrykket “eller” ikke med udtrykket “enten-eller” som ofte i dagligsproget. Der er ikke tale om nogen eksklusiv disjunktion sådan som i propositionen ‘Enten er der strøm eller ikke strøm i ledningen.’ Disjunktionen i (10) er inklusiv, dvs. den indeholder også muligheden for, at begge propositioner, der indgår i disjunktionen, kan være sande. Sådanne *inklusive disjunktioner* kan også findes i dagligsproget, selv om de er relativt sjældne, fx ‘Børn, studerende eller pensionister gratis adgang.’ For at undgå forveksling med den eksklusive disjunktion vælger man i dagligsproget undertiden at udtrykke den pågældende proposition ved sætningen “Børn, studerende *og/eller* pensionister gratis adgang.”, altså med brug af “og/eller”, stående for en kombination af sandhedsfunktionen for “og” og ”eller”.

Især forholdene omkring “hvis-så” og “eller” har medført påstande om, at logikken må anses for inadækvat, når det gælder belysningen af forhold i dagligsproget. Som vi allerede har set eksempler på, er det dog ikke tilfældet. Som vi vil få at se, er der ikke noget i vejen med logikken som logik, heller ikke når den bringes i anvendelse i dagligsproget.

Normalt benyttes i forbindelse med undersøgelse af de logiske i sproget et bestemt formelt *notationsystem* til repræsentation af dagligsprogets udtryk “og”, “eller”, “hvis-så” osv., hvilket gør det nemmere at overskue forholdet mellem det sproglige udtryk og det semantiske indhold i

mere komplekse sætninger. Således bruger man “&” eller “ \wedge ” for “og”, “ \vee ” for “eller”, “ \rightarrow ” for “hvis-så” og “ \sim ” for “ikke”, så et udtryk som “hvis (ikke-p eller q), så (ikke-q og p)” vil komme til at se ud på følgende måde: “ $(\sim p \vee q) \rightarrow (\sim q \wedge p)$ ”. Vi vil så vidt muligt undgå en sådan formel notation i bogen her, da den ikke er absolut nødvendig. Dog vil vi for visse komplekse propositioners vedkommende gøre en undtagelse, da notationen gør forholdene her mere oversigtlige.

I den hidtidige fremstilling er vi gået ud fra, at de logiske konnektorer, sådan som de er blevet defineret i (7) – (11), alene er udtryk for sandhedsfunktioner af simple propositioner. Imidlertid lader sandhedsfunktionsbegrebet sig let generalisere, så det gælder for en hvilken som helst proposition, simpel som kompleks. En kompleks propositions sandhedsværdi vil nemlig altid kunne forstås som et produkt af gentagen anvendelse af sandhedsfunktionerne i (5) – (8) på vilkårlige propositioner, simple som komplekse.⁹ Således vil sandhedsværdien af den komplekse proposition ‘(p og q) og q’ fx kunne beregnes som et produkt først af en beregning af sandhedsværdien af ‘p og q’ i parentes, og dernæst af sandhedsværdien af den beregnede sandhedsværdi og sandhedsværdien af det efterfølgende ‘q’. Hvad der er på spil her, kan vi angive i følgende sandhedstavle:

(12)	<table style="border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="border-bottom: 1px solid black; padding: 0 5px;">(p</td> <td style="border-bottom: 1px solid black; padding: 0 5px;">og</td> <td style="border-bottom: 1px solid black; padding: 0 5px;">q)</td> <td style="border-bottom: 1px solid black; padding: 0 5px;">og</td> <td style="border-bottom: 1px solid black; padding: 0 5px;">q</td> </tr> <tr> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> </tr> <tr> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> </tr> <tr> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">S</td> </tr> <tr> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> <td style="padding: 0 5px;">F</td> </tr> <tr> <td></td> <td style="text-align: center; padding: 0 5px;">1</td> <td></td> <td style="text-align: center; padding: 0 5px;"><u>2</u></td> <td></td> </tr> </table>	(p	og	q)	og	q	S	S	S	S	S	S	F	F	F	F	F	F	S	F	S	F	F	F	F	F		1		<u>2</u>	
(p	og	q)	og	q																											
S	S	S	S	S																											
S	F	F	F	F																											
F	F	S	F	S																											
F	F	F	F	F																											
	1		<u>2</u>																												

Som man kan se i (12), er den indførte parentes udtryk for en *beregningsorden* fra de simple propositioner til stadig mere komplekse propositioner: Først beregnes værdierne af propositioner-

⁹ Det, at en vilkårlig lang propositions sandhedsværdi *effektivt*, dvs. i et endeligt antal skridt, kan bestemmes som en sandhedsfunktion af de simple propositioner, den består af, er et vigtigt træk ved propositionslogikken. Man taler i den forbindelse om, at propositionslogikken er (effektiv) *afgørbar*. Dette træk ved propositionslogikken er første gang demonstreret af Ludwig Wittgenstein 1963 (1923). Afgørbarhed udnyttes i computere. Afgørbarhed kan nemlig computeres (mekaniseres) (jf. Churchs tese, Church 1936). Om sammenhængen mellem afgørbarhed og mulighed for mekanisering, jf. afsnit 3.3.

ne inden for en given parentes (hvor resultatet er angivet i kolonnen over ettalet), dernæst går man uden for den givne parentes og beregner videre, så man til sidst når frem til sandhedsværdien af den samlede proposition (i eksempel (12) angivet i kolonnen over totallet, hvor understregningen netop markerer den endeligt beregnede sandhedsværdi af den samlede proposition). Som man kan se i eksempel (12), er beregningen af den samlede sandhedsværdi af propositionen ‘(p og q) og q’ ækvivalent med beregningen af den samlede sandhedsværdi af propositionen ‘p og (q og q)’. Det udtrykker man ved at sige, at konjunktionen er associativ og beregningsordenen dermed ligegyldig. Det gælder derimod ikke for propositionen ‘(p eller q) og q’. Her kan vi ikke flytte parentesen og stadig opnå samme sandhedsværdi for propositionen som helhed. Derfor kan anvendelsen af parenteser som udtryk for beregningsordener være altafgørende, når den samlede sandhedsværdi skal beregnes.

Med den ovenfor omtalte generalisation vil ‘p’ og ‘q’ kunne være vilkårlige propositioner, dvs. enten simple propositioner eller komplekse propositioner af en hvilken som helst form og størrelsesorden. Dvs. at følgende **substitutionsregel** kan siges at gælde for alle generaliserede ‘p’er og ‘q’er: Indgår ‘p’ og ‘q’ flere gange i en mere omfattende og kompleks proposition, skal de overalt tolkes på samme måde, dvs. som bærende på det samme sæt sandhedsværdier. Således skal alle forekomster af ‘p’ i propositionen ‘p og q og (hvis p, så q)’ ifølge substitutionsreglen tolkes som bærende på det samme sæt af sandhedsværdier hele den komplekse proposition igennem.

Da der eksisterer i alt $4 \times 4 = 16$ mulige sandhedsfunktioner for hver to (vilkårlige) propositioner, nemlig $\{S,S,S,S\}$, $\{S,S,S,F\}$, $\{S,S,F,S\}$, $\{S,F,S,S\}$, $\{F,S,S,S\}$, $\{S,S,F,F\}$, $\{S,F,F,S\}$, $\{F,F,S,S\}$, $\{S,F,F,F\}$, $\{F,F,F,S\}$, $\{S,F,S,F\}$, $\{F,S,F,S\}$, $\{F,S,S,F\}$, $\{F,S,F,F\}$, $\{F,F,S,F\}$, $\{F,F,F,F\}$, vil man uden videre kunne vælge at gøre brug af de 16 konnektorer til at udtrykke hver af de 16 mulige sandhedsfunktioner. Imidlertid anvender man i det naturlige sprog og i de fleste formelle sprog normalt kun det allerede omtalte lille antal konnektorer, dvs. “og”, “eller”, “ikke” og “hvis-så”, måske suppleret med udtrykkene “enten-eller” og “hverken-eller” – altså i alt 6 konnektorer. Det betyder, at man i stedet bliver nødt til at angive de sandhedsfunktioner, der ikke er blandt de 6, ved anvendelse af et syntaktisk komplekst udtryk. Således vil eksempelvis output’et i sandhedsfunktionen $\{S,S,F,F\}$, $\{S,F,S,F\} \rightarrow \{F,S,F,F\}$, som vi ikke har noget simpelt udtryk for i form af en konnektor, bliver nødt til i det naturlige sprog eller i logikernes forråd af sætningskonnektorer at udtrykke output’et ved den komplekse sætning “ikke (ikke p og q)” eller andre komplekse sætninger, der giver samme sandhedsbetingelser som “ikke b

(ikke p og q)”, fx sætningerne “ikke (hvis p, så q)” og “ikke (ikke ((p eller q) og p) eller q))”. Som det kan ses af de respektive sandhedstavler for de tre udtryk, er de tre sandhedsfunktioner ækvivalente i den forstand, at de har identisk resultat, nemlig {F,S,F,F}, hvad de beregnede sandhedsværdier angår:

(13)	ikke (ikke p eller q)		(14)	ikke (hvis p, så q)
	F F S S S			F S S S
	S F S F F			S S F F
	F S F S S			F F S S
	F S F S F			F F S F
	<u>3</u> 1 2			<u>2</u> 1
	(15) ikke (ikke ((p eller q) og p) eller q))			
	F F S S S S S S S			
	S F S S F S S F F			
	F S F S S F F S S			
	F S F F F F F S F			
	<u>5</u> 3 1 2 4			

Ligesom det er muligt at øge antallet af konnektorer ved formuleringen af komplekse udtryk, er det også muligt at reducere antallet. Fx er det muligt at definere udtrykket “hvis p, så q” ved udtrykket “ikke p eller q” og således undgå brugen af konnektoren for den materielle implikation. Faktisk kan man eliminere konnektorerne konnektor for konnektor gennem definition, så man til sidst står tilbage med kun én konnektor, den såkaldte Sheffers streg, “|”, efter logikeren Henry M. Scheffer. Scheffers streg er givet ved sandhedsfunktionen {S,S,F,F}, {S,F,S,F} → {S,F,F,S}, der bl.a. ækvivalerer med disjunktionen ‘enten ikke p eller ikke q’. Den kan dermed eliminere konjunktionen ‘p og q’ ved udtrykket “(p|q)|(p|q)” samt den materielle implikation ‘hvis p, så q’ ved udtrykket “p|(q|q).”

Man kan spørge sig, hvorfor antallet af konnektorer i det naturlige sprog ligger på fire til seks og fx ikke på én konnektor, det minimalt mulige, eller på 16 konnektorer, det maksimalt mulige. Her skal grunden højst sandsynligt søges i, at det relativt lille antal konnektorer, vi benytter os af i dagligsproget, udgør en passende balance mellem på den ene

side at have *for mange simple udtryk* og på den anden side at have *for lange, komplekse udtryk*. At finde denne balance ligger der uden tvivl en kognitiv gevinst for os mennesker i: Har vi en simpel syntaks, får vi et stort uoverskueligt leksikalsk repertoire; har vi derimod et lille leksikalsk repertoire, får vi omvendt en kompleks og uoverskuelig syntaks. De 4 til 6 konnektorer, vi faktisk opererer med, er så det balancerede valg mellem de to ekstremer.

Blandt konnektorerne i vores sprog – og her igen fortrinsvis negationen, konjunktionen, disjunktionen og den materielle implikation – spiller specielt den materielle implikation en vigtig rolle, idet den direkte afspejler, hvad det vil sige at drage en slutning. Vi vil vende tilbage til den materielle implikation, når vi skal diskutere den slutningsbaserede synsmåde på logik (jf. afsnit 2.2 om slutningen).

Det har i det foregående været forudsat, at et egennavn eller en bestemt beskrivelse unikt refererer til en genstand eller flerhed i verden som udgangspunkt for propositionen. Men at kunne referere til en unik genstand i verden er ikke altid muligt. Undertiden ved vi blot – eller regner i det mindste med – at der er én eller flere genstande blandt en række genstande, der tilfredsstillende et bestemt prædikat. Det vil vi også gerne kunne udtrykke gennem vores logik. I sætningen “*Der er én fra Skagen, der hedder Hans.*” har vi netop fået en sådan udtryksmulighed gennem de kursiverede ord. Spørgsmålet er imidlertid, hvordan sætningen skal bringes i forbindelse med vores sandhedsfunktioner.

Det er klart, at den udtrykte proposition ikke umiddelbart vil kunne give os nogen sandhedsværdi. Det, propositionen leverer, vil snarere være – kan man sige – *en formodning om, at man vil kunne fremskaffe en sådan sandhedsværdi, nemlig ved at lede efter én eller flere genstande, der tilfredsstillende det anvendte prædikat*. Men det giver os faktisk en sandhedsværdi, omend på mere indirekte vis: Formodningen vil kunne indfries, hvis man ved at tjekke alle relevante genstande enten finder eller ikke finder en sådan genstand. Eller med udgangspunkt i eksemplet: Finder man blot én mand i Skagen, der hedder Hans, er propositionen sand, og man kan stoppe al videre tjekning. Omvendt må man, så længe man ikke har fundet nogen, der hedder Hans, blive ved, indtil alle mænd i Skagen er tjekket og man til sidst så må fastslå, at der ikke er nogen, der hedder Hans, i hvilket tilfælde propositionen da må være falsk.

En anden type proposition, der ligeledes ikke vil kunne give os en direkte sandhedsværdi, men i stedet tilbyder en formodning, er *formodningen om, at man vil kunne fremskaffe*

en sådan sandhedsværdi, hvis man kan vise, at **alle genstande** i en given sammenhæng tilfredsstillende det anvendte prædikat: I sætningen “Alle mænd i Skagen hedder Hans.” er en sådan mulighed netop til stede. Også her får vi – igen på indirekte vis – en sandhedsværdi. I dette tilfælde må man lede efter alle genstande i en given mængde genstande for at afgøre, om propositionen er sand. Eller med udgangspunkt i eksemplet: Her må vi konsultere alle mænd i Skagen for at tjekke, om de alle hedder Hans. Skulle det vise sig, at der i forbindelse med vores tjek er en mand, der ikke hedder Hans, kan man omvendt stoppe sine tjek og fastslå, at propositionen da må være falsk.

Vi har altså to typer sammenhæng, hvor vi vil kunne skaffe en sandhedsværdi som ved den simple proposition, omend på mere indirekte vis. I logikken har de to typer sammenhæng fået betegnelsen **kvantorbundne propositionsfunktioner**. Til selve kvantorbindingen bruges såkaldte **kvantorer**. Hvor den første type propositioner udtrykkes via brug af det, man kalder en **eksistenskvantor**, i logikken normalt skrevet “ $\exists x$ ”, hvor “ $\exists x$ ” svarer til den dagligsproglige formulering “Der eksisterer mindst én x, der ...”, udtrykkes den anden via brug af en såkaldt **alkvantor**, i logikken normalt skrevet “ $\forall x$ ”, svarende til den dagligsproglige formulering “For alle x gælder, at ...”. Hvad selve de to typer kvantorbundne propositionsfunktioner angår, noteres de i logikken henholdsvis “ $\exists x(P(x))$ ” – svarende til “Der eksisterer en x, som tilfredsstillende beskrivelsen at være P.”, fx som udtryk for den kvantorbundne sætning: “Der er en gul postkasse henne om hjørnet.” – og “ $\forall x(P(x))$ ” – svarende til “For alle x gælder, at de tilfredsstillende den beskrivelse at være P.”, fx som udtryk for den kvantorbundne sætning “Alle mennesker er dødelige.”

Ser man i sin logik alene med simple propositioner, for så vidt som de i enkel forstand kan være sande eller falske, eller med komplekse propositioner, for så vidt som de er sammensat ved hjælp af konnektorer, der forbinder de simple propositioner, er der alene tale om at se på det fragment af logikken, man kalder **propositional logik**, **propositionslogik** eller – med en lidt uheldig betegnelse, da logikken ikke specielt angår det sproglige udsagn – **udsagnslogik**. Tillader man sig derimod i sin logik også at se på nominale udtryk, prædikater og kvantorer, ser man på *et fuldt udviklet sprog i logisk forstand*, en såkaldt **prædikatslogik**. Det samlede studie af propositional logik og prædikatslogik kan normalt ses omtalt som **formel logik**. I det omfang man indskrænker sin prædikatslogik til kun at måtte angå genstande og mængder i verden (og ikke fx de sproglige propositioner selv eller, hvad der kan afledes heraf), taler man

om dette fulde logiske sprog som **førsteordens prædikatslogik**. Førsteordens prædikatslogik er første gang belyst af Frege i 1879 (jf. Frege 1967 (1879)). Den endelige standardform, vi kender førsteordens prædikatslogik under i dag, daterer sig fra 1928 (Hilbert & Ackermann 1950 (1928)).¹⁰

Det er vigtigt at gøre sig klart, at man ved det logiske studie af danske sætninger – og det gælder for så vidt ved studiet af sætningerne i et hvilket som helst natursprog – altid vil kunne erstatte sætningerne med formel notation. Det giver ikke noget nyt sprog, og heller ikke nogen ny logik. Syntaksen vil så selvfølgelig være forskellig, men semantikken vil være den samme (hvis man vel at mærke sikrer sig, at erstatningerne danner ækvivalenter).

Er man interesseret i det prædikatslogiske notationssystem som helhed, kan man i afsnit 2.5 opgave 2 finde en introduktion til systemet. Endvidere gives der en oversigt over den formelle logiknotation bag i bogen, s. 378.

2.2 Slutningen. Indledningsvis i kapitlet talte vi om eksistensen af to grundlæggende synsmåder på logik, nemlig *den repræsentationelle* og *den slutningsbaserede synsmåde*.

I forbindelse med vores omtale af de to synsmåder nævnte vi, at den sidste synsmåde, den slutningsbaserede, rummer risikoen for en fejlkarakterisering af logikken. Det skal vi straks vende tilbage til og uddybe (jf. 2.3). Men først skal vi kaste et blik på selve slutningen.

Vi har i det foregående set dels på simple propositioner som ‘p’ og ‘q’, dels på komplekse propositioner som disjunktionen ‘p eller q’ eller den materielle implikation ‘hvis p, så q’. Her er nu specielt den materielle implikation vigtig, når der skal drages slutninger.

Anlægger man en repræsentationel indfaldsvinkel på logikken, indtager den materielle implikation, som vi allerede har set, ikke nogen privilegeret rolle blandt de mulige komplekse propositioner i propositionslogikken. Den repræsenterer jo blot ét sæt sandhedsværdier blandt 16 mulige. Skifter vi imidlertid synsvinkel og ser på logikken som slutningslære, kommer sætningsformen “hvis p, så q” pludselig til at spille en central rolle. Den vil nemlig da kunne fungere som umiddelbar støtte for de slutninger, man vil drage. Sætningsformen vil kunne tjene som let gennemskuelig **slutningsform** (eller **slutningsskema**).

¹⁰ Det er i den forbindelse vist, at mængden af prædikatslogiske slutningsformer udgør en afgørbar mængde slutningsformer. Derimod er første ordens prædikatslogik i almindelighed ikke afgørbar (jf. Churchs uafgørbarhedssætning fra 1936).

Det er vigtigt at se, at brugen af den materielle implikation som slutningsform egentlig ikke har noget med logikken som logik at gøre. Den er alene et nyttigt redskab, når vi skal drage slutninger. For hvad er nemlig slutninger? Slutninger er enkle tankebevægelser. Når vi drager slutninger, bevæger vi os tankemæssigt fra én eller flere “udgangs”-propositioner, normalt kaldet slutningens eller den tankemæssige bevægelses **præmisser** (‘p’ og ‘q’ i ‘hvis p og q, ...’), til en eller anden “slut”-proposition, normalt kaldet slutningens **konklusion** (‘r’ i ‘..., så r’). Men her er bevægelsen fra præmisser til konklusion en rent praktisk foranstaltning: Den tillader én at kaste præmisserne væk, og alene bevare konklusionen.

Normalt lægges en yderligere fordring ind, når der skal drages slutninger, nemlig fordringen om, at *konklusionen skal være sand*. Igen kræver logikken det ikke som logik. Fordringen skyldes alene, at vi som handlevæsener *foretrækker at slutte til sandhed frem for falskhed, fordi vi kan handle på det sande, dvs. på, hvad situationen er i verden, men ikke på det falske*. Et eksempel kan illustrere nytten af kravet: Får jeg at vide, at der er portvin i fødselsdagskurven til mig, kan jeg se frem til at smage den. Får jeg derimod at vide, at der ikke er portvin i kurven, ved jeg ikke, hvad jeg skal forholde mig til.

En slutning kan bestå af kun én præmis. Men normalt finder vi slutningen i følgende mere komplekse anvendelse med mindst to præmisser, p og q:

$$(16) \quad \text{hvis } ((\Box p \# \Box q) \text{ og } \Box p/q), \text{ så } \Box p/q$$

hvor “#” kan stå for enten sandhedsfunktionen ‘ikke’, ‘og’, ‘eller/og’ eller ‘hvis-så’, hvor “ \Box ” står for tilstedeværelsen eller ikke-tilstedeværelsen af sandhedsfunktionen ‘ikke’, hvor pladserne med “p/q” står for, at der kan stå enten p eller q på pladserne, og hvor det yderligere gælder, at *sandhedsfunktionen samlet set skal være sand, ligegyldigt hvilke sandhedsværdier p og q i udgangspunktet har, altså:*

$$(17) \quad \text{hvis } ((\Box p \# \Box q) \text{ og } \Box p/q), \text{ så } \Box p/q$$

S/F	?	S/F	?	S/F	S	S/F
S/F	?	F/S	?	S/F	S	F/S
F/S	?	S/F	?	F/S	S	S/F
F/S	?	F/S	?	F/S	S	F/S
	1		2		<u>3</u>	

Her står “S/F” for det forhold, at sandhedsfunktionen ‘ikke’ kan ændre propositionens sandhedsværdi fra S(and) til F(alsk) eller F(alsk) til S(and). Som man kan se, afspejler slutningsmatricen i (17) direkte og letaflæseligt, hvad der ligger bag enhver slutning indeholdende to præmisser.¹¹

Netop det, at vi som praktisk-handlende væsener vil bygge på det sande frem for det falske, gør slutningsformerne i (17) særligt anvendelige. Er konklusionen her nemlig sand, hvilket er det praktisk-handlemæssige krav vi generelt vil stille til vores konklusioner, ved vi ifølge sandhedstavlen for ‘hvis p, så q’ i (9) ovenfor, at *hvis begge præmisser* – altså ‘(p # q)’ og ‘ $\Box p$ ’ – *er sande*, og dermed tillige konjunktionen ‘(p # q) og ‘ $\Box p$ ’, *så vil også konklusionen* – altså ‘ $\Box q$ ’ – *være sand*. Dette krav til slutningen betegnes i logikken normalt som kravet til enhver slutning om, at den skal være **logisk gyldig** eller **sandhedsbevarende**: Når vi drager slutninger, skal sande præmisser føre os frem til en sand konklusion.¹²

Strukturen i propositionen ‘hvis ($\Box p$ # $\Box q$), så $\Box q$ ’ bliver måske tydeligere, hvis man stiller (16) op på samme måde som i (18):

(18)	hvis	<i>$p \# q$</i>	1. præmis
	og	<i>$\Box p$</i>	2. præmis
	så	<i>$\Box q$</i>	konklusion

Traditionelt set repræsenteres slutningen her alene ved søjlen med “regnestykket” i midten (fremhævet med rød og kursiv). Dette “regnestykke” er en angivelsesmåde, vi kender fra Aristoteles’ klassiske logikteori, hans såkaldte *sylogismelære*. Den er imidlertid ufuldstændig, som den står. Som en underliggende kontekst for den røde midtersøjle i (18) ligger nemlig altid en mere “dybtliggende” hypotetisk eller konditional form, i (18) eksplicit angivet ved den første søjle, angivet med ordene “hvis”, “og” og “så”. Hverken denne form eller den hypotetiske eller

¹¹Slutningsmatricen i (17) rummer i alt $64 \times 4 = 256$ forskellige slutningsformer på baggrund af de to propositioner ‘p’ og ‘q’, hvoraf de fleste slutningsformer dog viser sig at være ækvivalente (ved fornøden substitution).

¹² Dette krav vil også normalt blive gjort gældende for slutninger bestående af kun én præmis. Se hertil om den naturlige logik nedenfor (jf. afsnit 2.5, opgave 5).

konditionale udgave af 1. præmissen i midtersøjlen er behandlet hos Aristoteles i hans syllogismelære.¹³ Til gengæld har megarikerne, Aristoteles' samtidige, indledt et mere indgående studie af den. Hvad (16) angår, altså “ $((\Box p \# \Box q) \text{ og } \Box p), \text{ så } \Box q$ ”, er denne fuldt udfoldede form dog først kendt fra det 3. århundrede efter vor tidsregning, hvor den optræder

¹³ Begrebet ‘syllogisme’ kan forstås bredt, så det dækker enhver logisk – gyldig eller ikke-gyldig – slutningsform. I snævrere betydning dækker det de såkaldte *kategoriske syllogismer*, Aristoteles undersøgte i sin *Første analytik*, og som alle bygger på en kombinatorisk anvendelse af “alle” (svarende til alkvantoren), “nogle” (svarende til eksistenskvantoren) og “ikke” (negationen). Her fremanalyserede han i alt 256 modi fordelt over 4 figurer, heraf 15 ubetinget gyldige og 9 betinget gyldige modi. Den mest kendte er nok den modus, som er kendt under betegnelsen BARBARA (én af de mange kunstbetegnelser, der blev indført i Middelalderen til karakteristik af de mange syllogistiske modi, Aristoteles undersøgte; her angiver de tre A'er i BARBARA, at såvel præmissen som konklusion i denne modus skal udtrykkes gennem sætninger, der indledes med udtrykket “alle”):

BARBARA:	Alle M er P	eksempel:	Alle mennesker er dødelige
	Alle S er M		Alle danskere er mennesker
	-----		-----
	Alle S er P		Alle danskere er dødelige

En anden kendt modus er CELARENT (hvor den første vokal “E” angiver, at den første præmis skal udtrykkes gennem en sætning, der indledes med “ingen” (negation), den anden vokal “A” angiver, at den anden præmis skal udtrykkes gennem en sætning, der indledes med “alle”, og den tredje vokal “E” angiver, at konklusionen skal udtrykkes gennem en sætning, der indledes med “ingen” (negation)):

CELARENT:	Ingen M er P	eksempel:	Ingen mennesker er udødelige
	Alle S er M		Alle danskere er mennesker
	-----		-----
	Ingen S er P		Ingen danskere er udødelige

Grunden til, at man kalder BARBARA, CELARENT og alle andre undersøgte modi for kategoriske, er, (a) at de alle afspejler relationer mellem prædikater repræsenterende begreber eller – som begreber netop også kan kaldes – kategorier, i eksemplet her begreberne eller kategorierne ‘dødelig’, ‘menneske’ og ‘dansker’, samt (b) at ingen af præmisserne har konditional form sådan som i matricen i (16) – og derfor skal udtrykkes gennem en sætning, der indledes med “da”, og ikke med “hvis”.

At Aristoteles' syllogismer er kategoriske i betydning (a), indebærer, at vi ikke kan finde nogen singular præmis i Aristoteles' syllogistik. Det vil dog være relativt let at introducere singulære præmissen. Det kræver blot, at man for sine slutningsformer gør den (metafysisk-eksistentielle) tillægsantagelse ikke at ville tillade propositioner med prædikater uden reference (eller – som man også kan udtrykke det – prædikater med reference til nulmængder). Med denne tillægsantagelse som udgangspunkt vil man nemlig – for at holde os til vores første eksempel – altid umiddelbart kunne slutte dels fra ‘Alle M er P’ til, at der så må eksistere ‘M’er og ‘P’er, dels fra eksisterende ‘M’er og ‘P’er til, at så vil ‘Nogle M er P’ altid afspejle en positiv relation mellem ‘M’ og ‘P’ (jf. i øvrigt reglerne om universel instantiation og eksistentiel generalisering i naturlig logik i dette kapitels opgave 5).

For den nysgerrige kan det nævnes, at vi kan finde en moderne variant af den vej, Aristoteles følger med sin syllogistik, inden for såkaldt *Generalized Quantifier Theory* (Barwise & Cooper 1981; Keenan & Westerståhl 2011 (1995)): Også her danner relationen mellem prædikater grundrelationen, så det ikke er muligt at repræsentere singulære udsagn. Ifølge *Generalized Quantifier Theory* betyder udeladelsen af singulære udsagn, at vi får en simplere repræsentation af natursproglige sætninger formuleret med udtryk som “alle”, “nogle”, “ingen”, “mange”, “enhver”, “få”, “tre”, “de fleste”, “hverken eller” m.fl. Dette kræver imidlertid et udgangspunkt, *hvor vi allerede har et sprog*, dvs. et færdigt system af prædikater, logikken kan operere på. Derved udelukkes muligheden for at repræsentere, hvordan et sprog allerførst opbygges. Et system af prædikater, dvs. et sprogsystem, forudsættes at eksistere, hvilket ikke udgør nogen betingelse inden for førsteordens prædikatslogik.

i skikkelse af en række modi (som ikke må forveksles med Aristoteles' kategoriske syllogismes modi, jf. note 13), hvor hver modus er benævnt ved hver sit latinske navn, kendetegnet gennem hver sin særlige måde at eksemplificere "hvis ($\square p \# \square q$) og $\square p$, så $\square q$ " på.

Langt den hyppigst anvendte slutningsmodus er den såkaldte **MODUS PONENS** (den fremsættende eller hævdeende modus). Den dækker faktisk – med komfortabel margin – over 80 % af alle slutninger. MODUS PONENS vil vi først se på. Senere vil vi også se på to af de lidt sjældnere forekommende modi, nemlig MODUS TOLLENS og DEN DISJUNKTIVE SYLLOGISME.¹⁴

MODUS PONENS har formen:

$$(19) \quad \textit{hvis} ((\textit{hvis } p, \textit{ så } q) \textit{ og } p), \textit{ så } q$$

eller, hvis vi stiller slutningsformen op som i (18):

(20)	<i>hvis</i>	hvis p, så q	1. præmis
	<i>og</i>	p	2. præmis
	<i>så</i>	q	konklusion

Hvis man fokuserer nærmere på denne sidste propositionslogiske slutningsform, kan man se at den netop besidder den definerende egenskab for de hypotetiske eller konditionelle modi, vi her taler om, nemlig at de i kraft af at være tautologier samtidig skal være i stand til at sikre, at *hvis præmisserne i slutningsformen er sande, så er også konklusionen sand*. Det kan man umiddelbart se af følgende sandhedstavle (ved at følge de røde sandhedsværdier):

¹⁴ Inklusive MODUS PONENS, MODUS TOLLENS og DEN DISJUNKTIVE SYLLOGISME findes der i alt 24 logisk gyldige slutningsformer indeholdende to propositioner. Udstrækker vi vores slutninger til også at kunne rumme flere propositioner end to, kan vi finde yderligere kendte logisk gyldige slutningsformer som bl.a. DEN HYPOTETISKE SYLLOGISME og RESOLUTIONEN. Dem vil vi dog ikke behandle her i bogen.

(21)	hvis ((hvis p, så q) og p), så q
	S <u>S</u> S S <u>S</u> S <u>S</u>
	S F F F S S F
	F S S F F S S
	F S F F F S F
	1 2 3

Vi har altså en propositionslogisk slutningsform, som altid vil kunne levere logisk gyldige slutninger: Her er det netop tilfældet, at hvis vi ikke har sande præmisser, så får vi heller ikke nogen sand konklusion.

Det forhold, at en slutningsform altid er i stand til at levere logisk gyldige slutninger – eller som man også kan kalde det: **deduktive slutninger** – betyder ikke nødvendigvis, at den slutning, der er i overensstemmelse med slutningsformen, så også er **holdbar** (engelsk sound), dvs. er af en sådan beskaffenhed, at dens konklusion også *er* sand. En betingelse for, at slutningen er holdbar, er nemlig, *at konklusionen er sand i kraft af, at præmisserne er sande*. Er præmisserne til gengæld sande, har vi gennem slutningsformen netop fået en propositionslogisk garanti for, at konklusionen også vil være sand.

Hvad angår den prædikatslogiske slutning i (22):

(22)	Hvis det regner, så er gaden våd eller ikke våd.
	Det regner.
	Gaden er våd eller ikke våd.

så er den både *logisk gyldig og holdbar*. Det er den, dels (a) fordi den er af formen MODUS PONENS, så konklusionen altid vil være sand, hvis blot præmisserne er sande, dels (b) fordi anden præmis er en simpel gentagelse af antecedensen i den første præmis, og dels (c) fordi første præmis altid vil være sand, fordi konsekvensen er en tautologi – gaden vil altid være enten våd eller ikke våd – hvorfor vi ikke kan have en falsk konsekvens i første præmis, hvilket er det eneste, der vil kunne gøre første præmis falsk (jf. (9) ovenfor).

Hvad den prædikatslogiske slutning i (23) derimod angår:

- (23) Hvis noget er et menneske, er det dødeligt. (= Alle mennesker er dødelige)
Sokrates er et menneske.

Sokrates er dødelig.

er den, *selvom den er logisk gyldig, ikke samtidig holdbar*. Den almene præmis ‘Hvis noget er et menneske, er det dødeligt’ er ikke sand i alle tilfælde. Det kan jo tænkes, at vi finder livets og udødelighedens kilde. Det er i hvert fald ikke nogen logisk umulighed. ‘hvis-så’-propositionen er med andre ord i virkeligheden “kun” en (empirisk) antagelse, en såkaldt **hypotese** (der dog er af en sådan beskaffenhed, at vi aldrig har set nogen modeksempler, der vil kunne gøre den almene præmis falsk; jf. afsnit 3.1 om kontrafakticitet).

Almene præmisser, der kun giver os **næsten holdbare** slutninger, som i (23), spiller en stor rolle for vores forståelse af handlinger og ytringer ikke blot i dagligdagen, men også inden for forskellige videnskaber. Her er det *næsten holdbare* nemlig for det meste – afhængigt af omstændighederne – godt nok. Det vil fint kunne vejlede os i vores handlepraksis og sikre os den fornødne handlestabilitet.

Det forhold, at vi ustandselig betjener os af det kun næsten holdbare, har fået mange til at kritisere den deduktive logik som utilstrækkelig og har ført til, at man har forsøgt at opstille *alternative logikker*.

Her går ét svar ud på, at der ved siden af den deduktive logik også findes en **induktiv logik**, en logik, byggende på såkaldte *induktive slutninger*. Her definerer man så en induktiv slutning som en *mere eller mindre sikker slutning*, på baggrund af, at man ud fra ét eller flere enkelttilfælde, hvor en singulær proposition har været sand, har sluttet, at så gælder det, den singulære præmis refererer til, nok også alment:

- (24) Jens er død
Hans er død
Villy er død
...

Alle mennesker er dødelige

Et modsvar går imidlertid ud på, at det forekommer misvisende at operere med forestillingen om induktive slutninger her. Som vi kan se i eksempel (24), er første præmis “åben”, jf. prikkerne. Den angår den uspecificerede mængde af alle mennesker. Er mængden lukket og kan opregnes, hvilket vil være tilfældet, hvis vi fx taler om døde i København i 1953, er der selvfølgelig ikke noget problem med at sikre, at propositionen bag sætningen “Alle mennesker er dødelige.” er sand. Men da er der egentlig heller ikke tale om noget, der kan fortjene betegnelsen logisk slutning. Her vil der så blot være tale om banal opregning. Tanken om en slutning vil først kunne komme ind i billedet, når mængden er uendelig eller i praksis uopregnelig, sådan som det fx er tilfældet med mængden af bølgeskvulp omkring Danmark i fjor eller med mængder, der rummer fremtidige elementer, som fx mængden af alle mennesker, der har levet på jorden indtil i dag. Men heller ikke her synes der at kunne være tale om en slutning i nogen meningsfuld forstand af ordet. Det har den østrigske filosof Karl Raimond Popper på overbevisende måde argumenteret for (Popper 1974 (1934)). Det, der i virkeligheden er tale om ved såkaldt induktion, er ifølge Popper i virkeligheden, at man efter at have gjort sig sine enkeltiagttagelser først (a) *træffer en beslutning* om at “ophøje” disse enkeltiagttagelser til at være en del af slutningsformen MODUS PONENS, og dernæst at man (b) *drager en logisk slutning* på baggrund af denne således “ophøjede” slutningsform.

Men det vil sige, at der stadig kun findes én slags slutninger – nemlig logisk gyldige eller **deduktive slutninger** – og at der stadig kun er én slags logik – nemlig førsteordens prædikatslogik.¹⁵

¹⁵ Undertiden ses det fremført, at der findes hele tre former for logik, nemlig ud over en deduktiv og en induktiv logik også en **abduktiv logik**. Men abduktiv logik er lige så lidt som induktiv logik nogen selvstændig form for logik. Abduktiv logik defineres normalt som gyldigheden af slutningsformen:

$$\begin{array}{l} \text{hvis } p, \text{ så } q \\ q \\ \hline p \end{array}$$

Men naturligvis kan denne slutningsform ikke være nogen logisk gyldig slutningsform. Nu er det korrekt, at forskellige “udfyldninger” af slutningsformen synes at være gyldige, eksempelvis ‘Hvis det har regnet, er gaden våd; gaden er våd; altså har det regnet.’ Men grunden til, at den er “gyldig”, er ikke, at den er *logisk* gyldig. Det skyldes alene, at man samtidig – på baggrund af et kvalificeret gæt – har *besluttet* sig for at gøre hypotese-udtrykket “Hvis gaden er våd, så har det regnet.” – altså den “omvendte” form af “hvis p, så q”, altså “hvis q, så p” – til udtryk for en deduktiv slutningsform, *men uden at nævne, at man har gjort det*. Det er der selvfølgelig ikke noget galt i, men det har ikke noget med logik at gøre.

At der ikke findes nogen abduktiv slutning eller abduktiv logik parallelt med den deduktive slutning og logik, betyder ikke, at man dermed bliver nødt til at forkaste betegnelserne “abduktiv” og “abduktion”. En fornuftig definition af “abduktion”, som man ofte kan støde på, er, at der er tale om “slutning til bedste hypotese”. Og hvis man ikke forstår “slutning” som logisk gyldig slutning, er denne

Dette modsvar er ikke et dementi af, at der findes induktion. Induktion findes selvfølgelig. Det, der derimod ikke findes, er såkaldt induktiv *logik* og såkaldt *induktive slutninger* parallelt med de deduktive. At tale om sådanne slutninger er uklar tale. Der findes kun én logik, og den er deduktiv. Induktion er heroverfor en helt igennem praktisk-handlemæssig foranstaltning.¹⁶ Den bygger på *beslutninger* og ikke på slutninger.

Et andet sted, hvor man har ment, at den deduktive logik kommer til kort, er i forbindelse med analysen af de såkaldte **modale udtryk**. Det drejer sig først og fremmest om modale grundord som “muligvis” og “nødvendigvis” – fx “Det er muligt, at det bliver regnvejr.” – men også om såkaldt epistemiske grundord, der henviser til holdninger hos agenter, såsom “vide”, “kunne”, “ønske” og “tænke” – fx “Hans *kan* svømme.”, “Jens *tror*, at det bliver regnvejr.” – samt om ord med reference til menneskelig samhandlen og menneskelige sociale institutioner som fx “kærlighed”, “venskab” og “demokrati” (hvor det modale element er mere implicit til stede). Som det kan ses af eksemplerne, afslører deres brug typisk en bestemt **dobbeltstruktur**, *hvor de modale udtryk er foranstillet at-sætninger*. Sådanne ord, der som bekendt indgår ganske utvungent i vores dagligsprog, skal det ifølge visse kritikere af det deduktive logikideal ikke være muligt at redegøre for gennem egentlige logiske analyser. Derfor er logikken – som tilhængerne af disse logikker forstår den – brutal over for dagligsproget og i virkeligheden ubrugelig her. Man kan i den forbindelse erindre om Johan Wolfgang Goethes sarkastiske behandling af logikken i *Faust*, Første Del, hvor han foragteligt omtaler den som “spanske støvler” (et frygtet torturinstrument).

To afgørende gennembrud – det første i slutningen af 1950’erne (Stig Kanger 1957; Saul Kripke 1959), det andet i begyndelsen af 1970’erne (Richard Montague 1970) – har dog fuldstændig ændret billedet af, hvad man mener, den deduktive logik er i stand til. Her er det

betegnelse for så vidt rimeligt dækkende for, hvad der finder sted: I en situation, hvor man har en række mere eller mindre velbegræftede hypoteser om, hvad der vil ske i forlængelse af en eller anden iagttagelse, vil abduction bestå i at gøre brug af den bedste hypotese først, og dernæst – hvis den første viser sig at kunne falsificeres – af den næstbedste, og så fremdeles.

¹⁶ Det, at der med beslutningselementerne i (a) ovenfor er bygget et *logik-fremmed element* ind i logikken, korrupperer den ikke nødvendigvis eller gør den ubrugelig. Fx vil *pålidelig statistisk viden* i rigelig grad kunne sikre den deduktive logik det “rum”, der skal til for at gøre den, om ikke i alle tilfælde sand, så dog effektiv. Det kender vi fra en lang række områder i hverdag og videnskab, fx inden for meteorologien. Her sikrer tidligere iagttagelser, at det er muligt for os at drage tilforladelige slutninger. Men vi ved også, at jo mere globale og altomfattende, vi gør vores forudsigelser om vejret, jo mindre pålidelige vil disse slutninger være: 10-døgns-prognoser er langt mindre pålidelige end morgendagens vejrudsigt.

nemlig faktisk lykkedes at afdække en omfattende deduktiv sammenhæng bag anvendelsen af alle modale udtryk, først og fremmest ord som “muligvis” og “nødvendigvis”, men også ord som “kunne”, “ønske”, “tænke” mv. Derfor mener man ikke længere at kunne tage ovennævnte kritik af den formelle logik alvorligt. Tværtimod har man følt sig foranlediget til mere radikalt at hævde, at der i virkeligheden ikke synes at være nogen afgørende forskel på naturlige sprog på den ene side og rækken af nye modale konstruktionsprog på den anden side (jf. Montague 1970: 188). Op gennem især sidste halvdel af forrige århundrede har man da også i kølvandet af afdækningen af de modale ords logik rent faktisk set en rivende teknisk udvikling i analysen af sprogets – inklusive det naturlige sprogs – modale udtryk, hvor ikke mindst den såkaldte *mulige verdener-semantik* har leveret en række teknisk overbevisende resultater i konstruktionen af en formel logik bag studiet af de modale udtryk. Grundidéen i mulige verdener-semantikken er for så vidt relativ enkel. Den er, at man for sin logik-konstruktion tillader sig en semantik, som består i at operere med en form for **dobbelreference**, *først reference til en i princippet uendelig række blot mulige verdener, og dernæst reference til en i princippet uendelig række af genstande, som befinder sig i hver af disse mulige verdener*. Herigennem kan sandhedsbetingelserne for – og logikken bag – en række modaludtryk formelt fastlægges. Fx vil sandhedsbetingelserne for en proposition som ‘Det er muligt, at det bliver regnvejr i morgen.’ kunne analyseres som identisk med betingelserne for, at den indlejrede proposition ‘Det bliver regnvejr.’ er sand i alle de mulige verdener, der har adgang fra den faktiske verden (Kripke 1959), ligesom sandhedsbetingelsen for en proposition som ‘Jens tror, at det regner.’ tilsvarende vil kunne ses som identisk med betingelsen for, at den indlejrede proposition ‘... at det regner’ er sand i mindst én af de verdener, der stemmer overens med, hvad Jens tror (Jaakko Hintikka 1971).¹⁷

Til trods for den store tekniske succes for mulige verdener-semantikkenes funktortilgang til modallogikken og den tilsyneladende vellykkede tilbagevisning af de mange angreb, der gennem tiden har været rettet mod modallogikken, står dog stadig et væsentligt – og alvorligt – problem tilbage for mulige verdener-semantikken. Dette alvorlige problem vil vi

¹⁷ Mulige verdener-semantikken – og diskussionen om dens metafysiske indbegreb – har spillet en stor rolle, ikke blot i den internationale diskussion inden for logik, men også inden for den lingvistiske og filosofiske grundlægning af handlingsteorien, samt inden for forskningen i kunstig intelligens. Desværre har den i Danmark haft mindre bevågenhed inden for centrale dele af humaniora, hvor tekst- og medieteorier og -analyse spiller en dominerende rolle. Det er det, jeg gerne vil råde bod på ved at omtale possible world-conceptet i bogen her.

En fyldig oversigt over modallogik og mulige verdener-semantik kan ses i appendiks, s. 345-348.

komme nærmere ind på senere (jf. afsnit 2.4).

Indtil da vil vi se på endnu et par logisk gyldige slutningsformer inden for førsteordens prædikatslogik, nemlig MODUS TOLLENS og DEN DISJUNKTIVE SYLLOGISME. Der er ingen tvivl om, at MODUS PONENS er langt den hyppigst anvendte slutningsform i logikken. Men også de to andre slutningsformer kan jævnligt ses at spille en rolle.

Lad os først se på MODUS TOLLENS:

MODUS TOLLENS (den benægtende modus). MODUS TOLLENS har følgende form:

(25)	hvis	hvis p, så q	1. præmis
	og	Ikke q	2. præmis
		Ikke p	konklusion
	så		

Som det gælder for MODUS PONENS og alle andre propositionslogisk gyldige slutningsformer, skal også MODUS TOLLENS have form af en propositionslogisk tautologi. Som vi kan se af nedenstående beregning, forholder det sig også netop sådan:

(26)	<u>Hvis((hvis p, så q) og ikke q), så ikke p</u>										
	S	S	S	F	F	S	S	F	S		
	S	F	F	F	S	F	S	F	S		
	F	S	S	F	F	S	S	S	F		
	F	S	F	S	S	F	S	S	F		
				1	4	2	<u>5</u>		3		

Som man kan se i (26), kommer den samlede 'hvis-så'-sandhedsfunktion – svarende til det 5'te beregningsskridt – ud som sand, ligegyldigt om de simple propositioner 'p' og 'q' er sande eller falske. Der er altså som ved MODUS PONENS også her tale om en propositionslogisk gyldig slutningsform.

En tredje propositionslogisk gyldig slutningsform er **DEN DISJUNKTIVE SYLLOGISME**.

Den har følgende form:

(27)	(a)	hvis	p eller q	1. præmis
		og	ikke p	2. præmis

		så	q	konklusion
	(b)	hvis	p eller q	1. præmis
		og	ikke q	2. præmis

		så	p	konklusion

Med introduktionen af MODUS PONENS og MODUS TOLLENS og nu DEN DISJUNKTIVE SYLLOGISME i (27) har vi set grundstammen blandt slutningsformerne, som i de fleste tekster dækker op mod 100 % af alle benyttede slutninger.

I vores præsentation af den logiske slutning er der valgt en kanonisk orden: først præmisser, dernæst konklusion. Men i virkeligheden er denne orden logisk set ligegyldig. Man vil også kunne præsentere konklusionen eller den specifikke præmis først, og gør det også ofte. I forbindelse med præsentationsformen med konklusionen først – “eksempelvis: Sokrates er dødelig. Han er (nemlig) et menneske, og alle mennesker er dødelige.” – omtales konklusionen ofte som **tese** og selve syllogismen som helhed eller én af dens to præmisser eller dem begge som **begrundelse** (eller **grund**) for tesen. Da det er af relevans for en læser at kende til et emne, der argumenteres for i en tekst, er konklusionen i de fleste argumentative tekster ofte spidsstillet som tese.

At vi kan skifte frit mellem begrebsparret ‘præmis’ og ‘konklusion’ og begrebsparret ‘tese’ og ‘begrundelse’ er i øvrigt blot endnu en indikation på, at logikken som sådan er uafhængig af præsentationsmåde. Om man vælger den ene eller den anden måde at stille et argument op på, er udelukkende et praktisk-handlemæssigt anliggende, ikke et logisk.

TOULMIN-SKEMAET: Endnu en måde at opstille slutningsformerne i deduktiv logik på finder vi i den måde, den engelsk-amerikanske filosof og logiker Stephen Toulmin har foreslået

i sin bog *The Uses of Argument* (Toulmin 1974 (1958)). Opstillingsmåden er, bortset fra nogle enkelte modifikationer, som vi skal komme ind på straks, næsten identisk med den måde, slutningerne er stillet op på i den klassiske hypotetiske eller konditionale syllogismelære, som vi har betjent os af ovenfor. Da mange imidlertid finder den toulminske opstillingsmåde *mere oversigtlig og pædagogisk* end opstillingsmåden inden for den klassiske hypotetiske eller konditionale syllogismelære, og da den, som vi senere vil se, har en række mere praktiske fordele specielt omkring analysen af tekster, har vi valgt at gøre brug af den i det følgende. Opstillingsmåden kaldes normalt for et **Toulmin-skema**, og den term vil vi også benytte os af i det følgende.

Med introduktionen af Toulmin-skemaet er det samtidig hensigten at introducere flere prædikatslogiske udgaver af slutningsformerne MODUS PONENS og MODUS TOLLENS. Vi har allerede stiftet bekendtskab med MODUS PONENS via et eksempel, nemlig i (22) og (23). Vi kan nu anbringe slutningen i eksempel (23) i et Toulmin-skema. Gør vi det, får slutningen følgende udseende:

(28) P			K
		Sokrates er et menneske	Sokrates er dødelig
			G Medmindre man har fundet livets kilde
		H	
Alle mennesker er dødelige			
(= for alle x gælder, at hvis x er et menneske, er x dødelig)			
		R	
Jens er død, Hans er død, Julie er død, Hanne er død ...			

I (28) er 2.-præmissen i slutningen opstillet i P (= Præmis). Heroverfor er 1.-præmissen, der hjemler slutningen og gør den holdbar (inden for rammerne af den underliggende MODUS PONENS-slutningsform), opstillet i H (= Hjæmmel), og K (= Konklusion).

R (= Rygdekning), som ikke har nogen pendant i den klassiske opstilling, er den opbakning, der kan gives for anvendelsen af 1.-præmissen i H. I dette specielle tilfælde drejer det sig om en induktiv opbakning bag slutningen ‘Alle mennesker er dødelige.’ (svarende til en af de propositionelle funktioner ovenfor) gennem opregning af en række enkelttilfælde ‘Jens er død, Hans er død, Julie er død, Hanne er død ...’. Som vi allerede har været inde på, kan den opstillede hjemmel ikke give os nogen logisk holdbar slutning, men alene fungere som en – ganske vist særdeles velbekræftet – hypotese: Det er fx en kendsgerning, at mennesker, der hidtil har levet, alle er døde inden det fyldte 150. år.

G (= Gendrivelse), som vi heller ikke finder nogen pendant til i den klassiske opstilling, hænger sammen med H. Her anbringes de eventuelle propositioner, der vil kunne svække H som hjemmel – i det anførte eksempel propositionen, at livets kilde skulle blive fundet. G kan siges at være et signal om tilstedeværelsen af en *opponent* til den almene “hvis-så”-sætning, der er anbragt i hjemlen, H. Man kan også sige, at G i almindelighed angiver betingelser af singularer art, som, hvis de foreligger og dermed gør den udtrykte proposition i G sand, samtidig vil fjerne grundlaget for at gøre slutningen til K holdbar: ‘Vejret holder tørt, hvis ikke det er for den væmmelige sky, der hænger deroppe og snart giver os regn.’; ‘Hvis ikke kængurer var forsynet med lange haler, ville de vælte.’; ‘Trykket i en luftart eller en væske er ligefrem proportionalt med temperaturen, med mindre man ikke er omhyggelig med at holde rumfanget konstant.’ Derfor kan man også kalde den proposition, der figurerer som gendrivelse, for en “med mindre at”-proposition (latin: en *ceteris paribus*-proposition). Eller for at vise dens indplacering i hele slutningen: ‘Hvis p, så q, *med mindre r*’.¹⁸

En slutning vil kunne rumme flere disjunkte og/eller konjunkte gendrivelser: ‘Hvis p, så q, med mindre r og s.’; ‘Hvis p, så q, med mindre r eller s.’, fx ‘Du bliver våd, hvis det bliver regnvejr, med mindre du har taget regnfrakke, regnbukser og gummistøvler med, eller du har husket din paraply.’ Jo flere disjunkte gendrivelser, vi lader en hypotese holde stand imod, jo vanskeligere vil det være at se hypotesen som hypotese. Eller sagt på anden måde: I jo højere grad fremtræder

¹⁸ Tilfælde, hvor G inddrages, er ofte abduktive (jf. note 15). Lad os tænke os en situation, hvor “r” foreligger, men vi havde forventet “q” ud fra slutningsskemaet “hvis p, så q”. Er “hvis p, så q” nu udtryk for en hypotese, som i eksemplerne ovenfor, er konteksten netop abduktiv: Udgangsspørgsmålet er “Hvad er grunden til, at ‘r’ foreligger og ikke ‘q’, som vi forventede?” Og det sandsynlige svar skal derefter findes ved at vælge *den bedste hypotese blandt en række relevante hypoteser*: “Aha, ‘r’ og ikke ‘q’, fordi ‘s’ og ‘Hvis s, så r’”. Eller formuleret mere ligefremt, men selvfølgelig også mere ufuldstændigt: “‘r’ forelå, men ikke ‘q’, fordi ‘s’ også forelå.”

hjemlen i virkeligheden som *norm*, hvor de mange gendrivelsler vil blive set som beskrivelser af en række forskellige forhold, som vil bidrage til, at normen ikke kan opretholdes. Men det vil i virkeligheden omvendt sige, at gendrivelsler med disjunkte gendrivelsler indikerer tilstedeværelsen af normer.¹⁹

Vi vil i næste kapitel – om instrumentelle handlinger – i mere udbygget forstand vise, hvordan denne vigtige sammenhæng mellem gendrivelsler og normer fungerer, og hvordan den skal forstås.

Toulmin-skemaet viser enhver slutnings deduktive struktur, som er: *Hvis præmisserne er sande, så er konklusionen også sand*. Denne struktur skal derfor klart fremgå i enhver konkret udfyldning af skemaet. Det betyder, at hjemlen altid skal have form af en “hvis-så”-sætning af almen form: “I alle tilfælde gælder at hvis p, så q” (Fx “For alle x gælder, at hvis x er et menneske, så er x dødelig.”). Endvidere skal “p”et fra hjemlen også figurere i præmissen i P og “q”et i konklusionen i K. Her skal der altid være tale om angivelse af singulære præmisser (fx som i skemaet: ‘Sokrates er et menneske.’; ‘Sokrates er dødelig.’).²⁰ Og anvendes skemaet for analysefor

¹⁹ Normer skal her og i det følgende forstås bredt, som det er tilfældet i filosofien. I dagligtale synonymiseres normbegrebet ofte mere snævert med begrebet om en social norm som i *Den Danske Ordbog*: “vedtagen eller uskreven, almindeligt anerkendt regel eller regelsæt der påvirker menneskers adfærd, holdninger m.m.” Denne definition reflekterer ikke det generelle normbegreb, og det heraf afledte begreb om normativitet, sådan som det er blevet diskuteret i store dele af filosofien, hvor begrebet ses som underlag for al erkendelse, hvad enten den er teoretisk (både logisk og empirisk), praktisk (teknisk, strategisk og social) eller æstetisk. I traditionen fra Kant omfatter det normative område alt, hvad der ikke kan siges at tilhøre den kausale verden – eller som det siden har været sædvane at tale om: området for *grunde* versus området for *årsager* (jf. bl.a. Wittgenstein 1971 (1953); Georg Henrik von Wright 1963; John McDowell 1996 (1994); Donald Davidson 2001a (1963); John R. Searle 2001, 2002; John Skorupski 2010). En grundig og kompetent oversigt over området findes i Ralph Wedgwood 2007.

Vi vil her i bogen efterhånden arbejde os ind på disse mere omfattende aspekter af normbegrebet, jf. især kapitel 3.

²⁰ Det er ikke alle slutninger, der indeholder singulære præmisser. Som vi har omtalt (jf. note 13), er begge præmisser i de slutningsformer, Aristoteles undersøger i sin slutningslære, faktisk almene propositioner, eksempelvis ”Alle dyr er levende væsener. Alle mennesker er dyr. Ergo: Alle mennesker er levende væsener.” Det kan diskuteres, hvordan disse centrale slutninger i den aristoteliske syllogistik skal repræsenteres i Toulmin-skemaet. Et forslag, det virker rimeligt at følge, vil være at anbringe dem i R “nedefra og op”:

mål, må skemaudfyldningen ikke være for “hullet” og implicit (se nærmere i afsnit 2.4 om den “hullede” og implicite, såkaldte enthymemiske slutning). I hvert fald P, K og H skal fremgå tydeligt af skemaet, hvis der skal være nogen vits i at anvende skemaet. Derudover er det vigtigt, at det klart fremgår, hvad rygdækningen R består i. Den deduktive del af Toulminskemaet kan først benyttes ved dragnings af slutninger, når der er truffet beslutning om at gøre “hvis-så”-sætningen, der står i hjemlen, til en præmis, der samtidig vil kunne bidrage til at gøre slutningen holdbar (hvis den singulære præmis samtidig er sand). Men det betyder ikke, at man ikke kan stille krav til skemaets mere informelle del, hvilket her stort set vil sige rygdækningen, dens form og materiale: Det er klart, at den viden, man gør brug af i R, i modsætning til den, der er bragt på deduktiv form i skemaet, kun vil kunne være af implicit karakter. Alligevel er det vigtigt at sørge for, at man giver den støtte, man mener at kunne finde for sin hjemmel, en klar og tydelig udformning.

Men hvilket materiale kan hjemlerne nu bestå af? Dette spørgsmål vil vi først mere systematisk-oversigtsmæssigt tage op til behandling i kapitel 6. Dog skal vi allerede her give et kort grundrids af de forskellige almene propositioner, der kan optræde som hjemler. Det vil i kapitel 6 fremgå, at der eksisterer et hierarkisk forhold mellem de forskellige typer hjemler.

Først og fremmest kan selve slutningsformen MODUS PONENS eller MODUS TOLLENS eller én af de andre propositionslogisk gyldige slutningsformer stilles op som hjemmel. Det er selvfølgelig de mest abstrakte hjemler, man overhovedet kan tænke sig, og slutningerne vil derfor altid være sande, ligegyldigt hvilke sandhedsværdier ‘p’ og ‘q’ har.

Hvis vi vælger MODUS PONENS som hjemmel, vil vi kunne repræsentere denne slutningsform på følgende vis i et Toulmin-skema (da MODUS PONENS har almen logisk form, ville det måske være mere korrekt at repræsentere den som i note 20; da vi imidlertid ikke kan se, om den her har almen prædikatslogisk form, finder vi det mest forsvarligt at stille den op som nedenfor):

Som man kan se, står syllogismen, her BARBARA, “på hovedet” i forhold til den tidligere regnestykkeagtige måde at præsentere den på.

Det skal understreges, at der her blot er tale om en notationsvariant for at kunne få slutningen bedre indpasset i Toulmin-skemaet.

(29)	P		K
	(hvis p, så q) og p		q
	H	G (ingen mulig gendrivelse)	
	hvis (hvis p, så q) og p, så q		
	R		
	slutningsformen kommer altid ud som sand, ligegyldigt		
	hvilken sandhedsværdi p og q har		

Af ikke-logiske hjemler, finder vi – som de mest abstrakte og grundliggende eksemplarer af slagsen – hjemler, som angår MÆNGDELÆREN og MERELOGIEN (jf. afsnit 6.1). Dernæst finder vi de tre metafysiske hjemmeltyper, som refererer sig til henholdsvis TING (tid, rum og kausalitet) (jf. afsnit 6.2A), AGENTER (kontrafakticitet og intentionalitet) (jf. afsnit 6.3B) og PERSONER (konventionalitet og institutionalitet) (jf. afsnit 6.3C). Disse hjemler vil altid samtidig være instanser af de logiske skemaer MODUS PONENS, MODUS TOLLENS osv. Ud over disse logiske og metafysiske skemaer, som altid vil være indbyrdes rangordnede, således at PERSON-skemaet samtidig altid vil være at finde som et AGENT-skema, og AGENT-skemaet samtidig altid som et TINGS-skema, finder vi alle de empiriske udgaver af tre metafysiske skematyper: Det er empiriske *hypoteser* om ting (jf. afsnit 6.4.), det er *kontrafaktiske antagelser* og *normer* eller *regler* for agenter (jf. afsnit 6.4 og 6.5), og det er konventionelle *normer* eller *regler* for personer (jf. afsnit 6.6). En sidste type metafysisk skema, som er en underafdeling af skemaet for TINGS-skemaet, finder vi i *den æstetiske dom*, som også har sine empiriske eksemplifikationer (jf. afsnit 6.7).

2.3 Logik som syntaktisk lære om slutningen. Vi indledte dette kapitel om logik med at stille to mulige synsmåder på logikken op over for hinanden: dels en semantisk synsmåde med udgangspunkt i tilordning af sandhedsværdier til sætninger, dels en syntaktisk synsmåde med udgangspunkt i slutningen fra sætning til sætning. Som det er fremgået, har vores udgangspunkt i det forrige været semantisk. Ser man imidlertid rent historisk på det, har det – som vi allerede tidligere kort har været inde på – op gennem i hvert fald store dele af forrige århundrede i virkeligheden været den slutningsbaserede og dermed den syntaktiske synsmåde, der har dannet

udgangspunkt for forståelsen af den logiske slutning (Hilbert 1968 (1899), 1918; Carnap 1937 (1934)).

Nu har vores semantiske udgangspunkt i det foregående ikke betydet, at vi så ikke har beskæftiget os med slutningen. Tværtimod har vi tidligere (jf. afsnit 2.2) beskæftiget os ret indgående netop med at definere *slutningens logisk gyldige form*. Imidlertid har vi undgået i udgangspunktet at behandle slutningen syntaktisk og snarere set på den som biprodukt af vores semantiske tilgang: Fx har Toulmin-skemaet med slutningsformerne MODUS PONENS, MODUS TOLLENS og DISJUNKTIV SYLLOGISME været en indikation af, at det er vigtigt at give operationerne på sætningerne, dvs. de syntaktisk specificerede slutninger samt de former, de opererer gennem, en vis semantisk bevågenhed.

Som vi imidlertid skal se, tildeler de tidligere nævnte syntaktikere slutningen en langt mere væsentlig rolle end som så. For dem er syntaksen og den syntaktisk forståede slutning ikke blot et biprodukt af semantikken. Tværtimod opfatter de syntaksen som primær og semantikken som langt hen ad vejen noget blot sekundært og efterhængt.

Synsmåden er så meget desto mere interessant, som den ifølge dens tilhængere repræsenterer en elegant omgåelse af Freges uheldige begrebs- eller meningsrealistiske løsning på meningsproblemet, som vi tidligere har været inde på (jf. s. 17). Syntaktikernes udgangspunkt er her slutningen. Men hvad en slutning end er, så behøver vi ifølge syntaktikerne ikke at gå Freges vej.

Det er ikke, fordi denne tanke er ny. Tanken kan spores helt tilbage til Aristoteles, og i virkeligheden helt tilbage til Platon (uden at de to filosoffer dog selv ser de fulde syntaktiske implikationer af idéen).

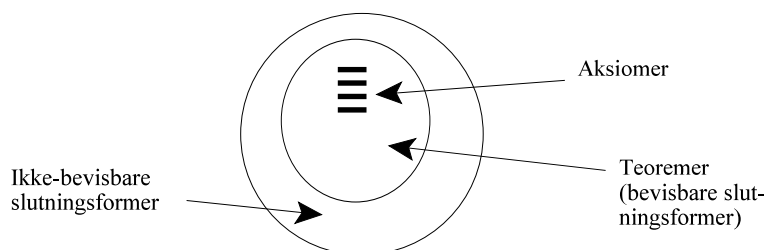
Udgangspunktet er altså slutningen. Men hvad gør syntaktikerne? Ifølge den syntaktiske tilgang til logikken kan vi med udgangspunkt i vores intuitioner om, hvad det er, vi gør, når vi drager slutninger, foretage en **aksiomatisering** (eller **formalisering**) af disse intuitioner. Det vil bringe dem på klar og overskuelig form. Det giver os en helt ny synsmåde på sproget, hvor vi i stedet for at bevæge os fra semantik til syntaks omvendt vil kunne bevæge os fra syntaks til semantik.

Syntaktikernes ræsonnement er besnærende. Om ikke andet, er slutninger, hvilket vi allerede har set, *bevægelser*, nemlig bevægelser fra visse sætninger til visse andre sætninger som udtryk for de tilsvarende bevægelser mellem propositioner, slutningerne kropsliggør. Men er slutninger nu udtrykt gennem sådanne syntaktiske bevægelser – fx vil slutningen fra ‘p eller

ikke p' til 'p' eller slutningen fra 'Det regner.' og 'Hvis det regner, bliver gaden våd.' til 'Gaden er våd.' netop kunne ses som understøttet af en sådan syntaktisk bevægelse – så kan det måske være en god idé, mener syntaktikerne, at se på et sprogligt slutningssystem som i virkeligheden *én stor selvstående syntaktisk konstruktion*. Det er så her, syntaktikerne bringer den aksiomatiske tanke ind i billedet, nemlig ideen om, at det i forlængelse af synsmåden må være muligt *ud fra et lille antal intuitivt tilforladelige slutningsformer, som vi ved er logisk gyldige* – de såkaldte **aksiomer** – at udlede eller **bevise** alle andre logisk gyldige slutningsformer – de såkaldte **teoremer** – under en samtidig udgrænsning af samtlige ikke-gyldige slutningsformer. Dermed bliver alle sprogets slutningsformer – inklusive de former, der indgår i aksiomerne – i virkeligheden strukturelt eller syntaktisk bestemt, således at enhver proposition får tildelt sin ganske bestemte plads i en omfattende formel struktur.

Forholdet lader sig præsentere i figuren i (30). Her står bjælkerne for de propositioner, der er aksiomer, den inderste cirkel for mængden af propositioner, der er bevist og følgelig eksisterer som teoremer, og den yderste cirkel minus den inderste cirkel for mængden af propositioner, det ikke er muligt at bevise, og som dermed ikke vil kunne være teoremer:

(30)

Det er nu denne idé, syntaktikerne mener at kunne udvikle i retning af en *egentlig meningsteori*, hvor det bliver systemet – *aksiomsystemet* eller *formalismen*, som den også kaldes – der *implicit* definerer alle gyldige slutningsformer og derigennem de mange mulige propositioner, der vil kunne indgå i systemet.²¹

²¹ For en mere dybtgående oversigt over den aksiomatiske idé og metode kan henvises til opgave 5 i opgavedelen af dette kapitel. Her vises bl.a. Russell og Whiteheads berømte propositionslogiske aksiomsystem fra deres *Principia Mathematica* fra 1913. Som man her vil kunne se, består Russell og Whiteheads aksiomsystem af fem aksiomer og to slutningsregler (til deduktion af et ubegrænset sæt af teoremer). Også Frege forsøger sig med opstillingen af et aksiomsystem i sit *Begriffsschrift*.

Den første moderne egentlig syntaktiske – såkaldt *metamatematiske* – karakterisering af aksiomatikken finder vi imidlertid først hos Hilbert (jf. Hilbert 1968 (1899)), som meget betegnende kalder

Et af de klareste eksempler på et forsvar for denne syntaktisme finder vi i Rudolf Carnaps værk *Logische Syntax der Sprache* (Carnap 1937 (1934)). Her analyseres det sproglige begrebssystem som en ren udtryksbaseret formalisme, suppleret med såkaldte *meningspostulater* af typen: “Hvis noget er en mand, er det et menneske.”, “Hvis noget er et menneske, er det et handlende væsen.”, “Hvis noget er et handlende væsen, ved det, hvad frihed er.” osv. (Carnap 1952). Herigennem vil det ifølge Carnap være muligt at fastlægge en række begreber i sproget *rent formal-syntaktisk*.

Denne ide om aksiomatisering er umiddelbart besnærende, og der er ingen tvivl om, at den giver os en række teknisk elegante måder at belyse problemer på inden for logik og matematik.²² Der knytter sig imidlertid en række svagheder til denne programidé, som gør, at vi i sidste instans må tilbagevise den som kandidat for en fundamentalteori om mening.²³

sit program for *bevisteori*. I programmet forsøger han at operere med en rent syntaktisk – implicit – definition af geometrien, som første gang bliver fastlagt intuitivt som aksiomatisk system af Aristoteles’ næsten samtidige Euklid 1897 (300 fvt.).

I metamatematikken stiler man specielt mod gennem rent mekanisk opbyggede formelle kalkuler at sikre sig, at de givne aksiomsystemer dels er *modsigelsesfrie*, dvs. ikke genererer propositioner af formen ‘p og ikke p’, dels er *fuldstændige*, dvs. kan garantere, at aksiomerne beviser alle teoremer i systemet.

²² En ganske vist mere intuitivt funderet parallel til det carnapske forskningsparadigme finder vi fx inden for strukturalismen og poststrukturalismen, hvor det er filosofien at bygge på Ferdinand de Saussures radikale idé om at se sproget og de tegn, det består af, alene som et system af forskelle “uden positive termer” (Saussure 1970 (1916): 46), dvs. syntaktisk. Videre hedder det hos Saussure endnu mere pointeret omkring denne syntaktiske position: “Hvad enten man betragter indholds- eller udtrykssiden, så opererer sproget hverken med ideer eller lyd, der kan siges at have eksisteret forud for det sproglige system, men kun med begrebslige og lydige forskelle.” (Saussure 1970 (1916): 46).

Det har været diskuteret, om Saussures syntaktiske meningsteori skal forstås alene forskningsmetodologisk – at det er en god idé at anskue sproget, inklusive sproglig mening, således – eller om der ligger egentlige menings-ontologiske overvejelser bag, hvor sproget simpelthen er en sådan tegnstruktur. Positionerne her er uklare. Men der skal ikke herske nogen tvivl om, at man inden for strukturalismen og poststrukturalismen vitterligt i stor udstrækning har forsøgt at sælge en menings-ontologisk variant af det saussureske tegnbegreb, jf. fx Derridas grammatologiske gentænkning af det saussureske tegnbegreb (Derrida 1970 (1967), 1976a (1968), 1976b (19729)).

Det skal nævnes, at det strukturalistiske udgangspunkt for sproganalysen i høj grad også har præget dansk sprogforskning og her specielt Louis Hjelmslevs sprogsyn, sådan som det bl.a. kommer til udtryk i hans værk *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (Hjelmslev 1943). Interessant nok føler Hjelmslev sig delvis inspireret af Carnaps mere formallogiske bog (Carnap 1937 (1934)), uden dog at gøre brug af den stringens, der her ligger i Carnaps formalismebegreb. I det hele taget kan Hjelmslev siges på et afgørende punkt at have misforstået Carnap, idet han har formået at reducere Carnaps filosofiske teori om sprogets logiske syntaks til en blot empirisk teori om, hvordan forskellige naturlige sprog er struktureret.

Vedrørende Carnap skal det anføres, at han senere forlader den rene syntaktisme for i stedet at vende sig mod skitsering af en egentlig semantisk teori (jf. Carnap 1956 (1947)) bl.a. med udgangspunkt i den polske logiker Alfred Tarskis banebrydende artikel fra 1934, jf. note 45. Carnaps semantiske teori forvarsler på mange måder den tidligere nævnte mulige verdener-semantik (jf. Hintikka 1975).

²³ En helt afgørende svaghed ved den aksiomatiske metode viste sig, da den østrigske matematiker og logiker Kurt Gödel påviste (jf. Gödel 1931), at det allerede for aksiomatiske systemer, der indbefatter reference til alle naturlige tal – altså: 1, 2, 3, ... – gælder, at de *enten vil være inkonsistente eller*

Nu kan man møde den aksiomatiske idé i forskellige udgaver, alt afhængig af i hvor høj grad man synonymiserer formalisme med mening. Her mener nogle, at *al mening uden undtagelse* skal ses på denne måde. Andre skoledannelser i det 20. århundrede er dog mere moderate, heriblandt Carnap selv. Det er ganske vist hans opfattelse, at i hvert fald alle *abstrakte begreber* såsom ‘ting’, ‘årsag’, ‘egenskab’, ‘relation’ og ‘tal’ må ses som formal-syntaktisk grundlagt, men for sætninger, der bruges til at referere til tilstande i den umiddelbart tilgængelige empiriske virkelighed som fx “Postkassen er rød.”, kan begrebet om mening som sandhedsbetingelse selvfølgelig være meningsfuldt, men kun hvis sandhedsbetingelsen – sådan som vi finder det hos Russell – udgøres af en singular referent, nemlig den konkrete situation, hvori vi finder forekomsten af en rød postkasse.

Imidlertid: Hvad enten det drejer sig om radikale eller moderate udgaver, synes aksiomatiseringsideen at løbe ind i alvorlige semantiske problemer. Allerede på det intuitive plan forekommer det ikke særligt overbevisende at mene, at sætninger som “Katten ligger på måtten.” – eller i de mere moderate udgaver, som Carnap må siges at være en repræsentant for, en metafysisk sætning som “Er der en årsag, er der også en virkning.” – skulle kunne erhverve deres meningsindhold alene ved at være understøttet gennem syntaktisk manipulation med sproglige udtryk. Normalt går vi ikke rundt og opfatter katte og måtter som afhængige af eksistensen af formalismer som betingelse for at kunne pege på dem. Tværtimod opfatter vi dem som de katte eller måtter, de er, *uafhængigt af brugen af det sprog, vi måtte bringe i anvendelse for identifikationen af dem*. Talemåder som fx “Sproget skaber, hvad det benævner.” eller tanker om, at verden må se forskellig ud for grønlænderen, der har mange ord for sne, og danskeren, der kun har få ord, må vige.

Det skal ikke underkendes, at de formalismer, aksiomatikken arbejder med, vil kunne sikre konsistente systemer under stor kompleksitet. Men det er vigtigt, at man samtidig husker, at det i så fald vil være resultatet af en rent formel manøvre. Det må fastholdes, at der skal foreligge

uafgørbare. Resultatet medførte en dalende interesse for metamatematikken som alment program og en orientering mod Kants konstruktivisme og hans antagelse om, at tal kun er tal, hvis de kan konstrueres med udgangspunkt i simple, anskuelige konstruktionsregler.

Det formallogiske aksiombegreb, sådan som det er gengivet her, må ikke sammenblandes med et videre aksiombegreb ligeledes stammende fra antikken, hvor aksiomerne ikke blot omfatter logisk gyldige slutningsformer, men også komplekse propositioner i almindelighed. Her er kravet alene, at et aksiom skal være en ikke-beviselig sand proposition, der kan danne udgangspunkt for deduktion, uanset hvilken form propositionen ellers har.

egentlige propositioner, før en sådan formalisering vil kunne erhverve semantisk kraft. At computere er uvurderlige i mange anvendelser, kan ikke bestrides. Men det må aldrig skygge for den kendsgerning, at aksiomatisering aldrig vil kunne give os nogen egentlig definition af mening.

2.4 Logik, handling og sprog. Vi har i det foregående belyst logikkens rolle, når det gælder opbygningen af simple propositioner og deres sammenføjning til komplekse propositioner. Vi har herudover med udgangspunkt i forståelsen af logik som semantisk tilordning af referenter til sproglige udtryk redegjort for, hvad man skal forstå dels ved en logisk gyldig, dels ved en logisk holdbar slutning. Endvidere har vi set, at ikke-holdbare slutningsformer ved at blive behandlet, *som om de var holdbare*, repræsenterer en mulighed for aksiomatisering af mere omfattende slutningssystemer, som gør os i stand til at føre en vis form for husholdning i vores tankevirksomhed.

Nu har vi set, at ideen om syntaktisk specifikation af vores viden – hvadenten vi vil aksiomatisere den eller ej – ikke må overgøres. En konsekvens af en overdreven syntaktisme, som vi kort skal opholde os ved, er *troen på logikkens radikale konventionalitet*. Eller for at formulere det som Carnap i termer af hans såkaldte **toleranceprincip** for den logiske syntaks: “In logic, there are no morals.” (Carnap 1937 (1934): §17). Ifølge dette princip vil vi nemlig ifølge Carnap kunne formulere vores logiske system, ganske som vi vil, kun bundet af rent syntaktiske overvejelser. Det er klart, at vi ikke kan gå ind for dette synspunkt. I hele vores fremstilling i det foregående har vi med støtte i realismeantagelsen i stedet gået ud fra, at den semantiske tilordning af sandhedsbetingelser er et forhold, der – uafhængigt af selve syntaksen – vil kunne garantere enhver logisk operation. Denne **realismeantagelse om eksistens og dens konsekvenser** peger i stik modsat retning af syntaktismen: Den peger i retning af det synspunkt, *at der ikke findes mange logikker, sådan som Carnap-citatet hævder, men i virkeligheden kun én logik, nemlig den tidligere behandlede førsteordens prædikatslogik*.

Her er vi så endelig fremme ved den allervigtigste pointe i det at forstå logik som semantisk tilordning. I den hidtidige fremstilling har vi konstrueret vores logik som givne sproglige udtryk – som sætninger, egennavne, prædikater, konnektorer – tilordnet et meningsindhold gennem reference til genstande, mængder og relationer mellem genstande og mængder i verden. Men da meningsindholdet eksisterer uafhængigt af, om vi måtte skabe et sprogligt udtryk, der refererer til dette meningsindhold – jf. den netop nævnte realismeantagelse – *må det i virkeligheden også*

være muligt at tænke sig til en logik helt uden om sproget. Ja, ved nærmere eftertanke vil det ikke blot være muligt, men faktisk *nødvendigt*. Fundamentet for de slutninger, vi drager i sproget, ligger nemlig allerede nedfældet i vores **tanker om verden**, *sådan som de er anlagt i og manifesterer sig offentligt gennem vores perception og handlen* (jf. Searle 2015).

Men hvor ved vi nu alt dette fra? Svaret må være: Det ved vi, fordi vi kan konstatere det som simpelt *fænomenologisk faktum*: *Tanken i perceptionen har nøjagtigt samme grundstruktur som den mere sofistikerede sprogligt formulerede tanke*. Den vil altid være perceptionen af *en gestalt (på en baggrund) set ud fra et bestemt perspektiv*. Men hermed har perceptionen og de propositioner, der foresvæver os i vores handlen, i virkeligheden *proto-propositional form*. Perceptionen (og den handleviden, den dels forudsætter, dels giver anledning til) indeholder altid, hvad der i den sproglige ytring svarer til reference og prædikation. Dermed er logikken ikke en formmæssig konsekvens af, at vi begynder at bruge sproget, sådan som det traditionelt fremstilles, og sådan som mange sprogrelativister går ud fra. Det er tværtimod omvendt: Logikken, som vi finder den i sproget, er en formmæssig konsekvens af, at vi begynder at indhøste viden om verden gennem perception som betingelse for, at vi kan udføre instrumentelle handlinger.

At logik ikke specielt knytter sig til sproget, har allerede Frege haft blik for. I Frege-artiklen "Tanken" fra 1918-1919, som vi tidligere har bragt et citat fra, skriver han:

Hvordan virker en tanke? Ved at den bliver fattet og anset for sand. Det er en proces, i en tænkendes indre verden, som kan have videre konsekvenser i denne indre verden, eftersom disse konsekvenser kan forplante sig til viljens område og således også gøre sig bemærkede i den ydre verden. Hvis jeg f.eks. fatter den tanke, som vi udtrykker i den pythagoræiske læresætning, kan konsekvensen være, at jeg anerkender den som sand, og endvidere, at jeg træffer en beslutning og anvender den på en måde, som forårsager en masseacceleration. Således forberedes vore handlinger sædvanligvis af tanke- og domshandlinger. (Frege 2002 (1918-1919): 243).

Altså – og det er en afgørende vigtig lære af dette Frege-citat – *Tanker er ikke nødvendigvis sprogbundne. De kan rent faktisk findes i deres oprindelige form i ikke-sproglige, rent instrumentelle handlinger.*²⁴

²⁴ Det er det, Russell ikke tager højde for i sin påstand om, at logiske egennavne kun har reference, men ingen mening (jf. note 9). Når Russell skal redegøre for eksistensen af det, hans logiske egennavn tager udgangspunkt i, nemlig den rene perception, jf. hans begreb om *knowledge by acquaintance*, mener han, at der findes en ren reference, dvs. reference uden givetheds måde. Men det er kun, fordi han egentlig blot tager udgangspunkt i sproget og de sproglige udtryk og bliver dér. De sproglige udtryk har rigtignok som sådan ingen givetheds måder. De er rene etiketter eller mærkelapper. Men det, de står for,

Spørgsmålet om, hvad vi skal forstå ved en instrumentel handling, hvordan perceptionen nærmere bestemt skal indgå som betingelse for udførelse af en instrumentel handling, og hvordan den sprogligt udtrykte proposition skal ses i relation til de tanker, vi har, når vi udfører instrumentelle handlinger, vil vi vende mere indgående tilbage til i kapitel 3 og 4.

To spørgsmål i relation til forholdet mellem logik, instrumentel handling og tale er det væsentligt at behandle allerede her. Det første spørgsmål drejer sig om, hvordan vi skal redegøre for de mere “hullede”, implicite eller *ufuldstændige slutninger*, vi møder, så snart vi forlader logikkens lærebøger og begiver os ud i dagligtalens verden. Det kan måske være, at disse slutninger kan give os et vink om, hvordan sprog og handling hænger sammen. Det andet spørgsmål drejer sig om, hvordan vi skal behandle perception og handling i forhold til den udvidelse af den klassiske logik, som der peges på dels fra Freges side med hans distinktion mellem mening og reference, dels fra den tidligere omtalte moderne modallogik og de mulige verdener, den stiller til rådighed for os. Vi må være afklaret omkring begge spørgsmål. Spørgsmålene – lad os kalde dem (A) og (B) – er, som vi skal se, ikke helt uforbundne med hinanden.

(ad A) Betegnelsen “ufuldstændig slutning” stammer fra Aristoteles, som også kalder slutningstypen **retorisk** (jf. Ritorikken I.I.3,11ff.). I dag kendes slutningstypen også under middelalderbetegnelsen **enthymemisk** (= holdt i tanken). I forbindelse med sin definition af den ufuldstændige slutning opregner han to træk, som i særlig grad karakteriserer denne type slutning, og her specielt dens almene præmis, nemlig at den kan være dels (a) *omtrentlig*, dels (b) *undertrykt*. Med “omtrentlig” sigter Aristoteles til det forhold, vi allerede behandlet i forbindelse med vores diskussion af hypotesen, nemlig at den almene præmis ikke nødvendigvis behøver gælde generelt (jf. afsnit 2.2). Så diskussionen af denne egenskab vil vi ikke gentage her. Men ufuldstændige slutninger kan altså også ifølge Aristoteles være ufuldstændige i den forstand, at den almene præmis kan være undertrykt, og ofte vil være det. Eksempelvis vil man ifølge Aristoteles sjældent finde en eventuel begrundelse for Sokrates’ dødelighed *udtalt*, som det sker i (31):

har. Her befinder vi os i området for perception og handlen. Men i denne del af virkeligheden vil der *netop altid* være givetheds måder, når der refereres. Det, egennavne er udtryk for, har faktisk altid – her har Frege ret – *såvel reference som mening*.

- (31) Sokrates er dødelig, fordi alle mennesker er dødelige, og da Sokrates er et menneske, må også han være dødelig

En sådan formulering vil selvfølgelig i dagligtalen være alt for omstændelig. Derfor møder man langt hyppigere følgende mere ufuldstændige formulering:

- (32) Sokrates er dødelig, fordi han er et menneske

Altså en formulering af den som en slutning, hvor selve “hvis-så”-præmissen i slutningen synes at mangle. Det betyder ikke, at den så ikke skulle spille nogen rolle for forståelsen af slutningen. Her er slutningen blot underforstået. Den foreligger i **implicit form**. Men her kan i “implicit form” netop kun betyde: *i den form, vi allerede kender fra vores perception og handlen, og som vi bevarer i vores tænkning i forbindelse med forståelsen af slutningen*. Slutningens præmis må dermed have form af et tillæg, som den talende person regner med, at modtager selv tankemæssigt må kunne nå frem til ud fra sin viden om, hvordan verden i almindelighed hænger sammen.

At dagligdags slutninger langt hen ad vejen er af handle- og tankemæssig karakter, rummer en vigtig pointe over for en fremherskende tilsyneladende banal og selvindlysende, men i virkeligheden fejlagtig, opfattelse af, hvad kommunikation går ud på. I mange lærebøger om kommunikation kan man finde en præsentation af den såkaldte *kommunikationsmodel*. Her gives et billede af kommunikationen som en *overførsel af viden* fra en afsender (den, der taler eller skriver) til en modtager (den, der hører eller læser). Og kommunikationen skulle forløbe således: Mens afsender og modtager før kommunikationen ved henholdsvis 100% og 0% angående det kommunikerede emne, vil de kommunikerende parter efter endt kommunikation, hvis den vel at mærke er vellykket, begge vide 100%, og modtager vil være fuldt opdateret med hensyn til den relevante information fra afsenders side. Det viser læren om enthymemet os imidlertid må være en fejlagtig opfattelse af, hvad der er på spil, når vi har med kommunikation at gøre. Billedet bygger på, at vi, når vi kommunikerer, udelukkende skulle betjene os af et sprogsystem, en lingvistisk kode, hvori vores viden på forhånd er blevet indkodet.²⁵ Men det er, hvad eksistensen

²⁵ Dette synspunkt findes eller er i det mindste impliceret bl.a. hos lingvisterne, fx i den tegnmodel, man finder hos Saussure, hvor den perceptuelt-handlemæssige kontekst for kommunikationen slet ikke forekommer (jf. Saussure 1970 (1916): 35), eller i kommunikationsmodellen hos Roman Jakobson, hvor der ganske vist opereres med en kontekst for kommunikationen, men hvor den alene ses som referent-område, altså som noget semantisk (Jakobson 1987 (1958): 66). Både det rent syntaktiske og det rent semantiske synspunkt gøres der delvis op med inden for poststrukturalismen (jf. Derrida 1976b (1972)).

af enthymemer så tydeligvis godtgør, en helt forkert opfattelse af kommunikationens væsen. I virkeligheden vil et korrekt billede af, hvad kommunikation går ud på, snarere bestå i, at den finder sted som afsenders *lejlighedsvis opdatering* af modtagers viden inden for rammerne af en viden, der i forvejen stort set deles af såvel afsender som modtager, og som stammer, ikke fra kommunikationens indkodede forudsætninger, men enten fra noget tidligere kommunikeret og/eller fra, at begge er perceptuelt og handlemæssigt indfældet i en på forhånd eksisterende *fælles* objektiv verden.

Men det er her grundlaget for kommunikation hovedsagelig skal findes: Ikke i den såkaldte “sproglige kode”, men snarere i vores liv som handlende og ræsonnerende væsener i en fysisk verden: Vi er i langt højere grad et *tool making animal* (Benjamin Franklin), end vi er det sociale dyr, det *zoon politikon* (Aristoteles), kodeopfattelsen får os til at lægge alt for stor vægt på.

Det sidste forhold vil vi få rig lejlighed til at tematisere i kapitel 5, hvor vi vil se på begreberne om implikatur og relevans, som netop trækker på disse erkendelser.

Med konstateringen af, at dagligsproglig viden for en stor dels vedkommende er afledt og elliptisk, enthymemisk, er vi igen tilbage ved spørgsmålet om den praktiske nytte af det at være i stand til at beherske logik i den mere eksplicitte forstand af ordet. Hvis vores beherskelse af logikken er et implicit og perceptuelt-handlemæssigt beredskab, snarere end et eksplicit og sprogligt beredskab, hvad skal vi da egentlig med udtryksmidler til at eksplicitere logikken gennem?

Hertil synes man at kunne svare: en af grundene til, at vi har sproget, er, at det skal gøre os *bedre* til at beherske logikken. At beherske logikken i implicit og handlemæssig forstand er ikke nødvendigvis at beherske den godt. Den skal undertiden forbedres. Men for at forbedre vores tænkning kan en teoretisk-eksplicit rekonstruktion af, hvad vi i en vis forstand allerede kan (mere eller mindre godt) rent kropsligt, være medvirkende til, at vi får en bedre og mere robust og vel-koordineret praksis.

Eller for at referere til den amerikanske psykolog Kurt Lewin 1951: Her vil intet i virkeligheden være “så praktisk som en god teori”. Kan vi nemlig gennem opbygningen af et

For en klar fremstilling af kodeteorien om kommunikation – og et opgør med den, der ikke er uligt vores – kan der henvises til Sperber & Wilson 1986 og Wilson & Sperber 2012.

Det skal understreges, at billedet her er et billede på kommunikation i det naturlige sprog. Den *matematiske informationsteori*, jf. Shannon & Weaver 1963, rammes ikke af kritikken her, da den bygger på et andet informationsbegreb, end det her præsenterede.

system af semantiske regler, dvs. et sprog, hvis propositioner er defineret gennem dets sandhedsbetingelser, gøre os i stand til at eksplicitere, hvad vi implicit gør i vores instrumentelle handlepraksis, vil det – alt andet lige – også gøre os i stand til i højere grad at stabilisere denne praksis.

(ad B) Men i og med dette korte forsvar for nytten af kendskab til logik er vi i virkeligheden vendt tilbage til spørgsmålet om, hvilken logik det er bedst at lære sig, når vi skal teoretisere over det, vi i praktisk forstand altid allerede kan, når vi gør brug af vores logik og metafysik.

Som vi allerede har set, er der mulighed for at vælge mellem to typer af logik: på den ene side en mere fundamental, men også mere simpel logik – førsteordens prædikatslogik – som omfatter en formel redegørelse for ord som “og” “eller”, “hvis-så”, “alle”, “ingen” osv., og på den anden side en mere kompleks logik, som også omfatter en *formel redegørelse* for en række såkaldt modale udtryk, som vi kender fra dagligsproget, her først og fremmest “muligvis” og “nødvendigvis”, men også, som det vil blive vist, mere komplekse udtryk som “før”, “efter”, “tro”, “håbe”, “have til hensigt” osv.

Men hvad er nu forholdet mellem de to logikker, når vi ser dem ud fra perceptions- og handlebegrebet? Lad os her se lidt nærmere på forholdet mellem de to logikker.

Hvis vi skal opbygge et kalkulesprog, hvor vi i eksplicit forstand skal kunne opstille og teste *hypoteser om umiddelbart iagttagelige ting og forhold i verden*, ser en førsteordens prædikatslogik ud til at være fuldt ud tilstrækkelig. Det var bl.a. en sådan logik – et såkaldt logisk, matematisk og naturvidenskabeligt “idealsprog” – man søgte at etablere i begyndelsen af 1900-tallet (Russell, Wittgenstein, Carnap m.fl.).

Imidlertid synes et sådant sprog at komme til kort – det har vi i hvert fald set mange mene – hvis det er opgaven i mere formel forstand at *tale præcist om* sådan noget som naturlige taksonomier, fysiske love og menneskelige handlinger og institutioner i almindelighed. At tale om alle disse ting kræver nemlig ikke blot, at vi kan referere til den fysiske virkelighed, den virkelighed, vi kan betragte og manipulere med, men også, at vi kan henvise reflektivt til selve betragtningen af og manipulationen med den fysiske virkelighed. Men det kræver så igen – har vi bl.a. set de såkaldte mulige verdener-semantikere påstå – at det derfor er nødvendigt, at man refererer til *det blot mulige* i alle dets forskellige afskygninger, hvilket for mulige verdener-semantikerne kræver, at vi ved siden af vores førsteordenssprog opbygger et *semantisk*

grundlagt modallogisk sprog.

Spørgsmålet er imidlertid, hvor langt opbygningen af et sådant semantisk grundlagt modallogisk sprog fører os omkring disse ting. For det første står vi jo ikke på helt bar bund som mennesker, selv om vi skulle mangle et eksplicit modallogisk kalkulesprog. Vi kan jo nemlig allerede ganske utvunget i det naturlige sprog formulere os omkring taksonomier, fysiske love og menneskelige handlinger, selvom det måske ikke vil kunne være så præcist og overskueligt, som hvis vi havde et logisk kalkulesprog til vores rådighed. For det andet kan vi nu se, at mange af de handlinger, vi udfører, slet ikke er af sproglig karakter. Når jeg åbner et vindue, drikker et glas vand, spiser et æble eller skifter gear i min bil, udfører jeg handlinger. Men for at kunne gøre alt det kræves, som vi lige har set, ikke nødvendigvis noget sprog. Der kræves selvfølgelig en handleimmanent logik, men ikke noget sprogligt udtryk til at formulere den i.

Derfor synes der ikke at være nogen tungtvejende grund til parallelt med prædikatslogikken at introducere et tilsvarende modallogisk vokabular. Prædikatslogikken formaliserer de mest grundlæggende aspekter af det at kunne tale og tænke, nemlig reference og prædikation. Så her vil der være en gevinst ved at formalisere sin tale og tanke. Her åbnes verden strengt formelt for os, og det i mere præcis forstand, jo mere logikken bliver regimenteret. Noget tilsvarende gælder derimod ikke for modallogikken. Modallogikken giver os ikke talen og tanken. Modallogikken er hverken konstitutiv for tanken eller for talen. Det, vi bruger modallogikken til, *har vi tværtimod allerede til rådighed som implicit handleberedskab, i og med at vi har prædikatslogikken.* Eller for at sige det på anden vis: Det, modallogikken højst vil kunne skænke os, vil være et *metavokabular*, så vi kan tale, ikke blot om verden, men også om den tale og tanke, vi behersker, når vi handler i verden.

Men det, at modallogikken ikke smyger sig lige så tæt om handlingen, som prædikatslogikken smyger sig om verden, udgør faktisk et alvorligt problem for modallogikken, nemlig at den nu hovedsagelig må tænkes som en deskriptiv eller rekonstruktiv logik. Ikke normativt og handlingsstyrende.

Imidlertid er det ikke det væsentligste problem. Det væsentligste problem for modallogikken – og her skal vi selvfølgelig tænke den i sin moderne mulige verdenersemantiske form – er faktisk af mere grundlæggende art: Det har med selve begrebet om en *mulig verden* at gøre.

Det betyder, at vi er nået frem til det andet spørgsmål, vi stillede os før, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt mulige verdener-semantikken overhovedet er i stand til at belyse, hvad der finder sted, når vi perciperer og handler i verden.

Modallogikken bygger – hvis man tænker den, ikke blot syntaktisk som syntaktikerne, men egentlig semantisk som mulig verdener-semantikerne (jf. afsnit 2.2. specielt s. 30ff.) – på, at man ud over at være i stand til at kvantificere over genstande i den faktiske verden også vil være i stand til at kvantificere over blot mulige verdener og de genstande, der befinder sig her. Men før vi har løst denne dobbelte kvantificeringsopgave, må det være vores opgave først at gøre os klart, hvad en blot mulig verden egentlig er for noget. Men her opstår så det grundliggende problem: Vi ved, hvad den faktiske verden er, og vi ved, hvad de genstande, der befinder sig dér, er i den forstand, at vi kan forholde os til dem med vores sanser og gøre andre personer bevidst om dem ved at pege på dem. Men hvad med en blot mulig genstand i en blot mulig verden? Eller som den amerikanske sprogfilosof og logiker Willard von Oman Quine ironisk har bemærket:

Take, for instance, the possible fat man in that doorway; and, again, the possible bald man in that doorway. Are they the same possible man, or two possible men? How do we decide? How many possible men are there in that doorway? Are there more possible thin ones than fat ones? How many of them are alike? Or would their being alike make them one? Are no *two* possible things alike? Is this the same as saying that it is impossible for two things to be alike? Or, finally, is the concept of identity simply inapplicable to unactualized possibles? (Quine 1999 (1953): 4).

Da ingen af disse spørgsmål synes at have noget umiddelbart tilfredsstillende svar, ser det ud til, at mulige verdener-semantikken, der jo i udgangspunktet opererer med sådanne verdener, er havnet i lidt af en blindgyde, ja, faktisk en blindgyde, som ikke en selv nok så spidsfindig syntaktisk kalkule vil kunne bringe os nærmere en løsning på.

Men hvis den syntaktiske vej synes tvivlsom på grund af denne brist i selve modallogikkens maskinrum, ser det ud til, at vi er tvunget til at søge løsningen af de modale udtryks gåde et andet sted. Lad os prøve at stille en sådan mulig løsning på benene:

Her kunne en metode bestå i, at vi fastholder første ordens prædikatslogik som eneste troværdige logik, ikke blot for det faktiske, men også for det modale område, *samtidig med at*

vi i analysen af sprogets modale udtryk alene gør brug af vores *immanente viden* som aktivt handlende væsener om, hvad det vil sige at percipere og handle.

I en mere indskrænket sammenhæng specielt angående det *at sige noget*, altså omkring ytringer eller talehandlinger, har den amerikanske sprogfilosof Donald Davidson foreslået et interessant udgangspunkt. Nærmere bestemt foreslår han, at vi fx i forbindelse med en talehandling af typen 'Jens *tror/ønsker/siger*, at det bliver regnvejr.' erstatter en mulige verdener-analyse af det, Jens siger, med en – som han har valgt at kalde det – **parataktisk analyse**, hvor vi – angivet ved et demonstrativt pronomen – *i en konkret ytringssituation* blot simpelt refererer til det Jens tror, ønsker, siger, altså: 'Det bliver regnvejr. *Det* tror/ønsker/siger Jens.' (Davidson 2001b (1968): 104-106). Som det kan ses, refereres der hos Davidson, repræsenteret ved de to propositioner, stadig to gange, sådan som det er tilfældet i mulige verdener-semantikken. Men det, der er væsentligt at notere sig, er, at der hos Davidson *kun refereres til situationer i den faktiske verden*. Hermed undgås – det er i hvert fald Davidsons hensigt – brugen af det filosofisk tvivlsomme mulige verdener-begreb. Denne linje vil vi nu forsøge at følge.

Som man kan se, er Davidsons parataktiske analyse *snævert sproglig*: Her finder vi en iagttagelse, der dels (a) *siger* noget om et regnvejr (tanke₁), dels (b) *siger* noget om Jens' attitude til dette regnvejr (tanke₂). Det er imidlertid spørgsmålet, om det, der finder sted i den parataktiske analyse, absolut behøver være sprogligt formuleret. Det synes ikke at være tilfældet. Tanken kan, som det umiddelbart ovenfor er antydnet, også foreligge i handleimmanent form: Når haren ser ræven sætte efter sig på marken, tillægges også den tanker. Og de synes nøjagtigt at svare til det, Davidsons parataktiske analyse angår. Haren har nemlig i situationen ikke blot én, men hele to tanker, nemlig dels (a) en tanke om at slippe væk fra ræven (tanke₁), og dels (b) en tanke om at ræven vil fange den (tanke₂) – altså netop tanker, der har samme form som Jens' tanker om regnvejret. Men her er intet sprog, ingen sprogligt formuleret tanke. Her – hos haren – finder vi alene tanken i sin rene handleimmanente form (hvilket ofte udtrykkes ved valg af en akkusativ-med-infinitiv-konstruktion: Ræven så *haren på marken*).

Det skal indskydes, at Davidson selv er langt fra at kunne acceptere denne udvidede forståelse af parataktik-begrebet. Davidsons udgave er, som vi allerede tidligere har været inde på, rent sproglig, og det i principiel forstand. Modsat os mener han, at ingen tanker kan være tanker, med mindre de kan sprogliggøres af den, der tolker tankerne: "[...] a creature cannot have thoughts unless it is an interpreter of the speech of another." (Davidson 2001b (1975):

157). Det betyder fx, at dyr for Davidson ikke vil kunne tillægges tanker (i andet end metaforisk forstand). Det er imidlertid for os at se et alt for ekstremt synspunkt.²⁶ Det er selvfølgelig rigtigt, at der er adskilligt, som kun vi sprogbrugende væsener vil være i stand til. Men det betyder ikke, at vi ikke deler en stor del af vores handleliv med dyrene. Her kan vi kun være enig med fx Searle, når han over for Davidson finder det påkrævet at anføre: “[...] beliefs and desires are embedded not only in a network of other beliefs and desires but more importantly in a network of perceptions and actions, and these are the biologically primary forms of intentionality.” (Searle 2002: 67), ligesom vi vil kunne bifalde, hvad Scott Soames i den forbindelse skriver: “Since propositions are needed to track cognitive acts, why not take

²⁶ En væsentlig bevæggrund for Davidsons forkastelse af forestillingen om sprogløse tanker er hans overbevisning om, at der bag de sproglige udtryk ligger *omfattende slutningsmønstre, som kun et helt sprog er i stand til at bære*. Det betyder ikke, at de sproglige udtryk for Davidson mangler reference, sandhed og mening. Davidson bekender sig ingenlunde til Hilberts og Carnaps syntaktisme (jf. også senere, note 45). Men det betyder, at det ifølge Davidson generelt er vanskeligt at skelne mellem, hvornår en sætning i sproget repræsenterer en proposition, der er sand alene i kraft af, hvad der er tilfældet i verden, og vi derfor har med referencebaseret sandhed at gøre, og hvornår en sætning er sand i kraft af, at der er etableret slutningsmæssige relationer til andre sætningsformede propositioner (hver med deres referencebaserede sandhed). At afgøre noget sådant kræver ifølge Davidson, at vi i princippet bliver nødt til at checke alle sætninger et helt sprog igennem (hvilket selvfølgelig i parentes bemærket vil være en praktisk umulighed).

En sådan *omfattende* eller *global holisme*, som her foreslås af Davidson, mener vi ikke at kunne acceptere: Selv om det i konkrete sprogbrugssituationer kan være vanskeligt at afgøre, om en given proposition er sand alene i kraft af sin reference-tilknytning til verden, eller om også slutningsrelationer fra proposition til proposition spiller en rolle, forekommer Davidsons teori alt for ekstrem. I en kritik af Davidson har Michael Dummett 1993 (1975) foreslået, at man i stedet indtager en *molekylær holdning* til problemerne her og snarere ser sproget som et aggregat bestående af relativt selvstændige sprogspil lukket omkring forskellige typer instrumentel praksis, sådan som fx det sprogspil, Wittgenstein skildrer for os i Wittgenstein 1971 (1953): 35.

Lad os tænke os et sprog [...] Dette sprog skal tjene forståelsen mellem A, der bygger, og B, der hjælper. A opfører en bygning af byggelementer; der er blokke, søjler, plader og bjælker til rådighed. B skal række ham byggelementerne, og vel at mærke i den rækkefølge, A skal bruge dem. Til dette formål betjener de sig af et sprog, som består af ordene “blok”, “søjle”, “plade” og “bjælke”. A udråber dem. - B bringer det element, han har lært at bringe på dette råk. - Opfat dette som et fuldstændigt primitivt sprog.

Vi vil i bogen her følge Wittgensteins anbefaling, ligesom vi vil følge Dummetts råd. For os vil den empiriske del af sproget bestå af en række relativt selvstændige delprog centreret omkring hver deres instrumentelle handle- eller praksissammenhæng.

Det betyder selvfølgelig ikke, at der ikke eksisterer mere overordnede inferentielle forbindelser mellem de enkelte empiriske delprog. Et sprog vil altid på et eller andet ikke-empirisk plan udgøre en samlet enhed, om ikke andet så via *logikken* og de tidligere – jf. afsnit 2.2 – nævnte overordnede metafysiske slutningssammenhænge, der – hvad vi senere vil komme ind på – vil være licensieret af det forhold, at *alt* vil kunne identificeres som *kausallunderlagte ting*, at visse kausallunderlagte ting igen vil kunne identificeres som *perciperende og handlende agenter*, og at visse perciperende og handlende agenter atter vil kunne identificeres som *institutionsskabende og -benyttende personer*. Det betyder, at vi netop altid vil kunne drage den helt overordnede slutning: ‘Når noget er en person, er det også en agent, og når noget er en agent, er det også en ting.’

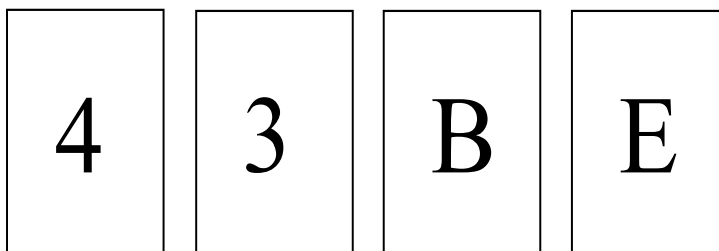
them to be *event-types* instances of which involve that very acts? [...] this analysis give us an account of what propositions *really are*, rather than merely choosing abstract [grammatical] structures, about which there is bound to be some arbitrariness, *to play the role of the propositions.*” (Soames 2010: 121).

Vi vil i næste afsnit vise, hvordan man – kongenialt med Searle – med direkte udgangspunkt i et studie af vores instrumentelle handleliv vil kunne opbygge en forståelse af det modale felt – af hvad det vil sige at håbe, at ønske, at intendere, at beslutte, at tænke osv. – der hverken bygger på en mulige verdener-analyse eller på den førsteordens parataktiske analyse som den, Davidson står som eksponent for.

Her vil vi lade det *handleimmanente kontrafakticitetsbegreb* komme til at danne en hovedindfaldsvinkel til studiet af de modale udtryk i sproget.

2.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1.

Her foreligger fire kort, der alle har et tal på den ene side og et bogstav på den anden side. Det vil nu være muligt at danne følgende hypotese for kortene: *Hvis der er et lige tal på den ene side, er der en vokal på den anden side.* Her kan man så spørge om, hvilke(t) kort skal man vende for at finde ud af, om hypotesen faktisk gælder for kortene.

Til oplysning kan meddeles, at statistikker viser, at kun 5% gætter, hvilke(t) kort der skal vendes.

Det lave antal korrekte besvarelser er blevet anført som grund for, at vi ikke tænker ud fra den formelle logiks regler. Men er det et korrekt ræsonnement?

2. Vi har i afsnittet her betjent os af natursproglige udtryk til angivelse af de forskellige sandhedsfunktioner. I logikken foretrækkes imidlertid en særlig notationsmåde, der ikke giver mindelser om dagligsproglige ordbetydninger. Nedenfor gives en oversigt over notationen for de logiske konnektorer samt for de to typer af kvantorbundne propositioner:

dagligsprogligt udtryk		logisk notation	eksempel
eller (ikke eksklusivt)	=	\vee	$p \vee q$
og	=	\wedge	$p \wedge q$
ikke	=	\sim	$\sim p$
hvis-så	=	\rightarrow	$p \rightarrow q$

For alle x gælder, at x er P = \forall $\forall x(P(x))$

Der findes mindst én x, hvor x er P = \exists $\exists x(P(x))$

Fx lader en sætning som “Nogle postkasser er røde.” sig repræsentere herudfra gennem følgende formelle prædikatslogiske notation: “ $\exists x(\text{Postkasse}(x) \ \& \ \text{rød}(x))$ ”. Finder man en postkasse, der er rød, er den tilsvarende proposition sand, ellers falsk. En sætning som “Alle mennesker er dødelige.” ser således ud i formel notation: “ $\forall x(\text{menneske}(x) \rightarrow \text{dødeligt}(x))$ ”. (Udtrykket for den generelle slutningsform bag slutningen ser således ud: “ $\forall x(P(x) \rightarrow Q(x))$ ”).

Nedenfor vises fem komplekse propositioner:

- (a) p og (ikke p eller (p og (q eller ikke q)))
- (b) p eller p eller ikke p eller q
- (c) ikke (p eller (p eller ikke p) eller q)
- (d) ikke ikke p og p
- (e) ikke (ikke p og p)

Det vil her kunne overvejes, hvilke propositioner der er logisk gyldige propositioner, og hvilke der herudover også repræsenterer logisk gyldige slutningsformer. Yderligere vil man kunne overveje, hvorfor (b) er en tvetydig proposition, som kræver parenteser.

Hvordan ser propositionerne (a) – (e) ud ved brug af logisk notation?

3. Det er ikke urimeligt at se følgende sandhedstavle som udtryk for en definition af sandhedsbetingelserne for “enten-eller”:

enten p eller q		
S	F	S
S	S	F
F	S	S
F	F	F

Hvordan vil man kunne finde ud af, om det logiske udtryk “enten-eller” har samme mening som ”ikke (p og q) og ikke (ikke p og ikke q)”?

4. En analyse af propositionen ‘Alle piger var dybt forelsket i en dreng.’ vil afsløre den som tvetydig. Man vil kunne gøre de to betydninger eksplicitte gennem brug af formel notation. Hvordan vil de to betydninger se så ud?
5. For at give et indtryk af, hvordan en aksiomatisk indfaldsvinkel til den logisk gyldige slutning vil tage sig ud, lad os da tænke os følgende modeleksempel. Her er fire regler:

1.		→	XX
2.	X	→	XXX
3.	XX	→	XXXX
4.	XXX	→	XXXXX

Hvis vi kan anvende de fire regler frit, giver det os mulighed for at danne følgende kombination: XXXXXXXX, nemlig på følgende vis:

XX	(regel 1)
XXX	(regel 2)
XXXX	(regel 3)
XXXXX	(regel 2)
XXXXXX	(regel 4)

Det kan vi også udtrykke på følgende vis: Gennem anvendelserne af (1) – (4) som *aksiomer*, er det muligt at bevise eller aflede XXXXXXXX som teorem i systemet, sådan som det er defineret gennem aksiomerne (1) – (4). Kombinationen XXXXXX kan derimod ikke bevises. Ud fra aksiomerne (1) – (4) er det umuligt at danne en kombination, der begynder med et sort kryds. Men det vil sige: XXXXXX er ikke noget teorem i aksiomsystemet.

Nu er aksiomsystemet her ikke noget prædikats- eller propositionslogisk system. Alligevel giver det os en forestilling også om et sådant system: Her kan de pegende

hænder i aksiomerne (1) – (4) nemlig tolkes som slutningsregler og det, der står til højre for pilene, som konklusioner.

Som allerede dette forholdsvis simple aksiomsystem viser, er det normalt ikke nogen let sag at afgøre, om et vilkårligt udtryk er et teorem i systemet eller ej. Prøv fx at vise, om $\forall x \exists y (x \neq y)$ og $\forall x \exists y (x = y)$ er teoremer. Normalt vil visse heuristikker kunne sikre en vis systematik i måden at anvende aksiomerne på.

Som man kan se, er systemet her semantikfrit. De sorte og hvide krydser er blot krydser. Imidlertid kan der let knyttes en semantik til dem. Hvis \forall = ‘Det er koldt’, \exists = ‘Det er skyet.’, \Rightarrow = ‘hvis-så’, og der står “og” mellem alle krydser, kan vi danne sætningerne “Det er koldt, og det er skyet.” (aksiom (1)), “Hvis det er koldt, så har vi, at det er koldt, og det er skyet.” (aksiom (3)). Som man kan se, kan den sidste sætning ikke være udtryk for en logisk gyldig slutning. Havde vi i stedet for aksiom (4) haft aksiomet “ $\forall x \exists y \Rightarrow x$ ”, ville vi kunne danne en logisk gyldig slutning: ‘Hvis det er koldt, og det er skyet, så har vi, at det er skyet.’

Ideen om logik som en semantisk interpreterbar kalkule danner grundlag for den propositionslogiske kalkule i Alfred North Whitehead & Bertrand Russells *Principia Mathematica* udgivet i årene 1910-1913. Systemet består af to slutningsregler: **afskæringsreglen**, der tillader at skære antecedenten i en materiel implikation væk og bevare konsekvensen, og **substitutionsreglen**, der tillader at erstatte enhver simpel proposition med en vilkårlig, velformet kompleks proposition, når blot det gøres alle steder, hvor den simple proposition optræder. Ud over disse to slutningsregler består systemet af følgende fem aksiomer:

$(p \vee p) \rightarrow p$	(Tautologi)
$q \rightarrow (p \vee q)$	(Addition)
$(p \vee q) \rightarrow (q \vee p)$	(Permutation)
$(p \vee (q \vee r)) \rightarrow (q \vee (p \vee r))$	(Association)
$(q \rightarrow r) \rightarrow ((p \vee q) \rightarrow (p \vee r))$	(Sum)

Ud fra disse aksiomer skulle det nu være muligt gennem anvendelse af afskærings- og substitutionsreglen at bevise, at alle afgørbare logisk gyldige propositioner er teoremer

(dvs. kan bevises ud fra aksiomerne).

En anden kendt kalkulisering ikke blot af propositionslogikken, men også af førsteordens prædikatslogik, finder vi i den såkaldte **naturlige logik** (Gentzen 1969; Prawitz 2001 (1965)), der udmærker sig ved, at *alle aksiomer også fungerer som slutningsformer*. Det tillader, at man på baggrund af antagelsen af sandheden af de simple propositioner p og q umiddelbart vil kunne drage holdbare slutninger på baggrund af slutningsformerne. Kalkulen består af følgende aksiomer (der alle i sig selv er logisk gyldige slutningsformer):

(1) konjunktionsintroduktion:

$$\frac{p \quad q}{p \wedge q}$$

(2) konjunktionselimination:

$$\frac{p \wedge q}{p} \quad \frac{p \wedge q}{q}$$

(3) disjunktionsintroduktion:

$$\frac{p}{p \vee q} \quad \frac{q}{p \vee q}$$

(4) disjunktionselimination:

$$\frac{(p \vee q) \wedge (p \rightarrow r) \wedge (q \rightarrow r)}{r}$$

(5) dobbeltnegationsintroduktion:

$$\frac{p}{\sim \sim p}$$

(6) dobbeltnegationselimination:

$$\frac{\sim \sim p}{p}$$

(7) implikationsintroduktion

(eller konditionalisering):

$$\frac{p \text{ ----- } q}{p \rightarrow r}$$

(8) implikationselimination

(MODUS PONENS):

$$\frac{(p \rightarrow r) \wedge p}{q}$$

(9) negationsintroduktion

$$\frac{p \text{ ----- } (q \wedge \sim q)}{\sim p}$$

(10) universel instantiering:

$$\frac{\forall x(\alpha(x))}{\alpha(a)}$$

(11) eksistentiel generalisering:

$$\frac{\alpha(a)}{\exists x(\alpha(x))}$$

Som sagt er alle disse slutningsformer logisk gyldige. Formerne fra (1) til (6) kan umiddelbart testes ved sandhedstavlemetoden. For (8)'s vedkommende, dvs. MODUS PONENS, har vi allerede leveret testen i 2.2. Hvad (7) samt (9) – (12) angår, kræver de en smule forklaring: (7) siger, at hvis man kan deducere 'q' fra 'p' med baggrund i en deduktionsregel, så kan man også slutte sig til 'p → q' via implikationsintroduktion (konditionalisering). Her behøver 'p' ikke at være sand (men 'q' skal naturligvis være det). Man kan nøjes med at antage 'p'. (9) siger, at hvis 'p' er en præmis, og man kan deducere modsigelsen 'q ∧ ~ q', så må '~ p' følge. (10) siger, at hvis alle genstande tilfredsstillende en given åben proposition, så kan man slutte, at det også må gælde for hver enkelt af genstandene. (11) siger, at hvis en given åben proposition er tilfredsstillet af en bestemt genstand, så er der mindst én genstand, der mætter eller tilfredsstillende den åbne proposition.

På baggrund af (1) – (11) vil alle logisk gyldige slutningsformer kunne bevises, fx MODUS TOLLENS, altså '(p → q) ∧ ~ q → ~p':

(a)	p → q	præmis
(b)	~ q	præmis
(c)	┌ p	antagelse
(d)	q	fra (a) og (c) via MODUS PONENS (regel 8)
(e)	q ∧ ~ q	fra (b) og (d) via konjunktionsintroduktion (regel 1)
(f)	└ ~ p	via negationsintroduktion (regel 9)

KOMMENTAR: Dette er et eksempel på indirekte bevisførelse. I MODUS TOLLENS er præmisserne 'p → q' og '~ q', hvilket er angivet i henholdsvis (a) og (b).. Hvis man antager, at 'p' er sand, kan man vise, at man via regel 8, regel 1 og regel 9 vil nå frem til en logisk modsigelse, hvor både 'p' og '~p' gælder. Derfor må antagelsen være forkert og '~ p' i stedet gælde. Men det vil være det samme som at sige: (a) – (f) er et bevis for MODUS TOLLENS, dvs. at man ud fra propositionerne 'p → q' og '~ q' logisk gyldigt kan slutte propositionen '~ p'.

Med udgangspunkt i aksiomerne (1) – (11) vil man ovenfor kunne føre bevis for, at følgende komplekse propositioner danner logisk gyldige slutningsformer:

- (1) $(q \rightarrow r) \rightarrow ((p \vee q) \rightarrow (p \vee r))$ (5. aksiom i *Principia Mathematica*)
 (2) hvis $((p$ eller $q)$ og ikke $q)$, så p
 (3) $\forall x(F(x) \rightarrow G(x)) \rightarrow \exists x(F(x) \rightarrow G(x))$
 (4) $(\forall x(F(x) \rightarrow G(x)) \wedge \forall x(G(x) \rightarrow H(x))) \rightarrow \forall x(F(x) \rightarrow H(x))$
 (5) $(\forall x(F(x) \rightarrow G(x)) \wedge \exists x(G(x))) \rightarrow \exists x(F(x))$
 (6) $(\forall x \exists y(F(x) \wedge G(x,y))) \rightarrow \exists y \forall x(F(x) \wedge G(x,y))$

Det vil selvfølgelig kræve lidt knofedt at føre beviserne.

6. Det kræver normalt lidt øvelse at finde ud af, hvordan sætningerne og de propositioner, de bærer, er udformet og knyttet sammen i tekster i det naturlige sprog. Især kan det være vanskeligt at finde og rekonstruere de hjemler, der implicit ligger bag, og som tillader, at vi forståelsesmæssigt kan bevæge os fra proposition til proposition gennem en tekst. Imidlertid er – som vi vil få at se i kapitel 7 – det at bevæge sig fra proposition til proposition rent faktisk, hvad tekstforståelse – når vi ser det fra en logisk synsvinkel – består i, så derfor vil det, hvis man skal forstå, hvad tekstforståelse grundlæggende er, netop være en god idé at øve sig i, hvordan sådanne propositioner lader sig formulere, så deres logiske form fremtræder klarere.

Først og fremmest gælder det om at kunne gennemskue, at mange propositioner, der i det naturlige sprog ser ud som én sætning, i virkeligheden er udtryk for et slutningsforhold mellem to propositioner. Det gælder fx følgende eksempler:

Ingen mennesker er udødelige.	Nogle af danskerne er sportsfolk.
Cigaretter er dyre.	Ingen roser uden torne.

samt de lidt vanskeligere:

De fleste børn spiser slik.
 Få har for meget og færre for lidt.
 Hver anden dansker mangler D-vitamin.

Politi er kommet på computeropgave efter hackerangreb.

Tre blev dræbt mod vejtræ.

Udvidelsen af broen letter trafikpreset.

Prøv at finde den logiske form bag eksemplerne ovenfor. Husk, at de har karakter af almene slutningsformer af typen *hvis-så* – dvs. de skal se ud som fx denne form: ‘ $\forall x(P(x) \rightarrow Q(x))$ ’ – eller denne form: ‘ $\forall x(P(x) \ \& \ \exists y(Q(y) \rightarrow Q(x,y))$ ’.

7. Hvordan er de enkelte propositioner i nedenstående tekst kædet sammen? Vælg den konnektor, der passer bedst i sammenhængen!

Store mængder af sprøjtegiftresten BAM er fundet i store dele af det danske grundvand. Driker De mere end 1.750 liter vand om dagen, bør De søge læge straks. For så har De udsat Dem for en sundhedsrisiko.

[fra *Politiken*, 8. august 2004]

Du kan give argumenter for dit valg og prøve at find ud af, hvorfor de logiske konnektorer ikke helt passer!

Bruges der kvantorer i teksten, fx eksistenskvantoren, dvs. “Der eksisterer en x, som ...”?

8. Nedenfor ses tre nyhedsartikler (forkortet). Hvordan ser de implicitte hjemler ud? Hvordan vil man kunne præsentere dem i Toulmin-skemaer?

... Det europæiske håndboldforbund har udelukket den ukrainske dommer Valentyn Vakula i fire år. Forud for returkampen af Champions League-kvartfinalen i 2006/07-sæsonen mellem Lada Togliatti og Viborg forsøgte Vakula at bestikke det tyske dommerpar Lars Geibel og Marcus Helbig. ...

[fra *Politiken* 24.07.09]

... Der udbrød panik blandt passagererne, da to Gotlandsfærger stødte sammen i går formiddags. Ingen blev dræbt, men et ukendt antal blev såret, da en mindre hurtigfærge og en stor bilfærge kolliderede med hinanden i tæt tåge. Den ene havde netop forladt Nynäshamn syd for Stockholm, og den anden var på vej i havn. ... Hurtigfærgen blev påført et 20 meter langt hul i siden af den større

bilfærge. ...

[fra Politiken 24.07.09]

... Bang & Olufsen lukkede 9,6 pct. lavere i kurs 45,2 efter sit årsregnskab. Bang & Olufsen kom ud af regnskabsåret 2008/09 en anelse dårligere end ventet med et underskud på 523 mio. kr. før skat ...

[fra Politiken 12.08.09]

3. Den instrumentelle handling

En grundforestilling hos mennesket, som spiller en afgørende rolle i den enkeltes liv, og som også indgår i forståelsen af enhver ytring, er grundforestillingen om at være et *instrumentelt handlende væsen*, dvs. et væsen, der kan manipulere med tingene i verden, fx i form af at åbne døre, sætte vand over til kaffen, skovle sne, hugge brænde, ryge cigaretter, svømme en tur og skrive bøger m.m.

Det generelle billede af os mennesker som instrumentelt handlende væsener og de vilkår, vi lever under, synes her at være:

omkring os ligger tingene og den døde natur,

ved os ligger redskaberne, instrumenterne, som vi benytter os af (og som ofte vil være produkter af tidligere handlingen),

i os rejser sig til stadighed ønsker om eller hensigter med at udføre forskellige handlinger.

Det er netop de elementer, der samlet giver os forestillingen om at være i stand til at udføre instrumentelle handlinger i givne situationer og i den forstand optræde som **agenter**. En instrumentel handling er – som ordet netop indikerer – en handling, som består i, at man gør brug af et eller flere instrumenter for at få et eller andet formål realiseret (i en situation, der muliggør det). Eller som man også kan formulere det: Enhver instrumentel handling har grundlæggende karakteren af at være en **mål-middel-handling**. Det ligger i selve dens definition.²⁷

²⁷ I virkeligheden er alle handlinger instrumentelle, hvorfor det egentlig er overflødig at bruge adjektivet "instrumentel" her. Vi vælger dog at bruge det i det følgende, især i sammenhænge, hvor sociale handlinger *står i kontrast til* ikke-sociale, dvs. rent instrumentelle handlinger.

Det er her af vigtighed at understrege, at rent instrumentelle handlinger ikke nødvendigvis er rent fysiske handlinger. Klassen af rent instrumentelle handlinger inkluderer klassen af rent fysiske handlinger, men det omvendte gælder på ingen måde: Det at åbne et vindue eller fange en fisk er rene fysiske handlinger, men ikke fx det at stikke én en løgn eller det at overtale én til at gå med sig i biografen.

3.1 Det instrumentelle handleskema (AGENT-skemaet). Grundstrukturen i en instrumentel handling kan belyses gennem følgende simple skema:

(33) **handlesituation + agent ⇒ middel – mål ... (konsekvenser)**

Skemaet i (33) skal læses: I en given handlesituation udfører agenten (= den handlende) en given handling (= pilen), der består i at anvende et givet middel med henblik på at nå et givet mål (og med en række mere eller mindre utilsigtede og ofte også ukendte konsekvenser til følge). Skemaet inkorporerer forskellige begreber, heriblandt det vigtige implicite begreb om, at en handling kan være **vellykket** eller **mislykket**. Det ligger slet og ret i begrebet om det at handle instrumentelt, at det, vi gør, altid vil kunne risikere at gå galt, at det altid vil kunne mislykkes.

Begrebet om en handling som vellykket eller mislykket hænger igen sammen med begrebet om at handle i betydningen være i stand til at handle ifølge en **norm** eller en **regel** (vi vil her opfatte betegnelserne som synonyme). Eller som Searle siger det: “Rule-following is normative from the point of view of the agent.” (Searle 2002: 112): At handle vellykket er i sin handling at forholde sig *normativt* eller *regelbaseret*, dvs. at handle i overensstemmelse en given norm eller regel (hvad enten man kan formulere sig eksplicit om denne norm eller regel eller ej), hvor normen eller reglen her enten kan være *rent instrumentelt forankret i forhold til ting*, fx “Han prøvede at åbne vinduet, men det bandt”, *interaktionelt forankret blandt agenter*, fx “Preusserne beskød de danske tropper ovre fra Broagerland.”, eller *socialt forankret blandt personer*, fx “Harald scorede, så vi, det første mål” eller “Jens spurgte Ellen, om hun ville med i biografen.”

Denne følsomhed omkring handlinger som noget, der er styret af normer eller regler, vil vi også kunne formulere som en følsomhed hos agenter omkring det at kunne operere med antagelser karakteriseret af et vist mål af **kontrafakticitet** i det, vi gør som agenter: “Hvis katten havde sneget sig mere lydløst [*end den rent faktisk gjorde*], så ville den have fanget fuglen [*hvad den rent faktisk ikke gjorde*].” Således kontrafaktisk udtrykker vi os ofte, når vi skal beskrive en handling, der som i eksemplet med katten *ikke* lever op til sin norm. Her ses det tydeligt, at normer danner en slags basis eller støtte for den kontrafaktiske formulering: Målet i handlingen – i eksemplet her fangningen af fuglen – eksisterer ved den mislykkede handling ikke i den faktiske verden, men foreligger alene kontrafaktisk.

Kontrafakticitet er, hvad man sædvanligvis kalder en modal kategori. I slutningen af

sidste kapitel om logik belyste vi forskellige aspekter af modallogikken, hvor vi bl.a. så på de tekniske landvindinger, der er gjort inden for den såkaldte mulige verdener-semantiske tolkning af det modale område, ligesom vi sidst kom ind på de filosofiske betæneligheder, man kan nære over for en for ukritisk omgang med begrebet. Specielt så vi på Freges forsøg på at løsgøre propositionen – eller med Freges betegnelse: “tanken” – fra det sproglige udtryk, på Quines pegen på vanskeligheden ved en ukritisk brug af begrebet om ‘mulige verdener’ samt på Davidsons forslag til, hvordan man vil kunne omgå den formale analyse af det modale i sproget gennem en parataktisk analyse af bl.a. forskellige udtryk for epistemiske kontekster som “A tror, at...”, “A ved, at ...” , “A ønsker, at ...”.

Men her synes kontrafakticitetsbegrebet netop at kunne danne et velvalgt udgangspunkt for en nytolkning af det modale område. Afsættet ligger her i den instrumentelle handling. Her kan vi nemlig umiddelbart konfrontere den intuitive tilgang til det modale med den tekniske mulige verdener-tilgang. For som det fremgår af eksemplerne ovenfor, er det kontrafaktiske ikke det *blot* mulige eller *blot* nødvendige. Når der tales om kontrafakticitet, er modaliteten altid yderligere kvalificeret som noget, der uden at være faktisk, ikke desto mindre *ligger tæt på det faktiske, så det kan låne sine kriterier for vellykkethed herfra*. Eller som vi også kan formulere det: Når der tales om det kontrafaktiske, vil det modale i det kontrafaktiske altid være forankret i det faktiske ved at *stå i en eller anden nærmere bestemt minimal kontrast til det faktiske* (Lewis 1973; 2000).

Det betyder, at det kontrafaktiske ikke længere behøver være formidlet gennem de mange mulige verdener, sådan som man mener det i mulige verdener-semantikken. Tværtimod vil det være muligt at operere med et helt igennem *intuitivt og handleimmanent begreb om det modale* alene forankret i *kriterier i den faktiske verden på, om en given instrumentel handling er vellykket eller mislykket*.²⁸ For at belyse det gennem følgende eksempler:

- (a) Jeg ser agenten A køre ind i et træ (underforstået: Jeg regner ikke med, det var A's hensigt at køre ind i træet)

²⁸ Hvad disse *kriterier i den faktiske verden* angår, vil vi gerne følge de strenge anvisninger, Wittgenstein giver os: “En ‘indre proces’ kræver ydre kriterier.” (Wittgenstein 1971 (1953): 200). Der findes ingen meningsfuld henvisning til formål, hensigter og intentioner i vores perception og handlen, med mindre en sådan henvisning er forankret i offentligt tilgængelige kriterier i den faktiske verden (selv dér hvor handlingen er mislykket).

Det skal understreges, at dette metodologiske kriterium ikke indebærer nogen ontologisk påstand om, at der så ikke skulle kunne eksistere indre mentale tilstande (men kun ydre adfærd). Argumentet er ikke strikt behavioristisk, men alene et argument om, at *meningsfuldt sprog kræver offentligt tilgængelige kriterier*. (jf. også Searle 2015).

- (b) Jeg ser A prøve på at åbne en dør (underforstået: Jeg regner med, det er A's hensigt at åbne døren)
- (c) Jeg ser A lave te (underforstået: Jeg regner med, at det har været A's hensigt at lave teen) osv.

I alle disse tilfælde afslører en norm sig med det mål af kontrafakticitet, normen indebærer. Som man kan se, har vi i (c) med det særtilfælde at gøre, at vi ikke finder nogen afstand mellem det faktiske og det kontrafaktiske: Handlingen er vellykket udført, og normen – angivet ved sin måltilstand – derfor sammenfaldende med det, man kan konstatere, med kendsgerningerne. Her har vi med et grænsetilfælde af det kontrafaktiske, en art nul-kontrafakticitet at gøre. I (a) og (b) finder vi derimod i modsætning til i (c) en vis afstand mellem tilskrevet handleintention og det, vi faktisk ser, altså reel kontrafakticitet. Men det betyder ikke, at vi skal ud i abstraktionernes mulige verdener for at udmåle den. Og det er vigtigt at mærke sig: Afstanden er nemlig her fastholdt i *noget, der faktisk kan observeres*: Vi er såvel i (a) som i (b) i besiddelse af *et kriterium i den faktiske verden* på, at den handlende har haft intentionen om at udføre den pågældende handling.

Et vigtigt træk ved normer eller regler for vellykket instrumentel handlen er, at det altid vil være normer eller regler for adfærd, som i princippet *vil kunne eksistere uafhængigt af, om normerne eller reglerne eksisterer eller ej*. Åbner jeg for vandhanen, *og er handlingen vellykket udført*, vil det, jeg gør, foreligge, hvad enten normen eller reglen herfor eksisterer eller ej. Brækker jeg en gren, og er min handling vellykket udført, og grenen ligger brækket foran mig, vil selve det, at jeg brækker grenen, kunne foreligge uafhængigt af, om der ligger en regel til grund for begivenheden eller ej. Dvs. der er kun tale om, at reglen styrer eller regulerer den adfærd, den angår; den er på ingen måde med til at skabe eller definere den.

Vi vil kalde en sådan regel, som blot styrer eller regulerer menneskelig adfærd, for en **regulerende regel** (se hertil Searle 1965, 1969, som låner betegnelsen fra Rawls 1955, som igen låner selve begrebet om regulativitet fra Kant 2002 (1781)). Et lidt mere udbygget (instrumentelt) handleskema end skemaet i (33) finder vi i nedenstående Toulmin-skema:

(34) **Det instrumentelle handleskema (AGENT-skemaet)**

P	K
mål M, situation S	middel I
ex: jeg vil have noget at drikke, og der står et glas vand foran mig	ex: jeg fører glasset med vand til munden og drikker

H

hver gang målet M og situationen S foreligger, vil I
være et egnet middel for M

ex: vil man have noget at drikke, og der står et glas
vand foran én, vil det være et egnet middel at føre glas-
set til munden

||

R

Tidligere erfaring af lignende tilfælde
+

ex: evne til at identificere midler og mål overhovedet

I (34) består H (= hjemlen) af en regulerende regel, i eksemplet reglen “Hvis man vil have noget at drikke, og der står et glas vand foran én, så vil det være et egnet middel at føre glasset til munden.” Selve slutningsformen her kaldes – efter Aristoteles – for en **praktisk syllogisme** (Anscombe 1979 (1957)), et ønske-vide-handle-skema²⁹ eller – som man også ofte kan høre slutningsformen omtalt – et “folk psychology”-skema (eller kort “folk psychology”; jf. fx Fodor 1975). Vi vil blot, som det allerede er gjort, kalde det et **(instrumentelt) handleskema**.

Normalt har vi flere muligheder for at vælge midler, når vi handler. Det kan vi også udtrykke ved at sige, at det middel, vi ved en given lejlighed benytter os af, er en *nødvendig*

²⁹ Denne forståelse af den praktiske syllogismes 1.-præmis som indeholdende et ønske (want) – nogle taler her også om “begær” (desire) – synes ikke at være helt heldig, hvorfor vi ikke vil benytte os af den i vores tolkning af den praktiske syllogisme. I stedet for at tale om ønsker vil vi hellere tale om *intentioner*. Grunden hertil er, at ønsker kun i vag forstand synes at være handlemotiverende. En række yderligere omstændigheder skal normalt foreligge, for at et ønske eller et begær vil kunne afsluttes med en handling. Det er der derimod ikke tale om ved intentioner. Intentioner er så at sige indbygget i de respektive handlinger (jf. dog senere om foruddannede intentioner). De indeholder deres egne tilfredsstillelsesbetingelser: Udfører jeg handlingen at åbne et vindue, kan jeg selvfølgelig risikere, at min handling mislykkes. Men det rykker ikke ved den kendsgerning, at jeg hele vejen igennem har intentionen om at udføre den.

betingelse for at nå målet, men ikke nødvendigvis en tilstrækkelig. Vi vil senere vende tilbage til spørgsmålet om, hvad det vil sige at kunne vælge mellem flere forskellige midler, og til de muligheder for at operere i verden, det åbner op for (jf. hvad der siges om økonomiprincippet i afsnit 3.3).

Et væsentligt træk ved handleskemaet er, at det kan opfattes både som et **beslutningsskema**, nemlig hvis man ser det fra den handlendes side, og som et **motivtolkningsskema**, hvis man i stedet ser det fra en handleobservatørs side. I det sidste tilfælde er skemaets konklusion slet og ret den udførte handling, vi som observatører står over for. Det, at skemaet og den bagvedliggende regulerende regel vil kunne anvendes observationelt, er et udtryk for, at såvel skema som regel er uafhængig af, om vi tillægger agenten bevidsthed eller evne til at formulere sig om skemaet eller reglen eller ej. Drejer det sig om menneskelige agenter, er deres handlinger altid i et vist omfang bevidste i betydningen: Her har man fra den handlendes side normalt bevidsthed om, hvilke mål man sætter sig. Det betyder ikke, at alle handlinger og antagelser om verden, de bringer med sig, er bevidste. Den baggrund, jeg udfører min bevidste handling på, består af færdigheder og er udført ud fra kompetencer, som i vidt omfang er automatiseret og danner en spontan del af vores kropsligheds naturlige indfældethed i naturen. Og sådanne kompetencer behøver naturligvis ikke være bevidste. Det betyder dog ikke, at man ikke vil kunne bevidstgøre enhver del af denne baggrund, omend det alene vil kunne finde sted stykkevis og delt.

Det sidste må i øvrigt ikke misforstås derhen, at bevidstheden hos den enkelte så vil kunne bestå af en række delbevidstheder uden indbyrdes forbindelse. Det vil ikke kunne lade sig gøre. Tværtimod vil bevidstheden hos hver enkelt bevidste agent altid danne *en enhed*. Jeg kan have huller i min bevidsthed. Der vil være noget, jeg ikke kan huske. Men i det omfang, det, jeg har med at gøre, rent faktisk er bevidst for mig – det kan være noget, jeg tænker på at gøre, noget, jeg oplevede i går, eller en erindring fra min barndom – vil det altid være en del af min samlede bevidsthed.³⁰

Enhver handling kræver en situationsforankring. Handlesituationen er det nødvendige udgangspunkt for handlingen. Her er det klart, at alt efter, hvilken handling der er tale om, skal der være bestemte forhold til stede i situationen for overhovedet at muliggøre handlingen: Man kan fx vanskeligt åbne et vindue, hvis der ikke er noget vindue, eller hvis vinduet i forvejen

³⁰ Se hertil Kant levere en redegørelse for, hvorfor bevidstheden *må* danne en sådan enhed. (jf. Kants begreb om *apperceptionens transcendentale syntese* i Kant 2002 (1781): 118).

er åbent.

Nu er det ikke nok, at en handlesituation rent objektivt rummer de betingelser, der muliggør handlingen. Agenten, den handlende, må også være klar over, at disse betingelser foreligger. Men en agent kan kun være klar over, hvilke betingelser der foreligger i en given situation, hvis han er i stand til at registrere det. Dvs. det indgår i begrebet om en handling, at agenten vil kunne indoptage information om – og det vil for fysiske handlingers vedkommende normalt sige: **percipere** (se, høre, lugte osv.) – de træk i situationen, der er **relevante** for handlingens udførelse og handlemålets realisering. Informationen her skal derfor henføres til handlingen som agentens **specifikke viden om handlesituationen**. Vi har allerede set, at handlinger kan gives en beskrivelse i termer af en regulerende regel. Denne regel tjener som slutningsform i den syllogisme, der danner baggrund for beslutningen eller tolkningen af handlingen. Den tjener som **almen viden om handlingens mulighed**.

Dele af denne viden er en viden, den handlende har erfaret sig til gennem tidligere handling og perception. Således afspejler handleskemaet, at der er en stadig vekselvirkning mellem aktuel situation og tidligere situationer. *Hvad selve handleskemaet angår, kan det imidlertid ikke være erfaret på situationsspecifik vis*. Det danner snarere den altid tilstedeværende og i den forstand *metafysiske baggrund* for sådanne situationsspecifikke handlinger (som vi blot må forudsætte som en del af vores genetiske arv). Det er et **formelt anlagt universelt handleskema**. Vi kan også udtrykke det med Kants formulering: Det har **transcendental status**; det er betingelsen for muligheden af handlen overhovedet.

Et væsentligt skel i forbindelse med instrumentel handlen er skellet mellem den form for intention, man direkte kan læse ud fra folks handlen, og som man kan kalde handlingens **handle-iboende intention** (intention-in-action; jf. Searle 1983: 84) og den form for intention, der er formuleret forud for handlingen, og som man kan kalde den **foruddannede intention** (prior intention; jf. Searle 1984: 84). Det at børste tænder har normalt en handleiboende intention. Beslutter jeg mig imidlertid et stykke tid, før jeg går i seng, til, at nu vil jeg snart børste tænder, er min intention foruddannet (hvilket kræver selvstændigt udviklede hukommelsesressourcer).

Det er spørgsmålet, om foruddannede intentioner kan eksistere uafhængigt af sprogbrug. Vi har tidligere nævnt, at fx dyr vil kunne have handleimmanente intentioner, selvom de ikke i nævneværdig forstand er i stand til at tale (jf. afsnit 2.4). Men kan de have foruddannede intentioner? Det synes at være tilfældet: Hos dyr kan stadige forsøg på at overvinde en modstand i forsøget på at udføre en handling – man kan her tænke på en løve, der flere gange forgæves forsøger at fange et byttedyr – faktisk gøre det rimeligt at tale om, at løven har en

relativt selvstændiggjort foruddannet intention. Men normalt må man nok sige, at mere sofistikerede handleplaner for deres identifikation – men ikke nødvendigvis for deres eksistens – selvfølgelig kræver, at man i princippet må være i stand til at kunne udspørge den handlende om dem eller på anden vis gennem brug af sprog forvise sig om, at vedkommende er i besiddelse af disse intentioner (jf. under afsnit 3.3 om forskellige former for interaktionel handlen samt under afsnit 4.1 om institutionelle handlinger og under afsnit 4.2 om den illokutionære handling og assertivet).

Visse anvendelser af handleskemaet kan grænse op til det mere metaforiske. Fx beskriver vi det, computere gør, når vi omgås dem, i handlekategorier (hvis vi da ikke beskriver dem kausalt, hvilket vi bliver nødt til at gøre, når vi skal bygge dem). Men det er klart, at computere ikke handler i bogstavelig forstand: Det er os, der tolker det, der sker i computeren, ud fra handlekategorier, vi oprindeligt kender fra os selv.³¹

Også andre anvendelser af handleskemaet, som måske ikke er så indlysende som anvendelsen i forbindelse med computere, hvor der er tale om menneskeligt design, kan

³¹ Inden for *kognitiv neurovidenskab* glemmes det ofte, at der her er tale om en blot metaforisk anvendelse af handleskemaet. Tit ser man, at det, der sker i den menneskelige hjerne, omtales som bragt i stand af mere eller mindre mikroskopiske neuro-agenter, små homunculi i hjernen. Men som Bennett & Hacker gør opmærksom på i deres omfattende værk (Bennett & Hacker 2003), er der ingen ontologisk substans i en sådan talemåde: Tilskrivningen af perceptions- og handlekategorier og i det hele taget mentale tilstande og begivenheder til hjernetilstande og -processer er slet og ret meningsløs. I hjernen og i vores nervesystem i øvrigt hersker alene kausalitet.

Nu er der ganske vist blevet gjort forsøg på at bygge bro mellem den perception og handlen, vi betjener os af i dagligdagen, og så de underliggende hjernetilstande og -processer, der muliggør dette. Her opererer visse neurosciencefolk så med antagelsen om eksistensen af et mellemliggende – ubevidst – område, som både har karakter af noget handlemæssigt og noget kausalt. Dette redningsforsøg giver imidlertid heller ikke nogen mening: Der findes korrekt nok på den ene side de instrumentelle handleskemaer, vi normalt til dagligt identificerer vores perception og handlen gennem, og på den anden side de kausalskemaer, vi beskriver naturen, inklusive den menneskelige natur, gennem; men derudover findes der ikke noget tredje skema, ejheller et skema, der skulle være en speciel blanding af handleskema og kausalskema (Searle 1984; Bennett & Hacker 2003).

Det er dog vigtigt i den forbindelse at forstå, at der her ikke er tale om nogen kritik af brugen af handlemetaforer ved hjernestudier i almindelighed. Kritikken går alene på den ontologiske udlægning, man ofte finder af handle-metaforen, nemlig hvor man tager den bogstaveligt.

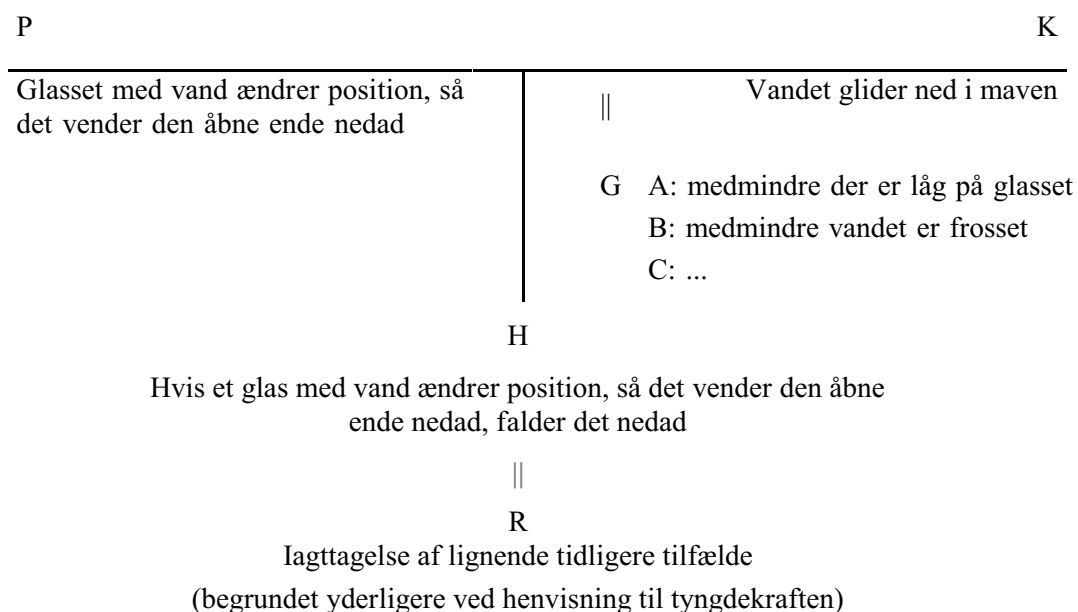
Alt dette rejser selvfølgelig spørgsmålet om, i hvilken grad en ren metaforisk anvendelse af handleskemaet vil kunne vise sig nyttig inden for kognitionsvidenskaben. Her kan det på ingen måde udelukkes, at en metafor vil kunne være af *forskningsmetodologisk* værdi, fx som heuristisk redskab ved opsporing af kausalstrukturer i hjernen og i vores nervesystem i øvrigt, sådan som vi finder det i tilsvarende videnskaber som biologi og fysik, jf. senere i dette kapitel.

Under alle omstændigheder: Når handlemetaforen anvendes i kognitionsvidenskaben, er situationen altid den samme, som den, vi finder i vores omgang med computere: Computere har en kausal side – en side, som ingeniørerne, der bygger computere, skal have kendskab til – og de har en intentionel side – som computerbrugeren så kan benytte sig af: Men her afspejler handlekategorierne, brugeren benytter sig af, på ingen måde computerens ontologi. Set i forhold til computerens hardware vil de benyttede handlekategorier udelukkende have heuristisk værdi: “Hvordan vil dette program (= denne handleinstrumentalitet) kunne implementeres i det og det stykke hardware (= den og den kausalstruktur)?”

opfattes som en i virkeligheden metaforisk anvendelse af handleskemaet. Vi vil i næste afsnit møde nogle eksempler på metaforiske anvendelser inden for biologi og fysik.

3.2. Kausalskemaet (TINGS-skemaet). Et vigtigt træk ved enhver instrumentel handling er, at den forudsætter eksistensen af en **underliggende kausalstruktur**. Mål-middel-relationen må imidlertid ikke forveksles med selve denne underliggende kausalstruktur eller ses som en instans af en sådan underliggende struktur. Naturkausaliteten bærer og understøtter mål-middel-relationen i den instrumentelle handling og sikrer, at handlingen kan udføres, *men den skaber den ikke*. Når jeg vil åbne vinduet for at få frisk luft ind i stuen, er kausalforbindelsen mellem den begivenhed, at vinduet åbnes, og den proces, at der strømmer frisk luft ind i værelset, det håndtag, jeg bruger for at indfri mit handlemål; men det er ikke selve den instrumentelle handling. Nok lærer jeg kausaliteten i verden at kende via det forhold, at jeg er agent og kan handle instrumentelt i den, men kausalforholdet eksisterer ikke desto mindre som mulighed *helt uafhængigt af, om jeg vil forholde mig handlemæssigt til det eller ej*. Jeg tilvejebringer som agent en given begivenhed i verden, *og denne begivenhed går så helt af sig selv over i en anden begivenhed*. Derfor må kausaliteten i verden gives sit eget metafysiske skema, fx følgende skema i relation til handleskemaet i figur (35):

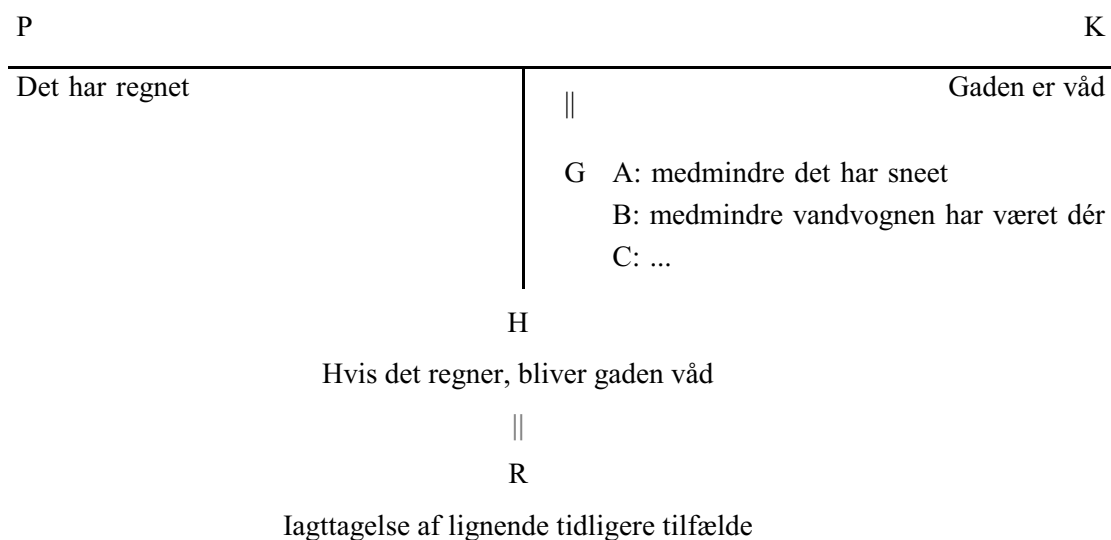
(35) **Kausalskema I**

Selv om de første erfaringer, vi gør os om kausalitet, synes at være bundet til, at vi samtidig ser os selv som instrumentelt handlende væsener i verden, har vi også erfaringer af kausalitet, som ikke direkte synes at stamme fra vores manipulation med tingene i verden. En masse ting

synes vi blot passivt at observere os til. Det kan være sådan noget som forholdet mellem nat og dag, forholdet mellem lyn og torden og forholdet mellem det, at det regner, og det, at gaden bliver våd, som i nedenstående kausalskema:

(36) **Kausalskema II**

Den kausalitet, den instrumentelle handling forudsætter både i figur (35) og (36), bygger, som man kan se af R i Toulmin-skemaet, alene på antagelsen om, at vi i vor handlen har kunnet konstatere et *konstant sammenfald* (constant conjunction) mellem årsag og virkning. Denne beskrivelse af kausaliteten finder vi for første gang hos den skotske filosof David Hume, hvorfor man ofte kan møde dette kausalitetsbegreb under betegnelsen **humesk kausalitet** (Hume (2010 (1748))). Det konstante sammenfald består så i, at vi, hver gang vi har en given årsag, også har en given virkning, hvilket vi også kan udtrykke ved at sige, at årsagen skal være en *tilstrækkelig betingelse* for virkningen (men ikke nødvendigvis også en nødvendig betingelse (det sidste er vigtigt at være opmærksom på, set i forhold til handleforklaringernes tilstrækkelige betingelser)).

Betingelsen for at operere med begrebet om humesk kausalitet er, at såvel årsag som virkning må kunne gøres til genstand for selvstændig identifikation. Årsag og virkning må begge kunne vises at eksistere som *adskilte begivenheder knyttet til ting* lokaliserbare i **tid** og **rum**. Da humesk kausalitet altid er båret af noget tingsligt, vil vi også ofte kunne se denne form for kausalitet omtalt som **tingslig kausalitet** – og det dertil knyttede skema som et **tingskema**.

Det er spørgsmålet, om opdelingen i fremmanipuleret og ikke-fremmanipuleret kausalitet kan opretholdes i nogen strikt forstand af ordet. For det første er det gennem

udviklingspsykologiske studier (fra Piaget 1936 til Tomasello 2014) påvist, at de første erfaringer, vi gør os som mennesker omkring kausalitet, foreligger i form af fremmanipuleret kausalitet: Vi udfører en handling for at se, hvad der sker, og tager ved lære af det. For det andet synes specielt perceptionen at give os et helt specielt forhold til erfaringen af kausalitet i verden. Perception må ikke blot ses som en særlig komponent i instrumentel handlen, jf. skemaerne ovenfor; den må også *i sig selv ses som et stykke instrumentel handlen*: Når vi ser, hører og smager, er vores bevidsthed ikke blot “et stykke hvidt ubeskrevet papir” (Locke 1965 (1690): 66). I den forstand er perceptionen en monitorerings-handling eller -aktivitet. Der er her ikke blot tale om tingenes kausale indvirkning på vores krop. Vi må også *iagttagelse*, dvs. rette vores blik mod det, vi ser på, lytter til og smager på. Og det er, som McDowell har fremhævet det i sin bog *Mind and World* fra 1994, noget *i metafysisk forstand uomgængeligt*: I den konkrete perceptuelle akt vil intentionalitet og kausalitet nødvendigvis vise sig som *to sider af samme sag* i den forstand, at der for os på den ene side ikke ville være nogen kausal verden “derude”, hvis ikke der samtidig var en instrumentel handleverden “herinde” til repræsentation af en viden om denne kausalitet, og at der på den anden side for os ikke ville være nogen instrumentel handleverden “herinde”, hvis ikke der samtidig var en kausal verden “derude” som kriterium på, om vi har sikret os den fornødne viden om denne kausalitet.

At glemme denne dobbelthed i vores erfaringsverden vil være ensbetydende med enten at forfalde til det, McDowell i sin bog kalder “bald idealism”, dvs. troen på en selvberoende idé- eller fornuftsverden, nemlig hvis naturen og det fysiske negligeres, eller til det, han heroverfor kalder “bald naturalism”, dvs. troen på, at alt er natur og kan forklares kausalt, nemlig hvis vores handlefornuft negligeres (jf. McDowell 1994).

Hvad “bald idealism” angår, anfører McDowell Frege som standardeksempel. I sin forklaring af, hvilken præstation i en proposition prædikatet yder, mener Frege, som vi tidligere har set (jf. afsnit 2.3.), at måtte operere med et “tredje domæne”. I den forbindelse taler han om propositionelt formede “tanker”. Vi gentager Frege-citatet fra forrige kapitel her:

Således synes resultatet at være: Tankerne er hverken ting i den ydre verden eller forestillinger. Et tredje domæne må anerkendes. (Frege 2002 (1918-1919): 235).

Som vi allerede har forvarslet det i forrige kapitel, bringer ræsonnementet os imidlertid på vildspor. Freges svar har som sagt været udsat for omfattende – og velbegrundet – kritik. Nu kan man ganske vist kun være enig med Frege i, at tanker hverken kan være ting i verden eller forestillinger i folks hoveder. Spørgsmålet er imidlertid, hvad de så kan være. Men her synes

Frege i et forsøg på at give sit bud på et svar på spørgsmålet kun at kunne se *en begrebs- eller meningsrealistisk løsning – en løsning ikke ulig den, vi finder hos Platon*. Dermed synes Frege med sit svar faktisk at sætte den indsigt over styr, han ellers har beriget os med i forbindelse med sin øvrige analyse af sætningen, nemlig indsigten om, *at begrebet indeholdt propositionen ikke kan eksistere uden om de betingelser i den empiriske verden, der vil kunne gøre propositionen sand*. At operere med et selvstændigt “tredje domæne” kapper på uheldig vis båndene til enkeltinstanser i den empirisk verden over.

Det rejser selvfølgelig straks spørgsmålet om, hvordan man så skal kunne identificere begrebet.

Platon var i sin tid fortrøstningsfuld i sin tro på, at mennesket er i stand til at tilvejebringe identifikation gennem en slags fornuftsskuen: Ligesom vi gennem vore sanser kan identificere tingene i verden, kan vi ifølge Platon gennem en art fornuftsskuen, kontemplation, identificere begreberne, det som Platon kalder idéerne eller formerne. Det er nu denne fortrøstningsfulde formulering Frege overtager. For selv om propositionerne og de begreber, de rummer, ifølge Frege er rent objektive, så er de ikke uerkendbare. Men det vil sige, at de trods alt må stå i forbindelse med vores mulighed for at referere til dem. Men det betyder ifølge Frege, at vi må bevæge os et trin op ad reference-stigen, når vi refererer: Hvor vi i normale propositioner refererer til tingene i verden gennem brug af begreber, må vi ifølge Frege *også være i stand til at referere til selve begreberne*. Og her melder sig straks spørgsmålet for Frege: Hvad har vi brug for, når vi skal referere til disse begreber? Her synes det naturlige svar at måtte være, at referencen må finde sted ved hjælp af en række tilsvarende meta-begreber: Først har vi referencen til en ko på marken; dernæst har vi referencen til det ‘ko’-begreb, vi bruger til at referere til koen på marken med.

Men her synes vi i realiteten at måtte havne i en uendelig regres, hvor der ikke vil kunne opereres med noget andet skel mellem meta-begreberne, end det, der består i deres indbyrdes indplacering i et hierarki af meta-begreber: først ko, dernæst 'ko', så "ko", derpå ""ko"" osv. Men det viser netop, at skellet mellem begreb og meta-begreb i virkeligheden er rent illusorisk: Vi har ikke noget *ægte* begrebs- eller meningsrealistisk forankret meta-begreb. Vi kan i hvert tilfælde ikke se nogen ægte forskelle i referencerne her.

Værre er, at Frege ved sit valg svigter sin egen analyse af propositionen: Hvis (a) propositionen altid skal indeholde en reference til et singularium, (b) prædikatet i propositionen altid skal være en givetheds måde for det givne singularium (jf. diskussionen s. 15), og (c) den samlede proposition altid skal være en funktion, der inkluderer singulariet i (a) i mængden af singularia for givetheds måden i (b), resulterende i en sandhedsværdi for propositionen – hvilket

i virkeligheden er den korteste måde at opregne de tre epokegørende innovationer, Frege har bidraget med ved grundlæggelsen af den moderne logik – skal al erkendelse grundlæggende ses som en erkendelse rettet mod verden i perceptionen. Det er også det, McDowell hentyder til som eneste realitet i sit citat. Men derfor vil vi aldrig kunne finde singulariteter af højere orden. At tale om propositioner og begreber som genstande – man kan kalde dem ideale eller ej – vil her alene være metaforisk tale og i den forstand – hvis vi skal være realister angående spørgsmålet om verdens eksistens uafhængigt af handlingen – i virkeligheden en form for *pseudo-tale*.

Det er derfor i den forbindelse afgørende vigtigt, at man her skelner mellem på den ene side den form for realisme, hvor man altid bruger sine nominaler til at referere til verden, dvs. til tingsverden, til handleverden og – selvrefleksivt – til den sociale verden, inklusive det menneskelige sprog, *via de enkeltgenstande, der altid i sidste instans vil kunne føres tilbage til tingsverden med dens ting eksisterende i tid og rum underlagt kausalitet*, og så på den anden side den form for realisme, vi finder i menings- eller begrebsrealismen, hvor man pseudo-agtigt refererer til i virkeligheden tomme meningsindhold og begreber.

Men hvad skal vi da forstå ved en proposition og et begreb? Dette spørgsmål har vi for så vidt allerede antydnet et svar på gennem introduktionen af det instrumentelle handlebegreb i kapitlet her. Når vi handler, underlægger vi os en dom om det vellykkede eller det mislykkede, hvilket – som vi har set – intet umiddelbart har med reference og sandhed at gøre. Det er et helt igennem **normativt** anliggende. Derfor er det forkert at ville gøre tankeindhold, propositioner og begreber til selvstændige objekter. Det betyder ikke, at man ikke kan referere til normer i fænomenologisk-refleksiv indstilling. Fx kan man sige: *“Frihedsbegrebet er et vigtigt begreb inden for vestlig demokratiopfattelse.”* og dermed i *refleksiv indstilling* referere til dette begreb. Men frihedsbegrebets primære eksistensform er ikke desto mindre stadig den at være eksistensform som norm. Og det gælder ikke blot her, men faktisk for begreber generelt: Det, vi reflekterer i fænomenologisk-refleksiv indstilling, er i første række netop normer – ikke sande eller falske tanker eller propositioner. Det er derfor, Freges tale om objektive begrebs- og meningsindhold, som skulle eksistere uafhængigt af det handlende subjekt, er forfejlet. Det betyder ikke, at betingelserne for muligheden og gyldigheden af de sammenhænge, hvor man opererer med begrebs- og meningsindhold, ikke skulle være objektive, sådan som Frege mener at måtte kræve det. Vores betydning af “objektiv” er imidlertid en anden. Her er der ikke tale om et selvstændigt begrebs- og meningsindhold eksisterende uafhængigt af den enkelte erkendeakt. Det, vi har, er i stedet en normativt forankret prædikation med udgangspunkt i

referencen til et singularium i verden, sådan som (a) ovenfor kræver.

Men det vil sige: Lige så lidt som vi kan selvstændiggøre propositionen og begrebet i forhold til de singulariteter, der binder dem til den kausale verden, lige så lidt kan vi, hvis vi vælger at følge McDowell, selvstændiggøre den kausale verden i forhold til den kendsgerning, at vi altid vil stå i et vist erkendeforhold til den. Det betyder på ingen måde, som man måske kunne tro, at verden så ikke skulle eksistere uafhængigt af, om vi måtte erkende den eller ej. Tværtimod: Det betyder, at vi, hvis vi forsøger at løsne på forhold mellem verden og vores erkendelse af den, så vil havne i en lige så umulig position som den, vi ifølge McDowell finder i “bald idealism”, nemlig “bald naturalism”. For det første, finder vi ingen handlinger i naturen, sådan som det hævdes i “bald naturalism”. Her finder vi udelukkende kausalitet. For det andet, og det er det afgørende vigtige i denne sammenhæng: Intentionelle instrumentelle handlinger vil aldrig kunne reduceres til noget blot kausalt. Det har ganske vist været antagelsen vidt og bredt inden for 17.-tallets empiricisme (Locke 1965 (1690); Hume 2010 (1748)) og 18.-tallets filosofiske materialisme (fx Büchner 1855) og samt inden for hovedstrømmen i det 20. århundredes scientistiske videnskabstænkning (Carnap 1934; Churchland 1981; Fodor 1975). Et eksempel herpå er Fodors anmeldelse af McDowells bog *Mind & World*, hvor McDowell uden videre stemples som “... all wrong-headed. Science isn’t an enemy, it’s just us. And our problem isn’t to make a place in the world for the mind. The mind is already in the world; our problem is to understand it.” (Fodor 1995: 15). Her er Fodor imidlertid blind over for McDowells mission. McDowell benægter ikke, at verden er materiel, og at den er underlagt kausal tvang. Det normative og det kausale mødes naturligvis *i empirisk forstand*, hver gang vi handler i verden.

Det sidste kan uddybes med Kant: Kant taler i sin *Kritik af den praktiske fornuft* (jf. Kant 2000 (1788): 9ff) om den uomgængelige eksistens af tre fundamentale fornuftspostulater, nemlig postulatet om frihed, postulatet om udødelighed og postulatet om Gud. De er alle postulater for Kant i den forstand, at de er usynlige for den kausale tænkning: Intet kausalt blik vil ifølge Kant kunne fange hverken begrebet om frihed, om udødelighed eller om Gud. Hvis vi lader udødeligheds- og gudsbegrebet ude af betragtning, så synes Kant med sit frihedsbegreb netop at have gennemskuet, hvad der på spil i forholdet mellem handling og kausalitet: I det øjeblik vi identificerer os som handlende væsener, *må vi nødvendigvis forudsætte frihed, defineret som mulighed for at vælge mellem alternativer*. Men derfor kan intentionaliteten netop ikke reduceres eller elimineres til fordel for kausaliteten.

Det betyder imidlertid ikke, at verden så ikke stadig kan være kausal hele vejen igennem. Imidlertid må tanken ikke føre til noget empiristisk, materialistisk eller scientistisk

overmod, så vi forledes til at tro, at vi vil kunne tiltvinge os tilstrækkelige epistemologiske midler til at finde et endegyldigt *empirisk svar* på spørgsmålet.³²

Nu er det ikke kun i perceptionen, vi kan få intentionalitet og kausalitet til at spille sammen. Svagere – *metodologisk succesfulde* – samspil mellem intentionalitet og kausalitet findes og er afgørende for menneskelig vidensdannelse.

Et sted, hvor en kombinatorisk anvendelse af instrumentel handleforståelse og kausal naturforståelse er særlig relevant, finder vi inden for videnskaberne biologi og – hvad der måske umiddelbart kan forekomme lidt overraskende – fysik. Her er det ikke blot muligt, men også normalt, at ræsonnere forskningsmetodologisk i instrumentelle handlekategorier, specielt *i tilfælde, hvor vi ikke selv vil kunne fremmanipulere de kausalprocesser, der er tale om*. Her finder vi også en mere løs tænkning i kontrafakticitet, end den, vi finder ved identifikation af perception og handlen i almindelighed. Afstanden til det faktiske er her blevet dybere.

BIOLOGI: Et af de områder, hvor vi ræsonnerer i handlekategorier uden selv at kunne fremmanipulere et handleresultat, finder vi inden for *biologien*. Hvad enten vi ser på planters

³² Man kan i denne forbindelse tænke på Davidsons naturalistiske tese om *anomal monisme* (Davidson 2001a (1970): 214-225). Tesen går ud på, at bevidstheden og det tanke- og handlemæssige selvfølgelig altid må være realiseret i et kausalt substrat (heraf termen *monisme*), men at de strukturer, vi finder i bevidstheden, ikke behøver have nogen tilsvarigheder i hjernens kausalstruktur (heraf termen *anomal*, dvs. ikke-lovmæssig). Davidsons indsigt er her: Udfører jeg ved en given lejlighed en bestemt handling – åbner jeg fx et vindue – vil handlingen altid være realiseret kausalt i hjernen; men det må ikke forlede os til at tro, at min åbning af et vindue ved en anden lejlighed, vil være realiseret kausalt i hjernen på nøjagtigt samme måde som første gang.

Vi vil med andre ord med sikkerhed kun kunne sige, at der må eksistere *nødvendig identitet* mellem det mentale og det kausale ved hver handleinstans (*token-token-identitet*); men at man heraf ikke vil kunne slutte sig til, at der så skulle være strukturel identitet mellem handletype og kausalitet (*type-type-identitet*). Det udelukker ikke, at vi vil kunne finde identiteter på type-niveau; men de vil i givet fald være af ren empirisk art: De vil være kontingente.

Det er i den forbindelse vigtigt at gøre klart, at *enhver empirisk undersøgelse af det mentale og tankemæssige nødvendigvis må tage sit udgangspunkt i fænomenologisk refleksion*. Fænomenologisk refleksion vil altid være det første – af den simple grund, at det mentale og tankemæssige jo netop er det, vi forsøger at belyse kausalt.

Det er et spørgsmål, om man inden for hjerneforskningen i nogen videre forstand vil kunne finde type-type-sammenfald mellem det mentale og det kausale. Forholdene her må siges at være ufatteligt komplekse. Man skal endvidere lægge mærke til, at det, vi i givet fald så undersøger, vil være *strukturer i bevidstheden, og ikke selve bevidstheden som substrat*.

Problemstillingen vil faktisk være endnu mere kompliceret, end man måske umiddelbar skulle tro: Bevidsthed ved vi, hvad er – i fænomenologisk forstand. Vi kender til det at være bevidst fra os selv som mennesker (ligesom vi mener, at kunne finde den hos mange dyr som viser genetisk slægtskab med os): Men hvad bevidsthed *egentlig* er, *set som kausal sammenhæng*, ved vi stort set intet om. Den australske filosof og kognitionsforsker David Chalmers (jf. Chalmers 1996) har i den forbindelse kaldt spørgsmålet om det bevidstes ontologi for “the hard question” – netop fordi, vi her har med en instans at gøre, som forekommer at være uomgængelig og i den forstand unedbrydelig, nemlig *vores eget refleksive forhold til os selv* (jf. en beslægtet argumentation omkring vores refleksivitet i Apel 1979).

og dyrs fysiologi, eller vi ser på, hvordan den enkelte celle fungerer, benytter vi os af *begrebet om handlinger, vi ikke selv fremmanipulerer*. Sat på spidsen: Vi kan fx endnu ikke skabe liv. Men det betyder ikke, at vi ikke kan undersøge de biologiske organismer ud fra en kausal indfaldsvinkel. Udgangspunktet inden for forskningsmetodologien her må dog altid ligge i, at vi starter med at se på livet under handlingens synsvinkel.

Et særligt eksempel inden for biologien er *evolutionsteorien*: Også her ses tingene under en handlemæssig synsvinkel. Rent forskningsmetodologisk er proceduren altid dobbelt: (1) Vi står over for et eksemplar af en given plante- eller dyreart og spørger, hvad der mon kan have ført til, at lige netop dette eksemplar eller denne art er blevet til det, den er blevet, dvs. vi spørger i virkeligheden til, hvilke andre eksemplarer eller arter der kan have tjent som midler til skabelse af eksemplaret eller arten. (2) Derefter spørger vi til, hvordan det fysisk har kunnet lade sig gøre at frembringe netop det aktuelle eksemplar eller af den pågældende art. Men dvs.: Der spørges først, i (1), instrumentelt, og dernæst, i (2), (humesk) kausalt.

Denne dobbelte spørgemulighed som forskningsmetodologi var Charles Darwin den første til at få øje på, jf. hans begreb om (1) *variation* og (2) *naturlig* – dvs. årsagsforklaret – *selektion* (Darwin 1859). Følgende hyppigt anvendte eksempel kan illustrere metodologien:

Man fandt på et tidspunkt i Midtengland et stigende antal sorte birkemålere (en slags møl), hvor man ellers kun havde set hvide. Det gjorde, at man anstillede følgende betragtning: Lad os antage, at (1) der er *variation* i birkemålernes afkom på en sådan måde, at hvide birkemålere fortrinsvis får hvidt afkom, og sorte fortrinsvis sort afkom. Vi har konstateret et stigende antal sorte birkemålere i forhold til hvide og (2) leder efter en forklaring på *årsagerne* hertil. Her finder vi nu, at der gennem årene er sket en industriel tilsodning af områdets birkestammer – birkemålernes foretrukne levested – således at de fugle, der lever af birkemålerne, efterhånden fortrinsvis spiser de hvide birkemålere, fordi de er lettere at se på de nu stadigt mere tilsodede stammer. Derfor er der stadigt færre hvide birkemålere til at sætte avledygtigt afkom i verden, hvilket er årsagen til, at bestanden af de sorte birkemålere tiltager på bekostning af bestanden af de hvide.

Som eksemplet her er en demonstration af, vil “handleforklaringerne” i biologien altid tage form af *ex post actu*-forklaringer. De vil derfor aldrig kunne danne baggrund for forudsigelser, så vi kan styre og kontrollere et givet hændelsesforløb. Det gælder også forklaringen i (1). Den giver os kun nødvendige, men ikke tilstrækkelige betingelser, og lever dermed ikke op til de standarder, vi kender fra de naturvidenskabelige eksperimentelvidenskaber. Darwins forklaring i (2) råder imidlertid bod på denne mangel. Her får vi netop skabt forklaringer ud fra

tilstrækkelige betingelser, altså egentlige kausalforklaringer. Forklaringer, som giver os forudsigelser: 'Jo mørkere træstammer (= registreret årsag), des færre hvide birkemålere (= formodet virkning).' At vi som eksemplet viser kan skaffe os egentlige kausalforklaringer i biologien, betyder ikke, at konverteringen fra "handlemaal" til kausale strukturer inden for evolutionsteorien er let. Måske lokalt og sporadisk, som med birkemålerne. Men betragter vi mere omfattende arvegegne, er samspillet mellem variation og selektion uhyre kompliceret, og stiller vi os spørgsmålet om evolutionen generelt, må vi nok – bl.a. på grund af vanskelighederne ved at fremskaffe evidens fra tidligere stadier i evolutionen – indstille os på, aldrig at få det store overblik over vores biologiske kausalhistorie.

I den forstand kan den kritik af evolutionsteorien, som vi fx finder inden for den såkaldte intelligent design-teori, have ret i, at evolutionen ikke er et fuldstændigt kausalforklaret faktum, men blot en samling godtgjorte lokale hypoteser. (I parentes bemærket er det spørgsmålet, om nogen evolutionsteoretiker har hævdet andet).³³

FYSIK: En endnu mere radikal anvendelse af handlingsbegrebet finder vi i forskningsmetodologien i *fysikken*. Her kræves en lidt længere redegørelse.

Allerede mange af de eksperimentelt udledte love som fx Galileis faldlov betragter vi normalt snarere som normer, end som verificerbare (eller falsificerbare) hypoteser: Falder vores redegørelse for et fysisk legemes fald forkert ud, er vi normalt mere tilbøjelige til at søge efter fejl i iagttagelsen af den konkrete situation, end vi er villige til at forkaste den opstillede lov. Så sikkert regner vi med, at loven er forankret i sine instanser. Endnu mere forankret i sine instanser end Galileis faldlov regnes Newtons 1. lov (inertiloven) for at være. Loven lyder: "Ethvert fysisk legeme, som ikke er påvirket af kræfter, vil fortsætte sin bevægelse i en jævnt retlinet bevægelse (eller forblive i hvile, hvis det i forvejen befinder sig i hvile)." Denne lov forventer vi er så tæt ved fuld kontrafakticitet, som vi kan komme: I virkeligheden har *ingen* nogensinde set og forventer heller ikke at se fysiske legemer, der ikke er påvirket af kræfter.

³³ Det er hovedantagelsen inden for teorien om intelligent design, at der findes udviklingsforløb, som er så komplekse, at de ikke kan forklares kausalt, sådan som evolutionsteoretikerne gerne vil have det, hvorfor man i stedet – det er påstanden fra intelligent design-folkenes side – bliver nødt til at se disse forløb som en manifestation af en højere intelligens, som man så passende vil kunne kalde Gud (jf. fx Behe 1986). Her er det imidlertid spørgsmålet, om man, som intelligent design-folkene gerne vil have det, vil kunne slutte fra *de for tiden manglende* kausalforklaringer i evolutionsteorien til, at der så skulle være principielle huller i naturkausaliteten. Det er der intet, der skulle tilsige. Lige så lidt som evolutionsteoretikerne har chance for at give et blot nogenlunde dækkende overblik over artsudviklingen i sit fulde omfang, vil intelligent design-folkene omvendt aldrig få mulighed for at sandsynliggøre deres teori om intelligent design, fordi enhver påstand om, at man her har med en art at gøre, der unddrager sig kausalbestemmelse, kan vise sig blot at være udtryk for en temporær mangel på viden om artens udviklingshistorie.

Nu kan det virke mærkeligt, ja ligefrem paradoksalt, at man skulle kunne bruge en lov som Newtons 1. lov til at formidle en bedre forståelse af den empiriske erfaringsverden. Loven er jo åbenbart slet ikke empirisk. Ikke desto mindre tjener den et empirisk formål. For selvom loven ikke kan anvendes til *faktisk beskrivelse* af fænomenerne, muliggør den – og her ligner den enhver anden norm, der mangler instanser – netop, at man kontrafaktisk vil kunne *spørge om årsager til, at loven ikke har nogen sande beskrivelser – eller udtrykt i handletermer: hvorfor intet fysisk legeme i verden vil kunne leve op til loven*. Det ville nemlig kræve et rum tømt for alle andre fysiske legemer. Men netop dette giver omvendt mulighed for at stille spørgsmålet om, *hvad der kan være årsagerne til, at det pågældende legeme ikke kan leve op til lovens forskrift*. Altså at spørge til noget empirisk. Disse årsager vil man så efterhånden kunne finde frem til gennem manipulation og observation. For at blive ved Newtons 1. lov: Det, loven giver os med Newton, er ganske vist ikke i første omgang humesk kausalitet, men i stedet en mulighed for at vise, hvilken tæt sammenhæng, der eksisterer mellem menneskelig handlen og naturkausalitet: Hvis blot man bliver ved med at foretage fysiske eksperimenter, dvs. udføre den bestemte slags handlinger, som består i at fjerne ting og omstændigheder, der hindrer et givet fysisk legeme i at opføre sig som det foreskrives i Newtons 1. lov, vil man til sidst kunne stå i en situation, hvor Newtons 1. lov rent faktisk skildrer kausaliteten i forbindelse med legemet.³⁴ På samme vis forholder det sig for andre fysiske loves vedkommende.

Tænkning omkring fysiske love støtter sig, sådan som det her er blevet eksemplificeret ved Newtons 1. lov, på et væsentligt helt generelt naturvidenskabeligt princip, det såkaldte **superpositionsprincip**. Det siger, at det altid vil være muligt at *addere* fysiske årsager inden for rammerne af en overordnet spørgeramme af form som en overordnet lov: “L ville have været tilfældet, hvis ikke vi havde haft $p + q + r$.” (hvor ‘p’, ‘q’ og ‘r’ er årsagsspecificerende love og hypoteser).³⁵

Interessant er, at Galileis faldlov og Newtons 1. lov i virkeligheden begge kan ses også som eksemplifikationer af det helt generelle McDowell'ske princip om, at den menneskelige

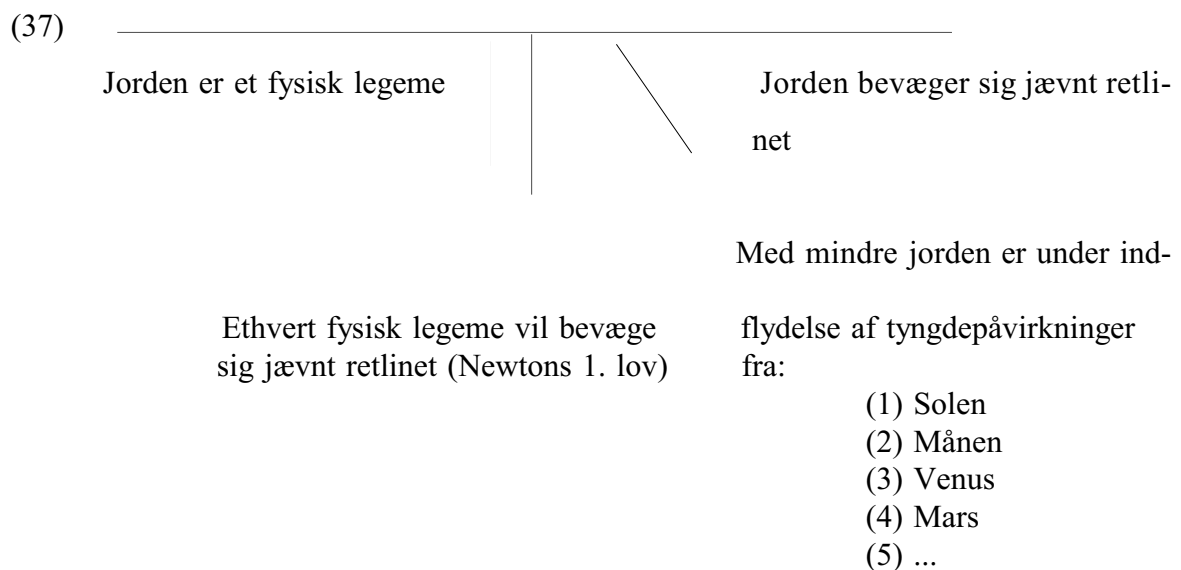
³⁴ At Newtons 1. lov repræsenterer en helt generel fysisk beskrivelse af universet, betyder ikke, at der er tale om en universelt gyldig lov for det fysiske univers, i samme forstand som de logiske slutningsformer er universelt gyldige for tanken og den tankebarne slutning.

Logikkens love er uomgængeligt og ubrydelige. Men det gælder ikke Newtons 1. lov. Newtons 1. lov er en empirisk lov, en lov, det er muligt at falsificere. Og rent faktisk er Newtons mekaniske love, heriblandt hans 1. lov, senere i fysikkens historie blevet afløst af et mere universelt dækkende empirisk lovkompleks, som vi vil kunne finde hos Einsteins i hans almene relativitetsteori.

³⁵ Den overordnede lov L må her ikke sammenblandes med selve superpositionsprincippet, som jo er et abstrakt eller formelt princip; men den er et generelt eksempel på en *fysisk lov*.

handlefrihed i verden er uløseligt knyttet til menneskets mulighed for at skaffe sig indsigt i naturkausaliteten i verden og omvendt. Her stiller forskningsmetodologien i fysikken sig i forlængelse af metafysikken – som et væsen, der frit kan fjerne, tilføje og ændre ting og lægge nye genstande til en given genstand eller konstellation af genstande under et samtidigt krav om at underlægge sig den tvang, kausaliteten i verden pålægger os: ‘Når man gør A, sker der altid B, medmindre C, D, E ...’

Set i forhold til Toulmin-skemaet vil årsagerne specificeret under superpositionsprincippet skulle placeres som *gendrivelser*, eksempelvis i forbindelse med Newtons 1. lov: “Jorden følger en lige bane, *med mindre* den er påvirket af tyngdekraften fra solen og fra de andre planeter i solsystemet.” Eller noteret i et Toulmin-skema som i (37):

Newtons 1. lov falder selvfølgelig ikke ned fra himlen, men må ses som resultatet af en lang *opdagelsesprocedure*: Først tager vores gendrivelser form af lokale, ret så konkrete dagligdags årsager, som det eksempelvis fremgår af sætningerne: “Hvis du bruger for tynd snor til billedet, vil det falde ned, *med mindre den er af nylon*.” “Snubler du, vil du falde, *med mindre jeg når at gribe dig*.” Men efterhånden som vi mennesker lærer at udnytte friheden til at handle (og undertiden fejle) inden for stadigt flere erfaringssammenhænge – startende med konkrete ting som nylontråde og egne menneskekroppe for til sidst at ende med fysiske legemer i verden i almindelighed – vil vi få en stadigt sandere, men samtidig stadig mere kontrafaktisk organiseret viden om naturen som kausalsammenhæng. Den fysiske natur vil på den måde i stigende grad kunne antage form af et omfattende mere eller mindre lukket dynamisk system, hvor de enkelte kræfter holder hinanden i skak (jf. Newtons 3. lov, loven om aktion og reaktion).

En ejendommelighed: Hvis man skulle gisne om, hvordan verden vil se ud for den,

der er i stand til fuldstændigt at tømme ikke blot de lokale miljøer, men hele universet, for “forstyrrende” årsager, ville handlingen og dermed tænkningen i normer i virkeligheden være overflødig. Da ville verden – fra Big Bang til verdens ende – for den iagttagende foreligge i sin fulde tids-rumlige udstrækning *som ren humesk kausalsammenhæng*.

Men hvad vil vi egentlig kalde det synspunkt, verden så vil blive set under? Formentlig Guds synspunkt: det synspunkt, hvor Gud – uafhængigt af at måtte handle for at skaffe sig lokal information, sådan som vi mennesker bliver nødt til det – *i sin alvisdom* vil være i stand til at se hele verden blotlagt i al sin faktiske – humeske – realitet.

3.3 Typer af instrumentel handlen. Instrumentel handlen kan være simpel, som når man fx løfter armen for at løfte armen. Men den kan også ofte omvendt bestå i, at man i sin handlen danner kæder af handlinger eller **procedurer**, som skildret i (38), hvor måltilstanden i en handling danner udgangspunkt for udførelsen af den næste handling og så fremdeles:

- (38)
1. situation – middel – mål
 - ||
 2. situation – middel – mål
 - ||
 3. situation – middel – mål ...

Eksempler på sådanne kæder af instrumentel handlen eller arbejdsgange – vi kan også mere betegnende kalde dem **mål-middel-hierarkier** – findes overalt: Fx kan det, føreren af en bil foretager sig for at nå frem til sit bestemmelsessted – træde på koblingen, skifte til 1. gear, træde på speederen, træde på koblingen, skifte fra 1. til 2. gear osv. – ses som en sådan handlekæde (her en handlekæde af gentagen anvendelse af nogle simple grundhandling), hvor slutmålet til sidst nås.

I mange sammenhænge vil det være muligt at tilvejebringe et mål på flere forskellige måder såvel inden for simpel instrumentel handlen som i forbindelse med etablering af diverse mål-middel-hierarkier.

Visse delmål kan gestalte sig som selvstændige **artefakter** (redskaber, instrumenter, maskiner), dvs. handlemål, som kan danne udgangspunkt for *gentagen fastsættelse af nye handlemål*. Man kan her fx tænke på en skruetrækker, som netop rummer den fordel, at man straks vil kunne skrue en ny skrue i et emne, *når det behøves*.

Procedurer kan **algoritmiseres**. Dvs. der kan angives en procedure, som leverer en *fuldstændig* – dvs. i et endeligt antal skridt afgørbar (om afgørbarhed, se note 9) – beskrivelse af procedurens enkeltskridt, inklusive dens måltilstande, uanset hvilken konkret procedure der er tale om. Et vigtigt aspekt af en sådan procedure er, at de skridt, den rummer, er **kalkulerbare**, dvs. er af en sådan art, at vi fx vil kunne lade alle skridtene repræsentere af maskintilstande i en computer. Det er her vigtigt at understrege, at maskintilstande alene er udtryk for, at en handlesekvens er blevet udført; de må følgelig ikke sammenblandes med de eventuelle intentionelle handlinger, de repræsenterer.

Instrumentel handlen kan også finde sted i interaktion med andre. Vi kan behandle hinanden som ting – som fx sygeplejersken, der lægger bandage på sin patient – men vi kan også behandle hinanden som agenter i **interaktionel handlen**, enten i **kompetitiv handlen**, hvor vi gennem (kognitiv) indføling, også kaldet (kognitiv) **empati**, aflæser modpartens mål for skjult at fremme egne mål, sådan som det eksempelvis er tilfældet i strategiske spil eller i krig, eller i **kooperativ handlen**, hvilket kræver en eller anden form for **kollektiv bevidsthed** og **kollektiv intentionalitet**, hvor alle handlende er klar over eller opmærksomme på, at der af alle handles mod et fælles af alle kendt mål, hvor hver især udfører sin specielle delopgave og har hver sin specielle rolle at spille i et kooperativt fællesskab, sådan som det eksempelvis er tilfældet ved et samlebånd på en fabrik eller blandt musikerne i et symfoniorkester.

Ikke blot mennesket, men også en række højerestående pattedyr, er i deres handlen i stand til at manifestere en eller anden form for kollektiv bevidsthed. Man kan her blot tænke på et jagende kobbel ulve. Området debatteres heftigt blandt forskere. Således er det omstridt, om der går en lige linje fra forskellige højerestående pattedyrs handlen til den menneskelige samhandlen, eller om det ikke tværtimod vil være nødvendigt at skelne mellem en egentlig udfoldet kollektiv menneskelig bevidsthed på den ene side og en mere primitiv forform for kollektiv bevidsthed, hvor kollektiviteten blot er et rent “mekanisk” resultat af en række enkeltdelegeres rent instrumentelle handlen, på den anden side, jf. Raimo Tuomelas velargumenterede redegørelse for vanskelighederne ved at reducere, hvad han kalder *We-mode kollektiv intentionalitet*, til, hvad han kalder *I-mode kollektiv intentionalitet* (jf. Tuomela 2000, 2013; se hertil også Searle 1995: 23-29 samt Tomasello 2014: 32-79, der har søgt at redegøre for *We-mode* kollektiv intentionalitet gennem sit begreb om *joint attention*; for et modsat synspunkt, se evt. Bratman 2014). Begrebet om kollektiv bevidsthed vil spille en væsentlig rolle i forbindelse med vores diskussion af kommunikationsbegrebet og begrebet om

institutionel handlen i de næste kapitler. Idet vi følger Toumela, Searle og Tomasello, vil vi, hvor vi vil behandle kommunikationen og den institutionelle handlen, gå ud fra antagelsen om, at *We*-mode ikke vil kunne reduceres til eller defineres i termer af *I*-mode.

Nu er det én ting at handle i overensstemmelse med en eller anden regulerende regel, noget ganske andet er det at tilrettelægge sin handlen, så man handler klogt. **Klogskab** (phronesis, prudentia) forekommer at være en vigtig ingrediens i instrumentel handlen. Mange gange kan en måltilstand tilvejebringes på forskellige måder eller gennem forskellige midler; men her kan det være mere eller mindre klogt at vælge visse måder og midler frem for andre.

Spørgsmålet er imidlertid, om det er muligt at opstille en overordnet regel, et egentligt princip for klogskab. Det har været diskuteret heftigt i den filosofiske og psykologiske litteratur. Her kan princippet om, at man skal handle med *størst mulig effekt, men mindst mulig anstrengelse*, vel siges at komme nærmest et sådant overordnet princip. Et sådant **kognitivt økonomiprincip**, som det er blevet kaldt (jf. Sperber & Wilson 1986), synes i øvrigt at kunne genfindes i evolutionsteorien. Her antages det jo, at de varieteter i en genpulje, der overlever, vil gøre det, fordi de er de mest effektive, når det gælder om at modstå selektionspresset.

Økonomiprincippet er også blevet kaldt **optimeringsprincippet, relevansfordringen** eller som hos Sperber & Wilson: **relevansprincippet**. Relevansprincippet lyder: “Vær relevant, dvs. sørg for at optimere forholdet mellem effekt og omkostninger, når du handler.” (jf. Sperber & Wilson 1986 for en præsentation af princippet). Vi vil vende tilbage til dette princip i de næste kapitler.

Det er klart, at mål-middel-organiseret adfærd må “slutte” et sted i den forstand, at vi ikke vil kunne blive ved med at spørge til mål “opadtil” og til midler “nedadtil”.

Spørgsmål til mål “opadtil” af typen “Hvorfor gør du det?” plejer normalt at standse ved besvarelser som “Ikke for noget.” eller “Fordi jeg gør det.” Ikke sjældent vil svarene, der gives “opadtil”, ofte signalere, at man opfatter de handlinger og den aktivitet, man er engageret i, som ledsaget af æstetisk tilfredsstillelse. **Æstetiske aktiviteter** kan herudfra slet og ret karakteriseres som instrumentelle aktiviteter, hvor det ikke længere er meningsfuldt at spørge om yderligere mål. Eller som vi også kan sige det: Æstetik angår i virkeligheden ikke handlinger, hvor vi kan skelne mellem mål og midler, men instrumentelle aktiviteter, der er *mål i sig selv*.

“Nedadtil” “slutter” handlingen ved de såkaldte **basishandlinger** (Danto 1965): De

simple kropsbevægelser som at hæve en arm eller et ben eller bevæge stemmebåndene er alle eksempler på simple basishandlinger. Sådanne handlinger giver det ingen mening at “gå bagom.” Man kan naturligvis altid fx spørge om, hvilke hjerneprocesser og andre neurofysiologiske årsager der ligger bag den kendsgerning, at man ved en given lejlighed har hævet sin arm. Men hvad selve årsagerne angår, kan de ikke være basishandlinger. Finder man ud af, at en bestemt måde at hæve sin arm på hænger sammen med en bestemt tilstand i hjernen, kan man måske nok lære, hvordan det er fysisk muligt at tilvejebringe denne tilstand. Men man vil aldrig kunne gøre handlingen til en basishandling. Det hænger sammen med indlæringen af den. Når vi skal indlære, hvordan man tilvejebringer den pågældende hjernetilstand, kan vi ikke starte med selve hjernetilstanden. Vi må starte med den basishandling, hjernetilstanden hænger sammen med. Som vi tidligere har været inde på, må vi starte med den fænomenologiske refleksion over handlingen. Den handling, jeg udfører, vil altid være: Jeg hæver armen for at fremkalde den pågældende hjernetilstand. Den kan aldrig være: Jeg tilvejebringer den pågældende hjernetilstand for at fremkalde det, at jeg hæver armen.

En tredje overskridelse af det instrumentelle paradigme – tænkningen i mål og midler – finder vi inden for området af **etisk handlen**: Her synes vi at kunne finde handlinger, der er ubetingede i den forstand, at det er påkrævet, at de udføres, lige meget hvad handlesituationen er, og lige meget, hvad konsekvenserne af handlingen måtte være (jf. Kant 1992 (1785); se nedenfor afsnit 7.5.3).

En fjerde overskridelse af det instrumentelle paradigme finder vi ved de såkaldte **institutionelle handlinger** (hvorunder også de såkaldte **talehandlinger** hører), der danner en vigtig undergruppe inden for kollektiv handlen. Talehandlinger er kollektive handlinger, udført med intentionen om, at de udtryk, der formidler dem, skal (*tegn*)-*forstås*, hvor det ved denne type forståelse er meningsløst at spørge om yderligere formål med forståelsen. Her er det nemlig pointen, at handlingerne blot skal forstås.

I de to næste afsnit vil vi se specielt på de to sidste former for overskridelse af det instrumentelle paradigme. Af diskussionen vil det som en væsentlig pointe fremgå, at institutionelle handlinger – herunder talehandlinger – også vil være etiske handlinger. Her vil der altid være tale om handlinger forlenet med en bestemt deontologi.

Æstetiske handlinger vil især blive behandlet i afsnittet om den æstetiske diskurs (jf. afsnit 7.4), samt i kapitel 8 i forbindelse med belysningen af spørgsmålet om, hvad vi specielt skal forstå ved en skønlitterær tekst.

Da der er indbyrdes forskelle mellem ovennævnte fire handletyper, kan det, at vi ikke må spørge om yderligere mål, ikke være definerende for de fire typer af handlinger: Trækket

må have nødvendighedens præg. Det vil aldrig kunne være et blot tilstrækkeligt træk.

3.4 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. Det er hjertets opgave at pumpe blod rundt i kroppen. Og det er en automatisk centralvarmeregulators opgave at sikre en konstant temperatur i et lokale. Diskutér, i hvilken forstand det er rimeligt at se hjertet og en automatisk centralvarmeregulator som agenter.

Hvad har det at pumpe blod rundt i kroppen eller det at regulere temperaturen i et lokale til fælles med en menneskelig instrumentel handling som det at åbne et vindue eller tænde for lyset? Hvad mangler der eventuelt, for at vi kan have med en fuldgældig menneskelig agent at gøre?

Hint: En centralvarmeregulator er bygget af os. Og ting, der er bygget af os, kan vi give en kausal beskrivelse af. Ellers kunne vi ikke bygge dem. Men har nu det forhold, at vi har kendskab til den kausale struktur i centralvarmeregulatoren i modsætning til kausalstrukturen i os selv som fysisk ting, når vi fungerer som handlende væsener, nogen betydning for vores eventuelt manglende villighed til at kalde centralvarmeregulatoren for en agent?

Hvis der svares bekræftende på det sidste, er det så eventuelt en påstand, begrundet i, at vi ikke selv som agenter vil kunne være væsener underlagt de betingelser, der normalt gælder i naturen? Bliver vi med andre ord så nødt til at opfatte agenter og ting som to selvstændige substanser? Eller er det blot en påstand om, at vi ikke vil kunne lære os selv udtømmende at kende som kausale systemer, *fordi vi for at forklare os selv som kausale systemer altid allerede på forhånd må forudsætte, at vi må forstå os selv som handlende væsener?*

2. Tidligere mente man, at der bag den menneskelige handling og bevidsthed lå et eller andet livsprincip, som unddrog sig tingslig forklaring (en *élan vitale*, jf. vitalismen fra begyndelsen af forrige århundrede). I dag regner man det, fx inden for biologien, ikke for nødvendigt at appellere til et sådant livsprincip. Hvorfor er man gået bort fra princippet til forklaring af menneskelig handling? Hvad mener man inden for biologien, der er galt med princippet?

3. Følgende tekst er fra en lærebog i fysik:

Lys er en udbredelse af med hinanden koblede elektriske og magnetiske kraftfelter. Fra en elektrisk ladning i hvile vil der på hvert sted af rummet være et elektrisk felt, en elektrisk kraftvirkning, som vi f.eks. kan måle ved dets virkning på et lille elektrisk prøvelegeme. Kraften på dette har en bestemt størrelse og desuden en retning ...

[Chr. Møller & Mogens Pihl, *Atomfysikkens grundlag i elementær fremstilling*. København: J. H. Schultz Forlag 1964: 23.]

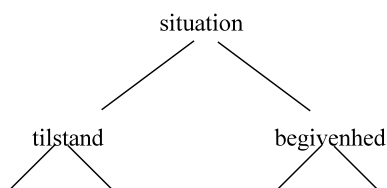
Prøv at give en karakteristik af teksten ud fra kausalskemaet og det instrumentelle handleskema ved at sætte et kausalforhold og en handlebeskrivelse op i hver sit Toulmin-skema. Hvilken sammenhæng er der mellem de kausalrelationer, der omtales, og de handlinger, der beskrives?

Hvad er en mulig regulerende regel bag én af de instrumentelle handlinger, der hentydes til i teksten?

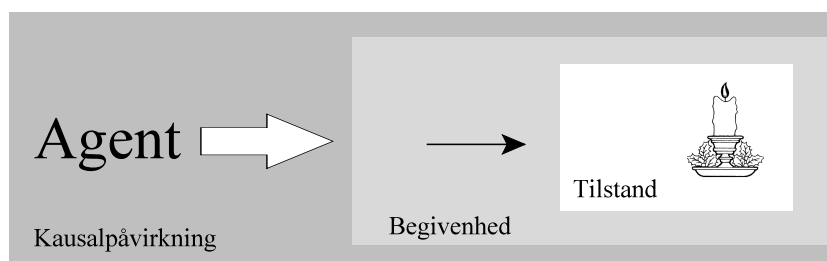
4. Prøv at give en vurdering af, om nedenstående verber angiver fysiske eller psykiske tilstande, fysiske eller psykiske processer, kausale agenter, fysiske handlinger, fysiske aktiviteter, kompetitive handlinger, kollektive handlinger eller kollektive aktiviteter:

gå, finte, smelte, danse, kæmpe, besejre, oversvømme, falde, fælde, bedrage, se, tro, være i koma, sove, rødme, flytte, spille klaver, køre bil, samarbejde, cykle på tandem

Prøv at fuldføre nedenstående taksonomiske “træ” og anbring verberne korrekt i det opstillede “træ” og knyt en begrundelse til dine valg:

Som det fremgår af vores fremstilling af de forskellige situationstyper i afsnit 2 danner begreberne herom ikke blot en taksonomi, men en grundlæggende **konstruktiv orden**, i den forstand, at der synes at eksistere et bestemt forudsætningsforhold mellem de forskellige situationstyper: Først har vi tilstande i form af tings placering i forhold til hinanden som i sætningen: “Der er en lysestage med et lys i.” Eller vi har en tings besiddelse af en vis egenskab: “Der er et lys, der brænder.” Tilstande kan så igen være dele af begivenheder, da begivenheder jo er tilstandsændringer, nemlig enten i form af flytninger som i sætningen: “Der er kommet et lys i stagen.” eller i form af kvalitetsændringer: “Lyset er tændt.” Begivenheder kan så på deres side igen stå i en kausal eller handlemæssig kontekst: De kan være tilvejebragt af en kausal agent. Man kan derfor sige, at de forskellige situationstyper er indlejret i hinanden som i et kinesisk æskesystem:

I ovenstående figur er det, at lyset er i lysestagen, en tilstand, det, at lyset sættes i lysestagen (repræsenteret ved den sorte pil), en begivenhed, og det, at en agent sætter lyset i lysestagen, en (som regel kontrafaktisk struktureret) kausalpåvirkning eller handling. Man skal her lægge mærke til, at enhver tilstand, der peges på, altid vil kunne ses som en del af en tilsvarende begivenhed, der altid igen vil kunne ses som en del af en tilsvarende kausalrelation. Eller for at sige det mere populært: De tre situationstyper kan i virkeligheden ses som forskellige “vinduer”, vi kan åbne ud til det samme virkelighedsudsnit. I overensstemmelse hermed vil vi tale om tilstande, begivenheder og kausalpåvirkninger vis-a-vis samme situation som forskellige **situationstypeaspekter**.

Enhver situation vil altså være kendetegnet af hele tre situationstypeaspekter: Tilstande, begivenheder (hvor enhver begivenhed rummer en tilstand) og kausalpåvirkninger (hvor enhver begivenhed har en årsag).

Men faktisk er der endnu et par aspekter, vi vil kunne lægge ind på

situationer, vi indgår i. Ser vi på lyset i stagen, er der nemlig *to måder at beskrive samme tilstand på*:

Måde 1

Der er lys i stagen

Der er ikke syv arme på stagen

Måde 2

Stagen har et lys

Stagen har ikke syv arme

Andre eksempler kunne være:

Der er øl på vognen

Der er mange pærer på træet i år

Jeg er angst

Vognen kører med øl

Træet har mange pærer i år

Angsten omslutter mig

Ser man på de anførte eksempler, fremgår det, at *måde 1* og *måde 2* kan ses som to indfaldsvinkler til eller aspekter på samme situation i virkeligheden: I kolonnen til venstre går vi fra del (lys, øl, pærer) til helhed (stage, vogn, træ) i kolonnen til højre fra helhed (stage, vogn, træ) til del (lys, øl, pærer). (Et lignende, men mere kompliceret ræsonnement kan gives for eksemplet med angsten og i det hele taget enhver sætning, der indeholder et prædikat i stedet for et lokativ: “Postkassen er rød.”, “Stenen er tung.” osv.; det vil vi afstå fra her). Vi kan kalde disse to muligheder for at lægge aspekter ind på samme situation i verden for **fokuseringsaspekter**, fordi de lægger hver deres fokus på situationen: enten på delen eller på helheden. Det interessante er her, at mens situationstypeaspekterne inddrager flere eller færre elementer i verden i karakteriseringen af situationstypen, ganske vist foranlediget af, hvor stort et vindue der åbnes til situationen, så involverer fokuseringsaspekterne ingen fjernen eller tillæg af elementer i situationen; det, der refereres til, *er nøjagtigt det samme*. Det er kun præsentationsmåden over for modtager, der er forskellig i de to tilfælde: Enten en præsentation af del først og dernæst helhed eller en præsentation af helhed først og dernæst del. Da verden forbliver den samme i begge tilfælde, må der altså være tale om en ren praktisk-handlemæssig foranstaltning; om en foranstaltning, der ikke ligger i verden, men alene i vores måde at tilgå verden på.

Hvad formål det end tjener rent praktisk-handlemæssigt set – formålet kan fx være af informationsdistributionel art – så er der tale om et bemærkelsesværdigt

grundforhold i sproget: Det viser sig nemlig, at når fokuseringsaspekterne parres med de tre situationstypeaspekter, så får vi en redegørelse for situationerne i verden, som netop svarer til, hvad der kan udtrykkes gennem sprogets grundverber samt det grundlæggende kasussystem i de kasusorienterede sprog eller de grundlæggende syntaktiske funktioner i de sætningssyntaktisk organiserede sprog.

I dansk svarer parringen netop til, hvad der kan udtrykkes gennem verberne “være”, “have”, “få”, “blive” (“komme”), “give” og “gøre” (“komme”) samt de fem universelle syntaktiske grundfunktioner: subjekt, prædikat, objektsprædikat, direkte objekt og indirekte objekt. Dette kan fremstilles i følgende skemaopstilling, hvor fokuseringsaspektet er afbildet lodret, og situationstypeaspektet er afbildet vandret:

	Fra helhed til del	Fra del til helhed
Tilstand	<i>Tomaterne har vand</i>	<i>(Vandet er på tomaterne)</i> <i>Bænken er grøn</i>
	Subj. Obj.	Subj. Præd.
Begivenhed	<i>Tomaterne får vand</i>	<i>(Vandet kommer på tomaterne)</i> <i>Bænken bliver grøn</i>
	Subj. Obj.	Subj. Præd.
Kausalpåvirkning	<i>Vi giver tomaterne vand</i>	<i>(Vi kommer vand på tomaterne)</i> <i>Vi maler bænken grøn</i>
	Subj. ind. Obj. Obj.	Subj. Obj. Obj.præd.

Denne kombination af situationstypeaspekt og fokuseringsaspekt danner nu **verdens aspektuelle grundstruktur** slet og ret. I Widell 1996 er denne grundstruktur blevet omtalt som *den dobbelte aspektkalkule* (hvor “dobbelt” går på, at vi i figuren ovenfor både kan aspektuere fra helhed til del – venstre kolonne – og fra del til helhed – højre kolonne). Der er her netop tale om en aspektuering af den verden, Immanuel Kant redegør for i *Kritik af den rene fornuft* (Kant 2002 (1779)), nemlig *den verden, der består af ting placeret i tid og rum og underlagt kausalitet*.

Det skal understreges, at denne grundstruktur, som man også vil kunne genkende som sprogets semantiske grundstruktur, vil kunne realiseres syntaktisk på

tre forskellige måder, nemlig henholdsvis leksikalsk, bøjningsmorfologisk og sætningssyntaktisk. Her vil det ofte være sådan, at det semantiske mønster ikke vil kunne fastholdes i et tilsvarende syntaktisk mønster ned gennem rækkerne og kolonnerne. Fx vil del-helheds-pendanten til ‘Tomaterne har vand.’ osv. være, ikke en konstruktion med et prædikativ, men en konstruktion med et lokativ (eller for at være mere eksakt: et lokativisk adverbial i form af en præpositionsforbindelse). Og her er det vel tvivlsomt, om den mest utvungne formulering af den tilsvarende tilstandsbeskrivelse er “Vandet er på tomaterne.” Som oftest vil man her nok snarere vælge præsentationskonstruktioner med “der”, fx “Der er vand på tomaterne.”

Kants beskrivelse af verden – som ting placeret i tid og rum og underlagt kausalitet – er den mest generelle beskrivelse af verden. Den viser os den fysiske verdens grundlæggende værensform, dens ontologi, ligesom den viser os dens grundlæggende givethed for os – dens givethedsmåde (Frege (2002b (1892)) – i form af de situationstypeaspekter og fokuseringsaspekter, den rummer. Hvad situationstypeaspekterne angår kan de, hvad vi allerede har nævnt, gives to tolkninger: (a) en *lokativisk tolkning* opererende med delenes og helhedernes lokalisering i rumligt eller tidsligt forhold til hinanden. Her har vi “del uden for/i/på/over/ved/gennem ... helhed”. Det beskæftiger man sig med i mereologien; (b) en *prædikativisk tolkning*, hvor dele indgår som elementer i en given helhed, sådan som det finder sted i mængdelæren: Her har vi “dele er elementer i en helhed”. Er der ligheder mellem delene, kan vi organisere dem i helheder med udgangspunkt i denne lighed: Vi vil da kunne danne klasser, arter eller typer. Derved vil vi kunne reducere *mængdelæren* – læren om “A er P” – til *mereologi* – dvs. læren om “A er i P” (jf. fx Lewis 1991): Men det betyder, at den ring, der er lagt rundt om de røde genstande i denne bogs figur (4) illustrerende “A er P”, ikke længere er et eller andet ekstra derude i verden. Prædikativet ‘rød’ er slet og ret identisk med alle de optalte røde genstande i verden. Hverken mere eller mindre. Det betyder ikke, at ringen så ikke har nogen funktion. Men den er alene af pragmatisk karakter: Den repræsenterer angivelsesmåden for ‘rød’: at vi mennesker – tillige med mange dyr – er i besiddelse af et middel til at samle alle røde genstande i verden på.

5. Danner nedenstående scene en kausal enhed, og da hvilken og hvordan? Hvor mange instrumentelle handleprocedurer er beskrevet? Karakteriser deres indbyrdes sammenhæng, og se, om og i givet fald hvordan de er kausalt forbundne. Er kausaliteten

“flad” og humesk, eller er den “dyb” og kontrafaktisk?

Det var et bart og koldt Rum med mørkt Lergulv og fire nøgne Vægge. Et Lys stod paa et Bord mellem to smaa Vinduer. Af dets Flamme, der flakkede i Trækken fra den halv-aabne Dør, kastedes et sygt, gustent Skær over det halve af Stuen. Resten laa i Mørke.

Smaabørnene var bleven bragt tilsengs i en smal Kistebænk, der stod langs den ene Væg, og hvor de laa som i en Ligkiste. Moderen stod derhenne og ordnede deres afkastede Klæder for at lægge tilside, hvad der skulde bødes, mens de sov. Bagved var der en Slags Alkove, en Udhuling i Muren, der engang havde tjent til Bagerovn. Den gamle Bedstemoer var just ifærd med at krybe derop i sin stumpe Skætfaldssærk, der ligesom hendes lille visne Legeme var sort af Snavs.

Lavs – Manden – sad henne bag Lyset med Armene paa Bordet og gumlede langsomt med sine brede Kæber. Da han var færdig med at spise, tog han Jerngaflen fra Stegepanden, der stod foran ham, og gav sig til at stikke i sine Tænder. Under dette Arbejde sank hans Øjelaag dybere og dybere ned. Stuens kvalme Lugt, der var sammenblandet af Menneskeud-dunstninger, Høduft og branket Fedt, gjorde ham døsig. I Grunden sov han allerede.

[fra Henrik Pontoppidan “Sandinge Menighed”. *Noveller og Skitser I*. København: Gyldendal: 14.]

4. Talehandlingen³⁶

En instrumentel handling kan være en handling uden ord, og er det også ofte. Men det kan også være en handling med ord, en såkaldt **talehandling** (eller skrivehandling; vi vil i det følgende lade skrivehandlingen omfatte af begrebet om en talehandling).

I modsætning til, hvad der gælder ved instrumentelle handlinger i almindelighed, har vi ved talehandlinger altid mindst to handlende involveret, nemlig én, der udfører talehandlingen, normalt kaldet **afsender** (eller **taler**), og én, som afsender henvender sig til med sin talehandling, normalt kaldet **modtager** (eller **hører**). Undertiden kan der være flere modtagere (eller hørere), faktisk et helt **publikum**. Hvad afsender derimod angår, vil der altid kun være én ansvarlig afsenderinstans (selvom den udførte talehandling godt kan være udformet af flere personer i fællesskab).

Talehandlingen er en **kommunikativ handling** og i den forstand en henvendelsehandling. Ikke alle kommunikative handlinger er imidlertid talehandlinger, sådan som man forstår talehandlingsbegrebet inden for den klassiske talehandlingsteori. Her forstås talehandlinger nemlig specielt som **konventionelle handlinger** (Austin 1997 (1962); Searle (1971 (1965)), 1969). Men ud over konventionelle handlinger findes der også ikke-konventionelle kommunikative handlinger forsynet alene med såkaldt **ad hoc-mening** (occasion meaning eller pege-mening, jf. Grice 1989a (1948, 1957)). Handlinger, hvor afsender alene forsøger at fange en modtagers opmærksomhed om et eller andet foreliggende i kommunikationssituationen. Selv om disse handlinger er simple som meningsformidlende handlinger, er de dog stadig komplekse som kommunikative handlinger. Herbert Paul Grice (jf. Grice 1989a (1948, 1959)) har specielt haft blikket rettet mod disse kommunikative handlinger og mener, at det er de mest basale kommunikative handlinger. Her mener han at kunne definere intentionsbegrebet i forbindelse med kommunikativ handlen således:

A meant_{NN} something by x is (roughly) equivalent to “A intended the utterances of x to produce some effect in an audience by means of the recognition of this intention”. (Grice 1989a (1948, 1959)).

³⁶ Fremstillingen her bygger hovedsagelig på en fremstilling i Widell 2001; jf. også Widell 2009. Her er konklusionen, at talehandlingsteorien bør rumme *substantielle ændringer* set i forhold til den klassiske talehandlingsteori (Austin, Searle). For en nærmere redegørelse for, hvad ændringerne bør bestå i, samt en begrundelse for ændringerne, (cf. note 50).

Kommunikative intentioner forudsætter kollektiv bevidsthed, og er en af dens selvfølgeligelige manifestationsformer. Som det fremgår af Grices definition, rummer det at mene noget i kommunikativ handling imidlertid ikke blot – som man skulle tro – én, men hele to intentioner: en intention₁ fra afsenders eller talers side om at skabe en reaktion hos en modtager, et publikum eller en hører; og en intention₂ om at gøre modtager, publikum eller hører opmærksom på, at afsender har denne første intention₁. Det kan man også udtrykke ved at sige, at den griceske kommunikative intention er dobbelt, eller bedre: *refleksiv* – da intention₂ er afledt af eller bygger oven på intention₁.

Grices definition af, hvad en kommunikativ intention er, er ud over at være et bidrag til belysning af ad hoc-mening og pegning, afgørende for en forståelse af, hvad en talehandling er. Den definerer den vigtige del af enhver form for talehandlen. Spørgsmålet er imidlertid, om det er nok for en egentlig definition af, hvad tale består i. Grice mener selv, at definitionen er tilstrækkelig: at vi uden videre kan gå fra ad hoc-mening til et udfoldet sprogligt meningsbegreb, dvs. til, hvad Grice kalder *tidsløs mening*. Inden for den klassiske talehandlingsteori (Austin, Searle) har man derimod sine tvivl. Her mener man, at et *konventionsbegreb* også skal ind i billedet. Eller som Searle siger: “Meaning is more than a matter of intention, it is also a matter of convention.” (Searle 1971 (1965): 46).³⁷

Egentlige talehandlinger falder ifølge den klassiske talehandlingsteori (Austin, Searle) i tre distinkte handletyper – **lokutionære handlinger** (kort: **lokutioner**), **illokutionære handlinger** (kort: **illokutioner**) og **perlokutionære handlinger** (kort: **perlokutioner**). Her kan den tredje handletype, den perlokutionære handling, på særlig vis siges at komplettere de to første: Mens afsender med de to første handletyper, lokutionen og illokutionen, blot sigter mod, at modtager *forstår* afsenders hensigt på baggrund af det sproglige udtryks mening anvendt i talesituationen, er sigtet med den tredje handletype, perlokutionen som kommunikativ handling, det yderligere at *gøre de to første talehandlinger relevante i dén instrumentelle handlesammenhæng*, som den illokutionære talehandling finder sted i. Eller mere kortfattet formuleret: Her er sigtet det yderligere, at modtager også *accepterer* det, der fremgår af den illokutionære handling, som betingelse for en forståelse af det, afsender vil have ham eller hende til at mene eller gøre. Lad

³⁷ Diskussionen her minder om den tidligere nævnte diskussion om kollektiv bevidsthed og intentionalitet, dvs. diskussionen om, hvorvidt *We-mode kollektiv intentionalitet* vil kunne defineres i termer af *I-mode kollektiv intentionalitet*. De to diskussioner må imidlertid ikke blandes sammen: *I-mode* og *We-mode kollektiv intentionalitet* danner forudsætning for kommunikation, men udgør ikke i sig selv kommunikative former for intentionalitet.

os for at illustrere dette se på FØLGENDE EKSEMPEL: Siger jeg “Der sidder en hveps på din arm”, hvor min samtalepartner i konsekvens af det, jeg siger, forsøger at vifte hvepsen væk, udfører jeg for det første den lokutionære handling at sige nogle bestemte ord (locutio = tale), dels med en bestemt *reference*, nemlig referencen til den hveps, der sidder på din arm, og dels en bestemt propositionel *mening*, nemlig sagforholdet, at der kan sidde hvepse på arme. Herudover udfører jeg for det andet den illokutionære handling at konstatere, at der sidder en hveps på min samtalepartners arm (in locutio = i og med talen), samt med udgangspunkt i en accept af, at det forholder sig sådan, for det tredje den perlokutionære handling at *advare* min samtalepartner om faren ved hvepsens tilstedeværelse (per locutio = gennem eller ved hjælp af tale).

Det vil efterhånden blive ikke blot eksemplificeret, men også forklaret, hvad der nærmere skal forstås ved de introducerede udtryk lokution, illokution og perlokution.

Et vigtigt aspekt af talehandlingsbegrebet, man allerede nu kan være opmærksom på, er, at i en konkret talesituation vil lokutionen, illokutionen og perlokutionen altid allerede være til stede *som dele af samme talehandling*. Opdelingen i lokution, illokution og perlokution er med andre ord ren abstraktiv-analytisk (jf. den senere diskussion af distinktionen mellem abstraktiv-analytisk og konstruktiv-analytisk i afsnit 5.2).

4.1 Institutionelle handlinger (PERSON-skemaet). Illokutioner tilhører en mere omfattende gruppe af handlinger, nemlig gruppen af **institutionelle handlinger**. Institutionelle handlinger er også instrumentelle handlinger, men de adskiller sig fra blot fysiske instrumentelle handlinger ved, at *det ikke er muligt at identificere mål og midler uafhængigt af hinanden*: Åbner jeg et vindue for at få frisk luft ind i stuen, er den begivenhed, at vinduet åbner, og den begivenhed, at der kommer frisk luft i stuen, to selvstændigt identificerbare begivenheder: Her vinduet, der åbner sig; og dér den friske luft, der kommer ind i stuen. Udfører jeg derimod en institutionel handling, vil det at gøre anvendelse af et bestemt middel eo ipso være at indfri det pågældende formål og derigennem udføre den pågældende handling. Et eksempel hentet fra Searle (Searle 2010: 95) vil kunne belyse det: Vil man holde fjendtlighedsindede naboer ude fra sit territorium, vil man kunne gøre det ved at bygge en mur og holde naboerne fysisk ude. Men man vil også kunne gøre det ved at oprette en grænse i form af nogle hvide sten lagt ud i landskabet, som danner en linje, der, hvis den overskrides, medfører visse sanktioner. Det sidste er netop et eksempel på en handling, hvor det at gøre anvendelse af et bestemt middel er det samme som at udføre en bestemt institutionel handling. Som det fremgår af eksemplet, er det

at lægge stenene ud i landskabet simpelthen det samme som at oprette grænsen.

At udføre institutionelle handlinger er at engagere sig normativt, ligesom ved instrumentel handlen i almindelighed. Imidlertid er der ved institutionelle handlinger tale om en speciel slags normer eller regler, nemlig hvor det at bruge et bestemt middel i modsætning til ved regulerende regler eo ipso tjener til at indfri det dertil knyttede mål. Helt alment kan vi specificere reglen eller skemaet for udførelse af en institutionel handling ved (39):

(39) **“X” tæller som Y i situationen S**

hvor “X” er midlet og Y målet. Det hele vil kunne stilles op et Toulmin-skema som det i (40), her eksemplificeret med grænsedragningen fra før:

(40)

P	K
A vil gerne holde fremmede ude fra eget område	A lægger hvide sten om sit område
H	
Hvis man gerne vil holde fremmede ude fra eget område, så vil det at lægge hvide sten om området være et egnet middel	
R	
at afgrænse eget område med hvide sten tæller som det at holde fremmede ude	

I ovenstående praktiske syllogisme, som der jo her er tale om, er den udfyldte regelform anbragt som rygdækning. En sådan udfyldt regelform kalder man efter Searle 1971 (1965), 1969) for en **konstituerende regel**. Navnet har Searle valgt, netop fordi reglen ikke blot regulerer, men *direkte skaber eller konstituerer en ny form for handling*. Det er klart, at reglen – eller det, som reglen inkorporerer – må være kendt af begge parter, dvs. både af grænseopretholderne og af de potentielle grænseovertrædere, hvis den skal kunne være virksom. Den må med andre ord være **kommunikeret** af grænseopretholderne og **forstået** af de potentielle grænseovertrædere. Grænseopretholdere og grænseovertrædere må indgå i et **kommunikations-** eller **forståelsesfællesskab**, før reglen kan virke. Eller for at sige det på anden vis: Der må

være etableret en **konsensus** blandt alle involverede parter om, at de udlagte hvide sten tæller som grænse. For at fremhæve, at det, den konstituerende regel skaber, ikke blot er en enkeltstående handling, men i virkeligheden et sæt *handlemuligheder*, taler man ofte gerne om, at den skaber en bestemt type **social institution** som baggrund for udførelsen af **en institutionel handling** som – for at nævne nogle eksempler – kan bestå i det at købe og sælge varer og tjenesteydelser, det at fastlægge grænser, det at gå i kirke, det at tjene penge, det at være lærer eller det at deltage i et spil golf.³⁸

I en institutionel handling knyttes et bestemt bånd mellem én form for instrumentalitet, nemlig den der knytter sig til brugen af et givet udtryk, med en anden form for instrumentalitet, nemlig den der udgør den instrumentelle handlingens indhold.³⁹ Således er fx en økonomisk transaktion som et køb en institutionel handling, fordi der gennem denne transaktion knyttes et bestemt bånd garanteret af en konstituerende regel mellem det at overrække et bestemt stykke papir med nogle påtrykte mærker – fx en 500-kroneseddel – og det at gøre et modkrav gældende om at få rådighed over et vist produkt – fx en vis mængde benzin.

Hver gang en social institution – og den konstituerende regel, den forudsætter og inkorporerer – bekræftes, er der tale om, at den sociale institution og den hertil knyttede konstituerende regel *erklæres* for gældende. Men det vil sige, at enhver social handling, udført i overensstemmelse med en konstituerende regel, dvs. i virkeligheden enhver institutionel handling, kan siges at være en speciel form for en **erklæring**, nemlig en såkaldt **statusfunk-**

³⁸ Angående formlen “‘X’ tæller som Y i C”: I en diskussion med Barry Smith (cf. Smith & Searle 2003) mener Searle at måtte indrømme, at formlen “‘X’ tæller som Y i C” og den deraf fremgåede statusfunktion ikke synes at kunne gælde for sociale institutioner generelt, sådan som han tidligere har ment. Fx synes vi ifølge Searle ikke ved penge i form af magnettilstande i en bankcomputer at kunne finde nogen “X”-værdi, men alene “free-standing Y terms” (Smith). Ved penge i form af (indløsbare) gulde eller (udstedte) sedler eller checks, finder vi klart nok en “X-term”, nemlig henholdsvis guldet, sedlerne og de underskrevne checks; men når vi har med magnettilstande i en bankcomputer at gøre, synes vi ifølge Smith ikke at kunne finde nogen “X”er. Her synes pengene snarere at tage form af reference til de penge, der er tale om, sådan som vi kender det fra fakturaer, regninger og rykkere.

Jeg mener ikke, Searle behøver medgive Smith noget her. Jeg kan i hvert fald ikke se andet, end at der stadig må være tale om penge: Får jeg et udskrift fra banken af saldoen på min konto, er der ganske rigtigt, som Smith og Searle er inde på, tale om beskrivelse eller reference, nemlig til det pengebeløb, der står på kontoen. Pengene er nemlig nøjagtigt *de samme* både før og efter beskrivelsen/reference. Anderledes forholder det sig derimod, hvis der bliver hævet eller sat nogle penge ind på min konto. Her mener jeg, at det, der sker rent fysisk i computeren, faktisk kun vil kunne ses som, at nogle “X”er, der *tæller som* nogle Y’er, altså som en vis sum penge, bliver trukket fra eller lagt til: Hæves der et beløb på kontoen, bliver der mindre kapacitet til at foretage den bemeldte udvekslelighed; og sættes der et beløb ind på den, bliver kapaciteten for udvekslelighed tilsvarende større. I modsætning til, hvad der sker ved fakturaer og regninger, hvor referenterne “passer sig selv”, finder der her ændringer sted “i referenten”: Pengene bliver mere eller mindre værd.

³⁹ Searle taler i den forbindelse om en konstituerende regel som en regel kendetegnet gennem det forhold, at den handlende “[...] imposes intentionality on objects and events in the world by intentionally imposing conditions of satisfaction on conditions of satisfaction.” (Searle 2002: 146).

tionserklæring (status function declaration).⁴⁰ (jf. Searle 1995, 2010). Men hvad skal vi nu forstå ved en statusfunktionserklæring?

Konstituerende regler er som sagt afhængige af konsensus. Men i virkeligheden må denne konsensus igen være udtryk for etableringen af en *moralsk orden* omkring de konstituerende regler. Det kan vi også formulere som, at alle involverede parter i kommunikations- og forståelsesfællesskabet må være *forpligtet* på denne konsensus, hvis fællesskabet skal ses som bekræftet. Ellers eksisterer de pågældende konstituerende regler ikke. Eller sagt på anden vis: Lader man hånt om forpligtelsen til at behandle en seddel, hvorpå tallet 500 er påtrykt, som en 500-kroneseddel, vil det betyde, at man har meldt sig ud af kommunikations- og forståelsesfællesskabet, at man med andre ord har ekskommunikeret sig selv. Og vælger tilstrækkeligt mange at ekskommunikere sig selv, vil 500-krone-sedlen efterhånden annulleres som 500-kroneseddel. Den vil ikke længere kunne eksistere som institutionel kendsgerning. Det er fx hvad der finder sted ved børskrak.

Består den moralske orden af *forpligtelser*, er der tale om, hvad vi vil kalde en **deontologisk orden** (efter Kant; jf. også Searle 2010). Det er her, vi finder betingelsen for, at jeg – for at citere Kant – ud over at kunne erkende “stjernehimlen over mig”, dvs. natursammenhængen, også vil kunne erkende “moralloven i mig.”⁴¹ Eller for at sige det mere udfoldet: Det er her vi finder betingelsen for, at vi ud over at kunne eksistere som instrumentelt handlende væsener, som *agenter*, også vil kunne eksistere som retssubjekter, som *personer*. I overensstemmelse hermed vil vi også kunne tale om skemaet for udførelse af institutionelle handlinger som et **personskema**.

⁴⁰ Apropos Searles anvendelse af begrebet ‘erklæring’: Fra 1985 hævder Searle, i modsætning til hvad han har hævdet i tidligere bøger og artikler, at enhver eksplicit illokutionær handling er en erklæring (jf. Searle 1989). Det er jeg enig i. Men jeg mener også, at man bør gå videre end Searle og se i enhver illokutionær handling, ja i virkeligheden enhver institutionelt forankret social handling som en erklæring (af, at en underlæggende konstitutiv regel *hermed* er gjort virksom).

Det er Searle øjensynlig ikke villig til. I en senere omtale af sine hvide grænsesten skriver Searle: “The line of *stones*, X, [...] has the status *boundary* Y, but that status can exist only if the participants in the institution have a language rich enough to represent it.” (Searle 2010: 95). Dette er jeg uenig i. Her er jeg snarere på linje med fx Lawson (2016: 429), som også har kritiseret Searle på netop dette punkt: “I do not share Searle’s intuition that ‘all deontology requires some form of linguistic representation.’”

Over for Searle mener jeg, at man bør fastholde, at netop det at markere en grænse med en række sten – givet de nødvendige kommunikative forbedringer – *eo ipso* må være at forpligte sig på at give stenene en bestemt status. At der med andre ord ikke behøves nogen understøttende lingvistikrepræsentation for at opfylde dette formål. Tværtimod synes det omvendte at være tilfældet, nemlig at ethvert sprogligt engagement altid vil figurere som *et specialeksempel på en statusfunktion* (i 4.2 vil vi komme ind på eksemplets art).

⁴¹ Det fulde citat fra Kant lyder: “To ting fylder sindet med stadig fornyet og tiltagende beundring og ærefrygt, jo oftere og jo mere vedholdende jeg tænker over dem: stjernehimlen over mig og moralloven i mig.” (Kant 2000 (1788): 159).

I virkeligheden er Kant ikke helt præcis i ovenstående formulering omkring, hvad jeg kan erkende: Her i verden er der nemlig ikke blot to ontologiske ordener, den tingslige og den handle-mæssige, men hele tre ordener: ordenen for humeskausalitet, ordenen for instrumentalitet (og funktionalitet), specificerbar gennem regulerende regler, og – *først på tredjepladsen*, der hvor vi finder den forpligtende morallov – ordenen for det sociale kommunikations- og forståelsesfællesskab, specificerbar gennem konstituerende regler.

Er man opmærksom på ovennævnte tredeling, viser der sig i øvrigt en interessant og væsentlig sammenhæng mellem på den ene side ordenen for instrumentalitet og på den anden side ordenen for det sociale kommunikations- og forståelsesfællesskab, en orden, som tit overses, og som altså også er blevet oversat af Kant: Inden for den instrumentelle handlens orden finder vi – som vi har set tidligere (jf. afsnit 3.3) – forskellige former for interaktionel handlen. Men nu viser det sig, at ikke blot nogle, men *alle handlinger inden for dette sidste område* lader sig systematisere som en enhed inden for rammerne af følgende tre grundtyper af handlen: Er det fysisk muligt for en handlende, B, i et givet interaktionsforløb at udføre en given handling, H, kan A enten (a) *hindre* B i at udføre H, (b) *tvinge* B til at udføre H eller (c) *lade* det være op til B selv, om han vil udføre H.⁴² Men – og det er det interessante set i relation til forpligtelsen og den deontologiske orden – de tre grundtyper af interaktionel handlen kan også, set i relation til A, *gøres til A's forpligtelse* og derigennem indsluses i eller absorberes af den deontologiske orden og blive en del af denne orden. Men det er først med denne indslusning, at de bliver til egentlige deontologiske størrelser underlagt fællesskabstablerende konstituerende regler, sådan som vi kender dem fra vores institutionelle handlen i almindelighed og fra vores talehandlen i særdeleshed. Det er først med denne indslusning, at de bliver til egentlige sociale *forbud, påbud og tilladelser* – eller til det, Searle – uden tilstrækkelig klart at have set dette simple konstitutionsforhold – har givet betegnelsen *statusfunktionserklæringer*.

Men det vil sige, at vi her må gå i rette med Kant. Kant har ret i, at vi er underlagt to ordener: stjernehimlens og morallovens. Men det resultat når man kun frem til, hvis man samtidig negligerer det forhold, at de forbud, påbud og tilladelser, vi regulerer hinandens handlen gennem, *først får deontologisk kraft, når de findes i institutionel form*. Kant stillede

⁴² I Widell 2019 bliver det vist, at opspaltningen af interaktionsformerne i 'hindre', 'tvinge' og 'lade' egentlig ikke først og fremmest udspringer af menneskelig interaktion, men faktisk kan føres tilbage til simple – rent instrumentelle – praksisformer, nemlig til vores omgang med den fysiske natur, eksempelvis: 'Man *hindrede* i sin tid Skjern Å i at løbe frit.'; 'I 60'erne *tvang* man Skjern Å ind i et lige løb.'; 'Man *lod* igen Skjern Å løbe frit.' – jf. i øvrigt diskussionen af tyngdekraft-begrebet og af den dertil knyttede naturvidenskabelige forskningsmetodologi i afsnit 3.2.

forpligtelsen centralt i sin moralfilosofi. Men han så ikke, at den kun kunne skænke den interaktionelle handlen kraft, hvis den samtidig var garanteret af en institutionel ramme: Forpligtelser er ikke monologiske, som det gennem en filosofisk tilsnigelse er tilfældet hos Kant. De er heller ikke blot interaktionelle. De er grundlæggende kommunikative.⁴³

4.2 Illokutioner og assertiver. Med talehandlinger har vi med en bestemt type institutionelle handlinger at gøre, der udmærker sig ved at være i stand til at knytte propositioner – eller, som vi har kaldt dem, fregeske handleimmanente tanker (jf. afsnit 2.4) – til sig. Opretter jeg en grænse og sørger for at opretholde den, er der ikke knyttet propositioner til det, jeg gør. Det er der derimod, hvis jeg udfører en illokutionær handling. Illokutionære handlinger har formlen ILL(p), hvor “ILL” markerer, hvilken illokution, der er tale om, og “p” markerer **propositionen** (også kaldet **det propositionelle indhold** eller netop kort **propositionen**, svarende til Freges tanke).

En sprogligt formuleret proposition er, som vi allerede har været inde på i kapitlet om logik, en kombination af en **reference(handling)** foretaget gennem brugen af et nominal i form af et egennavn eller en bestemt beskrivelse, hvor der refereres til en genstand i verden, og en **prædikation(shandling)**, hvor referenten gennem brugen af prædikatet enten indplaceres i eller uden for en mængde lignende genstande (“Postkassen er rød.”) eller relateres positionelt til referenten (“Bogen ligger på bordet.”). Som vi har set i afsnit 2.1, fører det i det første tilfælde til, at propositionen (eller tanken) er sand, i det andet tilfælde til, at den er falsk: ‘Postkassen er rød.’ er således en sand proposition, hvis og kun hvis den bestemte beskrivelse “postkassen” refererer til en bestemt postkasse og denne postkasse tilhører mængden af genstande, prædikatet ‘_ er rød’ refererer til. Ellers er den falsk.

Det er vigtigt at forstå, at vores tale ikke blot består i i al abstrakthed at tilordne

⁴³ Det er ikke så underligt, at Kant ikke så den kommunikative orden som selvstændig ontologisk orden. I en vis forstand er denne orden *vægtløs* og dermed *usynlig*. Den er det nemlig i den afgørende betydning, at der ikke er nogen agenter, som ikke samtidig er personer og dermed vil kunne se, hvad der sker, når en person handler. Agenten vil ganske vist kunne konstatere instrumentaliteten i en kommunikativ hændelse; men han vil ikke kunne se *det forståelsesmæssige aspekt*. Det vil netop være usynligt for agenten: Beder person A person B om at få et vindue åbnet, kan en agent, C, selvfølgelig konstatere, at der kommer lyde ud af A’s mund, samt at B i konsekvens heraf åbner vinduet. Men han eller hun vil ikke kunne konstatere A’s mellemliggende illokutionære handling. Det kræver *en forståelsesmæssig orientering* fra C’s side, som C, der kun kan være agent, ikke vil være i besiddelse af.

Den omstændighed, at personers adfærd ikke vil kunne identificeres af agenter, betyder ikke, at denne adfærd så ikke kan tænkes indfældet i den kausale orden i verden. Det kan den selvfølgelig, og det er der også afsat plads til inden for den naturalistiske grundontologi, der er forsvaret i bogen her (jf. her specielt note 31 ovenfor).

propositioner vilkårlige sandhedsværdier. Sandhedsværdier tilordnes altid konkret. De er et resultat af, at man i en konkret situation har fastslået, om en given proposition (eller tanke) har stemt overens med, hvad der er tilfældet i verden. Det forudsætter, som vi tidligere har været inde på (jf. Afsnit 2.1), at sætningen, der udtrykker propositionen, har været **situeret**, dvs. at den i talesituationen har haft form af en **dom** om, hvorvidt den er sand eller falsk i den givne, konkrete situation, den bliver fremført i.

Nu behøver en propositionel dom ikke nødvendigvis være en sprogligt formuleret dom. Den vil også kunne foreligge som en dom i handlingen alene (jf. Frege 2002 (1918-1919)). Men er den sprogligt formuleret – og det er jo, hvad vi er ude efter at belyse her – så er den dels (1) en erklæring, dels (2) en propositionel dom. Denne dobbelthed af erklæring og propositionel dom vil vi nu kalde en **assertiv talehandling** eller – med en kortere formulering – et **assertiv**).

Her er ikke mindst vejen fra tankedom til *erklæret* tankedom i en assertiv talehandling interessant.

Hvad referencehandlingen angår, har den sin pendant i det, der er i fokus i den handleiboende tanke, hvor det fx kan konstateres, at ræven *ser haren løbe over marken*, eller at jeg *ser ræven ser haren løbe over marken*. Her bevæger vi os så videre fra en form for *kollektiv intentionalitet* (Tuomela 2000) over en form for *fælles opmærksomhed* (*joint attention*, jf. Tomasello 2014) og *demonstrativ pegning på en foreliggende genstand i situationen*, hvor fx A *udpeger* en ræv og en hare *for B*, for til sidst at ende i en *sprogligt formuleret reference i en assertiv talehandling* ved hjælp af et egennavn eller en bestemt beskrivelse, fx [A siger til B]: “Ræven ser haren løbe over marken.”

Hvad prædikationshandlingen angår, har den sin proto-sproglige pendant i *visningen af et billede* i form af et udvalgt erstatningseksemplar af det, det er et billede af, og som det herigennem skal tjene til at udpege, fx et træ eller en klapperslange. I prædikationshandlingen starter vi ligeledes i *den kollektive intentionalitet, nemlig i en fælles forståelse om, at et billede vises*, til formuleringen af *et ord i den sprogligt formulerede assertive talehandling, som kan erstatte billedet*, fx ordet “træ” eller ordet “klapperslange”, som *kombineret med en pegegestus eller anvendelsen af et egennavn eller en bestemt beskrivelse* giver os den fulde assertive talehandling.

At se assertiver som erklæringer er altså samtidig at se dem som illokutioner⁴⁴,

⁴⁴ Denne relation skal forstås som en identitetsrelation: Assertiver er illokutioner og illokutioner er assertiver. Når nu det er tilfældet, kan man måske spørge sig, om der er nogen grund til at have to betegnelser for noget, der tilsyneladende er samme fænomen. Det er der imidlertid, for mens betegnelsen

underlagt konstituerende regler som enhver anden institutionel handling. Først og fremmest er illokutioner handlinger, der kommunikerer af afsender med henblik på at blive forstået af en modtager.

Assertiver kan, som alle andre handlinger, være vellykkede, eller de kan være mislykkede. Den specielle måde, afsender skal gøre et assertiv vellykket på, er ved at sørge for, at den asserterede proposition eller – som vi også kan formulere det – dens tankeindhold, skal være sandt. Derfor må afsender være underlagt en kommunikativt forankret **sandfærdighedsfordring**: *Du må forpligte dig på at tale sandt!* (eller mindre strikt formuleret: *Du må forpligte dig på ikke at sige noget, som du ved er falsk!*). Og derfor må vi kunne give følgende definition af assertivet:

At assertere propositionen p er at erklære sig forpligtet på sandheden af p

Men hvordan kan vi nu se den konstituerende regel som virksom regel i assertivet?

Når vi refererer og prædicerer inden for rammerne af en assertiv talehandling, kan vi gøre det på to måder, alt afhængig af, om vi har et udtryk til rådighed til at formulere propositionen gennem, eller vi ikke har det. Hvis vi ved hjælp af en konstituerende regel allerede har fastlagt, hvad sætningen “Dette er en kat.” betyder, kan vi efterfølgende bruge det til for hinanden at **konstatere**, om der i givne situationer befinder sig katte. Har vi ikke et sådant udtryk til rådighed, må vi først oprette eller **normere** det gennem en konstituerende regel: “Dette er en kat.” (underforstået: Dette eksemplar, vi har foran os, vil vi fra nu af kunne benævne med ordet “kat”). Det vil sige, at assertiver forekommer – og *må* forekomme – i to udgaver, hvis vi ellers skal tale om at være i besiddelse af et sprog, nemlig dels i form af, hvad vi vil kalde et sæt **normativer**, dels i form af, hvad vi vil kalde et sæt **konstativer**.

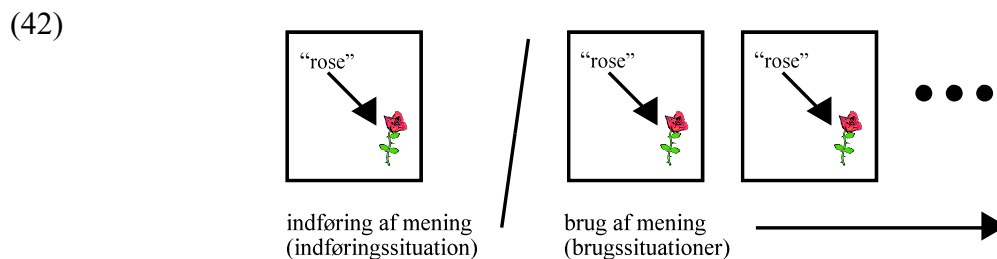
Som det kan ses, bygger meningsindholdet i propositioner slet og ret på *de betingelser, der må gælde, hvis propositionen skal være henholdsvis sand eller falsk*. Men betingelserne bygger igen på rigtigheden af vores handlinger: I en dåbs- eller **indføringsituation** for et givet udtryk (jf. Kripke 1980 (1972)), fx udtrykket “kat”, fastlægges meningsindholdet af propositionen **gennem den pågældende normering i form af de sandhedsbetingelser, der bør**

“illokution” kan bruges til at signalere *regelaspektet af talehandlingen* – dvs. at der er tale om en speciel type handling, som det er nødvendigt at udføre i overensstemmelse med konstituerende regler – kan betegnelsen “assertiv” bruges til at signalere *propositionsaspektet af handlingen* – det, at der er tale om en speciel type handling, som består i at tildele en proposition en sandhedsværdi. Men her er det klart, at begge aspekter skal medindbefattes.

gælde i fremtidige brugssituationer, hvor udtrykket “kat” bruges. Og i brugssituationerne med udtrykket fremtræder meningsindholdet omvendt som en reaktivering af de sandhedsbetingelser, der er blevet fastlagt i indføringssituationen. Vi kan altså formulere følgende centrale formel for forbindelsen mellem mening og sandhed:

- (41) **mening = sandhedsbetingelse**
 (sådan som den er fastlagt som gældende i en indføringssituation for et givet udtryk)

eller for at illustrere samme forhold i en mere grafisk repræsentation af indføringen af meningen af ordet “rose” (hvor pilene i boksene angiver referencehandling):

Identifikationen af mening med sandhedsbetingelse i (41) og (42) er særlig interessant, fordi den ligger i forlængelse af definitionen af de logiske konnektorer “og”, “hvis-så” osv. Hvis definitionen af komplekse propositioner er sandhedsfunktioner af simple propositioner, og hvis simple propositioner, som vi jo ser her, vil kunne defineres som deres muligheder for at være sande og falske, sådan som det er nedlagt i indføringssituationen for de enkelte udtryk i den sætning, propositionen udtrykkes gennem, *så vil sprogets propositionelle mening generelt kunne ses som fastlagt gennem de muligheder, der ligger i det at udføre assertiver.*

Som de illokutionære handlinger, assertiverne er, kan de dog ikke selv fastlægges på denne måde: Som *sprogkonstituerende* handlinger er assertiverne hverken sande eller falske: De kan kun som de handlinger, de er, være rigtige eller forkerte.

En særlig gruppe normativer er normativer, hvor ordmeninger indføres ikke ved at referere til noget i verden, men ved at blive sat lig med andre ordmeninger. Sådanne *leksikalske definitioner*, som de normalt kaldes, er i virkeligheden rent syntaktiske anordninger såsom de tidligere omtalte såkaldte carnapske meningspostulater (jf. afsnit 2.5): “(dette er en) cirkel” =

“(dette er det) geometriske sted for alle punkter, der ligger samme afstand fra et givet punkt.”⁴⁵

⁴⁵ Også Davidsons brug af de såkaldte *T-sætninger* (“T” for truth) er relevante her og giver vel egentlig en bedre beskrivelse af, hvad der er på spil i forbindelse med de Carnap’ske meningspostulater og med den syntaktisme, der ligger til grund. Vi vil derfor give et relativt fyldigt rids af Davidsons brug af denne type sætninger.

Davidsons meningsteori er en teori om *mening som sandhedsbetingelse* (jf. Figur (41)). Hvad det nærmere indebærer, vil vi se lidt nærmere på i noten her. Udgangspunktet for Davidsons meningsteori er Alfred Tarskis T-sætningsformel, den såkaldte *convention T* (Tarski 1933):

“p” er sand, hvis og kun hvis ‘p’

Denne formel mener Davidson (jf. Davidson 2001b (1973):65-76; 2001b (1977)) 215-226) i højere grad afspejler vores dagligintuition om sandhed og mening, end den, vi får tilbudt i det Carnap’ske syntaktiske program.

Hos Tarski anvendes *convention T* til at levere en formel definition af sandhed og mening (som sandhedsbetingelse) gennem opregning af alle T-sætninger i et givet sprog, fx dansk:

“Sneen er hvid” er sand, hvis og kun hvis sneen er hvid
“Græsset er grønt” er sand, hvis og kun hvis græsset er grønt
etc., etc.

Dette set-up af T-sætninger antager Davidson nu. Imidlertid har han visse forbehold over for *convention T*: *Convention T* vil nemlig, som man kan se af T-sætningerne, kun kunne sikre sandhed for den del af sætningerne, der er omgivet af dobbelte anførselstegn. Hvad den øvrige del af T-sætningerne angår, vil vi – hvad i øvrigt også Tarski oprindeligt er klar over – ikke kunne definere dem formelt.

De formelle Tarski-definitioner har altså deres begrænsning. De vil altid vise sig ufuldstændige. Men nu opfatter Davidson det imidlertid ikke som en mangel ved vores omgang med selve sandheds- og meningsbegrebet, men tværtimod som en utilstrækkelighed specielt ved den formelle tilgang til en definition af begrebet, ikke blot i sin oprindelige Carnap’ske syntaktiske, men også i sin nye Tarskiske semantiske form.

Men hvad er da sandhed og mening? Her ser vi nu Davidson vælge *en transcendental vej* ud af de formelle vanskeligheder: Sandhed og mening er – hvilket *convention T* også egentlig kan siges at være et udtryk for – instrumenter, som vi *altid allerede må forudsætte som intuitivt beredskab for overhovedet at kunne operere med sande sætninger og et meningsfuldt sprog*. Dermed vælger Davidson at lægge semantikken ind under pragmatikken. Davidson bruger i virkeligheden – kan vi sige – *convention T* som *pragmatisk meta-regel til fastlæggelse af sandhed og mening* (som sandhedsbetingelse). Det er i virkeligheden gennem en intuitiv beherskelse af *convention T* i vores sprogpraksis, at det ifølge Davidson vil være muligt for os at opbygge et sprog og derigennem et sandt forhold til verden.

Ser vi specifikt på den pragmatisk modificerede *convention T*, har vi nu ifølge Davidson med følgende to ingredienser at gøre: Vi har at gøre dels (a) med et syntaktisk udtryk i form af en *nævnt* sætning, “p”, dels (b) med en *anvendt* eller *brugt* regel – *convention T* – i kraft af hvilken vi vil kunne tilordne “p” et nærmere bestemt meningsindhold, ‘p’.

Eller for at formulere det omvendt: Ved hjælp af *convention T* har vi ifølge Davidson et instrument til rådighed til *regimentering af ‘p’ gennem “p”*, dvs. et middel til at forsyne ‘p’ med et syntaktisk velformet udtryk “p”, hvis det er det, vi vil – ikke fordi de sproglige udtryk, vi gør anvendelse af i dagligsproget, nødvendigvis eller almindeligvis kan siges at være syntaktisk velformede, men fordi *convention T* pragmatisk tolket giver os et bedre filosofisk udgangspunkt for at forstå, hvad der er på spil, når vi fx inden for specialiserede videnskabelige og teknologiske sammenhænge forsøger at forbedre vores sprogbrug gennem anvendelse af formalismer.

Betydningen af Davidsons pragmatisk udlægning af Tarskis *convention T* kan ikke overvurderes. Imidlertid lider udlægningen af en alvorlig brist, som bl.a. hænger sammen med en uheldig meningsholistisk antagelse hos Davidson (jf. tidligere note 26), en antagelse, som indebærer, at Davidsons teori om sandhed og mening alene vil kunne være en teori om, hvordan nævnte, regimenterede *sætninger* relaterer sig til brugte, uregimenterede *sætninger*. Dvs., at der alene vil være tale om en tolkningsteori fra Davidsons side som omfatter redegørelser for færdige sætninger og deres mulige syntaktiske komposition. Derimod er teorien tavs, dels om den brugte sætnings semantiske indre, dvs. om referencen og prædikationen og om disse handlingers relation til perceptionen af de kendsgerninger i verden, de måtte angå, dels om de betingelser af kommunikationsmæssig art – og det vil først og fremmest sige de griceske dobbelte kommunikationstentioner og det searleske skema for dannelse af statusfunktioner – som må være

En vigtig type normativer og konstativer, det kan betale sig at holde separat, er normativer og konstativer, der knytter sig til afsenders instrumentelle handlen såsom afsenders viden – “jeg ved, at ... “ – afsenders intentioner – “jeg har til hensigt, at ... “ – afsenders ønsker og forhåbninger – “jeg håber, at ...” – kort sagt talehandlinger, der knytter sig til *afsenders mentale tilstande i relation til afsenders instrumentelle handlen*. Denne type normativer og konstativer vil vi kalde **ekspressiver** (af enten normativ eller konstativ type): Det karakteristiske for ekspressiver er, at her åbenbarer afsender gennem sin assertive talehandling, at han ved, intenderer, ønsker eller håber et eller andet. Sådanne ekspressiver er altså, som måske vil forekomme overraskende for mange, bærere af sande eller falske propositioner fuldstændig ligesom propositionerne om den ydre verden, idet nemlig de mentale tilstande eller begivenheder, de måtte angå, signalerer, at disse mentale tilstande eller begivenheder eksisterer uafhængigt af, om vi refererer til dem via de valgte ekspressiver eller ej. Da de fleste mentale tilstande og begivenheder relaterer sig til perception og handling og dermed er af intentionel beskaffenhed, er ekspressiver forlenet med en særlig **propositionel dobbeltstruktur**: De rummer i sig en reference dels (1) til selve den mentale tilstand eller begivenhed, dels (2) til det, som den mentale tilstand eller begivenhed intentionelt er rettet imod, eksempelvis: ‘Jeg åbenbarer herved, (1) *at jeg ved/tror/ønsker/håber*, (2) *at* det bliver solskin i morgen.’ Denne dobbeltstruktur har vi allerede tidligere været inde på i forbindelse med diskussionen af de forskellige tolkninger af modallogikken (jf. afsnit 2.2 og 2.4) samt i forbindelse med diskussionen af handlebegrebet og deres struktur (jf. afsnit 3.1), så den skal vi ikke opholde os ved her.

Det skal særligt bemærkes, at også vores følelser – i hvert fald i det omfang de involverer perception og handlen såsom glæde, sorg og vrede – er størrelser, der foreligger uafhængigt af, om vi formulerer os sprogligt omkring dem eller ej. Følelser (og fornemmelser)

på plads, hvis ellers en tilforladelig tolkning af de tarskiske T-sætninger skal kunne finde sted. Det mener vi er utilfredsstillende: Også sætningens semantiske indre må inddrages.

Vi har, som vi har set, defineret den grundlæggende illokutionære handling, assertivet, som en erklæring om at ville forpligte sig på sandheden af en given tanke eller proposition. Her må vi på den ene side stille den sande tanke – referencen og prædikationen – oprindeligt at finde i *perceptionen i handlingen*, og på den anden side vedføje den indeholdte forpligtelse givet gennem intentionen om at overholde *statusfunktionens indbyggede skel mellem indføring og brug*, sådan som det er givet gennem den konstituerende regelform: “X” tæller som Y i kontekst K.

Det er ikke vanskeligt at se en tarskisk convention T bag enhver konstituerende regel: “X” tæller som en sand sætning “p”, hvis og kun hvis ‘p’. Det er dog vigtigt at understrege, at T-sætningerne, som Davidson benytter sig af her alene vil kunne antage form af et skellet. Først antagelsen om, at der eksisterer *en reel verden i passende molekylære opdelinger* bag “p”, og at vi i praksis altid vil kunne gøre effektiv brug af en *distinktion mellem indføring og brug af mening*, vil være i stand til at give os en egentlig kødfuld teori.

skiller sig ud fra de fleste andre mentale tilstande ved i sig selv at være af ikke-intentionel karakter. I modsætning til vores viden, vores ønsker og forhåbninger har de en kausal struktur. Også ved følelser kan vi, som ved andre mentale tilstande eller begivenheder, konstatere tilstedeværelsen af ovennævnte propositionelle dobbeltstruktur. Her rummer den første indlejrede proposition reference til selve følelsen, og den anden reference til den genstand eller begivenhed i verden, som har fremkaldt den: ‘Jeg vil ikke lægge skjul på, *at* jeg er bange for *at* springe på hovedet fra tremeter-vippe’; ‘Jeg må sige, *at* jeg glæder mig til *at* smage på sherryen i glasset dér.’; ‘Jeg må tilstå, *at* jeg finder [*at*] denne Krøyer-tegning [*er*] bedårende.’ I sidste eksempel har vi specielt med en æstetisk følelse at gøre. Æstetiske følelser skiller sig ud fra andre følelser ved ikke at være reaktioner på noget, vi perciperer, men derimod på *noget*, *vi* gør. Ikke desto mindre er de – som andre følelser – stadig reaktive. De tilhører vores passioner. Fx kan jeg ikke intendere at kunne lide (at lytte til) Mozart. I stedet *finder* jeg, om jeg kan lide Mozart ved at lytte til hans musik (se nærmere om følelser i afsnit 6.7 og specielt om den æstetiske følelse i afsnit 7.4).

Ved afsenders reference til egne mentale tilstande eller begivenheder er kendskabet til disse tilstande og begivenheder altid førstehånds. Det betyder dog ikke, at afsender altid har ret omkring anvendelsen af sine ekspressiver. Knytter der sig en stærk oplevelse til afsenders mentale tilstande, er der stor sandsynlighed for, at afsender har ret: En oplevelse er alene en oplevelse for sin ejermand. Er oplevelsen derimod svag, og spiller kontekstuelle forhold i højere grad en rolle for identifikationen af den mentale tilstand, har andre sprogbrugere også et ord at skulle have sagt. I den forstand vil identifikationen af mentale tilstande faktisk kunne være et intersubjektivt og i den forstand objektivt anliggende. Også andres afgørelse spiller med.

Oplevelsen af handleintentioner er speciel i denne sammenhæng. Når en person ved en given lejlighed siger, at han eller hun har oplevet at have intenderet et eller andet, vil vedkommende altid være øverste dommer: Ingen anden vil kunne imødegå vedkommende. I den forstand er det noget genuint ved handleintentioner, noget, der er med til definere et handlende væsen som selvstændig ontologisk kategori (jf. note 31).

For at vende tilbage til vores hovedemne omkring forholdet mellem indføring og brug er det væsentligt for *meningsstabiliteten i sproget*, at man følger maksimen om at anvende et givet udtryk *på samme måde i brugssituationerne, som man har gjort det i indføringsituationen*. Hvis denne maksime om konsistent sprogbrug – vi kan kalde den **korrekthedsfordringen** for mening – ikke overholdes, fører det til *meningsopløsning i det kommunikative fællesskab*,

svarende til, hvad der sker, når man ikke overholder den generelle forpligtelse i det bredere sociale fællesskab. Vi kan derfor også sige, at denne fordring tjener som **egentligt og afgørende deontologisk princip for sikring af meningsstabilitet i kommunikations- og forståelsesfællesskabet**.⁴⁶

Endnu et kommunikationsetisk princip er blevet foreslået til undermuring af meningsstabiliteten i det kommunikationsetiske fællesskab, nemlig princippet om, at alle kommunikerende i lige grad skal have mulighed for at komme til orde (jf. Jürgen Habermas 2001 (1971)). Begrundelsen for dette **kommunikationsetiske symmetriprincip** er, at det vil føre til kommunikationsforvrængning og dermed til meningstab i det lange løb i fællesskabet, hvis ikke alle personer har fri og lige adgang til at ytre sig. Hvis visse af samtalens parter systematisk hindres i at bidrage til kommunikationsfordringernes overholdelse, vil fællesskabet – det er Habermas' begrundelse for princippet⁴⁷ – som sådan lide et mere eller mindre permanent rationalitets- og videnstab.

Vi vil senere diskutere hensigtsmæssigheden af at operere med dette princip (jf. afsnit 7.4, om den praktisk-etiske diskurstype).

4.3 Perlokutioner. En assertiv talehandling er vellykket udført, når blot dens publikum *forstår det, der siges* som et forsøg fra afsenders side på at assertere et eller andet (med tilhørende reference og prædikation) gennem brugen af et givet udtryk. Men som alle andre institutionelle handlinger er assertivet også altid indlejret i en instrumentel handlesammenhæng. Her har assertivet en anden funktion for afsenderen. Her gælder det om at få modtager til, ikke blot at forstå, men også at *acceptere propositionen som sand og dermed inddrage den som en del af sin egen viden om verden*. Det svarer til grænsedragningen fra før: Ét er at forstå hensigten med at fastlægge og opretholde en grænse; noget ganske andet er at *acceptere og respektere* grænsen som værende sat i kraft og gjort gældende. Men denne distinktion er nu netop sammenfaldende

⁴⁶ For en mere indgående diskussion af meningsbegrebet kan henvises til afsnit 2.3 samt til afsnit 6.5 og her specielt til, hvad der står om den filosofisk-analytiske diskurs.

Her skal blot anføres, at der kan være flere grunde til, at det ikke vil være muligt at overholde princippet.

⁴⁷ Det kan diskuteres, hvor uomgængeligt – og i den forstand almenlydigt – det kommunikationsetiske symmetriprincip er: Det at etablere symmetriske samtaleroller er ikke det samme som at finde frem til det sande angående en sag. Derfor kan det at etablere symmetriske samtaleroller hverken være en nødvendig eller en tilstrækkelig betingelse for at finde frem til denne sandhed: Sandhed er alene et spørgsmål om epistemologi; derfor vil man sagtens kunne tænke sig, at en agent skulle kunne finde frem til sandheden om en sag, fx gennem perception, uden at skulle være henvist til kommunikativ kontakt med andre. Det kommunikationsetiske symmetriprincip vil derfor højst kunne have status af en tommelfingerregel svarende til det ideal, vi finder hos Kant om skønhed inden for dømmekraftens område (jf. afsnit 7.5.4).

med distinktionen mellem illokutionære og perlokutionære handlinger.

I den forbindelse er det vigtigt at skelne mellem **perlokutionære effekter** og **perlokutionære handlinger**: Perlokutionære effekter vil omfatte alle mulige effekter af det at udføre en illokution. Perlokutionære handlinger skal derimod være intenderede fra afsenders side. De skal være udført med hensigt. Kommer man til at skræmme én med det, man siger, vil der altid være tale om en perlokutionær effekt. Men det er ikke sikkert, der også vil være tale om en perlokutionær *handling*. Det vil der kun være, hvis man samtidig har haft en intention om at skræmme eller hvis der specielt er tale om en kommunikativ intention (jf. s. 99-100): en intention om at gøre modtager opmærksom på det skræmmende i situationen og derigennem advare vedkommende.

Asserterer jeg noget, og er propositionen forstået, vil det altid være muligt at afgøre, hvilken perlokutionær handling, jeg har haft til hensigt at udføre. Siger jeg fx ordene “Det er koldt i dag.” ved en given lejlighed, og er det forstået, hvad jeg siger, må det sagte samtidig opfattes som et forsøg fra afsenders side på at sige noget sandt om vejret. Assertiver har altid en sandhedsfordring indbygget i sig, og er i den forstand udtryk for at præsentere et stykke information. Accepterer modtager det som et stykke information, vil man med en vis ret kunne sige, at den tilsvarende perlokutionære handling er et informativ. Man skal imidlertid være lidt påpasselig med at tale om et informativ her: Der er nemlig en forskel på, om modtager registrerer, at der er tale om et stykke information, og om han registrerer, at der *kun* er tale om et stykke information. For der kan jo være andre perlokutionære handlinger i spil i forbindelse med leveringen af det pågældende stykke information. Siger jeg “Det er koldt i dag.” i en given situation, kan jeg fx ud over at have til hensigt at sige noget sandt om vejret *også have til hensigt at få dig til at tage varmt tøj på*. Ganske vist vil sigtet med at sige noget sandt – både i forbindelse med et konstativ og et normativ – altid være *transparent*. Det vil altid være noget *umiddelbart* aflæseligt, bundet til det assertive som det er. Denne aflæselighed vil imidlertid mangle, hvis det drejer sig om min hensigt om, at få ham til at tage noget varmt tøj på. Her vil hensigten være indirekte meddelt. Her vil den være oblik.

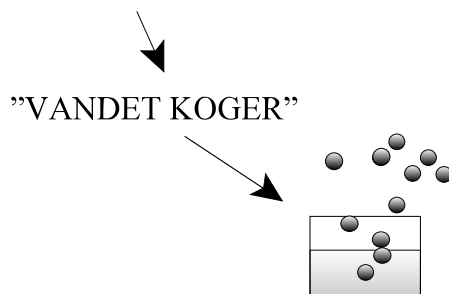
Vi vil i kapitel 5 – og her specielt i afsnit 5.1 – vende uddybende tilbage til spørgsmålet om, hvordan det er muligt at læse ikke-transparente eller oblikke meddelelser ud af assertivet.

4.4 Metaassertiver: Vi kan bruge assertiver til at normere og konstatere forhold omkring ting og agenter i verden. Men vi kan også bruge assertiver til at normere og konstatere noget om personer og deres brug af assertiver, bl.a. til at normere og konstatere noget om selve

assertivets forskellige anvendelsesbetingelser og konsekvenserne heraf. Fx vil vi, som det er illustreret i (43), gennem anvendelse af et assertiv kunne skabe et udtryk, hvormed vi vil kunne referere til et andet assertiv (som igen på sin side refererer direkte til ting og forhold i verden):

(43)

“DETTE ER ET ASSERTIV”

I denne indføringssituation, som der er tale om, er ordudtrykket “assertiv” i sætningen “Dette er et assertiv.” forsynet med et meningsindhold gennem det, det refererer til, nemlig assertivet ‘Vandet koger.’ i (43). Som man kan se, vil der dermed specielt være tale om *et assertiv om et assertiv*, altså om et **metaassertiv**, som igen kan være enten et **metanormativ**, hvis der er tale om en førstegangsanvendelse af ordudtrykket “assertiv”, eller et **metakonstativ**, hvis ordudtrykket “assertiv” allerede er blevet normeret:

Den generelle regel for indføring af metaassertiver er: Først må et almindeligt assertiv bringes til veje. Derefter vil vi så kunne referere til dette første assertiv (eller til forhold i dette første assertivs **anvendelseskontekst**) gennem anvendelsen af det nye assertiv, metaassertivet.

Da metaassertiver har samme interne struktur som assertiver i almindelighed, og der derfor indgår reference og prædikation i dem, vil vi selvfølgelig parallelt med talen om metaassertivet som talehandling og de metaassertiver, metanormativer og metakonstativer, vi herigennem bringer i anvendelse, også kunne tale om **metareference** (i eksemplet ovenfor ved brug af ordet “dette”) og **metaprædikation** (gennem brug af vendingen “... er et assertiv,”). Det er vigtigt at se, at der med metaassertion, metareference og metaprædikation altid i første række vil være tale om reference til et *konkret fremsat assertiv (ikke et begreb)*. Det er endvidere vigtigt at se, at der med metaassertionen, metaprædikationen, metareferencen osv. er tale om reference til et assertiv og ikke til den sætning, assertivet udføres ved hjælp af.

Der vil i almindelighed være mulighed for at assertere, at man asserterer, og på den måde “tomt” mangedoble et assertiv. Det er imidlertid ikke den gængse måde at bruge

metaassertiver på. Normalt metaasserterer man også noget om de konkrete anvendelsesbetingelser for og konsekvenserne af anvendelsen af et assertiv af det at assertere. Således kan betegnelser som fx “prædikation”, “reference”, “normering” og “konstatering” indføres på denne måde (sådan som vi jo faktisk også allerede har gjort det i vor hidtidige diskussion) samt betegnelserne for de sandhedsfunktioner, der skaffer os lignende komplekse propositioner af simple: ”og”, “hvis-så”, “ikke” osv. Fx vil metassertivet for indføring af “og” lyde: ““Og” tæller som den sandhedsfunktion mellem to propositioner, der giver os sandhedsværdien sand, når begge propositioner er sande, og ellers sandhedsværdien falsk.” En vigtig ting, man i denne forbindelse skal være opmærksom på, er, at det, at “og”, “hvis-så” osv. netop må indføres metapredikativt, indebærer, at man ikke vil kunne forstå sandhedsfunktionerne mellem propositionerne som *konstitueret* gennem disse udtryk. Det vil være at forfalde til en uheldig form for syntaktisme at mene noget sådant. Som vi allerede tidligere har været inde på (jf. afsnit 2), eksisterer det, vi refererer til, i sproget, uafhængigt af om vi refererer til det eller ej (eksistensantagelsen). Det gælder også for sandhedsfunktioner.

Der gælder særlige forhold ved anvendelse af “men” og “da (... , så ...)” og andre lignende konnektorer: Først og fremmest bruges konnektorer som disse til at referere til et sæt sandhedsfunktioner: “men” til samme sandhedsfunktion som “og”, og “da-så” til samme sandhedsfunktion som “hvis-så”. Men de refererer herudover også til visse praktisk-handlemæssige omstændigheder omkring forståelsen af andenpropositionen, nemlig for “men”s vedkommende til det forhold, at afsender regner med, at modtager er enig med afsender i, at det, der siges i konnektionens andenkomponent, skal forstås som kontraforventeligt, fx “Han var lille, *men* bomstærk.” (her regner afsender med, at afsender og modtager normalt er enige om at regne en lille person for svag), og for “da”s vedkommende i, at det, der anføres af afsender i konnektionens førstekomponent, skal forstås som sandt, fx “*Da* det regner i morgen, så skulle vi måske hellere tage på museum.” (Her antager afsender, at det regner i morgen).

Anvendelsen af konnektorer som “men”, “da” osv. tjener det specielle formål at *tydeliggøre*, hvad der pragmatisk set er på spil mellem afsender og modtager i de talesituationer, der refereres til gennem de pågældende konnektorer. Disse omstændigheder vil i udgangspunktet altid være båret af den form for handleimmanente slutninger, vi i næste kapitel vil behandle under betegnelsen implikaturer. Fx vil man kun kunne lære det semantiske indhold af metaassertivet “men” at kende, hvis man på forhånd kender til den kontraforventelighed, det sandhedsfunktionelle “og” bærer på i en sætning som “Han er lille og bomstærk.”, jf. senere specielt under den implikaturbårne *berigelse* i afsnit 5.4.

Også visse adverbier kendt fra dagligsproget som eksempelvis “forfærdeligt nok”,

“formentlig” og “desværre” er metaassertiver indført gennem implikaturer, i dette tilfælde metaassertiver, der refererer til afsenders holdning til det, han har sagt i sin grundassertion – hvorfor der her er tale om metaassertiver af typen ekspressiver. I udtrykket “Han var *desværre* forhindret i at komme til mødet” gør afsender netop brug af et metaassertiv til at *tydeliggøre* noget om sin holdning til indholdet af det sagte, nemlig – i dette tilfælde – at det, det refererer til, er noget, afsender ikke ønsker eller finder uheldigt forekommer.

Endnu en vigtig gruppe af metaassertiver finder vi ved de såkaldte *performative verber* eller *performativer*, som vi vil vende tilbage til senere (jf. afsnit 5.2, note 48, og afsnit 5.6).

Metaassertivet har vi egentlig allerede tidligere stødt på, nemlig i forbindelse med det tidligere omtalte davidsonske forslag til, hvordan man vil kunne redegøre for propositionelle attituder som det at mene, tro, håbe, have til hensigt osv. (jf. afsnit 2.4). “*Det*”et i en davidsonsk parataktisk konstruktion som “*Det regner. Det tror Jens*” indgår jo her netop som referencedel i *en assertion om en assertion*. Det vil egentlige sige, at den davidsonske parataktiske konstruktion udgør en specialudgave af metaassertivet, nemlig en udgave, hvor der refereres til et assertiv, hvis propositionelle indhold specielt angår epistemiske attituder som det at mene, tro, håbe, have til hensigt osv.

4.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. Prøv at se, om der findes talehandlinger af typen konstativer og normativer i følgende tekst? Hvilke talehandlinger vil så i givet fald være konstativer, og hvilke normativer?

En enhedscirkel er en cirkel hvis radius er 1. Som regel placerer man den i et koordinatsystem sådan at cirkelns centrum er det samme som koordinatsystemets begyndelsespunkt.

[Matematisk Opslagsbog]

Hvad tjener normativer generelt til i kommunikationen? Hvorfor har vi dem?

2. Findes der sociale institutioner i følgende tekst ud over selve de talehandlinger, der danner teksten som tekst?

Frankrigs nye førstekonsul Napoleon Bonaparte var i 1799 tredive år gammel. Han var søn af en italiensk adelsmand, og hans fødenavn var Napoleone di Buonaparte. Han kom imidlertid til verden på øen Korsika året efter, at den var blevet købt af Frankrig, og blev således fransk statsborger. Faderen døde tidligt og efterlod ikke sin hustru meget andet end en talrig børneflokk. Den unge Bonaparte var så heldig at få tildelt et statsstipendium og blev sendt på skole i Frankrig. Efter endt skolegang kom han på militærakademi, hvor han fuldendte sin uddannelse som artilleriløjtnant. Med revolutionen og udbruddet af koalitionskrigene, syntes der pludselig at åbne sig uanede advancementsmuligheder for den unge dygtige og ærgerrige officer.

[Gads historie for gymnasier 1648-1890; 3. reviderede udgave. København: Gads Forlag 1964]

3. Der synes at være forskel på prædikater, som vi bruger om farver, former og i det hele taget kvaliteter, som vi umiddelbart kan sanse og efterfølgende beskrive, og som i en vis forstand er "udtømt", når vi har sanset og beskrevet dem, og så på den anden side prædikater for ting. Ting kan selvfølgelig også altid sanses, men i en helt anderledes forstand end farver og former, synes de at rumme en uudtømmelig fond af muligheder for at lade sig beskrive. Når jeg ser dette grønne, er der stort set ikke meget mere, jeg kan beskrive, end dette grønne, jeg ser. Når jeg derimod ser træer eller heste, kan jeg

principielt blive ved med at beskrive disse ting. Ikke blot i den forstand, at de, når jeg betragter dem, ser mere komplekse ud end eksempler på grøn farve. Men også fordi de synes at besidde egenskaber, der ikke er umiddelbart tilgængelige for umiddelbar sansning, såsom former og farver, ja, egenskaber, som det måske aldrig vil lykkes os at gøre tilgængelige.

Men hvis dette forhold skal afspejles sprogligt, må vi have en ny type prædikater ud over de prædikater, vi har som betegnelser for det umiddelbart iagttagelige. Ifølge den amerikanske sprogfilosof Hilary Putnam (1990 (1975): 215-271), må vi have nogle ord, der ud over at have de simple prædikaters egenskaber også må kunne have egennavnets egenskaber. Tag fx ordet “appelsin”. Har vi nogle appelsiner, og begynder vi at beskrive deres egenskaber, synes vi at måtte nå frem til, at ordet “appelsin” er synonymt med konjunktionen af alle de fremfundne egenskaber:

“appelsin” =_{def} er gul og er rund og har nopret skal ...

Men det gør det vanskeligt at bruge ordet appelsin, da der jo vil kunne komme nye egenskaber til, efterhånden som vi inddrager flere og flere eksemplarer af den pågældende art. Ja, vi kan havne i en endnu vanskeligere situation: Ser vi en ny frugt, der ikke helt ligner de appelsiner, vi hidtil har stiftet bekendtskab med, kan vi komme i tvivl om, hvorvidt eksemplaret overhovedet skal tælle med som en appelsin. Begrebendholdet skrider med andre ord, og der vil da – kunne man mene – egentlig ikke længere være tale om noget anvendeligt begreb.

I stedet for denne fejlagtige forståelse af ordet “appelsin” og andre lignende foreslår Putnam nu følgende analyse: Det, et ord som “appelsin” i virkeligheden afspejler, er, at vi oprindeligt har fået indført et eksemplar i indføringsituationen, et *paradigmeeksemplar*, som fortæller os, hvad der i enhver brugssituation skal gælde for at være en appelsin. Så er begrebet “fastlåst” på dette eksemplar: En appelsin er enhver ting, der er identisk med paradigmeeksemplaret. Vi vil da kunne tage højde for tvivlstilfældene fra tidligere: Lad os sige, at vi ved at studere paradigmeeksemplaret finder ud af, at det har en bestemt genstruktur, som vi lader være definerende for arten. Vi vil da – over for nye eksemplarer af arten, hvor vi er i tvivl, ja sågar over for eksemplarer, som vi slet ikke umiddelbart vil kunne genkende som eksemplarer af en appelsin – de kan fx være blå, firkantede og hårede – kunne afgøre, om de er appelsiner slet og ret ved at undersøge, om de har samme genstruktur som paradigme-

eksemplaret. Men det vil sige, at definitionen af ordet “appelsin” nu ser således ud:

“appelsin” = eksemplar, kvalitativ identisk med det eksemplar dér [pegning]

Putnam kalder ord som “appelsin” for ord for *naturlige arter*. Med ordet “naturlig art” signaleres, at de ting, der er tale om, er forefundne, hvorfor vi ikke umiddelbart kender til deres interne opbygning – i modsætning til ting, vi selv har fremstillet, dvs. artefakter.

Her følger en liste af ting:

stol, bog, træ, træstol, køleskab

Kan man afgøre, hvilke af disse der er naturlige arter, og hvilke der ikke er? Er det rimeligt at skelne mellem genuine og ikke-genuine naturlige arter?

5. Implikaturer

Logik drejer sig, som vi tidligere har set (jf. afsnit 2), dels om, hvordan vi repræsenterer verden gennem propositioner, dels om, hvordan vi drager slutninger ved hjælp af sådanne propositioner. I afsnit 2 formulerede vi logikken i et sprog, der dels bestod af ord, kendt fra det naturlige sprog, dels af nogle mere kunstfærdige udtryk bestående af bl.a. variabler for propositioner – p, q osv. – og forkortelser for sandhedsværdier – S, F. Men vi gjorde også noget andet: Vi forsøgte at indføre klare og distinkte betydninger for de sproglige udtryk, der skulle indgå i formuleringen af de pågældende propositioner, ved at specificere deres muligheder for at være sande og falske. Vi forsøgte, som man også kan sige det, at udarbejde en **klar og distinkt semantik** for sprogets propositioner, dels gennem tilordning af sandhedsværdier, som det fandt sted i 2.2, dels i form af oprettelsen af distinktionen mellem indføringssituation og brugssituation, som det blev vist i 4.2.

Et vigtigt aspekt af logikken, som vi også har været inde på, er imidlertid, at den er uafhængig af, om den bliver sprogligt formuleret eller ej, altså uafhængig af en sproglig semantik. Slutninger drages også i de handlinger, vi udfører. De drages også handleimmanent eller **empragmatisk**. Vi har altså:

Når vi drager slutninger:

så kan vi enten gøre det **eksplicit** i vor tale, fx gennem brugen af følgende (materielle) implikation (jf. 2.2, (9)):

(44) “Hvis det regner, bliver gaden våd.”

eller vi kan gøre det **implicit** i form af en **empragmatisk slutning**, dvs. en slutning indeholdt alene i vores instrumentelle handlen:

(45) [A står og skræller kartofler, som han derefter skyller og sætter over; imens A skræller kartoflerne, tager B en pande frem, kommer smør på panden, pakker noget kød ud og begynder at stege det på panden ...]

I (45) står den firkantede parentes for angivelsen af en beskrivelse af en instrumentel handlesammenhæng, som i sig selv er ikke-sproglig (og dermed uafhængig af den valgte

beskrivelse).

Men ud over, at vi kan drage de to former for slutninger, der er angivet i henholdsvis (44) og (45), er der faktisk endnu en type slutning, vi kan drage, nemlig den yderst vigtige slutningstype, der består i *kombineret anvendelse af de to første typer slutninger*, dvs. en slutning, hvor vi *via det, vi eksplicit siger, vil være i stand til implicit at forholde os til og styre vores modparts ikke-sproglige handlen*. Sådanne afsenderintenderede empragmatiske slutninger ved hjælp af sproget vil vi fra nu af efter den engelsk-amerikanske filosof Herbert Paul Grice (1989b (1975): 41-58) kalde **implikaturer**.

Man bør lægge mærke til, at implikaturer ikke er empragmatiske slutninger i almindelighed. For at der skal være tale om en implikatur, skal (a) *afsender have udført en assertiv talehandling, som fremkalder implikaturen*. Endvidere skal implikaturen (b) være en *afsenderintenderet slutning*, dvs. en slutning, som afsender intenderer, modtager skal drage på baggrund af det, der eksplicit siges gennem udførelsen af selve den assertive talehandling.

Et eksempel på en (veludført) implikatur vil være:

- (46) Hvis B siger til A "Kartoflerne er færdige." i en situation, hvor B står og steger kød og samtidig kan se, at A er ledig, vil det nok være B's hensigt at give A denne information for at få A til at tage kartoflerne af komfuret og hælde vandet fra. [A accepterer konklusionen og tager kartoflerne af komfuret og hælder vandet fra].

Som man kan se af eksemplet i (46), må der netop være tale om en implikatur: (1) A's slutning er for det første *implicit, empragmatisk*. Det eneste, vi kan konstatere, er, at A tager kartoflerne af komfuret og hælder vandet fra. Der udveksles ingen kommunikation mellem A og B om slutningen, ej heller om dens konklusion. (2) A's slutning er for det andet *udløst af B's assertive talehandling* samt af B's intention om, at A drager denne slutning. Havde B ikke sagt, at kartoflerne var færdige, er det ikke sikkert, A ville have taget dem af komfuret og hældt vandet fra. (3) A's slutning indbefatter for det tredje en *viden hos A om, at det har været B's intention at informere A om det, assertivet refererer til*. (4) I den kantede parentes er opført A's eventuelle accept af det, B har intenderet med sin kommunikative handling, nemlig at B hælder vandet fra kartoflerne. Grunden til brugen af den kantede parentes er, at A ikke behøver acceptere, hvad B vil have ham til at gøre, *men alligevel have forstået, hvad B vil*. A kan fx

have reageret på B's implikatur ved i stedet at svare "Kan du ikke lige selv hælde vandet fra kartoflerne." Dvs. det er vigtigt, at man ved iagttagelse af implikaturer – og det gælder helt generelt ved implikaturer med afsæt i veludførte assertiver fra afsenders side – nøje skelner mellem *forståelsen* af det assertiv, der indgår i implikaturen, *forståelsen* af selve implikaturen gennem den slutning, modtager mener, han kan drage, og i sidste instans modtagers eventuelle *accept* af det, han slutter af implikaturen.

Som igangsættere af empragmatiske slutninger finder vi implikaturer alle vegne. I resten af bogen vil vi finde en række eksempler på forskellige typer af implikaturer. Indtil videre vil vi dog koncentrere os om den type af implikaturer, vi kan finde i forbindelse med saglitterære tekster, som altid vil være implikaturer affødt af veludførte talehandlinger af typen assertiv.

5.1 Direktivet, kommissivet og informativet. Visse talehandlinger er *handlingsregulerende talehandlinger* i den forstand, at afsender intenderer, at enten afsender eller modtager skal gøre noget, handle, i konsekvens af det sagte. Da talehandlingerne retter sig mod modtagers *accept*, er der tale om perlokutionære handlinger. Men der er også tale om implikaturer: Det, modtager nemlig skal acceptere, må han acceptere på baggrund af, at han drager en slutning ud fra en forståelse af det sagte i form af et assertiv. Ser vi på den instrumentelle og her igen specielt på den kooperative handlings struktur, er der to muligheder for handlingsregulering: Enten kan afsender (1) *regulere modtagers fremtidige handling*, eller også kan han (2) *regulere egen fremtidige handling*. Mens vi vil kalde den første form for handlingsregulerende talehandling for et **direktiv**, vil vi kalde den sidste form for handlingsregulerende talehandling for et **kommissiv**. Neutralhandlingen set i forhold til direktivet og kommissivet, hvor hverken afsender eller modtager er pålagt noget krav om handling i konsekvens af det sagte, vil vi give betegnelsen **informativ**.

Da både direktivet, kommissivet og informativet fordrer udførelsen af en illokutionær handling i form af et assertiv, indgår disse tre handlingsregulerende (= perlokutionære) handletyper i den menneskelige deontologi.

Direktivet, som er et middel for afsender til at regulere modtagers fremtidige handling – standardeksemplerne er her *ordrer* eller *anmodninger* – formidler ikke kun information. Ved de forskellige direktiver forsøger afsender også at motivere modtager til handling. Det må indebære, at modtager, hvis ellers afsenders talehandling skal være vellykket, må udføre en

handling *i konsekvens af* det, afsender gerne vil motivere ham til at forstå. Det er ikke nok, at der bare er et tilfældigt sammenfald mellem det sagte og så det, at der bliver udført en handling i forlængelse af det sagte. Den udførte handling kunne jo fx under alle omstændigheder være blevet udført af modtager, i hvilket tilfælde det sagte ikke vil kunne være noget direktiv.

Som vi har set, kommer handlingsreguleringen ved direktivet i stand i kraft af den instrumentelle handlekontekst og den handlefornuft, den inkorporerer. Det er den instrumentelle handlekontekst, der danner baggrunden for, at modtager vil kunne bringes i stand til at udføre den pågældende handling.

Da den instrumentelle handlekontekst normalt er kompleks, vil der være flere forskellige måder at udføre direktiver på. De indgår dog alle i en lukket gruppe af implikaturbårne talehandlinger, en gruppe, som omfatter tre generelle typer.

Den første måde at udføre implikaturbårne direktiver på er at tage udgangspunkt i et *ekspressiv* med en angivelse af afsenders ønske om at få modtager til at gøre det, han vil have ham til at gøre, fx ‘Jeg vil gerne have, du hælder vandet fra kartoflerne.’ Ud fra dette ekspressiv er det så afsenders intention, at modtager så skulle kunne slutte fra afsenders ekspressiv til, at afsender gerne ser det indeholdte ønske virkeliggjort gennem modtagers handling.

En anden måde at udføre implikaturfremkaldte direktiver på er at tage udgangspunkt i en *konstatering* af, at en given situation foreligger, hvor det er relevant, at modtager udfører én eller flere handlinger. Det vil fx være tilfældet i en situation (jf. (46)), hvor afsender ytrer ordene: ‘Kartoflerne er færdige.’, og hvor afsender regner med, at modtageren selv i situationen skal kunne slutte sig til, at der er tale om en konstatering som anledning til eller baggrund for at hælde vandet fra kartoflerne.

En tredje måde at udføre implikaturbårne direktiver på, og vel den mest direkte, er at fremsætte en *konstatering* – her i form af en forudsigtelse – som direkte angiver vellykkethedsbetingelserne for den ønskede handling fra modtagers side, fx ‘Døren er lukket om fem sekunder. (Ellers vanker der.)’ eller ‘Døren er lukket om fem minutter. (Ellers vanker der.)’

I alle tre tilfælde kan sammenhængen mellem det fremsagte assertiv og det, at den fører til modtagers fremtidige handling, eventuelt sikres gennem det forhold, at afsender har visse *sanktionsmuligheder* eller andet lignende til rådighed, hvis modtager modsætter sig udførelsen af den fremtidige handling (i eksemplerne angivet ved den implicite sætning ‘Ellers vanker der.’).

Med de tre ovenfor omtalte måder at udføre et direktiv på – som jo alle peger på, at det sker via brug af afsenderintenderede slutninger, altså implikaturer – synes mulighederne på

dette generelle talehandlingsniveau i virkeligheden at være udtømte. Det følger af selve den perlokutionære handlings struktur. Den perlokutionære handling er en instrumentel handling. I den indgår – som vi tidligere har været inde på (jf. afsnit 4.3) – tre hovedkomponenter: Handlesituation, mål (ønske) og middel (handling). Men her er det netop disse tre komponenter, der refereres til i de respektive eksempler ovenfor: i første eksempel er det afsenders ønske, i andet eksempel handlesituationen og i tredje eksempel handlemålet.

Et sikkert tegn på, at et direktiv grundlæggende er en implikatur – og dermed ikke er en illokutionær, men en perlokutionær handling – er, at man kan få agenter til at udføre tilsvarende handlinger uden om sproget, dvs. inden for den rene interaktionelle handlings område (jf. afsnit 3.3). Fx vil man kunne få en hest til at løbe ved at svinge med piskan. Eller man vil kunne få en bankfunktionær til at åbne for bankboksen ved at pege med en pistol. At der findes alternative måder at få agenter inden for den interaktionelle handlings område til at udføre tilsvarende handlinger på, viser, at direktivet får sin karakter af direktiv alene fra den instrumentalitet, der hersker i handlefeltet mellem afsender og modtager.

Der kan i alt tænkes tre forskellige måder, hvorpå direktivet kan knyttes til den handling, afsender intenderer, at modtager skal slutte sig frem til: Han kan *påbyde*, at den bliver udført, han kan *forbyde*, at den bliver udført, eller han kan *tillade* (i betydningen ikke sanktionere), at den bliver udført. Det er direktivets tre grundmodaliteter. Alle involverer de – som vi tidligere har set (jf. afsnit 4.1) – en vigtig lukket gruppe af interaktive handlinger uden om sproget.

Direktiver kan tydeliggøres gennem brug af metaassertiver. I sætningen “Du skal gå nu!” tjener modalverbet “skal” den tydeliggørende funktion. I sætningen “De anmodes om at møde på mit kontor i morgen kl. 10.” tydeliggøres afsenders hensigt af vendingen “De anmodes om at ...”.

Undertiden optræder de nævnte direktiver i mere eller mindre formel interaktion inden for nærmere afgrænsede institutionelle rammer. Det kan dreje sig om retningslinjer for, hvordan man opfører sig i trafikken, hvordan man procederer i en retssal, hvordan man arbejder i et restaurantkøkken, hvordan man spiller en fodboldkamp, afholder eksaminer osv. I sådanne situationer kan de direktiver, man møder her, udgøre et netværk af direktiver underlagt en deontologi.

Kommissivet, som er afsenders perlokutionære middel til at regulere egen fremtidige handling for at imødekomme præferencer eller ønsker hos modtager – standardeksemplet er her

forpligtelsen eller løftet – adskiller sig fra direktivet ikke blot ved at angå disse præferencer eller ønsker, men også ved, at denne type talehandling står i et lidt specielt, parasitært forhold til assertivet. At assertere indebærer ifølge sandfærdighedsmaksimen (jf. afsnit 4.2), at man er forpligtet på sandheden af den proposition, som indgår i assertivet. I den forstand vil man kunne kalde assertivet en art kommissiv. Imidlertid anvendes ordet kommissiv ikke i den generelle betydning ‘forpligte sig på sandhed’, men alene i en bestemt, indskrænket betydning, hvor det ikke angår selve assertivet, men *en fremtidig handling fra afsenders side, forskellig fra assertivet*.

Mere udfoldet kan vi karakterisere kommissivet på følgende vis: Et kommissiv er et assertiv om en fremtidig situation, nævnt i et givent assertivs indholdsdel, som afsender regner med, modtager gerne vil have tilvejebragt, og som ikke vil kunne foreligge, med mindre den etableres via en handling, afsender sørger for bliver udført. Det stiller kommissivet i et bestemt forhold til assertivet: Kommissivet er ikke et assertiv, men *en implikatur udløst af et assertiv*. Men i modsætning til, hvad vi har set ved direktivet, snylter kommissivet på assertivet i den specielle forstand, at assertivets “forpligtelse på sandhed“ overføres til kommissivet: Det, der er en forpligtelse på sandheden af propositionen i assertivet, bliver ved kommissivet specielt til en *forpligtelse for afsender til at påtage sig ansvaret for udførelsen af en fremtidig instrumentelle handling, der vil kunne gøre propositionen i assertivet sand*. Asserterer jeg fx ‘Vinduet er åbent om fem minutter.’ eller ‘Maden vil blive lavet straks.’ i en situation, hvor det er indlysende for alle, at vinduet ikke er åbent og maden ikke er lavet, *medmindre jeg selv sørger for, at det sker*, vil det, jeg siger, netop kunne blive forstået som en kommissiv perlokution: Perlokutionen i form af en forpligtelse eller et løfte ligger med andre ord lige for som den implikaturfremkaldte slutning, afsender vil have, modtager skal drage for at forstå kommissivet.

I det foregående tales der om afsenders *ansvar* for, at den lovede handling bliver udført. Ordvalget her er vigtigt at bemærke sig: Afsender behøver ikke selv i rent fysisk forstand at indfri sit løfte. Hans ansvar kan udstrække sig til andre: Siger man “Christian 4. byggede Rosenborg Slot.” indebærer det på ingen måde, at Christian 4. egenhændigt byggede slottet.

En anden vigtig ting, der også skal omtales: Kommissivet udføres ofte gennem direkte reference til den fremtidige situation, som det er afsenders opgave at tilvejebringe. Men kommissivet vil også i stedet kunne udføres gennem reference til en situation, der er instrumentelt forbundet med den fremtidige situation, fx: ‘Hov, vandet koger.’ [hvorpå afsender selv går hen og slukker for vandet, sådan som han har lovet det med sin ytring].

Med kommissivet installeres den indbyggede forpligtelse som anledning til at udføre en fremtidig handling forskellig fra kommissivet. Det betyder, at jeg ikke alene skal realisere den forpligtelse, der ligger i assertivet til at tale sandt, men også – gennem brug af implikaturer – skal kunne *love* at komme i morgen, *forpligte mig på* at lave mad hver dag eller *garantere*, at den vare, jeg sælger dig, er af god kvalitet.

Kommissivet tillader endnu en vigtig ting. Den tillader opbygningen og benyttelsen af diverse **deontologisk funderede normsystemer**. Sådanne normsystemer spiller en afgørende rolle i forbindelse med opretholdelsen af den sociale orden i videre forstand. Her er der nemlig ikke blot tale om, at en afsender står over for en modtager med en forpligtelse på en fremtidig handling. Her er der yderligere tale om, at den gensidighed, der bærer forståelsen inden for den institutionelle handleverden, overføres til den instrumentelle handleverden i almindelighed. Imidlertid: I modsætning til gensidigheden i den institutionelle handleverden, er de forpligtelser, der knytter sig til de pågældende normsystemer i stedet knyttet til en accept af en på forhånd forstået og accepteret institution. Prototypen her er den **indbyrdes bindende kontrakt**, hvor to personer, A, og B, gensidigt forpligter sig til (= accepterer) at samarbejde om en given opgave, fx en lejeaftale, en lønaftale, et giftemål, en frivillig fratrædelsesaftale el.lign.: “Jeg, A, forpligter mig til, at gøre H_1 , H_2 ... H_n , mens du, B, forpligter dig til at gøre H'_1 , H'_2 ... H'_n .” Det fremgår her, at begge parter på forhånd bliver nødt til at forstå, hvad alle de angivne handlinger tæller som, før de informeret vil være i stand til eventuelt at acceptere dem.

Prototypen kan udbygges på forskellig vis, hvilket allerede fremgår af nogle af de nævnte eksempler. Tag et giftermål. Et giftermål kræver ikke blot, at to parter privat erklærer, at de forpligter hinanden til ægteskab og dermed til de handlinger, et ægteskab indebærer. Her må også en tredjepart, C, være involveret for at sikre *et retsgyldigt grundlag* for den aftale, et giftemål er. I *den danske vielseslov* finder vi følgende passus:

“§ 20. Stk. 2. Parterne skal ved samtidigt møde på spørgsmål af vielsesmyndigheden erklære at ville ægte hinanden og derpå af denne forkyndes at være ægtefolk.”

Som man kan se, foreligger der her *et direktiv*, udtrykt metaassertivt ved vendingen “ Parterne skal ...”. Her er der dog ikke tale om noget simpelt direktiv. Direktivet er *stående*: Det er rettet mod brudepar i almindelighed. Endvidere er der knyttet betingelser til direktivet: Brudeparret vil først kunne fremsætte deres erklæring, når vielsesmyndigheden, repræsenteret ved en særlig udvalgt person, stiller sit spørgsmål. Direktivet er altså et *betinget stående direktiv*, hvad vi

også vil kunne kalde en **teknisk eller regulerende norm eller regel**: “Når man vil være ægtefolk (= mål), vil det, når vielsesmyndigheden stiller sit spørgsmål (= handlesituation), være et egnet middel at erklære, at man vil ægte hinanden.” Herudover introduceres i ovenstående sætning en tredjepart og dennes repræsentant ved vielsen til sikring af forehavendets deontologiske status. Selve sætningen *tæller som* en forpligtelse til at sørge for, at et bestemt trin i vielseshandlingen forløber korrekt. Bag selve forpligtelsen finder vi så en eller flere personer – i dette danske tilfælde et demokratisk valgt forum: Folketinget – der ved en given afstemningslejlighed har besluttet sig for at gøre den gældende som teknisk norm eller regel for dem, der beslutter sig for at ville gifte sig. Det er vigtigt at understrege, at vi her har med en teknisk eller regulerende, og ikke med en forståelsesorienteret, konstituerende norm eller regel at gøre.

Ovenfor beskrevne direktiv står selvfølgelig ikke alene, men udgør blot en del af et større kompleks af direktiver, der samlet kan findes i form af den **lov**, der går under betegnelsen *den danske vielseslov*. De mange direktiver er med til at fordele de forskellige forbud, påbud og tilladelser, der gælder for den korrektive varetagelse af ægteskabet som samfundsinstitution. Hvad selve denne vedtagne lov som lov angår, er der her selvfølgelig ikke tale om noget direktiv, men netop om en lov, dvs. en institution konstitueret ved sin vedtagelse som lov: Komplekset af direktiver *tæller hermed samlet som* det at give vielsen med dens tekniske normer samfundsmæssig gyldighed: En række perlokutioner er dermed udstukket, som så kan følges eller brydes. Det sidste er vigtigt for forståelsen af loven: I det omfang en handling er omfattet af et lovbundet direktiv, vil grundene herfor alene være af instrumentel art. Tænk på *den danske straffelov*: En person stjæler et fjernsyn, det opdages, og han straffes for det, hvor straffen er bestemt af omfanget af hans tyveri af fjernsynet. Intet af dette har med hans forståelse af, om han har stjålet det eller ej. Forståelse kræver åbenhed. Men åbenhed er formentlig det sidste, en tyv vil ty til. Tyven er tavs, og det har han selvfølgelig sine gode grunde til at være.

Vielsesloven og straffeloven er blot to af de mange love, det danske lovsystem består af. Selvom der er mindre forskelle mellem de forskellige love, har de som de deontologisk funderede normsystemer, de er, en relativt ens grundstruktur. Den er: En række **direktiver** gøres til genstand for **universalisering** (= gældende for alle) og en **konditionalisering** (= under visse betingelse) for efterfølgende samlet at blive **vedtaget som lov** blandt en kreds af normgivere inden for en given jurisdiktion (som så kan have en række hjælpere, jf. Montesqueius distinktion mellem den lovgivende, den dømmende og den udøvende magt).

I det foregående har vi set på forhold inden for to jurisdiktioner. Men samme

grundstruktur kan vi i virkeligheden finde inden for vores sociale liv i almindelighed. Også her optræder de nævnte direktiver i mere eller mindre formel interaktion inden for nærmere afgrænsede institutionelle rammer. Det kan dreje sig om retningslinjer for, hvordan man arbejder i et restaurantkøkken, hvordan man spiller en fodboldkamp, afholder eksaminer, spiller skak og ludo osv. I sådanne situationer er de direktiver, man møder her, underlagt en tilsvarende deontologi, hvor en tredjeinstans undertiden sammenfaldende med de personer, direktiverne retter sig imod har forpligtet sig til at forbyde, påbyde eller tillade udførelsen af bestemte handlinger i bestemte situationer.

Det er vigtigt at se, at de normer, regler og love, vi her har været inde på, ikke må sammenblandes med det deontologiske princip for social handlen, vi tidligere har været inde på (jf. afsnit 4.1). Det deontologiske princip for social handlen bygger ikke som her på implikaturer med udgangspunkt i kommissiver, men er et pragmatisk grundlagt konsistensprincip for meningsfastlæggelse: “Du skal i din institutionelle handlen – og her specielt, når du udfører assertive talehandlinger – handle i brugssituationer, sådan som du har lært at handle i indføringssituationen.” Dette princip (som altså er et pragmatisk princip) er som det forståelseskonstitutive princip, det er, mere fundamentalt end de kombinationer af assertiver og implikaturer, vi finder virksomme i forbindelse med de forskellige deontologisk funderede normsystemer, vi har behandlet ovenfor.

Informativet er tidligere bestemt som den perlokutionære handling, der består i slet og ret at formidle et stykke information til modtager via udførelsen af en assertiv talehandling. Vi kan derfor, som vi sagde det, bestemme den som en automatisk udløst perlokutionær handling i den forstand, at når assertivet er forstået som den og den assertive talehandling, er den normalt eo ipso også forstået som et forsøg fra afsenders side på at informere modtager. Det betyder dog ikke, at informativet så ikke i samme grad kan være udløst af noget specifikt i talesituationen sådan som direktivet og kommissivet. Faktisk spiller talesituationen ofte en rolle for afsenders forståelse af informativets relevans i talesituationen. Det skyldes, at handlemulighederne ved perlokutionær talehandlen er begrænsede, specielt i simple handlesituationer: *Sammenholder* vi i en simpel handlesituation det, der bliver sagt, med, hvordan handlesituationen i øvrigt ser ud, vil vi mange gange umiddelbart kunne afgøre, om et assertiv fremsat af afsender danner udgangspunkt for, at modtager skal drage slutningen informativ *i stedet for slutningen* direktiv eller kommissiv: Et konstativ som “Solen skinner.” kan i en given situation være en opfordring til modtager om at tage i skoven, altså et direktiv; og det kan i en anden situation være et løfte fra afsender om at tage med i skoven, altså et kommissiv. Men det kan også være en simpel

oplysning fra afsenders side, som modtager frit kan gøre brug af. Men det vil sige: I sådanne situationer er det i kraft af *kontrasten til* muligheden for i stedet at udføre et direktiv eller et kommissiv, at informativet tilbyder sig som foretrukken talehandling for modtager. Men det er i virkeligheden heri, vi skal se implikaturen i informativet.⁴⁸

5.2 De grundlæggende talehandlingstyper i sproget – en oversigt over de indbyrdes konstruktions- og begrundelsesforhold. Informativet, direktivet og kommissivet er de tre grundlæggende perlokutioner i sproget: Vi skal (i almindelighed) kunne skaffe os information om verden, vi skal kunne regulere andres adfærd, og vi skal kunne stå til ansvar for egne handlinger i et fællesskab inkluderende modtager. Men her er det netop, at informativet, direktivet og kommissivet kommer ind i billedet som de handlinger, der skal hjælpe med til at klare disse tre grundfunktioner. Den egentlige grundhandling er dog den assertive talehandling, hvad enten den har form af en normativ, en konstativ eller en ekspressiv talehandling. Heroverfor er informativet, direktivet og kommissivet netop blotte implikaturer, udløst af en kombination af det fremførte assertiv og en hensyntagen til forskellige kontekstuelle forhold i talesituationen.

Hvad normativet og konstativet angår, kunne man nu spørge sig, om de egentlig ikke på samme måde som informativet, direktivet og kommissivet er perlokutionære talehandling. Spørger man til kontekstens art, synes en sådan analyse af normativet og konstativet dog ikke at være rimelig: Det er rigtigt, at konteksten normalt vil spille en rolle for, om vi vil normere en ny betydning eller blot trække på en allerede normeret betydning. Det er et vilkår, der gælder for fornuftig sprogpraksis i almindelighed. Men det har ikke noget at gøre med selve

⁴⁸ Vores non-transparente perlokutioner – direktiverne, kommissiverne og informativerne – kan synes at falde sammen med den kategori af talehandling, som inden for traditionel talehandlingsteori kaldes *indirekte illokutionære talehandling*, altså illokutionære talehandling udført *ved hjælp af andre illokutionære talehandling* (Searle 1979: 30-31). Vores direktiver, kommissiver og informativer er jo rent implikaturbårne. De er perlokutionære.

At Searle kalder sine indirekte talehandling illokutionære, kan synes besynderligt, da de netop ikke er eksplicit angivne: Et hyppigt eksempel vil her være: ‘Kan du række mig saltet?’, hvor det ikke eksplicit er angivet, at der er tale om en anmodning. Her kan vi netop ikke finde noget “X”, der tæller som illokutionen Y. Imidlertid forstår Searle sit begreb om indirekte talehandling ud fra Austins diktum om, at talehandling er illokutionære handling, *hvis de vil kunne gøres eksplicitte gennem brugen af et performativt verbum*, som eksempelvis *hæve* (et møde), *erklære* (krig), *anmode* eller *love* (Austin 1971 (1962): 103; om termen “performativ”, jf. afsnit 5.6). Dermed forudsættes det, at de verber, der angiver, hvilke indirekte talehandling der er tale om, altså de performative verber, skulle kunne *konstituere* disse illokutioner, selv i situationer, hvor de ikke bruges, mens blot opfattes som implicitte. At der skulle være tale om et konstitutionsforhold her, mener jeg imidlertid ikke, man skal acceptere. En sådan antagelse er for mig at se alene udtryk for en uheldig syntaktisme. Hvis de såkaldte performative verber overhovedet skal have en funktion i sproget, må det, de signalerer, sikres eksistens uafhængigt af, om vi refererer til det gennem performative verber eller ej.

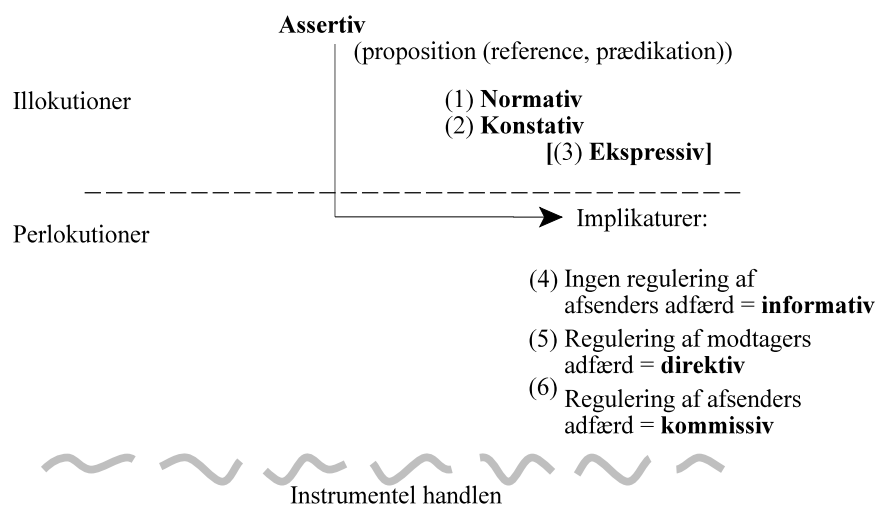
Af samme grund vil vi netop undgå at gøre anvendelse af betegnelsen “indirekte talehandling”.

identifikationen af normativet og konstativet som talehandling. Her spiller lokalt-kontekstuelle forhold ingen rolle. Tværtimod er distinktionen her mellem normativ og konstativ *direkte indfældet i sprogets system af konstituerende regler*. Derfor har de netop status af illokutioner: Der er blot tale om to inhærente aspekter af den samme assertive talehandling.

Hvad ekspressivet angår, har det samme struktur som assertivet. Den eneste forskel mellem de to talehandlingstyper skal findes i propositionsdelen. Den vedrører spørgsmålet om, hvorvidt det, der refereres til, har eksistens i den offentligt tilgængelige verden, vi alle kan pege ind i, eller om det, der refereres til, er afsenders intentioner, viden, formodninger, forkærligheder osv. Men selvom disse mentale størrelser ikke har eksistens i den offentligt tilgængelige verden, eksisterer de dog uafhængigt af, om vi måtte referere til dem eller ej. Derfor må de være assertiver, som alle andre assertiver, og dermed må de også være illokutioner og ikke perlokutioner.

Men det vil sige, at vi nu i (47) kan tegne et rids af relationen mellem **sprogets seks grundlæggende talehandlingstyper**, hvoraf de tre første – talehandlingstyperne (1)-(3) – alene repræsenterer aspekter af assertivet og dermed af en tegnbaseret forståelse, mens de tre sidste – talehandlingstyperne (4)-(6) – også repræsenterer aspekter af talehandlingernes perlokutionære kontekst og dermed har form af slutningsbaseret forståelse. Hvad (3) angår, altså ekspressivet, findes det som sagt både i en normativ og en konstativ variant:

(47)

Mens et vellykket assertiv – og dets underliggende varianter: normativet, konstativet og ekspressivet (i dets normative eller konstative varianter) – kræver, at alene *sandfærdigheds-* og *korrekthedsfordringen* er overholdt – de to fordringer er til gengæld, som vi har set,

konstitutive for talen, idet de sikrer sandhed og mening (jf. 3.2) – kræver informativet, direktivet og kommissivet også en overholdelse af *relevansfordringen* (jf. afsnit 3.3). Denne fordring skal sikre talens rent instrumentelle eller perlokutionære aspekt.

Det er muligt at sammenfatte alle fordringer under ét overordnet princip. Et sådant princip mener Grice (1989b (1975): 22-40) at have fundet i sit såkaldte konversationelle **kooperationsprincip**. Kooperationsprincippet lyder i Grices formulering:

Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged. (Grice 1989b (1975): 26).

Det er kooperationsprincippet, der dels sikrer den illokutionære handling en forankring – her finder vi fordringerne om sandfærdighed og korrekthed – dels sikrer den illokutionære handling indfældethed i den menneskelige instrumentelle praksis – her finder vi fordringen om informativitet og relevans.⁴⁹

Da det er almene forhold omkring talen, der sikres gennem det griceske kooperationsprincip, kan man finde princippet virksomt i enhver praktisk syllogisme, som involverer tale. Selv om

⁴⁹ Inspireret af Kants kategorilære udmønter Grice sit kooperationsprincip i, hvad han – med en sværtgennemskuelig allusion til Kants kategorilære – kalder for henholdsvis maksimerne *Quantity*, *Quality*, *Relation* og *Manner*: Mens *Quantity*-maksimen svarer til vores informativitmaksime, svarer *Quality*-maksimen til vores fordring om sandfærdighed, *Relation*-maksimen til vores relevansmaksime og *Manner*-maksimen til vores korrekthedsmaksime.

Hvad Grices *Quantity*-maksime angår, siger maksimen, at man i sin tale skal være tilpas informativ, og hverken give for mange eller for få informationer. Da maksimen kan ses som et undermaksime under *Relation*-maksimen, altså vores relevansmaksime, er den ikke behandlet selvstændigt her. I de få tilfælde, hvor det er formålstjenligt at referere specielt til maksimen, er der refereret til den under betegnelsen informativitmaksimen.

Hvad korrekthedsmaksimen angår, afviger vores maksime på væsentlige punkter fra Grices tilsvarende *Manner*-maksime. Grice anfører følgende om *Manner*-maksimen:

... under the category of *Manner*, which I understand as relating not (like the previous categories) to what is said but, rather, to *how* what is said is to be said, I include the supermaxim – "Be perspicuous"- and various maxims such as: 1. Avoid obscurity of expression. 2. Avoid ambiguity. 3. Be brief (avoid unnecessary prolixity). 4. Be orderly. And one might need others. (Grice 1989b (1975): 27).

Som det er fremgået, er vores begreb om korrekthed defineret snævert omkring *mening som sandhedsbetingelse* (hvilket gør *Manner*-maksimen til en egentlig meningskonstitutiv maksime). Det betyder, at vi, selv om vi vil kunne skrive under på (1) og (2), ikke vil være i stand til at kunne skrive under på (3) og (4). Det er selvfølgelig ikke uvigtigt for os, at man undgår uklarhed og tvetydighed, som det er specificeret i (1) og (2). Derimod er det uvæsentligt – i hvert fald for en overholdelse af korrekthedsmaksimen – at man, som (3) og (4) specificerer, skal være kortfattet og ordentlig (hvad det sidste så end betyder). Hvis der er tale om, at man er (alt) for kortfattet eller, omvendt, for ordrig og omstændelig i sin formulering, er der i virkeligheden snarere tale om et brud på relevansmaksimen: Det vil nemlig være irrelevant i handlesammenhængen således at være (alt) for ordrig og omstændelig i sin formulering.

disse almene forhold ikke altid er formuleret eksplicit i en praktisk syllogisme, er de altid til stede i enthymemisk skikkelse i deres almene skemaform.

Hvis vi skal eksplicitere de almene forhold omkring talen, sådan som de er nedlagt i Grices kooperationsprincip via de maksimer, princippet omfatter, kan vi altid anføre dem som *rygdækning*, sådan som det er illustreret i nedenstående Toulmin-skema, som specielt viser de slutningsmæssige forhold i vores eksempel fra køkkenet med de kogte kartofler:

(48) P	K
<p>mål: A vil have velkogte kartofler</p> <p>situation: (1) B hører A sige "Kartoflerne er færdige." (2) B ser A i færd med at stege kødet</p>	<p>middel: B tager kartoflerne af komfuret og hælder vandet fra</p>

H

Hvis A siger til mig, B: "Kartoflerne er færdige.", i en situation, hvor A er i færd med at lave noget andet, må det – hvis det sagte skal være sandfærdigt, korrekt **og relevant** – være, fordi han vil have, at jeg, B, skal tage kartoflerne af komfuret og hælde vandet fra

R

generel viden I: Hvis man har det **mål** at have én til at gøre noget for sig, fordi man selv står dårligere for det end vedkommende, så vil et egnet **middel** være at udføre en passende assertiv talehandling, som vil kunne bevæge modtager til at tilvejebringe det ønskede resultat (instrumentel handleviden)

generel viden II: Forståelse og accept af en assertiv talehandling kræver, at assertivet er udført *sandfærdigt, korrekt og relevant* (heri inkluderet *informativt* om situationen)

Som det kan ses af skemaet i (48), indgår kooperationsprincippet i rygdækningen som generel viden bag den opstillede hjemmel. Kooperationsprincippet, anført ved dets underliggende maksimer, er den ultimative rationalitetsramme, kommunikationen er indfattet i. Her angives de normative omstændigheder, den instrumentelle handlen – i form af relevans – og vores tale, dvs. vores propositioner og illokutioner – i form af sandfærdighed og korrekthed – er underlagt

(generel viden II). Herudover må der også indgå en mere udbygget, erfaringsbaseret, men for så vidt stadig generel viden I om, hvordan man arbejder sammen, og som man vil kunne kalde de involverede parter samhandlescript (som er en underordnet, empirisk instans af den generelle viden II). Også dette skema må naturligvis kendes af begge parter, hvis ellers kommunikationen om kartoflerne skal lykkes. Men ikke nok med det: Samtalepartnerne må også hver især kunne regne med, at deres respektive modpart kender til samhandlescriptet, samt til at denne viden udgør en delt viden: “jeg ved p, og jeg ved, at du ved p, og jeg ved, at du ved, at jeg ved p.”. Men det behøver langt fra være tilfældet. Samhandlescriptet er – som alle andre empirisk etablerede scripts – selvfølgelig betinget af, hvad man som singulær handlende har oplevet og lært i verden, i tilfældet her at lave mad. Helt anderledes forholder det sig med Grices kooperationsprincip: Her drejer det sig om et uomgængeligt princip. Det betyder ikke, at man ikke kan gå fejl af princippet. Man vil altid kunne gå fejl af et princip eller en norm. Men det betyder, at man i det omfang, man går fejl af princippet, vil opleve det – ikke som en mangel på viden om, hvordan man samhandler i en madlavningssituation – men som manglende gennemsigtighed i forståelsen af den udførte talehandling, her talehandlingen ‘Kartoflerne er færdige.’

Det er vigtigt at fastholde, at den ovenfor præsenterede teori om talehandlingen blandt så meget andet også er en *konstruktiv-analytisk teori*. At se konstruktivt-analytisk på tingene, er at se på dem ud fra kokebogsopskriftens ide: I en kokebog når man, hvis man følger kokebogens anbefalinger, gennem en serie selvstændige handlinger frem til det færdige resultat, den foreslåede madret. I den forstand er den ovenfor præsenterede teori over de basale talehandlinger i sproget – som vi har kunnet se – netop udtryk for en sådan procedure: Talehandlingstyperne (1) – (6) ses som en sammenhængende konstruktion: Med baggrund i normeringen (“vi må normere ordbetydningerne, før vi kan bruge dem i konstativer”) konstrueres først konstativet med dens lidt specielle undertype: ekspressivet. Dernæst konstrueres direktivet, kommissivet og informativet som tre forskellige typer implikatorsammenhæng, hvori vi kan anvende assertiver (i form af normativer, konstativer og ekspressiver): i en sammenhæng rettet mod modtager (direktivet), i en sammenhæng rettet mod afsender (kommissivet), og i en sammenhæng rettet mod verden (informativet). At se således konstruktivt på de grundlæggende talehandlinger i sproget betyder, at man ikke kun ser på dem som blot abstraktivt-analytiske

kategorier i et “fladt” taksonomisk system.⁵⁰ Ganske vist kan vi kun have et “fladt” abstraktivt-analytisk forhold til assertivet: Reelt eksisterer assertivet altid enten som normativ eller som konstativ (eller som særformen ekspressiv i en normativ eller konstativ version), men aldrig som assertiv alene. Som assertiv er den i virkeligheden en abstraktion. Til gengæld er denne abstraktion altid til stede i en hvilken som helst talehandling, så vi kan kun forholde os rekonstruktivt til dens elementer. Assertivet er i den forstand en transcendentale talehandling (hvor “transcendentale” skal forstås ikke i Kants, men i Austins og Strawsons betydning af ordet, som vi senere vil komme ind på (jf. afsnit 6.2)).⁵¹

Et vigtigt karakteristikon ved den ovenfor præsenterede konstruktivt-analytiske indfaldsvinkel til talehandlingsteorien er, at den viser sig som en *bekræftelse af realismen om eksistens*, sådan som vi tidligere har formuleret tesen (jf. afsnit 2.4): Når vi ser bort fra assertivet, som er den forudsætningsløse forudsætning for al talehandlen, bygger hver konstruktion enten på det forudsætningsløse assertiv – her er vi ved scratch – eller på en tidligere konstruktion: Det betyder, at det allerede konstruerede altid vil have *reel og uafhængig*

⁵⁰ Denne blot taksonomiske måde at se på talehandlingstyperne på er karakteristisk for den klassiske talehandlingsteori (Austin 1971 (1962); Searle 1969). Men den er ifølge opfattelsen, der er gjort gældende her, forkert. Således arbejder Searle med en teori om, at de grundlæggende talehandlingstyper – han opregner fem typer, som nogenlunde, men ikke helt (da han ikke har normativer i sit system), svarer til mine – er udtryk for fem *disjunkte* tilfredsstillelsesbetingelser, hvoraf sandhedsbetingelser kun er én type. Her har en talehandling som fx “Jeg lover at komme.” ifølge Searle ingen sandhedsbetingelser, men i stedet et sæt overholdelsesbetingelser (compliance conditions). At talen om overholdelsesbetingelser repræsenterer en uheldig analyse, kommer Searle i øvrigt selv ind på i en artikel fra 2008, desværre uden at drage de fulde konklusioner af sine overvejelser, jf. Searle 2008.

Ud over at jeg mener, at denne teoretiske tilgang er forkert, medfører den en helt unødigt komplikation af logikken og meningsteorien. I stedet for som i bogen her at nøjes med alt i alt kun én logik og én type tilfredsstillelsesbetingelser, skal der i den klassiske talehandlingsteori indføres hele fem logikker, nemlig én logik og ét meningsbegreb for hver af de fem disjunkte tilfredsstillelsesbetingelser. Det forekommer stærkt kontraintuitivt.

Herudover er der tale om, at Searle fuldstændig skævvrider forståelsen af distinktionen mellem illokutionær handlen og perlokutionær handlen, sådan som vi allerede har været inde på i forbindelse med vores diskussion af den indirekte talehandling (jf. diskussionen i note 48).

⁵¹ Nogle mener med støtte bl.a. i evolutionsteoretiske argumenter at kunne tilbagevise tesen om assertivet som eneste illokutionære talehandling. Ifølge denne kritik er der evidens for at anse direktivet for at være den mest fundamentale talehandling, slet og ret fordi vi hos de fleste højerestående pattedyr hele tiden ser forsøg på at påvirke modpartens adfærd, mens vi – selv hos chimpanser og bonoboer – stort set aldrig ser forsøg på at intendere at overføre ren information til modparten.

Argumentationen her er imidlertid forfæjlet. Den bygger på en manglende begrebsanalyse af, hvad der er på spil. Det at øve indflydelse på en eventuel modpart omfatter også alle mulige former for strategisk handling, og endog ren fysisk tvang. Direktiver derimod kræver brug af tankebærende udtryk, understøttet af konstituerende regler. Men indgangen til brug af disse udtryk kan kun findes gennem anvendelse af assertive talehandlinger. Eksempelvis: Siger jeg “gå!”, må jeg på forhånd kende til meningsindholdet af udtrykket “gå.” Men dette meningsindhold kan jeg kun skaffe mig gennem et assertiv, nærmere bestemt et assertiv af typen normativ, som allerførst fastlægger sandhedsbetingelserne for brugen af dette udtryk. Derfor er assertivet den fundamentale illokutionære talehandling, mens direktivet altid kun vil kunne erhverve perlokutionær status.

Alt dette kan formuleres kort: Ethvert direktiv kræver, at man går omvejen omkring et assertiv.

eksistens set i forhold til den aktuelle konstruktion. Yderligere bekræftes handle- og tingsrealismen ved, at illokutionære handlinger altid vil indgå i en kontekst af perlokutionære handlinger, som igen altid vil indgå i en videre kontekst af rent instrumentelle handlinger.

Et andet vigtigt karakteristikon ved den konstruktivt-analytiske indfaldsvinkel er, at sproget viser sig, ikke alene som syntaks, ej heller alene som semantik, men derimod som *et subtilt samspil mellem sprog (som semantisk system) og kognition (som handling og perception)*.

Et tredje vigtigt karakteristikon ved den konstruktivt-analytiske indfaldsvinkel er dens *klare rationalitetsforankring i et sæt af normer*. Den vil altid tegne ridset af et område for identifikation af enten rigtige – læs: rationelle – eller forkerte – læs: ikke-rationelle – måder at gøre tingene på. Der er to grundfelter for rationalitet, nemlig feltet for perception og instrumentelt organiseret handlen på den ene side, og feltet for den socialt og institutionelt organiserede tale på den anden side. Her er såvel handlingens form – instrumentaliteten – som talens grundform qua talehandling – det at være et assertiv – netop *transcendentale størrelser*, sådan som vi allerede har været inde på det. Begge dele eksisterer som to uadskillelige aspekter af kooperationsprincippet, hvor relevansen tager sig af instrumentaliteten, og sandfærdigheden og korrektheden tager sig af de sociale institutioner, inklusive sproget. Her spiller de to aspekter sammen i en *uafladelig dobbelt bekræftelse af rationaliteten*: Enten lever talen og det institutionelle umiddelbart op til de rationalitetsstandarder, som kooperationsprincippet kropsliggør. Eller også gør den det ikke – dvs. talen fremstår som defekt.⁵² Imidlertid er selv defekten en bekræftelse af den rationalitet, der er inkorporeret i kooperationsprincippet. Det er Grices store fortjeneste at have indset, at defekten forudsætter sin modsætning, den korrekt udførte talehandling, for overhovedet at give mening: Er der nemlig ikke noget korrekt, er der heller ikke noget for defekten at måle sin defekt i forhold til. I overensstemmelse med denne *dobbeltbestemmelse af rationaliteten* kan man hermed sige, at sprogforståelsen i virkeligheden gør brug af kooperationsprincippet to gange: Første gang til at fastslå, om noget er rigtigt eller forkert. Og anden gang, når en eventuel fejl skal genoprettes, ved at modtager drager implikaturfremkaldte korrigerende slutninger. Faktisk er Grice som oftest en *dobbelt-Grice*:

⁵² Grice taler i den forbindelse om flere forskellige måder, talen kan være defekt på: Afsender kan lade hånt om et eller flere af maksimerne (*flouting one or several maxims*) og alligevel handle kooperativt, hvilket er kendetegnende for implikaturer. Men afsender kan også (velbegrundet) vælge at afbryde kommunikationen (*opt out of the maxims*), eller han kan foregive at være komplet åben, men i virkeligheden operere ud fra en skjult plan (*violating one or several maxims*), hvilket er det samme som, hvad vi tidligere (jf. afsnit 3.3) har betegnet som det at handle kompetitivt. Som en sidste mulighed kan afsender ifølge Grice udvise inkompetent adfærd, fx fordi han er fuld eller sindssyg (*infringing one or several maxims*). (Grice 1989: 30).

først en Grice til identifikation af fejlen, dernæst en Grice til fejlpretningen.

Et fjerde vigtigt karakteristikon ved en konkret implikatur er, at den – instrumentelt forankret, som den er – normalt altid vil kunne *tilbagekaldes* eller *aflyses* af afsender. Den instrumentelle kontekst er – i modsætning til den kodede assertive talehandling, der er bindende i kraft af de semantiske normer, der gælder for den – åben i mange retninger og derfor mere eller mindre ubestemmelig. Derfor må modtager betjene sig af mere eller mindre kvalificerede gæt angående afsenders implikaturbårne perlokutioner. Men derfor kan afsender normalt også omvendt – og for det meste legitimt – forkaste tolkningen, der ligger i disse gæt:

- (49) A: “Vil du have kaffe?”
 B: “Kaffe holder mig vågen.”

Her kan man tænke sig begge tilfælde, som passer til det, der er vist i (49): at A bringer B kaffe, og B siger: “Jeg ville jo ikke have kaffe.” (Begrundelse: B vil tidligt i seng, men ved, at kaffe holder én vågen), og at A ikke bringer B kaffe, og B siger: “Jeg ville jo have kaffe.” (begrundelse: B vil være længe oppe). Det eksemplificerer den generelle iagttagelse, at talesituationen ofte er labil, og at B legitimt vil kunne afløse begge A’s tolkninger af B’s svar.

Alle hidtidige eksempler på implikaturer har været implikaturer udløst enten af velforståede eller dårligt forståede *fulde assertiver*, hvor de sidste så igen har muliggjort perlokutioner. Sådan behøver det imidlertid ikke altid at være. Assertiver kan være sammensat – og er normalt sammensat – af flere delpropositioner, der hver især kræver implikaturer. Vi vil i det følgende se på sådanne implikaturer. De falder i to store grupper. Vi vil kalde den første gruppe implikaturer for **præsuppositioner** og den anden gruppe implikaturer for **kontekstuelle berigelser**.

En yderligere, tredje gruppe af implikaturer, der i mere radikal forstand bryder med såvel relevansmaksimen som sandfærdigheds- og korrekthedsmaksimen, vil vi senere tage op (jf. afsnit 7).

5.3 Præsuppositioner. Asserterede propositioner i form af konstativer giver – hvis de er korrekt udført – normalt modtager information om situationer i verden. Således giver den danske sætning “Her er Den Lille Havfrue.” – som udtryk for en korrekt udført assertion – information om, at vi står foran Den Lille Havfrue. En anden anvendelse af propositionerne i

assertive talehandlinger er dog også mulig. Siger jeg “Den Lille Havfrue er skabt af billedhuggeren Edvard Eriksen.”, er det ikke formålet med vendingen “Den Lille Havfrue” at bibringe modtager information om nogen situation i verden. Informationen her er ikke information om verden, men snarere information om den videnstilstand, der hersker mellem afsender og modtager: Det, der nærmere bestemt angives, er, at afsender kender til (skulpturen af) Den Lille Havfrue, og at han regner med, modtager også gør det og vil være i stand til at identificere Den Lille Havfrue på baggrund af en forståelse af udtrykket “Den Lille Havfrue”.

Mange gange, når vi refererer til genstande i verden, vil referencen være ledsaget af beskrivende udtryk, udtryk, der giver forskellige oplysninger om den pågældende genstand. Det er også tilfældet i eksemplet med “Den Lille Havfrue” (I parentes bemærket vil “Den Lille Havfrue” normalt blive identificeret som et egennavn. Det fjerner dog intet ved, at ordene “lille” og “havfrue” faktisk er med til at tegne et billede af den pågældende skulpturs egenskaber og viser i virkeligheden kun, at egennavne ofte henter deres materiale fra bestemte beskrivelser, fx “Aftenstjernen”, “Det Kongelige Teater”, “De Tre Gratier”, “Færdselsloven”).

Betingelsen for, at udtrykket “Den Lille Havfrue” og andre lignende udtryk er vellykket anvendt, er generelt (1) at *den omtalte genstand eksisterer*, (2) at *der kun eksisterer én genstand af slagsen*, (3) at *både afsender og modtager kender til denne genstand* (4) at *afsender formoder, at modtager også kender til denne viden*. og (5) at *afsender formoder, at modtager regner med, at afsender regner med, at modtager kender til denne viden*.

Ud fra vellykkethedsbetingelserne i (1) og (2) ovenfor er det almindeligt at omtale et nominal som “Den Lille Havfrue” som en **bestemt beskrivelse** (jf. 2.1). Der er tale om beskrivelsen af kun én genstand kendt af både afsender og modtager (i modsætning til anvendelsen af vendingen “en lille havfrue” som udtryk for en ubestemt beskrivelse). Teorien om bestemte beskrivelser blev introduceret i en epokegørende artikel af den engelske sprogfilosof Bertrand Russell i 1905.⁵³

⁵³ Hos Russell gives udtrykket følgende prædikatslogiske form “Der eksisterer et x, for hvilket det gælder, at x er P og x er Q, og for hvilket det herudover for alle y gælder, at hvis y er P så er y (numerisk) identisk med x” – eller i formel notation: $\exists x(P(x) \ \& \ \forall y(P(y) \rightarrow (y=x)) \ \& \ Q(x))$.

Udtrykket ”ubestemt beskrivelse” stammer ligesom udtrykket “bestemt beskrivelse” fra Russells artikel fra 1905. Ubestemte beskrivelser har en simplere struktur end bestemte beskrivelser, idet de slet og ret har form af eksistenskvantorbundne sætninger (hvoraf én af slagsen i øvrigt finder anvendelse i definitionen af den bestemte beskrivelse ovenfor, nemlig sætningen $\exists x(P(x))$).

Det er værd at bemærke, at også bestemte beskrivelser, som påpeget af Keith Donnellan (1966), undertiden kan anvendes alene som eksistenskvantorer. I sætningen “Morderen må ud fra skudretningen at dømmes have været venstrehåndet.” behøver der ikke nødvendigvis at være refereret til den pågældende morder. Den nævnte sætning vil også kunne ytres i en situation, hvor morderen endnu ikke er fundet, men trods alt vides at eksistere under den givne beskrivelse. I det sidste tilfælde taler Donnellan om en *attributiv anvendelse* af den bestemte beskrivelse (i modsætning til en referentiel anvendelse).

Som det fremgår af (1) og (2), er der her udelukkende tale om en semantisk analyse af den bestemte beskrivelse, dvs. en analyse af det forhold, at der refereres til en bestemt genstand i verden, in casu Den Lille Havfrue. Denne analyse – altså analysen alene gennem (1) og (2) – har flere fundet utilstrækkelig netop på grund af, at den udelukkende er semantisk. Ved brugen af bestemte beskrivelser, i hvert fald som de bruges i dagligsproget, vil der ifølge disse kritikere også altid være praktisk-handlemæssige omstændigheder på spil, som der bør redegøres for. Fx har den engelske sprogfilosof Peter Frederick Strawson i en artikel fra 1956 ment, at også afsenders og modtagers viden om modpartens viden bør inddrages i analysen, sådan som det netop er specificeret i (3) – (5) ovenfor.

I det omfang også disse sidste omstændigheder er inddraget, tales der om, at den bestemte beskrivelse, i vores tilfælde “Den Lille Havfrue”, ud over at udgøre en bestemt beskrivelse også udgør en forudsætning for, at modtager vil kunne give den sætning, beskrivelsen er indlejret i, i vores tilfælde beskrivelsen “Den Lille Havfrue er skabt af billedhuggeren Edvard Eriksen.”, en sandhedsværdi. En sådan forudsætning for sandhed har Strawson valgt at kalde en **præsupposition**. Således danner (det at referere med udtrykket) “Den Lille Havfrue” i eksemplet ovenfor en præsupposition for, at vi i talesituationen kan give den fulde sætning “Den Lille Havfrue er skabt af billedhuggeren Edvard Eriksen.” en endelig sandhedsværdi. Eller som det også tit omvendt formuleres: I og med udtalen af sætningen “Den Lille Havfrue er skabt af billedhuggeren Edvard Eriksen.” *præsupponerer* afsender, at den bestemte beskrivelse i sætningen, her “Den Lille Havfrue”, er sand.

Et forhold, Strawson ikke er opmærksom på i sin artikel, er, at bestemte beskrivelser ud over at fungere som præsuppositioner i virkeligheden også fungerer som *implikaturer*. Lad os via et eksempel se, hvordan det kan være tilfældet: I en bestemt situation, hvor de kommunikerende parter på forhånd har stor viden om den instrumentelle handlesituation, de befinder sig i, fremsiger afsender en sætning, fx sætningen “Den Lille Havfrue er skabt af billedhuggeren Edvard Eriksen.” Hvis der kun er én genstand i situationen, der passer på beskrivelsen, og de begge udmærket kender til genstandens eksistens, og (1) – (5) dermed er opfyldt, er den assertive talehandling, den fremsagte sætning er udtryk for, i realiteten *ikke-informativ* og dermed også *irrelevant*, hvilket repræsenterer et brud på såvel Grices informativitetmaksime som på hans relevansmaksime. Men her vil nu netop følgende implikatur kunne gøre den samlede kommunikative meddelelse informativ og relevant igen, nemlig hvis det er afsenders intention at få modtager til at drage den slutning, at den ytrede sætning ikke skal meddele noget

nyt om verden, *men snarere få modtager til at tænke på en bestemt genstand, som (afsender regner med) modtager kender til i forvejen, så afsender kan sige noget yderligere om den pågældende genstand.* Siges der “Den Lille Havfrue er skabt af Edvard Eriksen.”, vil hensigten fra afsenders side netop kunne tolkes som det at få modtager til at tænke på (skulpturen af) Den Lille Havfrue og i den forstand referere til den, som præsupposition for, at han vil kunne modtage den information, der udtrykkes gennem resten af sætningen.

Som det er fremgået af det foregående, står en præsupposition aldrig alene. Man refererer med sin præsupposition udtrykt via den fremsagte sætning til noget allerede kendt for at sige noget nyt om det. Derfor kan det, man gør, i virkeligheden siges at ækvivalere med, at man fremsætter to assertiver, hvoraf det ene for modtager repræsenterer et stykke *kendt information* og det andet et stykke *ny information*. Da det er lettere at huske ny information i en sætning, hvis den kan bruges til at sige noget om en genstand med, som vi allerede kender i forvejen, er det normalt også sådan, at præsuppositionen – eller hvis der er flere præsuppositioner: den eller det, der hovedsagelig skal fokuseres på, og som danner det **emne** (topic), der tales om – angives ved et udtryk, der står først i den fremsagte sætning og normalt danner sætningens grammatiske subjekt. I den forstand er det for det meste syntaktisk markeret, hvor vi skal finde emnet i en proposition.

Som det netop fremgår af dette sidste, knytter der sig for det meste en **metaassertivt angivet omstændighed** til præsuppositionsbegrebet. Det vil – under forudsætning af, at vi allerede har et sprog til rådighed – normalt altid være sådan, (6) *at afsender har midler til konventionelt at angive, at han regner med, at* (1) – (5) *foreligger* (jf. ovenfor). Faktisk viser det sig, at vi her har en række midler til rådighed – såkaldt **deiktiske udtryk** – til angivelse af, at der foreligger en præsupposition: (a) *demonstrative* og *personlige pronominer* til at pege med i talesituationen – “De er fiskere fra Skagen.”, “Vi skal i Tivoli.”, “Tag *dén* der!” – (b) *bestemte artikler* – “Den Lille Havfrue”; “*det gamle ur*” – (c) *bekendthedsendelser* – “Lille spejl på væggen *dér*”, “Skibet *dérovre*” – (d) *egennavne* – “Carlsberg, probably the best beer in the world.” – (e) *skemabaserede indeksikalske udtryk* – “Vi kom *i går* og rejser *i morgen*.”; “Nu skal *her* være fest.”; “*her*henne er skygge.” (cf. Kaplan 2008 (1978); Perry 2008 (1979)).

Selv om intet beskrivende prædikatsudtryk – det være sig nok så langt – fuldstændigt vil kunne beskrive sin genstand, vil brugen af sådanne udtryk ikke desto mindre kunne indsnævre antallet af mulige referenter i situationen. Og det vil i højere grad være tilfældet, jo flere beskrivende prædikater, vi bruger. Men det kan man netop sige, er den overordnede funktion ved bestemte beskrivelser: Bestemte beskrivelser skal tjene til at reducere muligheden

for, at der sker fejl, når modtageren skal finde frem til, hvad det er for en genstand – kendt af afsender og modtager i fællesskab – afsender vil tale om. I praksis er det sjældent mange beskrivende udtryk, der skal til for at sikre, at der ikke sker fejl. Det skyldes, at vi normalt på forhånd besidder så megen fælles information om situationen, der skal refereres ind i, at vi vil kunne drage en pålidelig slutning ud fra den valgte bestemte beskrivelse.

Der er mange, der mener, at ikke blot bestemte beskrivelser kan fungere som præsuppositioner, men også en lang række andre udtryk, heriblandt:

(50)

faktive verber:	<i>beklage, vide, sørge over</i> osv.	“Han <i>beklagede</i> , at han kom for sent.” (→ ”Han kom for sent.” er præsupponeret)
<i>hv</i> -spørgsmål:	<i>hvem, hvad, hvordan, hvorfor</i> osv.	“ <i>Hvorfor</i> gik du over for rødt?” (→ ”Du gik over for rødt.” er præsupponeret)
kontrafaktiske konditionaler:	[som regel udtrykt ved brug af pluskvamperfektum]	“ <i>Havde</i> det regnet, <i>var</i> jeg blevet våd.” (→ ”det har ikke regnet.” er præsupponeret)
aspektuelle verber:	<i>begynde, slutte, fortsætte</i> osv.	“Han <i>begyndte</i> at læse.” (→ ”Han læste ikke.” er præsupponeret)
iterative adverbier:	<i>også, igen</i> osv.	“Han var <i>også</i> gået ind ad døren.” (→ ”En eller anden forskellig fra ”han” var gået ind ad døren.” er præsupponeret)
semantiske restriktioner (kategoriale og skemabaserede):		“Han var ungarl.” (→ ”Han var voksen.” er præsupponeret) “Træet væltede i går.” (→ ”Træet stod op i forgårs.” er præsupponeret)

Her skal man imidlertid lægge mærke til, at der ikke alene er tale om præsuppositioner om referenters eksistens, men også om meta-semantisk reference til forhold, der *står i en bestemt intern relation til de præsupponerede propositioner*: beklagelsen til noget, man kan beklage, spørgsmålet til noget, der kan gælde som svar, og vælte-begivenheden til en forudgående tilstand, der vil kunne muliggøre den. De anvendte udtryk refererer med andre ord ud over til

noget i verden også til *forskellige kategoriale og skemabaserede slutningsformer* – kausalskemaer, handleskemaer, talehandlingsskemaer – og til mere konkrete typer af slutninger og hjemler som betingelse for, at det, der står i den bestemte beskrivelse, kan præsупponeres. Derfor er der her *snarere tale om (metasemantiske) implikationer initieret af eksistenspræsuppositioner end om egentlige præsuppositioner byggende alene på bestemte beskrivelser*: At et træ fx tidligere har stået op, er en kategorial og skemabaseret implikation af, at det på et eller andet tidspunkt er væltet: hvis x er væltet, så *må* x (tidligere) have befundet sig i opretstående position. Det er rigtigt, at det, at træet tidligere har stået op, også vil være en *betingelse* for, at det har kunnet vælte. Men det vil være misvisende at sige, at der så skulle være tale om en præsupposition i stil med de præsuppositioner, vi kender fra bestemte beskrivelser. Præsupponerede bestemte beskrivelser som dem, vi har behandlet ovenfor, falder i “løs vægt”, dvs. uden at der eksisterer nogen kategorial eller skemabaseret – kausal, instrumentel-handlemæssig eller institutionel – sammenhæng mellem præsuppositionen og den fulde proposition. En sådan kategorial eller skemabaseret sammenhæng eksisterer imidlertid netop ved alle de nævnte eksempler i skemaet i (50).

5.4 Kontekstuelt berigede udtryk (eksplikaturer). Det har længe været opfattelsen i lingvistik og sprogvidenskab, at bestemmelsen af en propositions sandhedsværdi alene var et spørgsmål om (1) først at forstå propositionens sandhedsbetingelser gennem en forståelse af propositionens leksikalske indhold og (2) dernæst at afgøre, hvilken aktuel sandhedsværdi propositionen så skal tilskrives i situationen. Ud fra dette skulle man i almindelighed kunne bestemme en propositions sandhedsbetingelser alene ud fra læsningen af ordbøger. Det er man – jf. her især Sperber & Wilson 1986 – klar over, ikke er muligt. Tværtimod spiller den instrumentelle handlesammenhæng, man står i, en afgørende rolle, ikke blot for sandhedsværditilskrivningen af propositionen, men også bestemmelsen af propositionens sandhedsbetingelser.

Lad os hertil se på nogle eksempler.

Vi har allerede stiftet bekendtskab med de logiske konnektorer “og”, “eller”, “hvis-så” osv. Her er det nu en kendsgerning, at mange propositioner sammensat med logiske konnektorer ikke synes at kunne forstås som sandhedsfunktioner af de simple propositioner, der indgår i dem. Det gælder fx en proposition som “Jens åbnede vinduet, og der kom frisk luft ind i lokalet.” Ser vi sandhedsfunktionelt på propositionen, er den samlede proposition sand, når de to simple propositioner, den består af, er sande, ellers falsk. Men det vil sige, at det, den første proposition refererer til, i princippet kunne have været en begivenhed i Aarhus og den anden en begivenhed i København. En sådan sandhedsfunktionel redegørelse synes imidlertid

ikke at afspejle hele vores forståelse af den pågældende sætning. Der synes at mangle noget. Men nu synes den tillægsmening, vi normalt tillægger i sætningen, faktisk at kunne fremskaffes gennem en implikatur: Sætningen giver for lidt information om verden til, at vi kan se, hvad den skal bruges til. Sætningen mangler relevans i forhold til de situationer, vi normalt møder i verden, hvor vi finder konfigurationer af ting i tid og rum underlagt kausalitet. Men hvis vi opfatter situationen “Jens åbnede vinduet, og der kom frisk luft i lokalet.” som en sætning, der implicerer en sådan konfiguration, vil vi kunne give sætningen relevans: “Jens åbnede vinduet.” er, hvis den er relevant, selvfølgelig ikke en sætning, som udtrykker en sand proposition i Aarhus, mens sætningen “... (og) der kom frisk luft i lokalet.” udtrykker en sand proposition i København. Den sammensatte sætning må være om samme verdensudsnit og implicere den *tidens, rummets og kausalitetens enhed*, vi normalt forventer i forbindelse med vores omgang med tingene i verden (jf. TINGS-skemaet i afsnit 3.1). Noget tilsvarende er impliceret, når det drejer sig om enheden mellem mål og midler i instrumentel handlen (jf. AGENT-skemaet i afsnit 3.2) og udtryk og indhold i social handlen, inklusive talehandlen (jf. PERSON-skemaet i afsnit 4.1). Alle disse berigelser er **generelle, stående implikaturer**, vi *almindeligvis* og *stereotypisk* som modtagere vil kunne drage slutninger på baggrund af, fordi de grundlæggende er af metafysisk karakter. Der er tale om brugen af hjemler, der består i slutningsrelationer mellem årsag og virkning, mellem middel og mål og mellem udtryk til indhold.

Men berigelser behøver ikke være hentet i metafysikken. De kan også stamme fra vores empiriske erfaringsverden. Og de behøver ikke alene være knyttet til konnektorer. Faktisk vil de fleste udtryk i sproget kunne beriges, dels på baggrund af den faktiske viden, vi har i talesituationen, dels på baggrund af de forventninger, vi har, og som er inkorporeret i den som mulige slutningsskemaer. Fx har vi en forventning om, at præpositionen “på” umiddelbart har *tyngdeloven* indbygget i sig, når den bruges i en sætning som “Katten ligger *på* måtten.”, men ikke når den fx anvendes i en sætning som “Billedet hænger *på* væggen.” eller “Solen bagte *på* himlen.” (jf. Searles analyse af “på” i sætningen “Katten ligger på måtten.” i Searle 1979b (1975)). Generelt finder vi i det hele taget en udstrakt **kontekstuel variation**, når det gælder berigelser, ikke blot i forbindelse med brugen af præpositionen “på” som i eksemplet her, men faktisk fordelt over alle erfaringsbaserede ord i sproget, jf. Searle 1979b (1975) 207):

“[...] for a large class of sentences there is no such thing as the zero or null context for the interpretation of sentences, and that as far as our semantic competence is concerned we understand the meaning of such sentences only against a set of background assumptions about the contexts in which the sentence could be

appropriately uttered.”

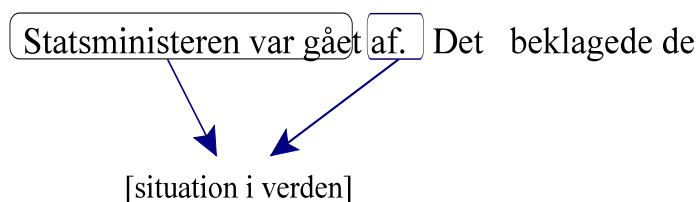
Visse forskere, bl.a. Quine, Davidson og Sperber og Wilson, er gået endnu videre end Searle angående spørgsmålet om kontekstuel variation. De mener, at de forskellige ords kontekstuelle mangfoldighed i virkeligheden er udtryk for, at ord slet ikke har nogen gennemgående kernemening, når vi går fra talesituation til talesituation. De har slet ikke nogen bogstavelighed. Det synes imidlertid at være en overdrivelse. Alene eksistensen af ordbøger synes at være et praktisk bevis for en intuition hos os om, at et ord har såvel en kernemening som en bogstavelighed svarende til en standardkontekst for ordets brug (jf. Putnam 1990 (1975)). Det vil være svært at finde en sprogbruger, der ikke vil kunne se, at ordet “sol” er anvendt bogstaveligt i “Solen står højt på himlen.”, men ikke-bogstaveligt i “Julie er solen.”

Vi har allerede berørt spørgsmålet om sprogets bogstavelighed i forbindelse med belysningen af distinktionen mellem indføring og brug (jf. afsnit 4.2). Senere vil vi vende tilbage til spørgsmålet i forbindelse med vores belysning af analyticitetsbegrebet (jf. afsnit 7.5.1) og metaforbegrebet (jf. afsnit 8.2).

5.5 Metaassertiv og præsupposition. For at *tydeliggøre*, at en given bestemt beskrivelse opfattes som præsupposition af afsender, har afsender altid et sæt prædikater til sin rådighed, så han kan metaassertere, at det drejer sig om en referent, både afsender og modtager kender til. De metaprædikater, afsender og modtager har til deres rådighed, er **den bestemte artikel** “den” eller “det”, fx “*Den Lille Havfrue*” samt **bestemthedsendelsen** “-en” eller “-et”, fx “*huset*” eller “*kagen*”. Den ovennævnte tydeliggørelse ved disse udtryk regnes for et standardkrav ved bestemte beskrivelser.

Også andre udtryk end bestemte beskrivelser kan angives ved metaassertiver. Det gælder fx ved konstruktioner med verbet “beklage”, som fx sætningen “De *beklagede* statsministerens afgang.”, der jo, som vi allerede har været inde på, må være udtryk for, at taler præsupponerer, at statsministeren er gået af:

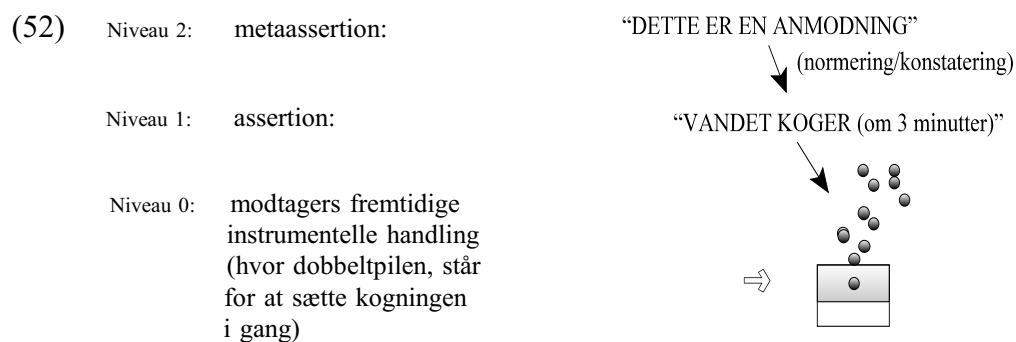
(51)

Man skal være opmærksom på, at pronominet “det” i (51) ikke refererer til den foregående sætning eller proposition, men til det forhold i situationen, som den første proposition er sand om (hvis den er det, dvs. hvis den pågældende statsminister eksisterer, og det yderligere forholder sig sådan, at han er gået af).⁵⁴

5.6 Metassertiv og perlokution. Ligesom man for at tydeliggøre kan referere til assertiver gennem metaassertiver (jf. afsnit 4, især (34)), er det også muligt med henblik på *tydeliggørelse* at referere til **perlokutionære handlinger** via metassertiver. Perlokutionære handlinger som informativer, direktiver og kommissiver er, som vi har set, i deres primære form implikaturbårne handlinger. Det vil sige, at det her drejer sig om handlinger, afsender ud fra de kriterier, der foreligger i situationen, regner med, modtager vil kunne slutte sig til.

Nu er det imidlertid altid muligt eksplicit at angive, om man mener, at noget skal forstås som enten et informativ, et direktiv eller et kommissiv. Men det kræver selvfølgelig, at man allerede har normerede udtryk til sin rådighed, som vil gøre én i stand til at referere til disse perlokutioner. Hvordan en sådan reference kan finde sted, er vist i (52). Her har vi metaassertionen “Dette er en anmodning” på niveau 2 refererende til assertivet “Vandet koger” på niveau 1, der på sin side refererer til den fremtidige instrumentelle handling, vandet koger, fra modtagers side på niveau 0:

Her fremgår det implicit af situationen, at det er afsenders intention at få modtager til at udføre den fremtidige handling, som består i at sætte vandet i kog.

Det er naturligvis muligt at specificere tilsvarende normeringer for kommissivet og informativet.

⁵⁴ Metaassertive tydeliggørelser af præsuppositioner falder ind under det, Grice kalder konventionelle implikaturer – i modsætning til alle andre implikaturer, som han heroverfor kalder konversationelle implikaturer. Ved udtrykket “konversationel implikatur” forstår Grice netop en implikatur, der er angivet som en sådan gennem anvendelsen af et tydeliggørende konventionelt udtryk.

Kommissiver, direktiver og informativer er ikke altid blot kommissiver, direktiver og informativer. Forskellige faktorer i talesituationen kan spille en rolle for, hvilken type kommissiv, direktiv eller informativ, der er tale om. For at kunne referere til alle disse mere specielle forhold, er der i det naturlige sprog allerede normeret en række verber, de såkaldte **performative verber** eller **eksplicitte performativer**, som gør én i stand til standardmæssigt at referere til hver sin specielle omstændighed ved henholdsvis kommissivet, direktivet og informativet, fx afsenders (eller hørers) *sociale position* i forhold til hinanden (jf. “bede” versus “beordre”, “hævde” versus “meddele”), kommissivets, direktivets eller informativets *relation til samtalen og dens struktur* (“fremføre som argument”, “konkludere”, “protestere”, “kommentere” osv.) eller til forskellige *ekstralingvistiske, sociale institutioner* (“døbe”, “velsigne”, “afskedige”, “sværge”).

Inden for klassisk talehandlingsteori (Austin og Searle) mener man, at de eksplicitte performativer har et selvstændigt meningsindhold, der gør det umuligt at definere deres mening i termer af deres sandhedsbetingelser. Siger jeg fx “Jeg tør *vædde med*, at du ikke kan ramme plet.”, er der ifølge den klassiske talehandlingsteori ikke tale om reference til en på forhånd eksisterende væddesituation. Tværtimod er der tale om, at *selve brugen af verbet direkte konstituerer (og i den forstand definerer) talesituationen som vædde-situation*.

Denne teori om performativet mener vi ikke, det vil være tilrådeligt at gå ind for. For os vil eksplicitte performativer, som vi har set det, altid være assertiver (normativer, konstativer). De vil dermed ikke kunne konstituere noget. Det eneste, de vil kunne gøre, er at beskrive. Det betyder ikke, at assertiverne her ikke spiller nogen rolle ud over at fungere som assertiver. For det gør de. Men der er ikke tale om, at de konstituerer noget. Deres rolle består alene i at **tydeliggøre**, hvilken perlokutionær handling der fra afsenders side lægges op til i talesituationen (som er en ren epistemisk handling): Når A i (52) siger “Vandet koger.” for at få B til at slukke for vandet, kan situationen umiddelbart fremtræde så tydeligt for B, at B direkte er i stand til at aflæse A’s perlokutionære handling. Er situationen imidlertid sådan, at der ifølge A’s opfattelse ikke er tilstrækkelige kriterier for B til at aflæse, hvilken perlokutionær handling A har til hensigt at udføre, kan A i stedet for at stole på B’s mulighed for at forstå den tiltænkte implikatur fra A’s side og dermed, hvilken perlokutionære handling, A intenderer, direkte sige: “Sluk lige for vandet!”, og derigennem netop tydeliggøre sin perlokutionære hensigt. Men det vil sige: Den imperative form er ikke konstitutiv for A’s anmodning om at få slukket for vandet. Der er tale om et rent metaassertiv. Ganske vist et tydeliggørende sådant. Men ikke desto mindre et klart metaassertiv.

I den forstand vil vi – med Grice i baghånden – snarere hælde mod at betegne disse

metaassertiver som implikaturer, nærmere bestemt som *konversationelle implikaturer*.⁵⁵

Selve den assertive talehandling falder uden for det ovenfor beskrevne mønster. Assertivet må vi altid allerede have i ryggen som praktisk virksom horisont for vores tale, før vi kan holde det ud foran os og referere til det. I den forstand har assertivet *normativ* og, hvad der er nok så vigtigt, alternativløs, dvs. egentlig *transcendental* status: Det vil være umuligt for os at omgå det, hvis vi vil gøre vores tale meningsfuld.

Det betyder, at vi for assertivets – men også kun for denne talehandlingstypes – vedkommende faktisk vil erklære os som tilhængere af Austins og Searles oprindelige performative analyse af talehandlingen: Assertiver beskriver ikke blot de betingelser, de finder sted under, men skaber direkte disse betingelser (jf. Austins og Searles tale om genstandene for deres performative analyse som *illokutionære* handlinger, handlinger i og med talen).⁵⁶

Et sidste spørgsmål, der skal behandles her, er spørgsmålet om implikaturens, og her specielt den perlokutionære handling, forhold til de tidligere introducerede begreber om social og institutionel handling. På den ene side forudsætter de implikaturbårne handlinger eksistensen af assertive talehandlinger, og dermed af handlinger defineret gennem konstituerende regler, hvorfor de i den forstand kan siges at tilhøre området for institutionel handling. På den anden side er de – selv om de er sociale handlinger – ikke institutionelle handlinger qua de implikaturer, de er. Vi vil i diskussionen i bogen her vælge at inkludere også perlokutioner samt implikaturer af assertive handlinger i almindelighed, dvs. også præsuppositioner og berigelser, blandt de institutionelle handlinger. Det betyder, at vi inden for området af ikke-institutionelle sociale handlinger alene finder interaktionelle handlinger og aktiviteter af typen kompetitive handlinger og aktiviteter eller

⁵⁵ De performative metaassertiver vil, når de først er indført i sproget, efterhånden kunne spille en egentlig aktiv rolle i struktureringen af en given talehandling. Det gør dem imidlertid ikke af den grund til talehandlingskonstituerende udtryk: Siger jeg "Sluk for vandet!" må situationen – uafhængigt af om jeg udtrykker mig således eller ej – allerede instrumentelt være grundlagt som den perlokutionære handling, der er tale om, dvs. grundlagt som en handling, der består i min intention om at få modtager til at udføre en bestemt fremtidig handling. Det direktive element kan – som den modtageraccept som betingelse for sin vellykkethed, det nødvendigvis må inkorporere – ikke skaffes til veje som noget performativ. Og ser vi konstruktivt-analytisk på det, kan sådanne talehandlingstyper derfor heller ikke førstegangs anvendes – og i den forstand defineres – således. Her må afsættet altid skulle findes alene i den instrumentelle handleverden.

⁵⁶ Det er klart, at den performative analyse sætter grænser for forståelsen af meningsbegrebet som et begreb, der direkte kan synonymiseres med begrebet om mening som sandhedsbetingelse: Mening er *ikke*, som det undertiden ses fremstillet, slet og ret lig med sandhedsbetingelse. Mening som sandhedsbetingelse eksisterer nemlig altid under den forudsætning, at vi transcendentalt præsupponerer, at der samtidig med denne meningsfastlæggelse bliver udført assertive talehandlinger, som skaber de normative betingelser dels for den reference og sandhed, som assertivet vil være kendetegnet gennem, og dels for dét skel mellem indføring og brug, der etableres og er med til at understøtte begrebet om mening som sandhedsbetingelse.

kooperative handlinger og aktiviteter som det at ro i otter, stå ved et samlebånd eller spille violin i et symfoniorkester, alle aktiviteter og handlinger der, selv om de måske i empirisk forstand kan være forberedt gennem assertiv tale, ikke behøver være et resultat af en sådan tale.

5.7 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. Hvad er de mest sandsynlige implikaturer i følgende ordvekslinger?

A: Elsker du mig?

B: Faktisk holder jeg meget af dig.

Implikatur?

A: Købte du avis?

B: Jeg prøvede.

Implikatur?

A: Var der en trompetist med?

B: Der var én, der spillede som trak man en kat i halen.

Implikatur?

2. Hvilke ytringer svarer til nedenstående implikaturer?

A: Lad os prøve den nye grill-bar nede om hjørnet!

B: ?

Implikatur: I grill-barer sælges normalt ikke øl til maden

A: Mød mig på Banegårdspladsen kl. 2 i nat!

B: ?

Implikatur: Banegårdspladsen er ikke sikker om natten

3. Følgende er fra Christian Kampmanns roman Rene linjer fra 1975. København: Gyldendal: 242. Giv en karakteristisk af replikkerne ud fra teorien om implikaturer:

Fru Hvidt lod til at have siddet og læst i Majs blad. Hun og Bo satte sig over for hinanden.

“Er lægen kommet i forbindelse med hendes mand?” sagde Bo.

Fru Hvidt nikkede. “Han kom hen til hospitalet.”

“Var mor meget oprevet?”

“Det er ikke så slemt. Og doktor Grytz var jo så hurtig.”

“Var det sovepiller?”

“Det mente doktoren bestemt.”

“Et uheld?”

“Det snakkede vi ikke om. Det kan man vel først sige efter en undersøgelse.”

[Chr. Kampmann (1975) *Rene linjer*. København: Gyldendal.]

4. Hvilke type handlinger har vi med at gøre her?

spørge, bevillige, udtale, dykke, protestere, forlange, misbillige, beklage, kræve, udstede, godkende, forkaste, anerkende, forsikre om, aftale, indrømme, forbyde, abdicere, åbenbare, antyde, advare, døbe, gisne, råde, kalde, sværge, anbefale

Er der tale om tingslige begivenheder (eller processer), om instrumentelle handlinger (eller aktiviteter), om sociale handlinger, herunder talehandlinger (og i tilfælde af talehandlinger, om konstativer, normativer, ekspressiver, kommissiver eller direktiver)?

Hvad er forskellen på en accept og en indrømmelse? Hvad er forskellen på et løfte og en trussel?

5. Find i nedenstående eksempler mindst én illokutionær handling, udført af A, som vil være i stand til at fremkalde den nævnte efterfølgende perlokutionære effekt hos B:

- (1) Ved at sige “..?..” beordrede A B til at forlade lokalet
- (2) Ved at sige “..?..” overtalte A B til at gå med i biografen
- (3) Ved at sige “..?..” fik A B til at forlade lokalet
- (4) Ved at sige “..?..” skræmte A B fra vid og sans
- (5) Ved at sige “..?..” overbeviste A B om sagens rette sammenhæng
- (6) Ved at sige “..?..” imponerede A B ikke så lidt
- (1) Ved at sige “..?..” inspirerede A B til at gå ud og plukke blomster

Et svar på fx (3) kunne være: “Ved at sige “gå nu!”” fik A B til at forlade lokalet”. Et andet svar på (3) kunne være: “Ved at sige “Jeg er træt nu”, fik A B til at forlade lokalet”.

Det første svar på (3) rummer et metaassertiv – her formuleret gennem et udtryk i imperativ form. Overvej, om du i de svar, du har givet på (1) – (7), har brugt metaassertiver eller ej!

Hvorfor er det sværere at nøjes med kun én talehandling for angivelse af det, A siger til B, jo længere man kommer ned i rækken af eksempler?

6. Det følgende er en minutiøs fremstilling af de skridt, modtager skal foretage for at forstå og acceptere en bestemt sætning sagt i en bestemt situation:

Lad os tænke os afsender sige “Vandet er snart kogt.” Hvis assertivet er udført af afsender i overensstemmelse med kooperationsprincippet og maksimerne om sandfærdighed, korrekthed og relevans derfor er overholdt, vil det, afsender siger, typisk blive forstået af modtager som en illokutionær handling af typen et konstativ. At opfatte det sagte som et konstativ er umiddelbart at *forstå*, hvad det er, afsender vil, men det er endnu ikke fuldgyldigt at *acceptere* det, afsender har sagt, som korrekt i en instrumentel handlesammenhæng. Hvis modtager fx lige har fundet ud af, at vandet er iskoldt, vil han næppe acceptere konstativet og konvertere det til et stykke information. Her står der så to muligheder åbne: Modtager kan enten tolke konstativet som et forsøg fra afsenders side på at informere modtager om, hvordan det forholder sig i verden, men må da følgelig forkaste forsøget som mislykket. Eller han kan forsøge at få mening i det sagte ved at inddrage forskellige kontekstuelle forhold, som han kan sammenholde med det sagte. Da afsender står ved komfuret med tændstikker i hånden og generelt kender til sammenhængen mellem ild og kogende vand, vil modtager måske i stedet kunne drage den implikaturfremkaldte slutning at se afsenders assertiv som en forudsigelse af, hvordan situationen vil være om ti minutter, i konsekvens af at afsender får tændt under gryden og dermed får opfyldt den forpligtelse, der ligger i assertivet om at gøre den indlejrede proposition sand. Dvs. modtager tolker assertivet “Vandet er snart kogt.” som en overførsel af forpligtelsen på sandhed til en forpligtelse på at udføre en given instrumentel handling, som derved vil kunne sikre propositionen sandhed. Men det er det samme som, at modtager tolker “Vandet er snart kogt.” som et *kommissiv*: Med ytringen af “Vandet er snart kogt.” er

det afsenders hensigt at forpligte sig på udførelsen af den handling, der fører til, at vandet koger. I det øjeblik, modtager forstår, at dette er afsenders intention, er afsenders perlokutionære talehandling *forstået*. Men den er først vellykket udført som perlokution, i det omfang den også er *accepteret* af modtager, dvs. i det øjeblik modtager har sanktioneret, at han kan indfri sin forpligtelse. En ikke-accept vil derimod foreligge, hvis modtager ikke vil tillade afsender at koge vandet, fx fordi han ikke mener, de har tid til at drikke den kaffe, vandet skal bruges til at lave eller lignende.

Prøv at udforme en lignende beskrivelse af en mulig tolkning af sætningerne:

“Øllerne står på køl.”

“Jeg mener, du bør gå til lægen.”

“[på en seddel står:] ½ pund smør, 1 liter mælk, 10 stk. frugt, olivenolie”

Variér gerne konteksterne for de assertiver, sætningerne udtrykker.

7. De fleste implikaturer kan ses som foranstaltninger i retning af at lette kommunikationen. De tjener den kognitive økonomi, hvilket gør det nemmere ikke blot for afsender, der undgår omstændelige formuleringer, men også for modtager, der slipper for at skulle anstrenge sig for at forstå dem. I den forstand er afsenders brug af implikaturer udtryk for en form for hensyntagen til modtager. Denne hensyntagen kan også gengældes af modtager, da han i tilfælde af, at det er uklart for ham, hvilken implikatur, han står over for, vil kunne lade tvivlen komme afsender til gode. I stedet for at bede afsender om eksplicit at redegøre for, hvad han mener, kan han håbe, den slutning, han har draget, vil kunne dokumenteres senere hen i samtalen. Hvis A og B står i køkkenet i færd med at lave mad, og A siger til B: “Giv mig lige kniven.”, og der er to knive, og B er i tvivl om, hvilken kniv A vil have, kan B tage hensyn til A ved ikke at spørge: “Hvilken kniv mener du, dén eller dén.”, men blot give ham den største af knivene ud fra den tanke, at det nok er den, han mest har brug for. En sådan hensyntagen er ikke ualmindelig og er i virkeligheden udtryk for, at vi som modtagere følger et *barmhjertighedsprincip* over for afsender.

6. De grundlæggende hjemmeltyper

I det følgende gives en præsentation af de hjemmeltyper, der kan forekomme i samtaler og tekster. De udgør de brodannelser mellem en samtales eller teksts enkelte dele, der sikrer, at samtalen eller teksten ikke danner en samling tilfældige talehandlinger, men netop fremstår som en sammenhængende samtale eller tekst om en eller anden situation, et eller andet emne. De slutninger, som skal drages for at få forståelsesmæssig sammenhæng i det meddelte, er for det meste entymemer, dvs. slutningerne er implicite; men vil kunne fremdrages ved analyse.

Det vil gælde for de fleste hjemmeltyper, at de allerede har fået en grundig præsentation i de foregående kapitler, hvorfor præsentationen i kapitlet her for dem kun vil blive af oversigtsmæssig karakter. For at styrke overblikket vil der dog blive tilføjet ekstra forklaringer visse steder, hvor nye teorielementer og synsvinkler vil blive introduceret.

Der findes i alt **syv rangordnede typer af hjemler**. De vil først blive præsenteret enkeltvis ved en forklaring, et eksempel og en angivelse af den rygdækning, der normalt vil kunne gives for hjemlen. Efter præsentationen af de enkelte hjemmeltyper gives der i (6.8) en generel oversigt, også med eksempler. Dernæst skitseres i (6.9), hvordan hjemlerne indbyrdes hænger sammen.

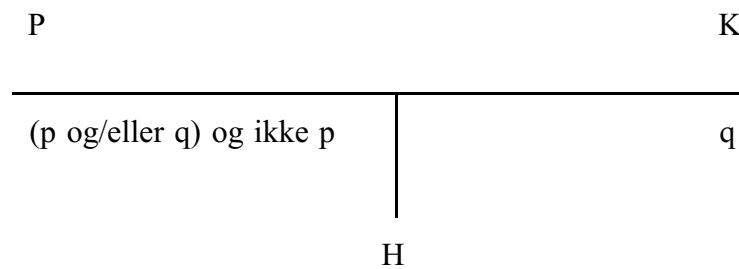
Materialet til de syv hjemler stammer fra følgende områder:

- 6.1 **Logik, mængdelære og mereologi.** **Logik** drejer sig om undersøgelsen af verdens mest abstrakte form, sådan som vi møder den som erkendende og handlende væsener. Den kan inddeles i **propositionslogik**, hvor de involverede propositioner evalueres alene ud fra den egenskab, at de kan være sande eller falske samt i **prædikatslogik**, hvor man også ser på propositionernes “indre” struktur – udtrykt grammatisk via det obligatoriske verbal og en eller flere dertil knyttede nominaler og adverbialer – samt på de betingelserne, der gør, at vi kan tilordne propositionerne en sandhedsværdi (jf. i afsnit 2.1). De logiske relationer kan artikuleres via **mængdelæren**, der er en teori om de mest abstrakte relationer mellem genstandene i verden og de mængder og mængderelationer, de kan indgå i med hinanden. Grundforholdet her er *element i mængde*. Hvad til sidst **mereologien** angår, er den læren om dele og helheder, bl.a. om de dele og helheder, vi i deres mest abstrakte form finder i mængdelæren (delmængde, fællesmængde, foreningsmængde, komplementmængde osv.). Hvis man også

betragter grundforholdet i mængdelæren, altså *element i mængde*, som et mereologisk del-helheds-forhold (hvilket dog ikke er ukontroversielt) vil mængdelæren kunne gøres sammenfaldende med mereologien. Det vil give os en mere enkel metafysik og et bredere grundlag for logikken at virke på.

Her følger dels et eksempel fra propositionslogikken, dels et eksempel fra prædikatslogikken og et fra mereologien (der kan selvfølgelig gives mange andre eksempler):

(53) Ex A:
(propositions-
logik)

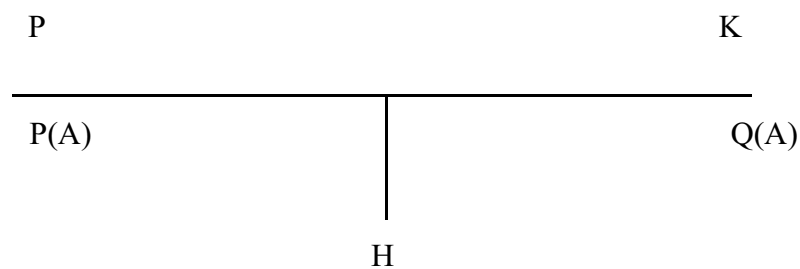

Hvis (p og/eller q) og ikke p, så q

R

Da H er en tautologi, sikres at K
altid er sand, hvis P er sand

(54) Ex B:
(prædikats-
logik)

For alle x gælder, at hvis P(x), så Q(x)

R

Da H er en tautologi, sikres at K
altid er sand, hvis P er sand

(55) Ex C:
(mereologi)

P	K
A er del af B og B er del af C	A er del af C

H

Hvis A er del af B og B er del af C,
så er A del af C

R

(transitivitet)

Rygdækning: Rygdækning finder sted via henvisning til materialets – dvs. logikkens, mængdelærens og mereologiens – transcendentale status, og til at man ikke vil kunne forbinde noget meningsfuldt med handling og tale, hvis ikke man handler i overensstemmelse med de normer, logikken og matematikken repræsenterer.

At materialet har transcendental status, vil sige, at de slutningsformer, der indgår i det, er tvingende, og at man ikke vil kunne finde alternativer til dem. Nu er der ingen, der *under evighedens synsvinkel* vil kunne sikre sig mod eksistensen af mulige alternativer (sådan som Kant mere eller mindre tavst forudsatte det i sine tre kritikker, *Kritik af den rene fornuft* 2002 (1781), *Kritik af den praktiske fornuft* 2004 (1788), og *Kritik af dømmekraften* 2005 (1790)). Men vi kan faktisk komme ret så langt med at sikre os i den retning. Det kræver imidlertid, at vi som apologeter for transcendentalismen pålægger os selv det hverv at underlægge os følgende strenge *praktiske krav*, sådan som det bl.a. er formuleret af Austin (1979 (1939)) og Strawson (1959), og som går ud på følgende:

Det vil være uberettiget at kalde et materiale transcendentalt, hvis en skeptiker vil kunne anfægte dets transcendentale status, uden at vi kan påvise, at vedkommende faktisk selv forudsætter materialet for overhovedet at gøre sin skepsis mulig.

Ifølge dette krav vil det fx være uberettiget at betegne slutningsformerne “hvis

p eller ikke p, så ikke p” eller “hvis p og (hvis p, så q), så q” som transcendentale, hvis ikke det vil kunne demonstreres, at man – hvis man som skeptiker har til hensigt at fraskrive disse slutningsformer almengyldighed og alternativløshed – selv i praksis bliver nødt til at forudsætte dem for overhovedet at gøre sin skepsis mulig.

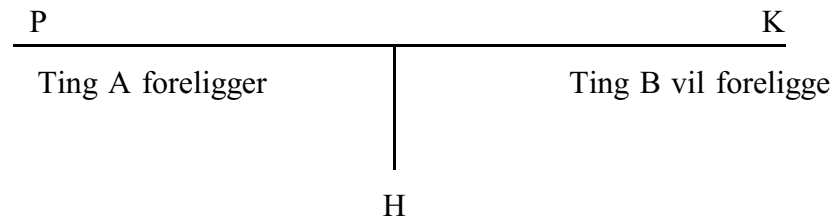
Som man let vil kunne forvise sig om, vil det være vanskeligt *ikke* at kunne demonstrere dette krav som forudsat hos en eventuel skeptiker, hvorfor slutningsformerne her netop må anses for i denne praktiske forstand at have transcendental status.⁵⁷

6.2 Metafysik: Ting, agenter, personer. Her finder vi, hvad vi i kapitel 3 har omtalt som henholdsvis **kausalskemaet** og **handleskemaet** (eller skemaet for henholdsvis TING og AGENTER), og hvad vi i kapitel 4 og 5 har omtalt som **talehandlingskemaet** (eller skemaet for PERSONER), men som i virkeligheden er et mere generelt skema, der dækker alle institutionelt definerede sociale forhold. Samlet dækker de metafysiske skemaer alle de grundlæggende slutningsformer, som vi overhovedet vil kunne identificere genstande i verden gennem, og som, selvom disse slutningsformer ikke er logisk gyldige, er så vanskelige at finde alternativer til, at det vil være urimeligt ikke at beslutte os for at anvende dem *som om, de havde været logisk gyldige slutningsformer*: Enhver, der vil ytre sig for at rejse tvivl om disse slutningsformers status, ser nemlig – og det er så her, vi igen finder den transcendentalfilosofiske argumentstruktur fra 6.1 præsent – ud til at måtte forudsætte dem for overhovedet at gøre tvivlen om dem mulig.

Nedenfor følger et skema for hver af de tre metafysiske hjemler, specificerende henholdsvis *årsag-virknings-relationer* (TING), *mål-middel-relationer* (AGENT) og *udtryks-indholds-relationer* (PERSON):

⁵⁷ Kravet har hentet inspiration i Kants transcendentalfilosofi, men har hos Austin og Strawson fået en pragmatisk drejning, idet det indeholder en invitation til debat (eller bedre: en invitation til at føre diskurs (jf. afsnit 6.5)), hvad Kants transcendentalfilosofiske begreb ikke gør. Det kantske begreb er, som vi allerede tidligere har været inde på, ikke funderet i samtalen og dens betingelser, sådan som det er tilfældet hos Austin og Strawson.

(56) Ex A:
(TING)

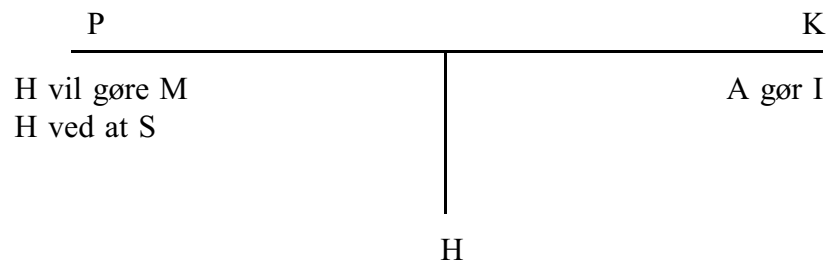

I alle situationer gælder det, at hvis A foreligger, så vil også B foreligge

R

Tidligere konstaterede sammenfald af forekomster af A og B (humesk kausalitet)

(57) Ex B:
(AGENT)

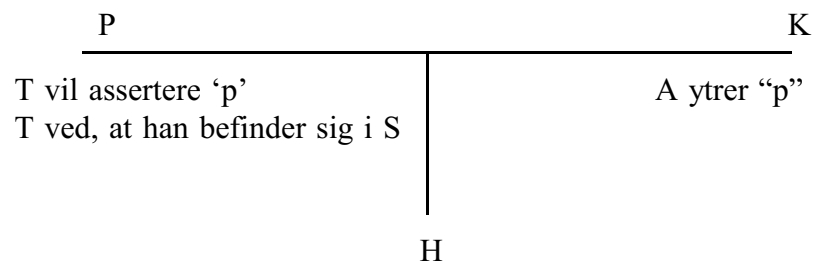

H ved, at det i alle situationer gælder, at hvis S foreligger og man vil opnå målet M, er I et egnet middel herfor

R

H kan følge regulerende regler

(58) Ex B:
(PERSON)

A ved, at hvis man befinder sig i S og man vil assertere 'p', er det et egnet middel at ytre "p"

R

T kan følge konstituerende regler

Rygdækning: Rygdækning finder sted via henvisning til materialets transcendentale status langs de retningslinjer, der er redegjort for i forbindelse med logikken og matematikken. Således vil det være en transcendentalt set berettiget rygdækning, hvis det over for en skeptiker kan vises, at det *for det første* ikke vil være muligt at tale om ting og forhold i verden, hvis ikke man samtidig vil kunne identificere dem via kausalskemaet, at det *for det andet* ikke vil være muligt at tale om handlinger, hvis ikke man samtidig vil kunne identificere dem via handleskemaet, og at det *for det tredje* ikke vil være muligt at tale om talehandlinger, hvis ikke man samtidig vil kunne identificere disse talehandlinger via talehandlingsskemaet. Og tilsvarende for skemaernes interne komponenter: Spørges der om årsagen til et tingsligt forhold, så vil det *for det første* altid være en transcendentalt set berettiget rygdækning, hvis man også vil kunne spørge om virkningen, spørges der om en handlingens mål, så vil det *for det andet* altid være en transcendentalt set berettiget rygdækning, hvis man også vil kunne spørge om dens midler, og spørges der om en sproglig ytrings mening, så vil det *for det tredje* altid være en transcendentalt set berettiget rygdækning, hvis man også vil kunne spørge om, hvordan denne mening kommer til udtryk.

Alle disse størrelser er begrebsligt tæt forbundne med hinanden og vil i den forstand udgøre en normativ forudsætning for identifikationen af enhver ting, enhver agent og enhver talehandlende person i verden.

6.3 Teoriunderstøttede taksonomier, naturlove og omfattende teorier med indbygget empirisk erfaring. Den første moderne udgave af en taksonomi – og vel også den mest velkendte – er Carl von Linnés systematiske opdeling af alle planter, dyr og mineraler i over- og undergrupper (jf. bl.a. Linné 1735). En anden relativt velkendt taksonomi finder vi inden for fysikken i det såkaldte periodiske system (Mendelejev 1869). Det, der først og fremmest kendetegner taksonomier, er, at de er testet på en lang række fænomener i verden. Det gælder fx de linnéske taksonomier inden for botanik og zoologi. Det, at de bygger på omfattende testresultater, betyder ikke, at taksonomierne ikke kan falsificeres. Men det betyder, at der, efterhånden som de udvikles, skal være meget gode generelle grunde til at ændre dem: Enkeltiagttagelser vil ikke kunne danne tilstrækkeligt grundlag for falsifikation. Eller med en alternativ

formulering: Taksonomierne har en mere eller mindre kontrafaktisk karakter og får – efterhånden som fundamentet bliver forklaringsmæssigt undermuret gennem forskellige abduktive tiltag (jf. noterne 12 og 15) – i virkeligheden stadig mere karakter af normer end af hypoteser (jf. også hvad vi ovenfor har anført om kontrafaktiske antagelser i afsnit 3.1).

Der er dog eksempler på, at taksonomier pludselig har gennemgået en endog radikal ændring. Et eksempel på en sådan radikal ændring finder sted i biologien i 1953 med ændringen af Linnés botaniske og zoologiske taksonomi på baggrund af opdagelsen af DNA'et ved Watson og Crick (jf. 3.1). Det er vigtigt at se, at grunden til sådanne mere radikale ændringer som Watsons og Cricks ikke skal findes i det felt af fortrinsvis induktive generaliseringer, vi støder på, når vi arbejder inden for et relativt homogent forskningsfelt, men derimod i et fundamentalt skift i referencefelt, i tilfældet her at man går fra at referere til planters og dyrs forplantningsorganer til i stedet at referere til DNA-strengene og lader dét være forklaringsbaggrund for forplantningen.

Er de propositioner, man har med at gøre, stærkt kontrafaktiske, kan man sige, at de i højere grad peger i retning af at være bestemmelser af semantiske forbindelser mellem ord end af empirisk falsificerbare hypoteser. Det gælder fx en proposition som 'Alle biler er køretøjer.' Her vil det jo være meningsløst at ville gå ud i verden for at finde ud af, om alle biler nu også er køretøjer. Alle biler *er* køretøjer, *slet og ret fordi det i en større sammenhæng har kunnet betale sig for os at fastholde de anvendte ord "bil" og "køretøj" i et fast definatorisk forhold til hinanden.*

Er der tale om slutninger med to eller flere almene præmisses, såkaldte kategoriske syllogismer (jf. note 13), omtaler man normalt gerne sådanne stærkt kontrafaktiske slutninger som **semantiske følgeslutninger** (på engelsk: *semantical entailments*) eller, som de også er blevet kaldt, **meningspostulater** (Carnap 1952). Eksempler på, hvad man vil betegne som semantiske følgeslutninger til specifikation af begrebsrelationer mellem de anvendte termer, vil kunne være: 'Alle personbiler er køretøjer og derfor transportmidler.' (angivelse af nødvendig betingelse for at kalde noget henholdsvis et køretøj og en bil) ; 'Da alle dyr er dødelige, er også mennesket det.' (angivelse af nødvendig betingelse for at kalde noget et menneske); 'Et fysisk legeme er ethvert legeme, der, hvis det ikke er påvirket af tyngdekrafter fra andre legemer, vil bevæge sig

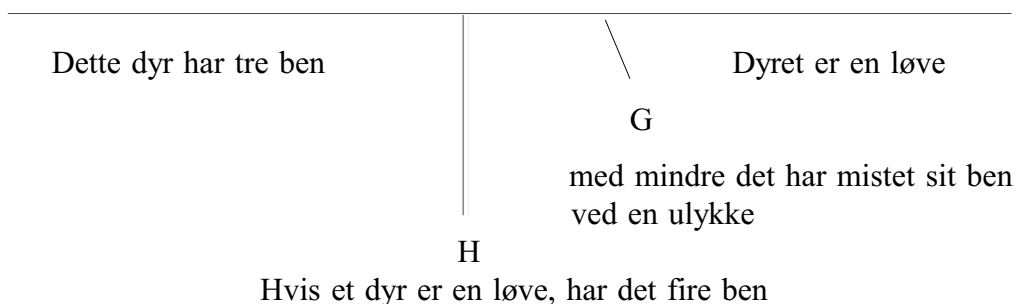
i en jævn retlinet bevægelse.’ (angivelse af nødvendig betingelse for at kalde noget et fysisk legeme). (Jf. i øvrigt afsnit 4.2 om definitioner og afsnit 7.5.1 om analyticitet).

Eksempler på **naturlove** finder vi i Newtons tyngdelov fra 1687 og i Maxwells love for udbredelsen af elektromagnetiske fænomener fra 1862. Eksempler på **omfattende teorier** finder vi i den newtonske mekanik og i Einsteins specielle og almene relativitetsteori fra henholdsvis 1905 og 1915 (for en redegørelse for fysikbegrebets udviklingshistorie, jf. Widell 2021).

Formuleringen af naturlove og omfattende teorier er underlagt ønsket om at sikre **maksimal forklaringskraft**, dvs. danne en forenende forklaringsbaggrund og reduktionsplatform for allehånde lokale hypoteser og teorier. Således kan fx Keplers lokale planetlove – kun gældende for vores solsystem – forklares ud fra Newtons universelt gældende mekaniske love.

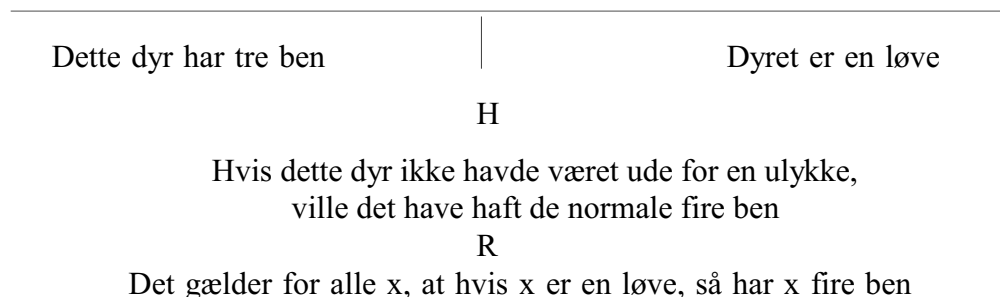
Rygdækning: Rygdækning finder sted via henvisning til forklaringskraft, kognitiv økonomi, anvendelighed som spørgeramme ved hypotesedannelse, teoribygning og opsporing af årsager, sådan som vi ser det i (59):

(59)

Ikke sjældent finder vi som i (60) udstrakt brug af kontrafaktiske ræsonnementer og formuleringer:

(60)

6.4 Hypoteser og videnskabelige teorier, som inkorporerer falsificerbar empirisk viden om årsagsforbindelser mellem ting, som, hvis der refereres til almindelig dagligviden, ofte kaldes **scenarier** eller **frames**. De spænder netop fra hypoteser indbygget i dagligviden til videnskabelige teorier byggende på en mere stringent metodologi. Eksempler på falsificerbare hypoteser inkorporeret i vores dagligviden er: “Efter lyn kommer torden.”, “Storm kan vælte træer.”, “Går solen ned i en sæk, står den op i en bæk.”, “Løst sand er vanskeligt at gå i.”, “Rygning kan dræbe.” osv. Også udsagn, som ser ud til at angive en ren tidsfølge som “Efter nat kommer dag.”, har en sådan kausal baggrund. Heroverfor er videnskabelige teorier udtryk for, at den viden, der er inkorporeret i de pågældende teorier, følger mere restriktive forskrifter. Af samme grund kræver videnskabelige teorier helt særlige vilkår, når de skal afprøves, eller når man står overfor at skulle anvende dem, hvilket for det meste også gør dem vanskelige at anvende i dagligdagen. Fx er det ikke ligetil i sit lille hjemmekøkken at demonstrere gyldigheden af Gay-Lussacs lov fra 1809, som siger at tryk er ligefrem proportional med temperatur, men omvendt proportional med rumfang. Det kræver helt specielle laboratorieforhold, hvor vi gennem nøje planlagte og gennemførte manipulationer vil være i stand til at frembringe situationer, hvor sammenhængene mellem tingene umiddelbart vil kunne afspejle gyldigheden af den pågældende lov.

Af samme grund får sådanne love en stadigt mere udtalt kontrafaktisk og i realiteten egentlig normativ status, jo mere grundlæggende det lykkes én at etablere dem: De vil ikke umiddelbart kunne falsificeres. Man nærmer sig derfor mere og mere hjemler af type 6.3, så grænsen til sidst kan være vanskelig at bestemme.

Nedenfor ses et typisk eksempel på, hvordan man via et Toulminske-ma vil være i stand til at ræsonnere omkring en videnskabelig teori:

(61) Ex:

(fysisk teori)	P		K
	Trykket i denne beholder falder		Temperaturen i denne beholder falder
		G	Medmindre rumfanget mindskes
		H	

For alle beholdere gælder, at hvis trykket i beholderen falder, vil temperaturen også falde

R

Tidligere iagttagelser under kontrollerede betingelser

Som man kan se, træder en mulig abduktiv kontekst frem bag skemaet: Situationen kan være, at man ser tryk og temperatur falde og spørger efter årsagen – og den findes så via gæt til den bedste hypotese i G.

Rygdækning: Rygdækning finder sted via henvisning til enkeltobservationer, eksperimenter og forskningsdesigns og -metodologier i al almindelighed. Også her er man undertiden nødt til mere heuristisk at operere med kontrafaktiske antagelser, afspejlende det forhold, at vi for at skabe viden om tingene bliver nødt til at “lægge til” og “trække fra” i det, vi gør. Gay-Lussacs lov kaldes netop en “lov”, fordi vi normalt bliver nødt til at fjerne eller tilvejebringe en række genstande og tilstande i situationen – og i den forstand indgå i en normativ, kontrafaktisk sammenhæng – før loven vil være i stand til at afspejle virkeligheden tilstrækkelig “rent”.

6.5 Praktisk viden (af teknisk type), dvs. viden om middel og mål, der er erhvervet gennem egen handlen i den fysiske verden, og handlen med andre handlende, såkaldte **scripts**, eller viden om kausalforhold omkring **artefakter**, dvs. viden om produkter frembragt gennem menneskelig handlen: Når vi puster på maden, regner vi med, at den hurtigere bliver koldere, så vi ikke brænder os. Når vi drejer på vandhanen i badeværelset, forventer vi, at der

kommer vand ud af den, så vi kan få børstet tænder, før vi går i seng om aftenen, og andre lignende ting. Når vi vil stille en stol på plads, efter at vi har rejst os fra den, har vi tillid til, at den ikke pludselig bliver uendelig tung, så vi ikke vil kunne flytte den på plads ind under bordet. Og når vi åbner for radioen for at høre radiotransmissionen af torsdagskoncerten, har vi en forventning om, at vi vil få den at høre, og ikke en koncert med radioens big band osv., osv.

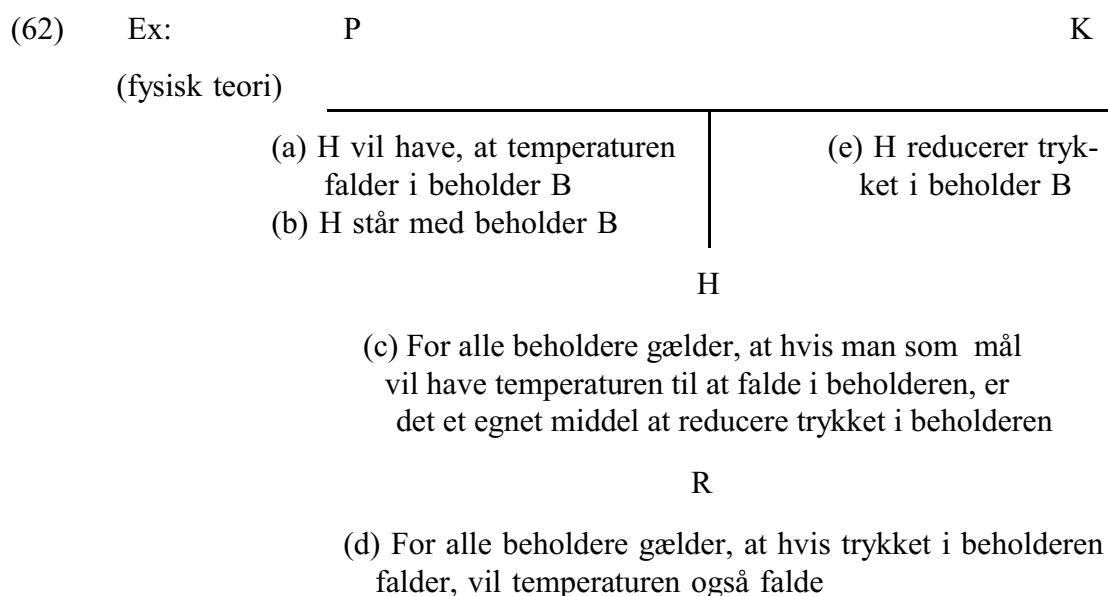
Selv om vi støtter os til denne form for praktisk viden, regner vi den dog ikke som så pålidelig som den form for teoretisk viden, fx Gay-Lussacs lov er udtryk for. Den tekniske viden, vi gør brug af i vores dagligdag, sidder ofte så relativt løs i sine instanser, at vi sjældent finder på at forkaste den almene brug af de slutningsformer, den inkorporerer, selvom de konklusioner, vi drager ved hjælp af dem, undertiden kan vise sig at være forkerte.

Da kausalviden ikke blot angår simple naturforhold, men også kausale aspekter af de interaktioner, vi indgår i med vores medmennesker, er den normalt – og især ved kompetitiv handlen på grund af den instrumentelle kompleksitet, vi finder her – ret så løst funderet i forhold til den viden, vi kan få ved at manipulere med de simple “døde” ting i vores omgivelser. Det fjerner dog ikke den omstændighed, at vi er fuldt så afhængige af kausaliteten også her, både som kompetitivt handlende og som kooperativt handlende, ja endog når vi handler som personer og indgår i fællesskaber styret af kommunikative, arbitrært fastlagte normer. I den forstand undslipper vi aldrig det kausale.

Da enhver handling kan være mislykket i den forstand, at handlemålet kan mangle sin realisering, må det altid være muligt at ræsonnere kontrafaktisk omkring handlingen (jf. hvad der i afsnit 3 er sagt om den instrumentelle handling og dens slutningsform: den praktiske syllogisme). Handlinger er styret af normer og kommer *til bevidst udtryk* om ikke andet så via det forhold, at vi i vores handlinger er i stand til at dømme om korrekthed og ukorrekthed og rigtige og forkerte måder at udføre handlinger på. Noget ganske andet er selvfølgelig, om vi altid vil være i stand til at gøre eksplicit rede for sådanne normer. Det vil selvfølgelig langt fra være tilfældet.

I (62) er vi gået i laboratoriet og finder her et eksempel på et teknisk ræsonnement omkring et eksperiment. Komponenterne i ræsonnementet er

dels (a) et ønske om at gøre et eller andet, (b) en partikulær viden om den foreliggende handlesituation, (c) en almen teoretisk tilforladelig viden om en pålidelig mål-middel-relation – understøttet af (d) en almen viden om eksistensen af en given kausalforbindelse i verden – og (e) resultatet af en praktisk slutning (evt. i form af en udført handling) fra viden om den situationelle viden i (b) via den slutningsbro, viden om mål-middel-relationen i (c) stiller til rådighed:

Rygdækning: Rygdækning finder sted i almindelighed via henvisning til handleerfaring og til regler og principper for handlen, fx videnskabelige, tekniske, økonomiske, juridiske normer samt simple råd og anvisninger fra dagligdagen.

6.6 Konventioner: Viden om sociale institutioner inklusive propositioners meningsindhold, dvs. viden om, hvordan disse institutioner er skabt, og dels, når de én gang er skabt, vide, hvordan man efterfølgende kan gøre brug af dem i forskellige sammenhænge. Det gælder fx om, hvordan man flytter springeren i skak, hvordan man skiver under på en kontrakt, eller hvordan man opfører sig i trafikken.

En særlig vigtig social institution er her det meningsbærende sprog:

Her skal man dels vide, hvordan meningsindholdene er skabt, og dels, når de én gang er skabt, vide, hvordan man efterfølgende kan gøre brug af dem i forskellige sammenhænge. I den forbindelse er assertivets to underafdelinger af vigtighed: på den ene side assertivet som normativ og den indføringsituation, der allerførst konstituerer assertivets propositionelle indhold, på den anden side assertivet som konstativ, og de brugssituationer, hvor vi kan sige noget sandt (eller falsk) om forhold i verden i kraft af den norm, der er blevet nedlagt i assertivet i indføringsituationen.

Blandt assertiverne som normativer finder vi **leksikalske definitioner**, heriblandt eksplicite definitioner af ord ved hjælp af andre (allerede definerede) ord, såkaldt **stipulative definitioner**: “Dette vil vi [under samtidig pegning på en angorakat] i Danmark kalde for en angorakat kat.”, **ostensive** (også undertiden kaldet **ostentative**) **definitioner**: “Dette [under samtidig pegning på en angorakat] kalder vi i Danmark for en angorakat.”, **deskriptive definitioner** (inkorporeret i beskrivelse af sprogbrug): “I Sønderjylland bruger man ordet ‘moin’ som hilsen”, samt **præciserende** (eller **eksplikative**) **definitioner**: “Et atom er (i fysisk terminologi) defineret som den mindste kemiske bestanddel af et grundstof.”, “En juridisk person kan (i juridisk terminologi) også være et firma.”.

I (63) ses en slutning omhandlende en konkret punktmængde byggende på en definition af “cirkel”, “centrum” og “radius” (Euklids 3. geometriske sted):

(63) Ex A: (normativ: definition)	P	K
	Disse punkter ligger i samme afstand r fra et givet punkt C	Disse punkter ligger på en <i>cirkel</i> med <i>centrum</i> i C og med <i>radius</i> r
	H	
	For ethvert punkt gælder, at hvis det ligger i en given afstand r fra et givet punkt C , så siger vi at det ligger på en <i>cirkel</i> med <i>centrum</i> i C og <i>radius</i> r	
	R	
	“X” tæller som Y i situation S	

Under definitioner finder man også definatorisk fastlæggelse af måleenheder (gennem tilvirkning af sådanne måleenheder), fx måleenhederne *meter*, *centimeter*, *minut*, *celciusgrad*, *ohm* osv.

Konstativer fordrer – som vi har været inde på i forbindelse med vores diskussion af de grundlæggende talehandlinger – generelt set kendskab til udtryk, hvis meningsindhold allerede er fastlagt gennem udførelse af normative talehandlinger. Nedenfor vises et eksempel, hvor en person T (afsender) udnytter sin viden om, hvordan man skal udtrykke et bestemt tankeindhold på dansk, til netop at udtrykke dette tankeindhold gennem udførelsen af en konstativ talehandling:

(64) Ex B:
(konstativ)

P	K
T(aler) vil give udtryk for, at ‘Det er regnvejr i dag.’ og T ved, at han befinder sig i situationen S med en dansker	T siger “Det er regnvejr i dag.”

H

T ved, at det for enhver situationstype S, man befinder sig i med en dansker, gælder, at hvis man vil udtrykke tanken ‘Det er regnvejr i dag.’ gennem en konstativ talehandling, så skal man bruge udtrykket “Det er regnvejr i dag.”

R

“Det er regnvejr i dag.” tæller som udtryk for tanken/propositionen ‘Det er regnvejr i dag.’

Det er, som før nævnt, vigtigt at præcisere, at sociale konventioner omfatter andet end blot sproglige konventioner. Institutioner som fx kirker, skoler og banker samt institutionelle handlinger som fx altergang, tavleundervisning og dankortbetalinger hviler alle på eksistensen af ikke-sproglige sociale konventioner.

Nedenfor ser vi netop et Toulminskema for en institutionel handling, hvor slutningen trækker på, at der foreligger en social konvention i form af en konstituerende regel bag den opstillede hjemmel:

(65) Ex A:
(social institu-
tion)

P	K
A giver B en blå lap papir forsynet med tallet 500	A giver B 500 kr.

H

Generelt gælder, at hvis man giver en anden person en blå lap papir forsynet med tallet 500, så giver man den anden en sum penge til en værdi af 500 kr.

R

“X” tæller som Y i situation S

Rygdækning: Henvisning til omstændigheder ved definitionens fastlæggelse og til definitionens hensigtsmæssighed.

6.7 Følelsesmæssige, herunder æstetiske, erfaringer. Sådanne erfaringer har karakter af kausalsammenhænge mellem på den ene side handlen og følelse og på den anden side forskellige adfærdsmæssige udtryk. På grund af kausalsammenhængenes udprægede kausalstruktur kunne de for så vidt lige så godt have været anbragt under 6.4; de anbringes alligevel her, altså under punkt 6.7, fordi der eksisterer *særlige forhold i forbindelse med identifikationen af dem*: Følelsesmæssige erfaringer er fænomener af “privat” karakter, dvs. der er tale om om indre mentale tilstande i hver enkelt af os. Alligevel er de offentlige i den forstand, at der – i sekundær forstand – altid må foreligge offentlige kriterier for deres foreliggen, som betingelse for, at vi i et sprogfællesskab vil kunne identificere dem gennem vores tale (Wittgenstein 2001 (1978)).

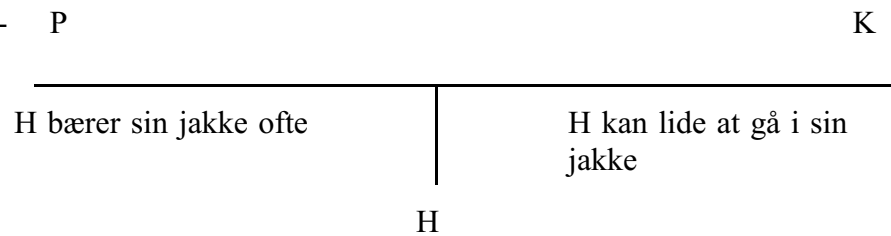
Hvad specielt æstetiske erfaringer angår, har de en særlig argumentativ struktur. Æstetiske argumenter er kendetegnet ved at stå i et nært forhold til vores handleliv. De er ifølge Kant 2005 (1790) en (kausal) reaktion på vores handlen, der giver os information om, hvordan vi har det med denne

handlen: Den vækker vores nysgerrighed, og vi opsluges af den, kort sagt: Den “smager” godt eller dårligt.

Nedenstående Toulmin-skema er en formel opstilling af følgende citat hentet fra Wittgenstein: “Hvordan viser jeg, at jeg kan lide et jakkesæt? Hovedsagelig ved at gå med det tit, eller ved at synes om det, når jeg ser det osv.” (Wittgenstein 2001 (1978): 27):

(66) Ex:

(æstetisk argument)

For alle tilfælde, hvor man bærer et bestemt klædningsstykke, gælder, at hvis man bærer dette klædningsstykke ofte (og samtidig har en masse andet tøj i sit klædeskab), så er det fordi, man kan lide at bære det

R

Folk, der gør noget ofte, gør det (alt andet lige) glad og gerne

Rygdækning: Æstetisk rygdækning finder sted via henvisning til egen erfaring og til viden om sammenhænge i almindelighed mellem æstetiske følelser og de adfærdsmæssige kriterier på, at man har de pågældende følelser. I Kant 2005 (1790) søges argumenteret for, at de æstetiske domme – selv om de ikke er tvingende – på den anden side heller ikke er udelukkende subjektive. Med sit begreb om *sensus communis* mener Kant at kunne godtgøre, at vores æstetiske domme peger frem mod et fællesskab kendetegnet af *en overensstemmelse i de æstetiske domme, vi fælder*. Denne overensstemmelse i æstetiske domme vil så igen ifølge Kant være en afspejling af vores fysiske natur.

Den dynamiske forståelse af forholdet, der ligger i vendingen “pege frem mod”, er væsentlig for Kant. Her er overensstemmelsen ikke blot en

faktisk overensstemmelse, men danner snarere en art norm for, hvor vi vil bevæge os hen, når vi begynder at ræsonnere æstetisk med hinanden, en norm, der peger på tilstedeværelsen af et stadigt større fællesskab præget af ovennævnte *sensus communis*.

Kants begreb er omstridt. Normalt vil de rygdækninger, vi finder inden for det æstetiske område – det mener de fleste i dag – kun afspejle lokale overensstemmelser mellem dommene i et givet fællesskab. Mange mener dog stadig, rygdækningerne har et vist normativt anlæg: Begynder vi at engagere os med andre i udøvelsen af en eller anden æstetisk aktivitet – det være sig, at man danner en strygekvartet, et rockband eller en skakklub – sker der normalt det – det er i hvert fald netop erfaringen ifølge denne opfattelse – at det fællesskab, vi indgår i, efterhånden ikke blot danner rammen om en fælles praksis i teknisk forstand, men at det også manifesterer sig som udtryk for en overensstemmelse i de æstetiske domme, der fældes i fællesskabet. (For en nærmere uddybning af forholdene omkring den æstetiske erfarings struktur kan man se i afsnit 7.4 under den æstetiske diskurstype).

- 6.8 Oversigtsskema over de seks hjemmeltyper.** I nedenstående skema er ræsonnementer fra alle syv hjemmeltyper opstillet i et opsummerende Toulmin-skema. I skemaet er anført to eksempler på hjemler for hver hjemmeltype. Hjemlerne med fed er de hjemler, der understøtter de tilsvarende slutninger fra P til K. De øvrige hjemler er blot anført som eksempler:

1. (p eller q) og ikke-p	1. q
2. Det er et legeme	2. Det har udstrækning
3. Det er en løve	3. Det er et pattedyr
4. Det er et legeme	4. Det falder med acc. $\frac{1}{2}gt^2$
5. Du vil have kogende vand?	5. Du må tænde under kedlen
6. A: Hvad er det (peger)?	6. B: Det er en kat
7. Han går ofte med sin jakke	7. Han elsker sin jakke

1. MODUS PONENS MODUS TOLLENS, DISJUNKTIV SYLLOGISME

2. **Alle legemer har udstrækning**; enhver begivenhed har en anden begivenhed som årsag
3. **Løver er pattedyr**; hvaler er fisk
4. **Legemer falder med en acceleration på $\frac{1}{2}gt^2$** ; lyn efterfølges altid af torden
5. **Hvis du vil koge vand, må du tænde under kedlen**; pres låget ned og skru
6. **Hvis noget ser sådan ud (pegning) kalder vi det en kat**; det er en vandtang
7. **Det, man ofte gør, må man (alt andet lige) kunne lide at gøre**

||

R

1. Slutningsformen kommer altid ud som sand, (mængdeinklusion, del-helhed)
2. Metafysisk lovmæssighed, konfigurationer, kausalskema, handleskema, regelskema
3. Material-analytisk lovmæssighed, evolutionslinjer
4. Empirisk lov; empirisk hypotese eller teori (årsag-virkning)
5. Instrumentel handleregel (regulerende regel)
6. Definition ("X" tæller som Y)
7. Æstetisk generalisation

6.9 Hjemlernes rangordning. "Hvis-så"-propositionerne i H er **rangordnede**. Således vil en af de syllogistiske slutningsformer i hjemmeltype 1 altid kunne genfindes i en hvilken som helst af de øvrige typer hjemler. Hvad slutningsformerne i hjemmeltype 2 angår, er de konkrete gestalter eller konfigurationer i deres mest almene mereologiske form placeret i tid og rum og

underlagt kausalitet. Slutningsformerne i hjemmeltype 3 angiver begrebsstrukturer inkorporerende specifikke kausale afhængigheder, ofte af kontrafaktisk status (jf. afsnit 3.1). Og længere nede i hierarkiet inkorporerer slutningsformerne i hjemmeltype 4 hypotetisk viden om specifikke kausale afhængigheder mellem begivenheder (humesk kausalitet, jf. afsnit 3.2). Et par eksempler på rangordnede præmisser vil være:

Eksempel 1:

4. “Temperaturen er normalt lav i dalstrøg.”

for alle x gælder, at hvis x er en dalstrøgstemperatur, så er x lav

2a. for alle x gælder, at hvis x er en begivenhed, så har x en årsag

for alle x gælder, at hvis x er en begivenhed, har x en årsag

1b. for alle x gælder, at hvis p, så q

1a. hvis p, så q

Kommentar: Her ser vi et eksempel på etableringen af en afledning fra logik og metafysik (**årsagsskema**) til empiri (jf. pilene). I 2a er vi i stand til at nedbryde prædikatet “har årsag” yderligere: Den fuldstændigt opløste, mere omstændelige formulering vil her lyde: *For alle x eksisterer der et y, hvor x er en begivenhed, og y er en begivenhed, og x er årsag til y.* I 1a finder vi en propositionslogisk formulering og i 1b en prædikatslogisk formulering.

De kursiverede formuleringer er alternativformuleringer til de tilsvarende ikke-kursiverede formuleringer.

Eksempel 2:

5. “Hvis du vil have en øl (mål), kan du købe én (middel).”

for alle x eksisterer der et y, således at hvis x er en drikke-øl-situation-som-mål, så er y en egnet købe-øl-situation-som-middel

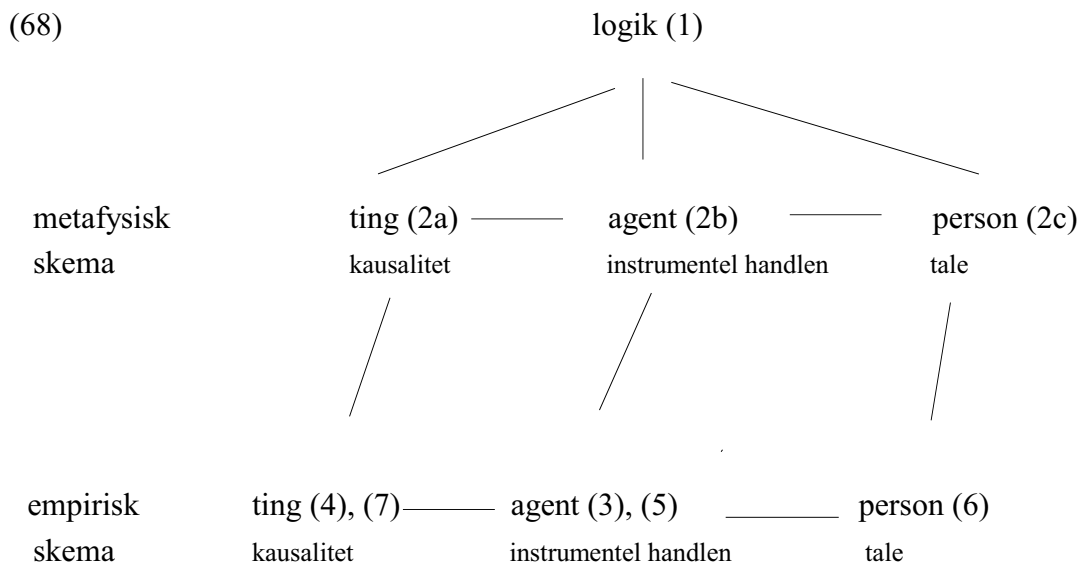
2a. for alle x eksisterer et y, så hvis du vil x, så er y et egnet middel for x

1b. for alle x eksisterer et y, så hvis x er P, så er y Q

1a. hvis p, så q

Kommentar: Her ser vi et eksempel på en afledning fra logik og metafysik (**handleskema**) til empiri (jf. pilene). En mellemregning, som her er sprunget over, er, at der altid ligger et kausalforhold bag en handling til at garantere den pågældende handling vellykkethed. Således vil det konkrete handleskema i 5 forudsætte noget i retning af følgende kausalskema: *For alle x gælder, at hvis x er en fremskaffet øl, så vil x (formentlig) efterfølgende være drukket af dig.* I 1a finder vi propositionslogikken og i 1b prædikatslogikken.

I (68) ser vi en matrice over forudsætningsforholdene inden for systemet i (67):

Logikken og metafysikken kan opfattes som den “grundlim”, der sammenbinder propositioner:

logikken i form af *sandhedsfunktioner*, og metafysikken i form af “*abstrakte*” *konfigurationer* og *skemaer* af forskellig art, som så vil kunne “udfyldes” med konkret empirisk indhold. For så vidt som tekster udgøres af propositioner, er de hjemler, man kan finde her, i det hele taget den “grundlim”, der *binder talehandlinger sammen til tekster*. Men det vil sige, vi på baggrund heraf kan formulere et forholdsvis kraftigt udsagn, nemlig at vi, hvis vi ikke intuitivt forstår, hvad det vil sige at drage logiske slutninger og arbejde med logiske og metafysiske skemaer – skemaer som del-helheds-skemaet, årsag-virknings-skemaet, mål-middel-skemaet og talehandlings-skemaet – ved vi i virkeligheden heller ikke, hvad det vil sige at forstå en tekst. Herudaf kan vi igen drage følgende vigtige slutning:

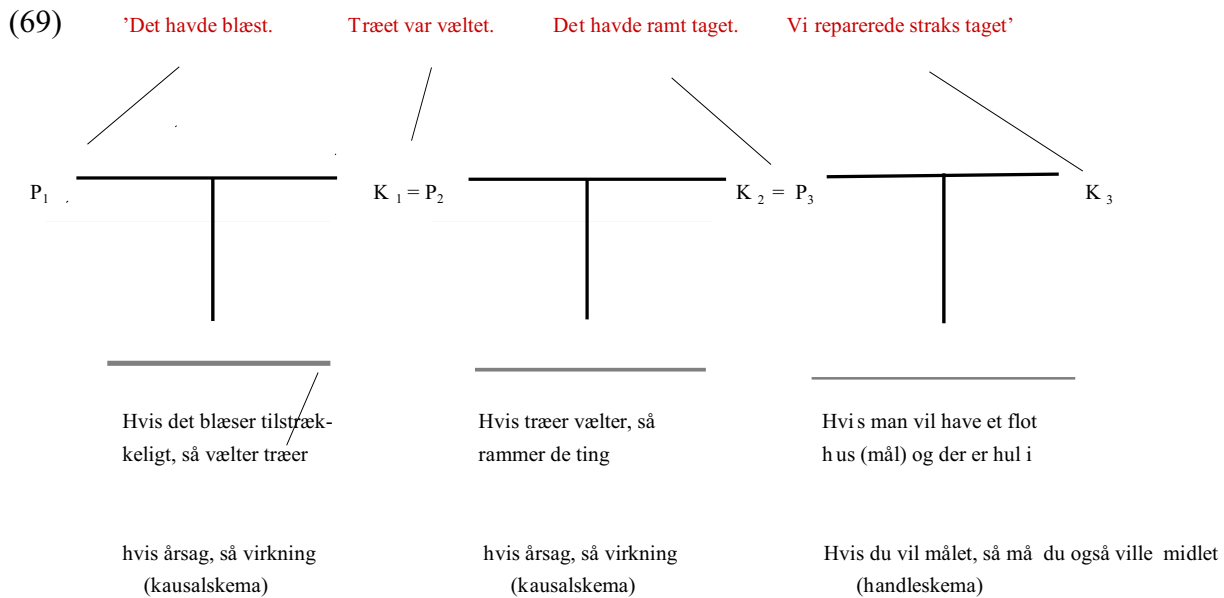
Forståelse – også forståelse af tekster – er i den forstand det samme som at drage slutninger ved hjælp af logisk gyldige slutningsformer.

Det, der grundlæggende “limer” verden sammen, finder vi i de øverste skemaer ovenfor, dvs. i skemaerne for logik og metafysik. Men også “længere nede” i hierarkiet – fra 3-7 i systemet af hjemler i (67) – finder vi forskellige mere eller mindre kontingente og erfaringsbaserede former for “lim” fortrinsvis i form af *scenarier og scripts*: “Er der lyn, er der som regel også torden.”, “Er der potter, er der som regel også pander.”, “Ser man én åbne en bog, ser man som regel også, at vedkommende begynde at læse i den.” osv. Selv om sådanne forbindelser og sammenhænge ikke er logisk bindende – de involverer tid, rum og kausalitet og undertiden også et element af handling, beslutning og mening – kan også disse hjemler være afgørende for tekstforståelsen.

Nu vil tekstbegrebet først blive introduceret i næste kapitel. Alligevel skal vi allerede her via et kort eksempel antyde, hvordan man vil kunne gøre rede for sammenhængen mellem tekstforståelse og det at drage slutninger gennem inddragelse af **kombinerede Toulmin-skemaer**. Lad os som eksempel vælge følgende tekst:

“Det havde blæst. Træet var væltet. Det havde ramt taget. Vi reparerede det straks.”

Her vil vi nu umiddelbart kunne give en Toulmin-skema-analyse af teksten, som har følgende udseende:

Toulmin-skema-rækken i (69) skulle forhåbentlig være nogenlunde selvforklarende⁵⁸: Teksten står øverst i kursiv med rødt. Som det ses, er sætningerne i eksemplet bundet sammen ved brug af konjunktioner (i teksten angivet metaassertivt ved punktummer). I andre tekster kan der naturligvis stå andre konjunktioner til angivelse af de logiske relationer mellem propositionerne, men mange, især narrative tekster, er netop sat sammen på denne måde.⁵⁹ Konjunktionerne er sandhedsfunktioner af typen $\{S,S,F,F\}$, $\{S,F,S,F\} \rightarrow \{S,F,F,F\}$. Men som man kan se, er forståelsen af disse konjunktioner ikke tilstrækkeligt for den fulde forståelse af teksten. Denne forståelse af teksten kræver mere. Konjunktionerne må suppleres med underliggende “hvis-så”-slutninger, støttet af metafysiske og empiriske slutningsskemaer. Det er angivet i hjemlerne under tekstens sætninger. (Afledningsforholdet mellem metafysisk skema og empirisk udfyldt skema er antydnet ved pilene).⁶⁰

⁵⁸ Netop i det forhold, at Toulmin-skemaet er relativt selvforklarende, når det bruges i forbindelse med tekstanalyse, skal vi finde en af de væsentligste grunde – om ikke den væsentligste – for anvendelse af skemaet. I modsætning til de andre måder at præsentere slutninger på, som vi har været inde på i kapitel 1, lægger Toulmin-skemaet sig pænt under de enkelte propositioner i teksten. Hjemlerne danner små broer, man nemt kan gå over, når man bevæger sig fra proposition til proposition gennem teksten.

⁵⁹ Teksttyper, der ikke kan analyseres gennem denne anvendelse af Toulmin-skemaet, vil blive behandlet senere. Det gælder fx den argumentative teksttype, der udgør en relativt stor gruppe tekster.

⁶⁰ De tekstlige udtryk er normalt lineære og løber fra venstre mod højre. Undertiden vil elementerne “hvis” og “så” i de logiske og metafysiske slutningsformer være vendt om i forhold til denne venstre-højre-orientering. Det betyder, at også Toulmin-skemaet, i det omfang det skal “følge” teksten, under tiden må vendes om, så konklusionen står til venstre og præmissen til højre.

Vi vil i kapitel 7 om tekstanalyse vende mere uddybet tilbage til denne sammenhæng.

At forstå er altså, som vi har set, det samme som at drage slutninger bag den tekstlige overflade, det tekstlige udtryk. Men nu er det at vide og forstå selvfølgelig mange ting. Især er det vigtigt at skelne mellem, om viden og forståelse er bundet til det tekstlige udtryk eller ikke. Ser vi på Toulmin-skema-rækken og holder den op mod den analyserede tekst, er det klart, at kun de singulære præmisser og konklusionerne er udtryksbundne. Hjemlerne er det ikke. De er uformulerede, implicite. Det betyder ikke, at de ikke har nogen funktion. Tværtimod er de afgørende for forståelsen af teksten, og vi kan jo netop også fremdrage dem og sætte dem ind i rækken af Toulmin-skemaer.

At finde implicite hjemler og tydeliggøre dem, fx gennem opstilling i et Toulmin-skema, er at *foretage en analyse* af, hvad der bærer en tekst igennem. Det er at forvandle et stykke **praktisk og implicit viden** til et stykke **teoretisk og eksplicit viden**. Nu er det ikke alle hjemler i en tekst, der er implicite. Men mange er det. Rigtigt mange. Ja, faktisk er der, hvis vi skal tænke problemstillingen helt i bund, i virkeligheden op mod uendeligt mange, afspejlende verdens logiske, metafysiske, kontrafaktiske og empiriske slutningsmønstre. Derfor giver det ikke mening at ville ekspliciterer alt i en tekst: Analysearbejdet vil i realiteten aldrig kunne nå til sin afslutning. Vi vil aldrig kunne blive færdige.

Men betyder det ikke, at bestræbelserne på at teoretisere og tydeliggøre i praksis så skulle være overflødige? Vi kan jo normalt sagtens forstå vores tekster?

Jo, i de fleste sammenhænge fungerer vores kommunikation med hinanden faktisk udmærket på det praktiske og intuitive plan. Så her kan vi for så vidt lade alt forblive som det er (jf. Wittgenstein 1971 (1961)). Her vil en analyse kun have akademisk interesse. Imidlertid må man også være klar over, at ikke alt behøver forløbe glat. Undertiden kan implicit kommunikation være mangelfuld og bestå af ulogiske sammenhænge med hjemler, der er skruet dårligt sammen. I sådanne situationer *er det formålstjenligt* – ja, undertiden ligefrem *nødvendigt* – at vi bringer tingene op til overfladen for at afsløre den manglende logik, den uklare metafysik osv. Her bliver vi nødt til at forholde os mere teoretisk til det, vi siger, og ekspliciterer os og fremdrage og analysere tekstens implicite budskab, sådan som vi har været i færd med at gøre det her.

Det kræver imidlertid træning at vide, hvordan man skal tydeliggøre tingene og finde sine hjemler

frem og styrke dem. Derfor vil det være en god idé i almindelighed at træne og tilegne sig færdigheder i at kunne operere med en vis teoretisk distance til den praktiske handlesammenhæng, man indgår i. Eller hvad vi tidligere har citeret den amerikanske gestaltpsykolog Kurt Lewin for at have sagt: “Der er i virkeligheden intet så praktisk som en god teori.”

6.10 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

Redegør for, hvilke typer hjemler og rygdækninger som nødvendigvis skal medforstås ved omgangen med et bord, en radio, en sten, en skruetrækker, scoringen af et mål, en oversvømmelse, teaterstykket “Romeo og Julie”, frihedsbegrebet, en kirke, det økonomiske liv, forelskelsen og kærligheden?

7. Den saglitterære tekst

Med introduktionen af den logiske slutning, af talehandlingen og af implikaturen skulle vi være i besiddelse af alle de ingredienser, der skal til for at forklare, hvad samtaler og tekster er.

Udgangspunktet for en forståelse af samtale- og tekstbegrebet er begrebet om **kommunikativ handlen** (termen er lånt fra Habermas 2001 (1971): 148). Ved kommunikativ handlen vil vi forstå en kombination af *tale (eller skrift)* og *instrumentel handlen*, hvor den instrumentelle handlen så kan foreligge fx i form af udførelsen af en given perlokutionær handling, fx 'Gå nu!', enten i form af en ren fysisk aktivitet som det at drikke sodavand eller i form af en ren fysisk handling som det at åbne et vindue.

Har vi nu skaffet os dette begreb om kommunikativ handlen som kombination af tale og ren instrumentel handlen, vil tekstbegrebet relativt nemt kunne defineres, nemlig som følger: **Tekster** består af indbyrdes organiserede sekvenser af talehandlinger, produceret af kun én person. Heroverfor står så **samtaler** (konversation), kendetegnet ved, at to eller flere personer skiftes til at udføre meningsfulde sekvenser af talehandlinger, uden at der forekommer instrumentel handlen mellem de enkelte sekvenser. Disse meningsfulde sekvenser betegnes ofte som **taleture** (replikker, duplikker)

Som et grænsetilfælde kan en tekst bestå af blot én talehandling. Visse dele af samtaler og tekster kan i sig selv være samtaler og tekster.

Det er vigtigt at være klar over, at når en teksts skaber omtales som én person, behøver denne person ikke at bo i én og samme krop. Som vi tidligere har været inde på, kan det godt være, at flere personer – fx en person i et firma eller i en offentlig institution – i fællesskab har affattet en given tekst. For at der skal være tale om én og samme tekst, er det imidlertid nødvendigt, at den fremtræder som udtryk for én overordnet hensigt.

Lad os tydeliggøre, hvad vi skal forstå ved begreberne kommunikativ handlen, samtale og tekst, ved at se på nogle eksempler og kommentere dem:

Kommunikativ handlen: Følgende handlesekvens udgør et eksempel på kommunikativ handlen:

- (70) A: "Vinduet står åbent."
B: [B, der står tæt ved vinduet og lukker det]
A: "Tak for det."

Her vil vi kunne identificere A's talehandling i linje 1 gennem dens indplacering i et stykke instrumentel handlen (åbningen af et vindue): Som vi kan se, udfører A en assertiv talehandling af undertypen et konstativ, som efterfølges af en perlokutionær handling fra A's side, der i den instrumentelle handlesammenhæng, A og B står i, af B må forstås som en implikatur af direktiv type fra A's side. Som vi videre kan konstatere, er A's perlokutionære handling vellykket udført, hvilket dokumenteres af B's efterfølgende rene instrumentelle handling, som må kunne tolkes som en accept af A's direktive talehandling. Til slut konfirmerer A over for B, at B's tolkning af A's handling – både den assertive og den direktive – har været korrekt udført gennem udførelsen af en passende assertiv talehandling af ekspressiv type (i virkeligheden kræver A's sluthandling berigelser, der – hvis de var eksplicit angivet – skulle kunne erstattes af et følgende assertiv + metaassertiv: "Du har lukket vinduet i forlængelse af min anmodning. Det siger jeg dig herved tak for." eller sammenskrevet: "Jeg siger dig herved tak for, at du har lukket vinduet i forlængelse af min anmodning.").

I kommunikativ handlen vil man – som det også fremgår af eksemplet i (70) – altid klart kunne identificere den indlejrede tales handlingskoordinerende funktion. Kommunikativ handlen kan foregå i umiddelbar sammenhæng med talesituationen – sådan som det er tilfældet i (70) – hvilket betyder, at man har *umiddelbar dokumentation* for den kommunikative handlen eventuelle vellykkethed; men den kan også strække sig over længere tidsrum: Således vil en beslutning om at udføre en eller anden handling næste dag eller næste år også være et tilfælde af vellykket kommunikativ handlen, hvis beslutningen bliver fulgt op.

Samtale: Et eksempel på en samtale kunne være:

- (71) (1) A: "Åbn lige vinduet!"
(2) B: "Hvorfor det?"

(3) A: “Det er varmt herinde.”

(4) B: “OK”

(5) B: [åbner vinduet]

Som det kan ses i (71), udføres der ingen instrumentelle handlinger mellem A og B, og hvad de første fire linjer angår, udføres der kun talehandlinger. Der er derfor – som vi vil sige – tale om en samtale, nærmere bestemt om en samtale, hvor (1) A åbner med en metaassertiv talehandling (udtrykt gennem imperativ form, her angivet grafisk ved et udråbstegn), hvor den indlejrede proposition igen refererer til en direktiv perlokutionær handling, udført på baggrund af en assertiv talehandling af undertypen konstativ, nemlig “vinduet er åbent”, plus en implikatur fra A’s side om, at det propositionelle indhold i handlingen skal ses som refererende til en mulig fremtidig handling fra B’s side. I (2) problematiserer B A’s åbning i form af et direktiv af typen anmodning om information, hvor B med pronomenet “det” refererer til A’s tidligere talehandling, samtidig med at han drager den implikatur, at svaret, han forventer fra A’s side, skal udgøre en grund for A til at åbne vinduet (om handlegrunde, se 2.2 samt 3.2). I (3) efterfølges B’s direktiv af A’s svar i form af den af B efterspurgte begrundelse. Svaret er sammensat af assertivet “Det er varmt herinde.” af undertypen konstativ plus en implikatur om, at det propositionelle indhold i handlingen skal ses som en informativ perlokution – eller kort: et informativ – om den aktuelle situation. I (4) følger en dokumentation af, at A’s forrige talehandling har været vellykket udført: B accepterer at udføre handlingen, A anmoder om, i og med udførelsen af den institutionelle handling, udtrykt ved “OK”, der netop tæller som en erklæring om accept. Samtalen afsluttes i (4). I (5) bliver accepten endelig konfirmeret gennem B’s udførelse af den instrumentelle handling, A anmoder B om at udføre.

Som det bl.a. kan ses i (71), står en samtale i mere eller mindre intim kontakt med instrumentelle handlinger i handlesituationen og tjener handlingskoordinationen mellem de indgående handlinger her. Selvom ikke alle samtaler vedrører forhold i den aktuelle talesituation, står de dog – med mindre de har en æstetisk funktion (jf. kapitel 8) – *altid* i forbindelse med et eller andet instrumentelt formål. Dette formål vil igen altid kunne aflæses i én af de perlokutionære talehandlinger, der indgår i samtalen. I (71) drejer det sig om den perlokutionære handling i A’s første taletur, nemlig hans anmodning om at få vinduet åbnet.

Tekst: I følgende passage indgår et eksempel på en tekst:

(72) A: “Flaget hejses tidligst kl. 8.00 og hales ned senest ved solnedgang. På dage, hvor solen står op efter kl. 8.00, hejses flaget først ved solopgang. Man bør anvende de korrekte flagstik.”

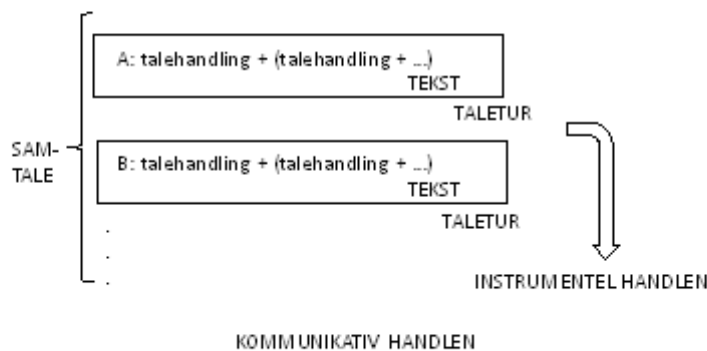
B: [B hejser aldrig sit flag før kl. 8.00.]

Teksten udgøres i (72) af indholdet af det, A siger. Som man kan se, består indholdet af det sagte af flere indbyrdes organiserede talehandlinger: (1) Først udfører A gennem den første sætnings passivform en metaassertiv talehandling, som igen refererer til en assertiv talehandling af konstativ type plus en implikatur om, at propositionen i den assertive talehandling skal tolkes som en universel proposition med oplysning til enhver (i Danmark), som vil flage, om at gøre det på den bestemte måde, der er angivet i propositionen. Der er altså tale om et *stående universelt direktiv* (jf. 5.4), som samtidig – det er endnu en implikatur, B skal drage – har status af et hævdundent regelsæt og dermed af en social institution: Sådan bør man flage i Danmark; (2) I næste sætning udføres igen, udtrykt gennem denne sætnings passivform, en metaassertiv talehandling af samme direktive type som i (1), og det samme gælder for sætning (3).

Talehandlingerne i (1), (2) og (3) er indbyrdes organiserede dels ved at være de perlokutionære talehandlinger, de er, dels i kraft af de asserterede propositioner, de rummer. Som de direktive perlokutioner, de mere specifikt antager form af, vil de altid stå i kontakt med den instrumentelle handlesammenhæng, de er en del af. Her vil vellykketheden af A's talehandling i handlesammenhængen kunne dokumenteres gennem B's accept, sådan som den fx vil kunne komme til udtryk gennem det forhold, at han aldrig vil hejse sit flag før kl. 8.00.

Begreberne ‘instrumentel handlen’, ‘kommunikativ handlen’, ‘samtale’ og ‘tekst’ er intimt forbundne begreber. Uden at betyde det samme kan begreberne i virkeligheden anvendes om samme sekvens af ytringer: Fx vil A's første tur i (70) kunne ses både som en tekst (her bestående af kun én talehandling) og som en del af en samtale, ligesom også teksten i (71) vil kunne ses både som en tekst og som en del af et kommunikativ handleforløb. Sammenhængen mellem instrumentel handlen, kommunikativ handlen, samtale og tekst kan måske bedst anskueliggøres ved hjælp af figuren i (73) (hvor A og B er de to samtalende):

(73)

Mens talehandlinger har en klar generel struktur, er det vanskeligere at finde en tilsvarende klar generel struktur for samtaler. Når man ser bort fra forekomsten af såkaldte **turpar** i samtaler – dvs. sådanne fænomener som, at et *spørgsmål* i gnidningsfri kommunikation normalt kræver et *svar* for at være vellykket, en *opfordring* normalt kræver en *indvilligelse*, en *bebrejdelse* en *undskyldning* og en *hilsen* en *hilsen* osv. – så synes der ikke i *almindelighed* at være regler for, hvad der kan følge hvad i opbygningen af en samtale: I smalltalk og anden form for dagligsamtale er forholdet ligefrem ofte sådan, at det er muligt *at bringe et hvilket som helst emne på bane af samtalepartnerne når som helst*. I den forstand er samtaler frie og uden regelstyring. De udviser på ingen måde samme faste struktur som gruppen af enkeltstående talehandlingstyper.

Det betyder dog ikke, at der ikke findes bestemte undertyper af samtaler, som er strukturerede. Visse er endda højt strukturerede såsom fx en retshandling, en forhandlingssituation, et interview, et forhør eller en undervisningssituation, hvor det, der finder sted i samtalsituationen, almindeligvis er underlagt en klar målsætning og indgår i en fast proceduresammenhæng.

Endvidere er spørgsmålet om, hvor stramt en samtale er struktureret, ikke blot afhængigt af den konkrete målsætning, men også af, på hvilket beskrivelsesniveau man i sin redegørelse vil karakterisere samtalen. Således kan samtalen i (70) dels siges at være styret af den konkrete målsætning fra A's side om at få åbnet vinduet, men dels også på et mere abstrakt plan at være styret af *en helt generel målsætning* om at udføre en perlokutionær talehandling af direktiv type.

Det sidste er ikke uden vigtighed. På dette almene karakteriseringsniveau synes det nemlig altid muligt ikke blot at give en abstrakt karakteristik af de forskellige talehandlingstyper som den, vi allerede har stiftet bekendtskab med i kapitel 4 og 5, men også af en bestemt type samtale, som igen vil kunne ses som en konkretisering af et helt generelt træk ved vores

sprogbrug, nemlig at vi *altid* gennem problematisering vil være i stand til at forbedre den fælles forståelse af, hvad der foregår i en bestemt handle- eller talesituation. Da forståelsesproblemet, der rejses gennem en given problematisering, kan være af mere eller mindre kompliceret art, vil det også kunne tage kortere eller længere tid og kræve en større eller mindre indsats at få problemet løst. Her er det ulige lettere at besvare et spørgsmål om, hvilken kniv man skal bruge til udbeningen af lammekøllen, eller som i (71) at bede om en begrundelse for, hvorfor vinduet skal åbnes, end det er fx at besvare spørgsmålet om kræftens gåde. Men ikke desto mindre vil vi ved alle svar have at gøre med eksempler på *en helt generel form for samtale, hvor det gælder om at finde et tilfredsstillende svar på et problematiserende spørgsmål*. Ganske vist udgør samtalen her ikke et transcendentalt træk ved enhver samtale, for det er jo ikke alle samtaler, der starter med en problematisering. Imidlertid synes *muligheden* for at åbne en sådan samtale at være transcendent i den forstand, at det synes vanskeligt at forestille sig en samtalepraksis og et sprog, der *ikke i sig rummer muligheden for at besvare anmodninger om at tydeliggøre sig nærmere*.

Det vil altså sige, at det, der foregår i eksempel (71), er et eksempel på en speciel type problematiserende samtale, en samtale, som tager udgangspunkt i en talehandling, der står i umiddelbar kontakt med et stykke instrumentel handling, og som derfor ikke i sig selv vil kunne ses som led i en samtale. En sådan type problematisering vil vi kalde en **forbigående problematisering** (termen er lånt fra Habermas 2001 (1971): 150). Typen er specielt vigtig, fordi den står i umiddelbar kontakt med de betingelser i den instrumentelle handleverden, som vil kunne tjene som *validering* af, om det, der siges, er velforstået af modtager. I det konkrete tilfælde i (71) kan modtager umiddelbart konstatere, om der fx er varmt eller ikke varmt i et lokale.

Anderledes forholder det sig med samtaler, initieret af mere omfattende spørgsmål som spørgsmålet ovenfor om, hvordan man skal løse kræftens gåde. Et sådant spørgsmål kan ikke blot afklares ved umiddelbar konstatering i talesituationen. Her bliver man nødt til at igangsætte en større undersøgelsessammenhæng, omfattende en i princippet uendelig række af delspørgsmål og del svar. En sådan mere omfattende undersøgelsessammenhæng, hvor forståelsen selvfølgelig lejlighedsvis stadig vil kunne sikres gennem umiddelbar dokumentation i den instrumentelle handling – i det konkrete tilfælde gennem videnskabelig observation og eksperiment – men hvor den samlede besvarelse af spørgsmålet danner et mere omfattende væv af spørgsmål og svar i et forskende fællesskab, vil vi kalde en **argumentativ diskurs** – *diskurs*,

fordi besvarelsen overvejende består af samtale, og *argumentativ*, fordi svarene har form af argumenter i et fællesskab for de givne svar.⁶¹

I stigende takt op gennem historien har vi mennesker indgået i argumentative diskurser for at stabilisere og sikre en konsensuel platform for vores instrumentelle praksis. Alt afhængig af den type af argumenter, en diskurs overordnet betjener sig af, kan vi tale om muligheden for tilrettelæggelse af forskellige distinkte typer argumentativ diskurs. Vi vil senere – nærmere bestemt i afsnit 7.5 – vende tilbage til begrebet om argumentativ diskurs og behandle de forskellige typer argumentative diskurser indgående.

Tekster kan indgå i andre tekster på forskellig vis. Fx kan man referere til eller omtale en anden tekst. Eller man kan **citere** en anden tekst. Ingen af delene gør dog den tekst, man refererer til eller citerer, til del af den tekst, der indeholder referencen eller citatet. I det første tilfælde udgøres teksten alene af de talehandlinger, ved hvis hjælp man refererer til den anden tekst, hvor den anden tekst slet ikke er en del af den første tekst. I det andet tilfælde, hvor vi har med et citat at gøre, er forholdet lidt mere kompliceret. At citere en tekst består enkelt fortalt i at reproducere, gengive eller mime den eksakte ordlyd af et tidligere anvendt udtryk. Men at citere er normalt ikke blot at reproducere, gengive eller mime et udtryk. Citater indgår som regel i en mere omfattende instrumentel handlesammenhæng. Det fordrer normalt, at modtageren af en citeret tekst ikke blot konstaterer tilstedeværelsen af det givne lyd- eller skriftbillede, teksten kommer til udtryk gennem. Afsenderen af et citat vil normalt også have, at modtager forstår citatet ikke blot som et gengivet udtryk, men også som selvstændig tekst med et bestemt anvendelsesformål.

Grunden til, at afsender ved citater i første hånd vælger at citere en tekst i stedet for at

⁶¹ Termen og delvis ideen bag begrebet *argumentativ diskurs* – eller kort: *diskurs* – er lånt fra Habermas 2001 (1971): 148ff, 1984 (1972): 127-186, 1981 (1976) 127-192, 1996 (1981); jf. også Karl-Otto Apel 1973: 358-435).

Hvad specielt diskursbegrebet angår, som er normativt og transcendentalt anlagt, må det ikke sammenblandes med det udbredte diskursbegreb, der hos Michel Foucault og i traditionen fra ham går under samme betegnelse (jf. fx Foucault 2000 (1994), 2003 (1966), 2005 (1969); Laclau & Mouffe 2001 (1985); Fairclough 1992, 1995, 2008). Det er ikke pladsen her at komme ind på en nærmere diskussion af synspunkterne bag introduktionen af dette sidste diskursbegreb. Blot skal det nævnes, at hvad det foucaultske diskursbegreb angår, repræsenterer det en relativistisk – og ifølge vor opfattelse alt for udistinkt – opfattelse af begrebet, som vi mener at måtte tage afstand fra (jf. Widell & Jørgensen 2007).

Det skal nævnes, at den sene Fairclough (jf. Fairclough & Fairclough 2012) har opgivet sit tidligere relativistiske synspunkt til fordel for en opfattelse, der i højere grad nærmer sig den normative og transcendentalt funderede opfattelse, som er blevet præsenteret i bogen her. Bogen giver god indsigt i, hvordan en sådan positionsændring fra relativisme til transcendentalisme angående diskurser bliver set som en nødvendighed.

omtale den, kan fx være at undgå fejl i viderebringelsen af den citerede teksts propositionelle indhold, og sikre det, man kalder *kildevederhæftighed*; men det kan også være at unddrage sig ansvaret for de slutninger, der skal drages angående teksten, eller i hvert fald – i stedet for selv at etablere et tolkende forhold til teksten – at overdrage en del af ansvaret til den tolkende modtager af citatet.

At citere er at udføre en institutionel handling (men ikke nogen talehandling: Der er ikke tale om, at man “herved citerer, at ...”). Sædvanligvis anvender man anførselstegn (gåseøjne) ved citater. Her skal man være opmærksom på, at anførselstegnene ikke udgør nogen del af citatet. Der er tale om metaassertiver ækvivalerende med en vending som “Dette er et citat.”, hvor der refereres til selve citatet. Citater kan være *lukkede*, fx “Ordet “*Jens*” består af fire bogstaver.”; “Så sagde Jens pludselig: ‘*Jeg er fand’me vred på dig.*’”, dvs. det kan være citater, der udfylder en grammatisk rolle i den sætning, det indgår i, eller de kan være *åbne*, fx “Han sagde, at *han var fand’me vred på mig.*” (jf. Recanati 2001: 219-295). Er et citat åbent, skal der normalt drages forskellige slutninger af det afhængigt af konteksten. Åbne citater uden angivelse af kilde kaldes ofte for skjulte citater. Et skjult citat kan være resultat af, at man har glemt at forsyne citatet med anførselstegn, men der kan også være en intention bag brugen af et eller flere skjulte citater i en tekst. I begge tilfælde taler man om eksistensen af intertekstuel(le) referencer i teksten eller kort om det udvidede begreb **intertekstualitet** (Kristeva 1980 (1969); jf. de videre overvejelser herover i Genette 1992 (1979): XI).

Intertekstualitet må skelnes fra bogstavelig sprogbrug. Ved begge former for sprogbrug er der tale om mekaniske gentagelser. Men mens bogstavelighed og bogstavelig tolkning af de anvendte ord og sætninger forudsætter, at ordene på forhånd er semantisk fastlagt i bestemte indføringssituationer, er det normalt ikke tilfældet ved intertekstuel reference. Intertekstuel reference gentages sjældent så ofte, at det kan danne grobund for interpolation af underliggende konstituerende regler.

Intertekstualitet må også skelnes fra det forhold, at to eller flere tekster kan referere ind i samme udsnit af virkeligheden. Historien om syndefaldet i Bibelen refererer til en bestemt begivenhed: Adams og Evas uddrivelse fra Paradisets have. Og det gør også mange andre senere producerede tekster. Dette forhold gør dog ikke disse senere tekster til skjulte citater fra Bibelen. For at der skal være tale om skjulte citater, må det kræves, at også ordlyden, de valgte udtryk – eller ved oversættelser: de valgte ækvivalenter – skal være i det mindste tilnærmelsesvis identiske

med det, der står i den oprindelige bibeltekst.

Mange tekster indgår i en kommunikativ sammenhæng, hvor der ved siden af de to parter i kommunikationen også figurerer en tredjepart, et **publikum**. Undertiden kan publikum i forbindelse med afsendelsen af en tekst spille en vigtigere rolle for afsenderen end den modtager af teksten, afsender direkte henvender sig til med sin tekst. Det gælder fx i mange argumentative tekster, hvor tekstaftager godt ved, at han med sin argumentation ikke kan overbevise den eller dem, han direkte henvender sig til og venter svar fra, men i stedet håber på og følgelig koncentrerer sig om at kunne overbevise et publikum, der overværer samtalen. Grænsen mellem modtager med svar-mulighed og publikum uden svar-mulighed, altså et publikum, er mange gange flydende. Ved mange tv-debatter og i forbindelse med massekommunikative henvendelser i aviserne er der ofte mulighed for, at man som del af publikum kan bidrage til debatten, selv om det normalt kun vil kunne ske i begrænset omfang.⁶² Endvidere vil man som del af publikum selvfølgelig altid kunne danne sig egne opfattelser på baggrund af det hørte, som senere vil kunne udmunde i synspunkter og handlinger, som vil kunne øve indflydelse, fx i forbindelse med valg. I den forstand behøver et publikum ikke blot være en flue på væggen, men vil i større eller mindre grad kunne være en medspiller.

Lad os forlade diskussionen omkring publikum og fokusere mere på selve tekstbegrebet og spørgsmålet om, hvordan en tekst i detaljer er opbygget. Her vil vi nu først – og det vil sige i resten af dette kapitel – fortsætte med undersøgelsen af det saglitterære tekstbegreb. I næste og sidste kapitel vil vi så vende os specielt mod det skønlitterære tekstbegreb.

Men hvad kendetegner nu specielt en saglitterær tekst?

Med baggrund i talens rationalitetsbetingelser, sådan som de er belyst af Grice, kan vi sige

⁶² Det er vigtigt, at man ikke forveksler begrebet modtager med begrebet publikum. Begrebet modtager er et transcendentalt begreb, der knytter sig til enhver form for udførelse af talehandlinger, mens begrebet publikum er et empirisk begreb, som kun vil kunne bringes i anvendelse i forbindelse med bestemte former for kommunikation, hvor det af forskellige grunde er gjort umuligt eller i det mindste vanskeligt for de enkelte modtagere at svare på, hvad afsender siger, og dermed fungere som fuldgyldig samtale- og diskurspartner sammen med afsender.

følgende om en tekst: For at en tekst skal kunne kaldes en saglitterær tekst, må det være et krav til teksten, at den *prototypisk må kunne leve op til sandfærdigheds-, relevans- og korrekthedsmaksimen* (“prototypisk”, fordi der sporadisk kan forekomme skønlitterære træk i en saglitterær tekst). Det betyder, at i det omfang, afsender betjener sig af implikaturer i den saglitterære tekst, skal han eller hun sørge for, at modtager i konteksten relativt nemt gennem berigelses-slutninger vil kunne nå frem til en *entydigggørelse* af teksten. For den saglitterære tekst gælder i generel forstand idealet om sandfærdighed, relevans og korrekthed. Implikaturer kan forekomme og forekommer ikke sjældent i forbindelse med saglitterære tekster, men er teksten velformet som saglitterær tekst, vil de slutninger, afsender vil have, modtager drager, relativt let kunne hjælpe med til at entydigggøre teksten.

Det er en vigtig pointe omkring tekster at indse, at tekster ikke består af sekvenser af meningsfulde sætninger, sådan som man tit ser det formuleret i tekstteorier, men at de i stedet består af *sekvenser af meningsfulde talehandlinger*. Nu har talehandlinger i sig selv en rimelig klar struktur, sådan som vi har set det i det foregående. Spørgsmålet er imidlertid, om også tekster kan siges at have en tilsvarende klar struktur. Som vi allerede har været inde på i forbindelse med samtaler, synes det vanskeligt at finde faste regler for opbygning af talehandlingssekvenser (med mindre man vælger et helt generelt beskrivelsesniveau for en karakterisering af dem, eller man står foran et mere eller mindre ritualiseret interaktionsforløb, fx en retshandling). Ser vi imidlertid på en tekst, der har en fast afsender, synes talehandlingssekvenserne i langt højere grad at følge et fast mønster. Her er mønsteret struktureret dels ud fra et bestemt **kommunikativt sigte**, dels ud fra et bestemt **emne** (topic) eller **tema**, som er med til at give teksten dens enhed og struktur.

Ret beset er det ikke overraskende, at det forholder sig sådan. Ved tekster er der netop kun én planlæggende bevidsthed, netop kun én hensigt eller intention, som kan virke styrende ind på valget af de talehandlinger og propositioner, der skal indgå i teksten. Derfor finder vi yderst sjældent de samme spring i en tekst som i samtaler, hvor flere kan byde ind: I saglitterære tekster konvergerer alle talehandlinger mod et overordnet kommunikativt sigte og et deraf afledt bestemt emne eller tema, som er med til at give teksten enhed og struktur.

Hvad *det kommunikative sigte med en tekst* angår, er de overordnede valg givet gennem de forskellige grundlæggende talehandlingstyper, det er muligt at vælge mellem, nemlig inden for

de illokutionære talehandlinger typerne normativ, konstativ og ekspressiv, og inden for de perlokutionære talehandlinger typerne kommissiv, direktiv og informativ. Her danner tekstens illokutioner og perlokutioner altid på hver deres vis tekstens basale grundlag: Mens illokutionernes kommunikative funktion består i at sikre de eksplicite propositioner i teksten de fornødne sandhedsværditilskrivninger underlagt de griceske maksimer om korrekthed og sandfærdighed, er det heroverfor perlokutionernes kommunikative funktion at indfælde illokutionerne i deres videre instrumentelle kontekst via tolkninger ud fra det griceske relevansmaksime.

Men hvad er en tekst nu rent illokutionært set? Dette vigtige spørgsmål kan for så vidt besvares relativt enkelt: På det illokutionære plan vil en tekst altid bestå af *en sandhedsfunktionelt sammensat sekvens af assertiver* (inklusive metaassertiver), som enten kan være normativer, konstativer eller ekspressiver eller en skønsom blanding af disse tre overordnede illokutionære typer.

Lad os undersøge forholdet nærmere.

På det perlokutionære plan udgøres teksten af *én – eller flere – perlokutionære handlinger*, som, hvad perlokutionær type angår, er identisk(e) med tekstens overordnede kommunikative sigte. Her kan afsender grundlæggende forholde sig til modtager på tre forskellige måder: Han kan selv i konsekvens af sin talehandling gøre noget for modtager, han kan få modtager til at gøre et eller andet for sig, eller han kan sætte sig for at informere modtager om et eller andet. Det svarer fuldstændigt til de tre grundlæggende perlokutionære talehandlingstyper, vi tidligere har stiftet bekendtskab med: kommissivet, direktivet og informativet. Det vil derfor i virkeligheden sige: En tekst kan – alt afhængig af *den overordnede perlokutionære handletype* – være enten en *kommissiv tekst*, en *direktiv tekst* eller en *informativ tekst*. Fx kan teksten i (72) – på grund af den handle-mæssige kontekst, den er indfældet i – allerede fra første sætning bestemmes som en direktiv tekst (fordi talehandlingstypen for de følgende sætninger i teksten følger automatisk). For at være mere præcis kan vi sige, at teksten her nærmere bestemt består af **en serie betingede direktiver**.⁶³ Betingelserne fremgår ganske vist ikke eksplicit af disse

⁶³ Tekster tolkes normalt ud fra en viden om den kontekst, man læser den i, i tilfældet med teksten her formentlig som en regelsamling om det danske flag og dets anvendelse. I særlige tilfælde, hvor man ikke har nogen kontekstuelle pejlemærker for identifikation af en tekst, kan man blive nødt til at læse et stykke ind i teksten, før man vil kunne fastslå tekstens art. I sjældne tilfælde vil dette ikke engang være nok. Teksten vil i sin helhed kunne fremstå som flertydig. Det ville have været tilfældet med vores flagtekst, hvis den fx kun forelå i et fragment, hvor vi alene havde adgang til den første sætning. Så ville

direktiver; men en berigelse vil umiddelbart kunne få dem frem i lyset: “*Hvis du vil hejse et flag, skal du først hejse flaget efter kl. 8 ...*” Visse kommissive og direktive tekster kan ud over at indeholde de betingede direktiver, de nu engang indeholder, yderligere rumme information om, at betingelserne faktisk antages at foreligge: “*Da du skal hejse flaget (og da det gælder, at hvis du hejser flaget, så bør du først hejse det efter kl. 8)*, så skal du først hejse flaget efter kl. 8.” I sådanne tilfælde vil teksten dels bestå af et overordnet direktiv, dels af et eller flere informativer. Betingelserne for anvendelse af informativer gælder også, hvis teksten skulle vise sig at være en kommissiv tekst som i følgende eksempel, hvor et løfte er udtrykt gennem den metaassertive markør “love”: “Da jeg *lover* at hejse flaget (og da det gælder, at hvis jeg lover at hejse flaget og holder mit løfte, så bør jeg først gøre det efter kl. 8), så hejser jeg først flaget efter kl. 8.”

Men det vil alt i alt sige: Som serie af illokutioner består en tekst altid – pr. definition – af ét eller flere assertiver, mens den som konfiguration af perlokutioner enten består af et eller flere informativer, kommissiver eller direktiver, der så eventuelt igen kan have knyttet et eller flere underordnede informativer til sig. Dette kan skildres som nedenfor (hvor “#” står for en sandhedsfunktionel operator, opererende på et underliggende assertiv, fx “og”, “eller”, “hvis-så”):

(1) inf # inf # inf # inf ...

Ex: “Han kom, han så, og han sejrede.”

“Dronningen døde, og kongen døde af sorg.”

(2) [inf # inf # inf ...] # dir/komm # [inf # inf # inf ...] # dir/komm ...

Ex: “Du skal komme nu.!”

“Ring eller skriv til os! Så skal vi nok sende dig en prøve.”

“Hvis du vil have en is, så hent den selv.”

Her ser vi, at (1) og (2) er i stand til at udtømme de muligheder, en tekst kan være konfigureret på, når man alene ser på tekstens perlokutionære sigte.

vi have vanskeligere ved at afgøre, om teksten var kommissiv, direktiv eller informativ.

Hvad (2) angår, er det måske lidt af en tilsnigelse her at kalde de perlokutionære sekvenser, vi finder, for tekster. For både direktivernes og kommissivernes vedkommende er det pr. definition meningen, at der skal udføres en fremtidig handling i direkte konsekvens af den udførte talehandling. Men hvis det er tilfældet, kan vi strengt taget ikke have med tekster at gøre i (2). Her må der i stedet være tale om netop kommunikative handlesekvenser, nærmere bestemt handlesekvenser af typen *direktiv/kommissiv-fremtidig handling* – *direktiv/kommissiv-fremtidig handling* – *direktiv/ kommissiv-fremtidig handling* ... Således må rationalet bag følgende brugsanvisning til en el-ovn fx være, at der må være tale om en anbefaling om at indstille temperaturvælgeren, *som det derefter er meningen, modtager skal følge op gennem handling*:

(Hvis du vil have) Lynopvarmning: 1. Sæt funktionsvælgeren på lynopvarmning; 2. Indstil den ønskede temperatur med temperaturvælgeren.

Når vi alligevel vælger at tale om tekster i (2), så er det, fordi vi her – ud over det kommunikative sigte – stadig vil kunne tale om den pågældende tekst som (1) planlagt af én og samme bevidsthed og som (2) angående den samme verden, her i form af et sammenhængende system af instrumentelle handlinger, en procedure, underlagt et givet slutmål.⁶⁴ (Se i øvrigt refleksion/opgave nr. 1 nedenfor for en uddybet diskussion af specielt tekstbegrebets forhold til propositionsbegrebet).

Hvad en saglitterær teksts emne eller tema angår, vil der altid kun foreligge ét emne eller tema pr. tekst og eventuelt et eller flere underemner, knyttet til det overordnede emne eller tema. Hænger emnerne eller temaerne ikke sammen, vil der ikke være tale om én, men om flere tekster. Enhver proposition i en saglitterær tekst handler (ifølge realismeantagelsen) om det samme udsnit af verden: Det vil altid være et udsnit, afsenderen vil være interesseret i, at også modtageren skal kunne identificere som det samme udsnit af verden.

Eksisterer der nu en emnemæssig enhed for en tekst, synes det også muligt at sige noget

⁶⁴ Hvad det sidste punkt angår, betyder det, at det også vil være muligt – og måske også mere korrekt – at se teksten som *en række stående betingede direktiver* (jf. 5.4) angivende, hvad man i almindelighed bør gøre, når man har et ønske om at tilvejebringe et specificeret slutmål.

Det sidste fjerner dog ikke den kendsgerning, at tekster af typen (2) – med de direktiver og/eller kommissiver, de rummer – primært stadig må skulle ses som handlingsstyrende for den, der formodes at læse teksten.

mere generelt om teksten. Vi vil i det følgende se på, hvad der ud fra en enmæssig betragtning overordnet binder talehandlingerne sammen i tekster. Her skal vi vende os mod teksternes illokutioner, assertiverne og metaassertiverne, samt de propositioner, de rummer.

Først og fremmest er tekster bundet sammen ved logiske konnektorer, for det meste som udtryk for (logiske) konjunktioner, og normalt blot angivet som punktummer. Det rejser straks følgende problem: Hvad er det, der sammenbindes med de konneksioner, konnektorerne udtrykker? Er det assertiverne i teksten, eller er det tekstens propositioner? Normalt siger man, at konneksioner sammenbinder propositioner. Hvis man mener det, vil man samtidig have antaget, at teksten består af en sekvens af propositioner samlet under blot ét assertiv. Denne antagelse er imidlertid behæftet med svagheder. Andre vil heroverfor sige, at tekster, når vi betragter dem ud fra et logisk synspunkt, snarere må ses som sekvenser af talehandlinger, hvor hver talehandling igen stort set er på størrelse med det udtryk, vi normalt identificerer som en sætning.

Spørgsmålet er vigtigt at afklare. Men hvem har ret? Består teksten af en række sandhedsfunktionelt definerede propositioner samlet under ét assertiv? Eller består den snarere af en række (konjungerede?) assertiver?

Ved langt de fleste tekster er det tilsyneladende hip som hap, om man vælger at betragte dem som det ene eller som det andet. De fleste informative tekster er rene konjunktioner, og her er der intet problem i at se dem både som det ene og det andet. Vi kan enten se dem som en sekvens af talehandlinger, afsender asserterer som sande, eller vi kan se dem som en sekvens af sande propositioner indlejret i deres respektive talehandlinger: Her gælder faktisk "ligningen":

$$\text{ass}(p) \ \& \ \text{ass}(q) = \text{ass}(p \ \& \ q).$$

At asserterer først "p" som sand og dernæst "q" som sand beløber sig rent sandhedsfunktionelt til at asserterer, at "p og q" samlet set er en sand proposition.

Sådan forholder det sig ved en sekvens af assertiver. Indgår der derimod en disjunktion i teksten eller en materiel implikation, er forholdet mere problematisk: Propositionen 'Jeg asserterer, at Hans gik en tur, eller jeg asserterer, at Grete gik en tur' er, som det jo er let at se, ikke semantisk ækvivalent med propositionen 'Jeg asserterer, at Hans gik en tur eller at Grete gik en tur.' Ejheller er metapropositionen 'Hvis jeg asserterer, at solen skinner, så asserterer jeg, at

vi har godt vejr' semantisk ækvivalent med metapropositionen 'Jeg asserterer, at hvis solen skinner, så har vi godt vejr.' Så i begge disse sidste tilfælde må man være omhyggelig med at konstatere, om tekstdelen er en konneksion af assertiver eller en konneksion af propositioner (jf. i øvrigt (1) i 7.7 for en mere udførlig diskussion af problemstillingen).

Logiske konneksioner, undertiden udtrykt gennem konnektorer, binder assertiver (eller propositioner) sammen som sandhedsfunktioner af hinanden. Dermed danner de det yderste bindemiddel i en tekst, sådan som vi har set det i kapitel 2, og sådan som vi direkte har kunnet aflæse det i Toulmin-skemaet i (28). I det omfang der findes udtryk i teksten, der eksplicit angiver disse sandhedsfunktioner, fx tekstens konnektorer eller punktummer, vil der være tale om eksplicit reference til verden. I det omfang der ikke findes sådanne udtryk, må sandhedsfunktionerne i stedet bestemmes gennem henvisning til eventuelle implikaturer fra modtagers side (som i givet fald vil kunne bringes frem i lyset ved analyse). Som vi ligeledes har set det i kapitel 2, og som det direkte har været at læse i Toulmin-skemaet i (28), er der andre former for "kit" end logikken, som vil kunne sammenbinde assertiver til tekster: Først og fremmest har vi mængdeinklusion og del-helhed, og dernæst de metafysiske lovmæssigheder (kausalitets-, handlings- og talehandlingsbegrebet); men vi har også en række mere erfaringsbaserede sammenhænge i form af scenarier og scripts, samt æstetiske generalisationer.

De vil alle enten være eksplicit angivet, eller de vil være bestemt gennem implikaturfremkaldte slutninger.

I det omfang der findes eksplicite angivelser af relationsbåndene mellem tekstens assertiver, vil vi tale om **tekstkohæsion** eller blot **kohæsion**.⁶⁵ I det omfang vi må finde dem gennem implikaturfremkaldte slutninger, vil vi derimod tale om **tekstkohærens** eller blot om **kohærens**.

7.1 Kohæsion. Først og fremmest er det, der binder de enkelte assertiver i en tekst sammen, det forhold, at der fra de enkelte assertiver refereres til én og samme verden eller rettere: til et og

⁶⁵ Da mange taler om sætningskohæsion ved siden af tekstkohæsion, kan det være lidt risikabelt at anvende kortformen "kohæsion" om tekstkohæsion. Vi vil alligevel gøre det her.

Hvad sætningskohæsion angår, vil vi ikke anvende betegnelsen. Det betyder ikke, at der ikke vil blive redegjort for de fænomener, der falder under denne betegnelse. Her er de blot blevet kaldt noget andet.

samme udsnit af en og samme verden (for vi kan jo ikke kende til hele verden, selv om det indgår som forudsætning, at den må eksistere netop som én omfattende verden). Emnemæssig enhed kan siges at give os ét og samme udsnit af verden. Talen og teksten rejser sig fra den omkringliggende instrumentelle handleverden, defineret gennem de kooperative formål, der eksisterer her, og vender sig refererende ind i denne verden. Det er det, der er med til at give talen og teksten sammenhæng – hvad enten det drejer sig om en manual til betjening af et tv-apparat, om en lov til regulering af trafikken i samfundet, om en avisartikel om et dagsaktuelt emne eller om en eksperimentalvidenskabelig artikel om den menneskelige metabolisme. Sagvidenskabelige tekster har altid et formål, og de har – som delvis konsekvens heraf – et emne, et område af verden, de peger ind i og i den forstand angår.

Da såvel formål som emne må være kendt og normalt også accepteret af såvel afsender som modtager, må den viden om verden, der tales om, også for en stor dels vedkommende være delt mellem de to. Det betyder igen, at afsender ikke blot må kende til den del af verden, han vender sig mod; han må også vide, at modtager kender til i hvert fald en del af denne del af verden (men naturligvis ikke til hele delen, da det, afsender vil sige, jo ellers vil miste sin pointe). Dette forhold danner mulighed for brug af *singulær reference* og herigennem igen mulighed for at koordinere de enkelte assertiver, der indgår i teksten, gennem et **bestemt referencemønster** ind i den fælles verden.

Referencemønsteret er overordnet som følger: For hver assertiv, der bruges, må vi konstruere et eller flere udtryk, der refererer ind i verden. Hvis to propositioner i en tekst skal være sammenbundet gennem reference, må de sætninger, de er formuleret i, indeholde udtryk, der refererer til mindst én genstand eller lokalitet i verden, der er fælles for de to sætninger. Eller som vi også kan udtrykke det: De to referenceudtryk må **koreferere**.

Sammenbinding af propositioner gennem koreference vil vi kalde **tekstkohæsion** eller blot **kohæsion**. Tilsvarende vil vi omtale sammenbindingsrelationen som **kohæsiv**.

Ser vi på de enkelte måder at referere singulært på, synes vi nærmere bestemt at kunne gøre det på fem forskellige måder: (a) Vi kan gøre det via udtryk, der gør os i stand til direkte at udpege en genstand i verden, såsom **demonstrative** og **personlige pronominer**, fx “den”, “det”, “de,” “han”, “hun”, “jeg”, “du”, eller **egennavne**, fx “Jens” og “Aarhus”; (b) vi kan gøre det via udtryk, der tillader os at beskrive de genstande, afsender kender til og samtidig regner med, at også modtager kender til, dvs. **bestemte beskrivelser** som fx “Den Lille Havfrue” og “manden

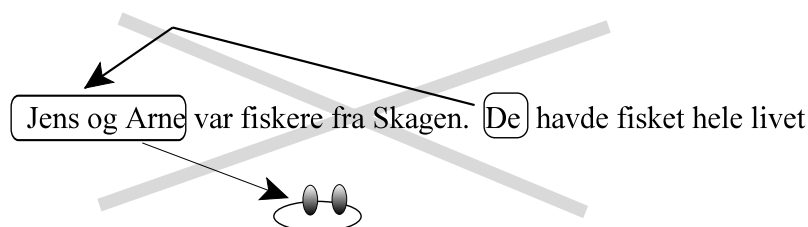
på gaden” (jf. tidligere); (c) vi kan gøre det via hele **assertiver** (inklusive metaassertiver) med reference til de indeholdte propositioners sandhedsværdier, fx “Solen skinner.” (er sand/falsk), “Jeg *påstår*, at solen skinner.”; (d) vi kan gøre det via **konjunktioner** eller andre konnektorer, fx “Jeg løb *og* løb *og* nåede så frem til et hus.”, “Vil du have en rød *eller* en grøn sodavand?”; (e) vi kan gøre det via **visse adverbier** “Jeg var i byen *i går*.”; (f) og endelig kan vi gøre det via udtryk, der tillader os at beskrive genstande, afsender selv kender til, men ikke regner med, modtager kender til, såkaldte **ubestemte beskrivelser** som fx “en mand” eller “én af de første dage i maj.”

Nedenfor følger en nærmere diskussion af (a)–(f) bl.a. med nogle kritikpunkter mod den gængse måde at forstå disse referencemåder på.

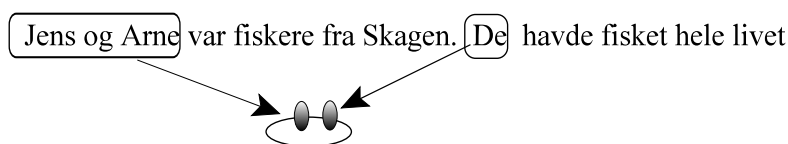
(ad a) Her er i (74) et eksempel på kohæSION gennem koreference ved brug af et egennavn og et personligt pronomen:

(74)

(i)

(ii)

Den hyppigste form for tekstlig sammenbinding ved koreference består i, at man første gang, man refererer, benytter sig af et eller flere egennavne (som her) eller en bestemt beskrivelse, og at man derpå efterfølgende benytter sig af pronomener. Ordet “pronomen” antyder, at mekanismen bag koreferencen skulle bestå i en tilbagehenvisning til et “nomen”, pronomenet står for. Det vil imidlertid være forkert at opfatte koreference som en sådan tilbagehenvisning til et ord tidligere

i teksten, sådan som det er angivet i den overstregede version i (ii). Der er i eksemplet ikke tale om, at “De” henviser til ordene “Jens” og “Arne”, som det angives i (ii). Referencen er en *direkte reference til (afsenders og modtagers viden om) verden*. Når modtager når frem til “De” i den anden sætning, er der ingen grund til, at han skulle finde tilbage til ordene “Jens” og “Arne” tidligere i teksten. Han har jo allerede referenterne for “Jens” og “Arne” præsent i sin korttidshukommelse. Så det er selvfølgelig Jens og Arne *derude i verden*, han direkte refererer til. Det kan vi også udtrykke på anden vis: Modtageren refererer aldrig metasprogligt, men altid ud af teksten, **eksoforisk** (og hvis det, der refereres til, direkte kan udpeges i talesituationen: **deiktisk**). Derfor er det også uheldigt at tale om gentagen reference som **anatorisk reference**, sådan som det ofte gøres i den tekstlingvistiske litteratur. “Anatorisk” betyder tilbageførende henvisning til tidligere præsenteret udtryk i teksten. Men der er ikke tale om nogen sådan tilbageførende henvisning. Begrebet ‘anatorisk reference’ afspejler ikke nogen selvstændig psykologisk realitet.⁶⁶

(ad b) Ved koreference gennem flere bestemte beskrivelser kan der eksistere et mængdeidentisk, et mængdeinkludativt eller et mereologisk (del-helheds-baseret) forhold mellem referenterne til de prædikater, der indgår i de forskellige bestemte beskrivelser, der bruges som referenceudtryk i en given tekst. Det er fx tilfældet i følgende tekst: “*Bilen* ville ikke køre længere. *Den* var efterhånden også blevet ret gammel. Og *den* slugte al for meget benzin. Så han måtte hellere se at skaffe sig af med *den gamle smadderkasse* og få købt sig *et nyt køretøj*.” Her refererer udtrykket “køretøj” til en mere omfattende mængde ting i verden end udtrykket “bil” og udtrykket “bil” til en mere omfattende mængde ting end udtrykket “smadderkasse”, sådan som det er bestemt af de konstituerende regler for brugen af de pågældende tre udtryk. Ofte bruger man i litteraturen termen ‘*leksikalsk kohæsion*’ om denne form for koreference gennem mængdeinklusion.⁶⁷ Det er imidlertid misvisende og uheldigt, da det jo ikke er selve de leksikalske relationer, der sikrer koreferencen, men derimod det forhold, at de indgår i hver deres bestemte beskrivelse pegende mod samme referent i verden. Her er det ikke de semantiske følgerelationer “Når noget er en

⁶⁶ Dette forhold gælder ikke ved såkaldt fremadrettet eller **kataforisk reference**, fx “**Det** er klart, at *vi skal have is til efterret*.” Her ved vi ikke, hvad “det” refererer til, før vi – senere hen i læseforløbet – har fået sætningen “Vi skal have is til efterret.” præsenteret. Her har vi ikke det, der tales om i korttidshukommelsen. Her må vi vente, til det, “det” refererer til, præsenteres længere henne i sætningen.

⁶⁷ Dette udtryk bruges bl.a. i den første monografi om kohæsion, nemlig Halliday & Hasan 1976.

smadderkasse, så er det også en bil.” eller “Når noget er en bil, så er det også et køretøj.”, som afsender og modtager tænker på for at få sammenhæng i det sagte. Den semantiske relation mellem udtrykkene eksisterer selvfølgelig, men der svarer ingen tankeoperation til den, når ordene “smadderkasse” og “køretøj” høres ligesom ved anaforisk reference. Referencen lykkes slet og ret, fordi bilen allerede eksisterer i afsenders og modtagers korttidshukommelse. Det gælder også ved de to forekomster af ordet “den” i teksten, hvor der ikke eksisterer nogen semantisk følgerelation mellem de to ord.

(ad c) Undertiden kan det ene medlem af et par korefererende udtryk bestå af en sætning: “Jens og Arne var fiskere fra Skagen. *De havde fisket hele livet. Det* kunne man straks se på deres ansigter.” Her refererer “det” til hele den kursiverede proposition i den umiddelbart foranstående sætning. “Det” kan ligefrem henvise til det propositionelle indhold af flere assertiver. Et interessant spørgsmål i den forbindelse er, om der i sådanne tilfælde stadig er tale om singular reference. Det synes godt at kunne forsvares. Kendsgerningen, der består i, at Jens og Arne har fisket hele livet, er et singularium.⁶⁸ Det er klart, at der ved (c) ikke blot er tale om en førsteordens reference, men derimod om metareference (ved et pronomen, her pronomenet “det”).

(ad d og e) Konnektorer og adverbier er ligeledes metaassertiver. Hvad konnektorerne angår, er nogle af dem, som vi tidligere har været inde på, betegnelser for de sandhedsfunktioner, hvorudfra vi opbygger komplekse propositioner af simple (“og”, “eller”, “hvis-så”, “ikke”). Andre refererer, som vi ligeledes har set, til forskellige metafysiske og empiriske hjemmeltyper/slutningsformer, fx “fordi” (begrundelse ved fx årsag eller formål), “da” (tidsangivelse; begrundelse ved fx årsag eller formål), “mens” (tidsangivelse), “men” (angivelse af det kontraforventelige), “selvom” (indrømmelse) osv. Det er værd at mærke sig, at konnektioner ikke er tekstkonstitutive størrelser. Det vil være at forfalde til syntaktisme at antage noget sådant. Konnektorerne bruges reelt som midler til at referere til ekstratekstlige forhold, som vil kunne gøre de involverede konnektioner sande eller falske. Grunden til, at afsender bruger konnektorer, er gerne, at han eller hun vil *tydeliggøre* over for modtager, hvilken speciel pragmatisk relation der hersker mellem propositionerne i teksten. Men mange gange kan disse tydeliggørende udtryk dog undværes, da

⁶⁸ Det fritager os ikke for det problem, der består i, at vi her refererer til propositioner, altså til meningsindhold, og dermed overskrider rammerne for anvendelse af førsteordens prædikatslogik.

slutningsformen fremtræder tilstrækkeligt tydeligt uden, som det fx gælder for årsagsrelationen her: “Det havde stormet heftigt i nat. Mange træer var væltet.”. Hvad angår adverbierne, fx tidsadverbiet “så”, er forholdet stort set som ved konnektionerne. I sætningen “Han var gået rundt om hjørnet. *Så* havde han mødt en stor hund.” kan adverbiet udelades: “Han var gået rundt om hjørnet og havde mødt en stor hund.”

(ad f) Ligesom afsender gennem brugen af en bestemt beskrivelse kan henvise til en specifik eller partikulær genstand i verden over for en modtager, kan han også gøre anvendelse af en **ubestemt beskrivelse** og herigennem henvise til en *genstand, han selv kender til, men som han samtidig ikke regner med, modtager har kendskab til*.⁶⁹ Det fordrer selvfølgelig, at modtager i almindelighed kender til de prædikater, der anvendes i beskrivelsen. Et sådant tilfælde har vi i det tidligere eksempel med skagensfiskerne. Her introduceres Jens og Arne som “fiskere i Skagen”, dvs. via en ubestemt beskrivelse af en gruppe mennesker, som afsender regner med modtager kender til som gruppe, men hvor afsender samtidig regner med, modtager ikke kender til eksistensen af de specifikke personer Jens og Arne. Denne introduktion af referenter fra afsenders side, som ikke kan tilbageføres til en fælles foreliggende viden hos afsender og modtager, spiller en vigtig rolle i tekster. Den stiller krav til modtager om at have tiltro til afsenders vederhæftighed; men ofte vil der jo som regel være mulighed for modtageren for efterværts at tjekke, om referenterne faktisk eksisterer eller ej.

Referenter introduceret gennem ubestemte beskrivelser kaldes normalt for **tekstreferenter**. Man har valgt at kalde dem sådan, fordi de af modtageren er blevet accepteret som information om verden *via den tekst afsender har præsenteret for modtager*.

(a) – (f) udtømmer ikke hele repertoiret af kohæsiøsetablerende udtryk, men vi er tæt på at have

⁶⁹ Ubestemte beskrivelser har undertiden anvendelser, hvor det, udtrykket angår, er ubestemt også for afsender: Siger jeg “Hver morgen finder jeg en ørentvist i mine sko”, så har jeg ikke nogen bestemt ørentvist i tankerne. Her har den bestemte beskrivelse samme betydning som *eksistenskvantoren*: “Der eksisterer en x, hvor x er en ørentvist og x befinder sig i mine sko.”

Som det allerede har været omtalt, jf. note 53, stammer udtrykket “ubestemt beskrivelse” fra Russell. Man skal være opmærksom på, at udtrykket “ubestemt beskrivelse” ligesom paralleludtrykket “bestemt beskrivelse” signalerer noget andet for Russell, end det gør for os: Russell er kun interesseret i udtrykkenes semantik. Vi derimod er også interesseret i de pragmatiske forhold omkring brugen af udtrykket, jf. vores inddragelse af afsender og modtager og den viden, de måtte besidde i talesituationen, i vores tidligere anførte definition.

det hele med. I standardlitteraturen om kohæsion regnes også ellipsen – den “hullede” sætning – med som kohæsionsetablerende faktor i en tekst, fx “Manden ... og konen gik sig en tur.” Her angives gennem en mangel – repræsenteret ved de tre prikker – at der er tale om to konjungerede propositioner refererende til samme situation via samme prædikat: “Manden *gik sig en tur* og konen *gik sig en tur*.” Det kan synes mærkeligt at kalde en mangel på et referenceudtryk for en kohæsionsetablerende faktor. Og i virkeligheden er der da også normalt snarere tale om et implikaturfremkaldt forhold og dermed egentlig ikke om et kohæsionsmæssigt fænomen. Det, der er den væsentlige sammenbinding, er i eksemplet her, at manden og konen er *fælles* om at gå en tur (hvilket markeres ved den elliptiske gentagelse “gik sig en tur”). Men slutningen fra ellipsen til, at der er tale om mandens og konens *fælles* tur, har intet referentielt ved sig. Den er ikke bindende for afsender. Afsender kan tilbagekalde eller aflyse informationen, hvis han vil det. Derfor er der her i virkeligheden snarere tale om en implikatur.

Som vi allerede har været inde på, bygger kohæsion på samtalepartnernes evne til at bruge hukommelsen til at binde tekstens propositioner sammen. Når tingene er til at observere i talesituationen, kan man direkte pege på dem ved hjælp af deiktiske midler: fingre, øjekast, demonstrative pronominer, personlige pronominer. Men når det, der peges på, ikke foreligger umiddelbart i situation, fordrer det, at afsender og modtager har en fælles baggrundsviden. Den vil kunne gælde forhold, der ligger kortere eller længere tilbage i tiden set i forhold til den aktuelle talesituation eller det aktuelle læseøjeblik. Den har så sine afstandsmål afhængig af, hvor kort eller hvor lang tid siden, det er, modtager sidst har haft sin viden om en bestemt ting eller situation aktiveret (enten ved at have erfaret den direkte eller ved at være blevet henvist til den i eller uden for teksten), ligesom den er afhængig af, hvor mange andre ting eller situationer, der er i spil i modtagers hoved i konsekvens af det tidligere læste. Her kan valget af kohæsionsskabende udtryk sige noget om denne form for afstand fra talesituationen og dermed i konsekvens heraf den **kognitive tilgængelighed**: De *demonstrative og personlige pronominer* finder vi hyppigst i en tekst, hvor vi refererer deiktisk, eller hvor modtager har fået referenterne introduceret i sin korttidshukommelse via de umiddelbart foregående sætninger i teksten. Til at referere til noget, der har ligget i modtagers hukommelse i lidt længere tid, finder vi hyppigst *egennavne og korte bestemte beskrivelser*, fx “... en lastbil væltede med tønder fulde af farlige kemiske produkter. Ingen personer kom noget til ved *uheldet*.” Længst ude i tid finder vi for det meste *mere udstrakte*

*bestemte beskrivelser og måske ligefrem egentlige genintroduktioner af en bestemt beskrivelse.*⁷⁰

Den kognitive tilgængelighed er afhængig af, hvad der er i korttidshukommelsen angående tingenes eksistens i verden. Men hvad der ligger i korttidshukommelsen kan ofte stamme fra vores langtidshukommelse i form af vores **fælles baggrundsviden** om, hvilke ting der er i verden, og hvordan de er placeret i forhold til hinanden. Når jeg refererer til skulpturen af Den Lille Havfrue over for en person, jeg ikke kender, men som jeg ved er dansker, regner jeg med, at vi deler en viden om Den Lille Havfrue: Bl.a. at den er placeret i København, og at den har reference til et eventyr af H.C. Andersen. Fælles baggrundsviden, også undertiden kaldet fælles encyklopædisk viden, er naturligvis en størrelse, der er stærkt afhængig af tidligere fælles erfaringer hos dem, man omgås. En sådan fælles viden kan være førstehånds – mange har været i København og set Den Lille Havfrue – men den kan også stamme fra billeder, man har set, eller den kan stamme fra noget, man har læst. En stor del af det, vi kalder vores fælles baggrundsviden stammer fra vores skolegang og fra den kultur, vi alle er en del af, og som vi kan kalde vores mere eller mindre omfattende kognitive dannelse – som københavnere eller aarhusianere, som danskere, som europæere, som verdensborgere.

7.2 Kohærens. Et andet middel til skabelse af tekstsammenhæng er **implikaturen**. Implikaturer er, som vi har været inde på i kapitel 5, bestræbelser fra afsenders side på at fremkalde ikke-formulerede, empragmatiske slutninger i teksten hos modtager udløst af, at det, der eksplicit står

⁷⁰ At der er denne forskel i henvisende udtryk, synes at dementere påstanden fra tidligere om, at der ikke er nogen forskel på anaforisk og deiktisk reference. Forskellen synes jo nemlig at kunne være i det mindste en indikator på, hvor langt man skal tilbage i teksten for at finde det udtryk, der sidst refererede til genstanden. Og det har jo så alligevel noget med teksten at gøre.

Men her må man huske på, at der er forskel på gennem udformningen af sine udtryk at antyde den orden, de er blevet introduceret i – Er det kort eller lang tid siden, de er blevet introduceret? Ligger referencen til den genstand, man vil genopfriske modtagers opmærksomhed omkring, før eller efter referencen til en anden tidligere omtalt genstand? osv. – og så at tro, at referencen i disse tilfælde skulle bestå i en tilbagehenvisning til et tidligere introduceret udtryk i teksten. Den måde, hvorpå afsender signalerer den formodede kognitive tilgængelighed af de genstande, han gerne vil henlede modtagers opmærksomhed på, har stadig intet umiddelbart med teksthenviisning at gøre. Der er alene tale om en henvisning til hukommelsesindhold.

Det skal tilføjes, at anaforisk reference i form af tilbagehenvisning til et tidligere introduceret udtryk i en tekst gennem mange år har spillet en vigtig rolle ved opbygningen af formalismer inden for datamatisk tekstanalyse. Her har man nemlig alene tekstudtrykket – den tekstlige streng – til rådighed for analyse. Den tekstlige semantik og pragmatik, som udgør en del af afsenders og modtagers hukommelse, mangler. Alligevel har det været muligt rent formal-syntaktisk at redegøre for mange koreferentielle forhold i forskellige tekster, nemlig i form af det, der går under betegnelsen anaforisk resolution. Succesen her er dog begrænset, netop fordi det egentlige bidrag til tekstforståelsen, nemlig korttidshukommelsen og den semantiske og pragmatisk forankring mangler.

i assertiverne, ikke lever op til sandfærdigheds-, korrektheds- og relevansmaksimen for kommunikation. Som vi før var inde på, gælder det for en saglitterær tekst, at afsender med det, der siges, må tilstræbe, at de implikaturer, han vælger, skal kunne éntydiggøres af modtager i talesituationen.

Men nu er baggrunden for, at vi overhovedet kan operere med implikaturer, at vores verden kognitivt set er præstruktureret på samme måde hos afsender og modtager, et forhold, der – i overensstemmelse med vores realismeantagelsen fra tidligere – vil være en bekræftelse på, at der kun findes én verden.

Det blev tidligere nævnt, at når et saglitterært formål og emne er valgt for en tekst, så vil teksten i konsekvens heraf danne en struktureret enhed. Det vil den gøre på forskellige niveauer: Først og fremmest vil den gøre det gennem præsentation af en række helt almene, logiske, mængdeteoretiske og konfigurationelle forhold, fx mellem mængder og elementer og helheder og dele. Dernæst vil den gøre det gennem præsentation af en række metafysiske forhold, fx mellem årsag og virkning, mål og middel og indhold og udtryk. Og endelig vil den gøre det gennem repræsentation af en række helt specifikke forhold i teksten, fremkaldt af det konkrete emne, teksten omhandler.

Kohærens er nu netop denne strukturerende enhed i teksten – fra den mere abstrakte til den mere konkrete – for så vidt den på baggrund af det valgte emne bliver udløst af nødvendigheden af at drage implikaturfremkaldte slutninger.

Nu er det vigtigt at se, at det ikke er alle slutninger, man kan drage i en tekst, der er implikaturudløst.⁷¹ Står der “Jens og Arne var fiskere fra Skagen.”, kan vi drage følgende slutninger: “Jens og Arne var mænd.”; “Jens og Arne boede i Jylland.”; “Jens og Arne var ikke københavnere.” samt en lang række andre slutninger. Men slutningerne her er ikke implikaturfremkaldte. Der er i stedet tale om *semantiske følgerelationer*, dvs. om slutninger til angivelse af den semantiske inklusionsrelation mellem mængden af personer med navnene Jens og Arne og

⁷¹ I flere fremstillinger anvendes begrebet om kohærens generelt om sammenhæng i en tekst, inklusive sammenhæng etableret via kohæsion. I bogen her opfattes kohærens derimod som et begreb, der er komplementært til kohæsionsbegrebet.

I min definition støtter jeg mig delvis til de Beaugrande & Dressler 1981 (1972): 3, hvor kohæsion defineres som “... the way in which the components of the surface text, i.e. the actual words we hear or see, are *mutually connected within a sequence*.”, og kohærens som “... the ways in which the components of the textual world ... that *underlie* the surface text, are *mutually accessible and relevant*.”

Desværre kan Beaugrande & Dresslers definition af kohæsionsbegrebet ikke fuldt ud accepteres her, da definitionen ikke udelukker en gensidig forbundethed gennem leksikalsk kohæsion (jf. den tidligere kritik af begrebet ‘leksikalsk kohæsion’ i afsnit 7.1).

mængden af mænd.

En implikaturfremkaldt slutning finder vi derimod i følgende sætningspar: “Jens og Arne var fiskere fra Skagen. Undertiden arbejdede de på filetfabrikken.” Med “filetfabrikken” har vi nemlig med en bestemt beskrivelse at gøre, som via endelsen “-en” først og fremmest angiver, at der er tale om en præsupposition. Men vi har også at gøre med en implikatur: Præsuppositionen bryder med sandfærdighedsmaksimen: Selvom modtager kender til Jens og Arne, vil han ikke uden videre kunne identificere filetfabrikken ud fra det sagte (med mindre han på forhånd har kendskab til den pågældende filetfabrik). Imidlertid vil modtager normalt netop kunne trække på følgende implikaturfremkaldte slutning: “Hvor der landes fisk, vil der (højest sandsynligt) også være filetfabrikker.” Det vil nemlig slet og ret – i hvert tilfælde hvis vi har med en normal dansk sprogbruger at gøre, der ved lidt om fisk og fiskeri – indgå i vedkommendes *permanente hukommelseslager*, at der eksisterer en generel sammenhæng mellem fisk og filetfabrikker.

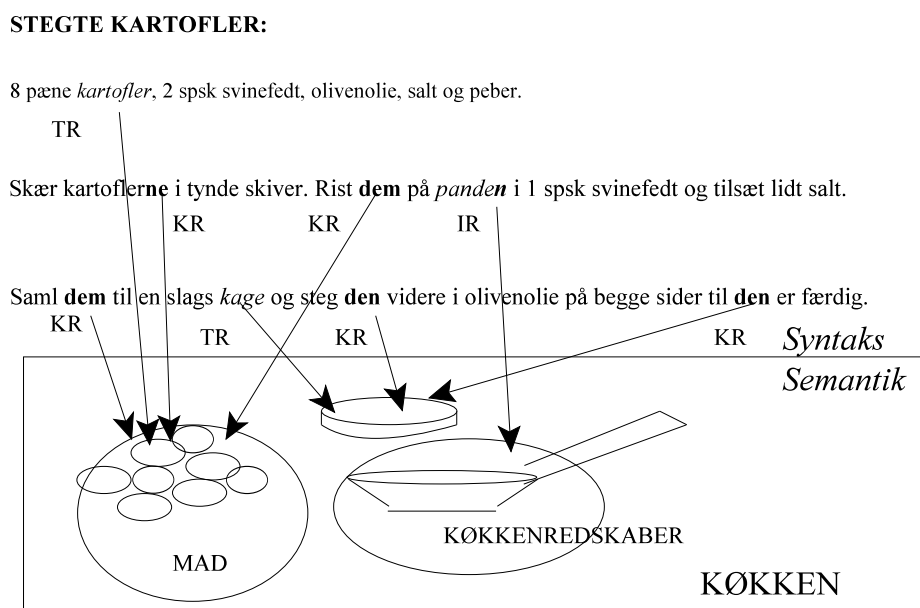
I eksemplet med de to fiskere må vi faktisk gøre brug af endnu en implikatur, hvis vi skal nå i mål. Vi må nemlig også sikre os, at de to fiskere har arbejde på en filetfabrik i Skagen og ikke fx i Hirtshals – og da der er flere filetfabrikker i Skagen, hvilken filetfabrik det vil dreje sig om. Men her vil vi som modtagere normalt drage den slutning, at filetfabrikken i hvert fald ligger i Skagen og ikke i Hirtshals. Her trækkes der nemlig fra modtagers side på en generel forventning om, at princippet om tidens og stedets enhed er gjort gældende og overholdes af afsender. Denne sidste type implikatur – og andre lignende, som vi allerede tidligere har set eksemplificeret (jf. tidligere kapitel 6 samt 7.3 i dette kapitel) – er ofte på spil ned gennem en tekst. Her vælger tekstens afsender slet og ret at give afkald på semantikken. Grunden skal selvfølgelig findes i det forhold, at *det er der kognitiv økonomi i*: De assertive talehandlinger bliver blot stillet i forlængelse af hinanden, signalerende den propositionelle logiks “og”. Metafysikken må modtager så selv lægge til. Hvis vi holder os til eksemplet, står der slet og ret “Jens og Arne var fiskere fra Skagen. [og] Undertiden arbejdede de på filetfabrikken.” Herudfra må modtager så være henvist til at gætte: Er der med “og” et tale om en tidlig sammenhæng? Er der tale om en rumlig sammenhæng? Eller er der måske tale om en kausal sammenhæng? osv. Her vil hjemler af alle 7 typer (jf. kapitel 6) så kunne være relevante for modtager at spørge ind til.

Som vores eksempel med fiskerne fra Skagen er et illustrativt eksempel på, bidrager implikaturer – endog i rigt mål, fremhjulpet formmæssigt af logikken og de metafysiske slutningsskemaer – til at etablere sammenhæng i tekster.

7.3 Samspelet mellem kohæsion og kohærens

I de forrige to afsnit har vi set, hvordan der skabes kohæsion og kohærens i en tekst. Lad os nu gennem et mere udbygget eksempel vise, hvordan kohæsion og kohærens kan spille sammen i en tekst, eksemplificeret ved teksten i (75). Figuren præsenterer, som man kan se, en tekst, hvis referencebærende udtryk refererer ind i en bestemt situation, nærmere bestemt en køkkensituation, der på forhånd må formodes at være kendt som situationstype for både afsender og modtager. Selve teksten tilhører en velkendt teksttype, nemlig kagebogsopskriften, en underafdeling af manualen. I figuren står TR for tekstreference, IR for implikaturformidlet reference og KR for koreference:

(75)

Kagebogsopskriften er en teksttype med stærke tekst- eller genremarkører. Normalt gør alene opstillingen af teksten (for ikke at tale om layoutet på den bog, teksten står i) det klart, at der er tale om en kagebogsopskrift. Så snart teksttypen er kendt af modtager gennem de præsenterede markører fra afsenders side, er den hos modtager med til at fremkalde en generel viden om en bestemt type situationer, hvor der stilles bestemte rekvisitter til rådighed indgående i bestemte scenarier eller scripts. Man ved fx, at der må indgå et køkken forsynet med de obligatoriske køkkenredskaber, og at der normalt vil være madvarer til stede, selv om det ikke vides hvilke. De vil så efterhånden blive introduceret i teksten via forskellige sproglige udtryk og vendinger: “8

pæne kartofler”, “2 spsk svinefedt” osv. Som man kan se af teksten, bryder disse udtryk og vendinger klart med korrekthedsmaksimen, da der ikke er tale om fuldt sætningsformede udtryk. Det indikerer tilstedeværelsen af implikaturer. Til grund for implikaturerne her ligger der også erfaringer hos afsender og modtager om de mulige procedurer, der går forud for, at vi har madvarerne klar til madlavningen. Det kalder specielt på agent-begrebet. Da madvarerne her indgår i en flerleddet procedure – først skal man normalt købe dem og dernæst bringe dem hjem, hvorefter man skal stille dem på plads, for, når man skal bruge dem, at tage dem frem igen – er der mange implikaturmuligheder her: “8 pæne kartofler” kan betyde “Køb 8 pæne kartofler!”, “Tag 8 pæne kartofler fra grøntsagskurven!”, “Læg 8 pæne kartofler foran dig, så de er klar til at lægge på skærebrættet én ad gangen!” osv. I figur (75) er kun det implikaturudløsende “kartofler” nævnt, fordi vi alene skal vide, at denne grøntsag skal indgå i madlavningssituationen, sådan som vi vil beskrive den senere i teksten, bl.a. gennem flerfoldig anvendelse af det koreferentielle udtryk “dem.” I teksten består kohæsionen så i, at der er etableret to kæder af refererende udtryk, én kæde, som refererer til kartoflerne, og en anden kæde, som refererer til den kage, der bliver lavet af kartoflerne. I alt består teksten af 7 *metaassertive talehandlinger af direktiv type* (jf. brugen af imperativ modus), hvor alle primærassertiverne på nær ét er sammenbundet ved hjælp af koreference. Assertivet, der danner undtagelsen, “Tilsæt lidt salt!”, er dog også tilknyttet teksthelheden, idet den på grund af et brud med relevansmaksimen påkalder implikaturen: “Lidt salt tilsættes *de kartofler, der allerede ligger ristede på panden.*” Særlig interessant er udtrykket “panden”, der, som man kan se, foreligger i bestemt form. Grunden til, at anvendelsen i teksten af udtrykket “panden” er særlig interessant, er, at den pande, der er tale om, ikke tidligere er blevet nævnt, hvorfor eksistenskravet ved anvendelsen af en eventuelt underliggende præsupposition ikke er opfyldt. Her har vi en parallel til eksemplet fra tidligere med fiskerne. For at få mening i teksten, må man som modtager slutte sig til en implikaturfremkaldt proposition om, at der er en pande i køkkenet, som man kan bruge. Denne implikaturfremkaldte proposition er dog ikke svær at finde. Vi ved alle, at situationstypen normalt indbefatter pander. Står vi i et køkken og skal til at lave mad, ved vi normalt, at der må befinde sig en pande et sted. Og det er så netop den pande, der refereres til i teksten.

Som man kan se i figur (75), er koreferencerne ikke tilfældigt fordelt ned gennem teksten: Det ene sæt koreferencer etableres først – dét omkring kartoflerne – hvorpå det næste sæt koreferencer så tager over – dét omkring kagerne. Sådan en arbejdsdeling vil vi normalt finde i en tekst, simpelthen for at undgå kognitiv forvirring. I almindelighed gælder derfor følgende

kognitionsøkonomiske princip: Er der stor afstand i en tekst mellem henvisningerne til en given genstand, som tidligere er blevet nævnt, og kan man derfor forvente, at den er ude af fokus, vil den som regel kunne bringes i fokus igen gennem én eller to bestemte beskrivelser. Som man kan forstå, vil det mindske risikoen for kognitiv sammenblanding og forvirring.

Også teksttypen kan spille en rolle for, hvordan koreferencerne er fordelt ned gennem en tekst. Er man hovedsagelig i færd med at give en detaljeret beskrivelse af en genstand, en agent, en person eller lignende, vil referencen hele tiden blive gentaget ned gennem teksten: Man “går” så at sige “rundt om” det, der refereres til og belyser det fra forskellige sider. Derved bliver den tekst, man står overfor, mere genstandsbeskrivende eller – kortere, men måske også mere uheldigt (jf. kapitel 9, s. 302ff., om det betænkelige ved denne brug af termen) – **beskrivende**. Man vil da i dette tilfælde tale om en ophobning af reference til samme referent i verden, det, man vil kunne kalde **temaophobning**. I andre tekster, hvor man i højere grad fra et fast punkt registrerer forskellige genstande, der passerer forbi, vil teksten heroverfor blive mere fortællende, mere **narrativ**. Tingene udvikler sig for ens øjne, præget af den kausalitet, der findes i verden, og af de forskellige optrædende agents indbyrdes instrumentelle handlen. I dette tilfælde vil der i teksten så blive tale om, hvad vi vil kunne kalde **temaudvikling**.

Analyseteksten i figur (75) er, som man kan se, klart narrativ: Den omhandler et handleforløb. Men den er mere end det. Der er også, som vi allerede har været inde på, tale om en direktiv tekst, eksplicit angivet ved tekstens 7 metaassertiver, der, som man kan se, alle har imperativ form. Det gør teksten speciel. Tidligere har vi – i note 63 – beskrevet flagreglementsteksten i (72) som en tekst bestående af et sæt stående betingede direktiver. Det kan man for så vidt også sige, teksten her består af. Der er dog en væsentlig forskel: Direktiverne i (72) er ikke proceduralt forbundne. Det er direktiverne i (75) derimod. Her er der specielt tale om beskrivelse af en procedure, hvor målet for den handling, det enkelte direktiv refererer til, hvis den ellers bliver udført korrekt, vil være udgangssituation for den handling, det næste direktiv i teksten refererer til og så fremdeles, indtil slutmålet for proceduren er nået. Det stiller ekstra fordringer til modtagerens korttidshukommelse, og ofte bliver teksten også udsat for en karakteristisk *dobbelt-læsning*: én læsning, hvor man læser hele teksten igennem, før man eventuelt udfører de relevante handlinger, med risiko for at glemme nogle af de enkelte skridt i proceduren – her belastes korttidshukommelsen – og en anden læsning, hvor man straks udfører hver enkelt af de handlinger, et givet direktiv opfordrer til, før man går videre til læsningen af den næste opfordring osv. – her kræves der mindre af korttidshukommelsen (jf. refleksion/opgave 1 nedenfor for en

generel diskussion af de psykologiske forhold omkring tekstforståelse).

7.4 Tekstreduktion. Sagtekster udgør normalt en mængdemæssig eller konfigurationel struktureret enhed, hvor man kan finde flere lag i teksten fra det mere konkrete til det mere abstrakte. Det, at der eksisterer **hierarkier af mængder og konfigurationer** i en tekst, gør *tekstreduktion* og – hvis man har primær (specifik eller almen) kendskab til referentområdet – *tekstkonstruktion*, dvs. udbygning af teksten med flere detaljer, mulig. I modsætning til tilfældig bortskæring af assertiver, som sjældent vil kunne give os nogen tekst at arbejde videre med, kan en mere metodisk organiseret *strukturel tekstreduktion* være nyttig i mange sammenhænge, fx når man vil skrive resuméer. Men også når man – for forskellige analyseformål – vil have bedre overblik over strukturen i en tekst, fra det, man kan betegne som tekstens **mikrostruktur**, dvs. strukturen mellem de enkelte asserterede propositioner plus deres implikaturer ned gennem teksten, til hvad man kan betegne som tekstens **makrostruktur**, dvs. den overordnede, samlende struktur i teksten.⁷²

Reducerede tekster kan kaldes *resuméer* af udgangsteksten. De vil naturligvis i sig selv være tekster. Det gælder endog for tekster reduceret ned til en enkelt, dækkende sætning, en *overskrift*.

Sammenhængen mellem struktur og reduktion (og undertiden, som vi skal se: konstruktion) gør det muligt at følge en bestemt skridtvis procedure for specifikation af tekstens struktur – **fra mikrostruktur til makrostruktur**. Den skridtvis procedure, som man mange gange med fordel vil kunne anvende, består i, at man bevæger sig frem gennem teksten for hvert sætningspar i mikrostrukturen, mens man hele tiden for hvert skridt spørger om, hvilken sætning man om muligt kan slette i det aktuelle sætningspar, man står med, i sin bestræbelse på at reducere teksten. Fortsætter man på denne måde, vil man til sidst stå tilbage med en tekst, der som anden magi-terning vil være reduceret ned til den oprindelige teksts “overskrift.” Det er klart, at proceduren her vil være ret så omstændelig. Men især når man er blevet lidt mere øvet i tekstiagttagelse ud fra denne metode, vil man efterhånden kunne gå lidt mere intuitivt og

⁷² Se hertil van Dijk 1980, som er et forsøg på at give en række retningslinjer for en sådan tekstreduktion fra mikrostruktur til makrostruktur.

overordnet til værks i sin bevægelse gennem teksten.⁷³

Da der bidrages til tekstens sammenhængskraft både i form af kohæsion via reference og kohærens via implikatur, vil det undertiden være nødvendigt for tekstens globale sammenhængskraft, at der eksemplificeres med nye, mere specifikke referenter, eller at man konstruerer nogle af tekstens implikaturer frem i eksplicit form. Det er klart, at eksemplifikation og konstruktion vil bidrage til en forøgelse af antallet af sætninger i teksten. Derfor vil de to analysetiltag naturligvis kun kunne *anvendes lokalt med henblik på en senere global viderereduktion af teksten*.

Svarende til, at teksten repræsenterer et bestemt hierarki af strukturer, mængder, konfigurationer, tids-, rum- og kausalforbindelser, instrumentelle handlinger (med deres mål og midler) og talehandling (med deres udtryk og (propositionelle) indhold), synes vi at kunne operere med et tekstreduktionssæt bestående af **fire generelle reduktionsregler** svarende til dels forholdet mellem element og mængde, nemlig **generalisationsreglen** (afspejlende bevægelsen fra forskellige genstande i en mængde til den samlede mængde af dem, beskrevet gennem deres egenskaber), **eksemplifikationsreglen** (afspejlende bevægelsen fra en mængde, beskrevet via dens egenskaber, til et individ i mængden), **abstraktionsreglen** (afspejlende bevægelsen fra del eller detalje til helhed) og **konstruktionsreglen** (afspejlende konstruktionen af nye interpolerede dele i en på forhånd givet helhed).⁷⁴ Disse regler vil så kunne anvendes til at fjerne (og lokalt tilføje) dele i teksten. Her vil de relevante dele og helheder i en tekst, som danner udgangspunkt for en tekstreduktion, kunne være: *del-helhed* (abstrakt taget, anvendes reglen her på sig selv), *delperiode-periode*, *delrum-rum*, *årsag-virkning*, *middel-mål* og *udtryk-mening*, hvor det som regel af pragmatiske grunde vil være mest tjenligt at lade de kursiverede sidsteled stå tilbage, efter at abstraktionsreglen har fundet anvendelse: Disse muligheder for tekstreduktion skyldes det

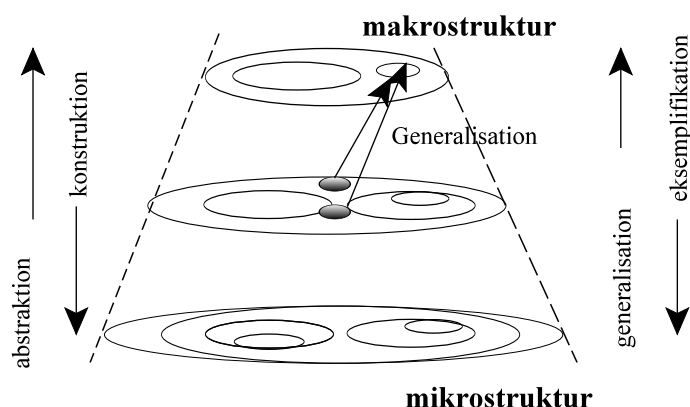
⁷³ Metoden med den parvise inddragelse af sætninger er benyttet af den i note 72 omtalte van Dijk specielt med henblik på automatisk it-baseret fremstilling af resuméer. Her er omstændeligheden selvfølgelig en dyd, men behøver ikke at være det, når reduktionen foretages af en øvet teksttolker.

⁷⁴ De fire reduktionsregler er foreslået af van Dijk (1980). Antallet af regler kan reduceres. Anlægger man en udelukkende mereologisk betragtningsmåde på mængdebegrebet, vil mængder kunne blive til helheder og elementer til dele. Men det betyder i virkeligheden, at vi kan undvære såvel generalisations- som eksemplifikationsreglen: Ved generalisationsreglen bliver bevægelsen fra elementer til mængde "oversat" til en bevægelse fra en konkret helhed til en abstrakt helhed, dvs. generalisationsreglen bliver til et særtilfælde af abstraktionsreglen. Ved eksemplifikationsreglen bliver bevægelsen fra mængde til element "oversat" til en bevægelse fra en mindre udfyldt helhed til en mere udfyldt helhed, dvs. eksemplifikationsreglen bliver her i virkeligheden til et særtilfælde af konstruktionsreglen.

forhold, at vi som handlende væsener foretrækker at få information om helheder, snarere end om dele, om perioder snarere end om del-perioder, om rum snarere end om del-rum, om virkninger snarere end om årsager, om mål snarere end om midler og om mening snarere end om udtryk, *slet og ret fordi informationen her vil være mere relevant for os, når vi skal handle*. Fx vil det normalt være mere relevant at vide noget om de skader, et evt. skybrud har forårsaget, end om selve skybruddet og dets faser, fordi vi i en kommunikativ handlesituation umiddelbart vil kunne handle på skaderne.

Hele tekstreduktionsidéen, der kan siges at afspejle, hvad der finder sted, når modtager (den hørende eller læsende) forståelsesmæssigt bevæger sig gennem teksten sætning for sætning i bestræbelsen på at begribe det samlede tekstindhold, er illustreret i figuren i (76):

(76)

Her repræsenterer cirklerne tekstens helheder og dele, hvor bevægelsen op gennem hierarkiet af helheder og dele er angivet gennem keglen med de stiplede linjer (NB: Læg mærke til at relationer mellem mængder i de forskellige lag er konfigurationer, dvs. del-helhedsrelationer).

Nedenfor følger nogle eksempler på anvendelse af de fire regler:

GENERALISATON:

I byen findes statuer af Holberg, Oehlenschläger, H.C. Andersen, Kierkegaard, Grundtvig og Johs. V. Jensen

I byen findes statuer af kendte danske digtere

I eksemplet erstattes en reference til forskellige danske digtere med en fælles reference til dem gennem en (mere) almen betegnelse.

EKSEMPLIFIKATION:

I byen findes statuer af kendte danske digtere

I byen findes en statue af Kierkegaard

Eksemplifikation er – som man kan se – det omvendte af generalisering. Eksemplifikation er nyttig, når kun ét eller nogle få elementer vil blive genoptaget som referencer senere i teksten: “I byen findes statuer af mange kendte danske digtere. Hvad specielt statuen af Kierkegaard angår ...”

ABSTRAKTION:

Han tog overtøjet på og gik til bageren

Han gik til bageren

Ilden buldrede kraftigt fordi brændet var tørt

↓

Ilden buldrede kraftigt

I eksemplerne her er henholdsvis *Han tog overtøjet på* og *... fordi brændet var tørt* slettet.

TOMMELFINGERREGLLEN FOR ABSTRAKTIONSREGLENS ANVENDELSE er: Oplysninger, der er nødvendige for at forstå noget efterfølgende i teksten, må ikke slettes. Kun hierarkisk set laverestående information må slettes. Vi kan altså ikke have:

Han tog tøj på for at gå til bageren og hente morgenbrød.

↓

**Han tog tøj på.*

KONSTRUKTION:

Vores tur begyndte i New York.

Dernæst tog vi til Washington og Chicago, og så fløj vi hjem igen

↓

Vores tur gik til USA

I eksemplet her er helheden *rejsen til USA* konstrueret på baggrund af en række delrejser. Endnu et eksempel:

Da hun var kommet ind i sin stue, satte hun varerne fra sig. Hun gik op og tog et bad

↓ (0)

↓ (konstruktion)

↓ (0)

Da hun var kommet

hjem

tog hun et bad

I dette eksempel er helheden *hjem* konstrueret på baggrund af *sin stue, op og bad*.

TOMMELFINGERREGEL FOR KONSTRUKTIONSREGLENS ANVENDELSE er, at tekstreferenterne skal kunne danne grundlag for påkaldelsen af referencen til en konfiguration. I eksemplet her finder vi påkaldelsen af reference til følgende konfiguration: *varer* er noget, man går ud og køber i byen for derefter at bringe *hjem*.

Ud over disse regler vil man i en strikt opbygget tekstreduktionsprocedure også skulle benytte sig af en såkaldt **NUL-regel** (foreslået i forlængelse af ovennævnte fire regler i van Dijk 1980). Det er en regel, der siger, at man vil kunne sende et sætningspar ubehandlet videre i proceduren, hvis det efter endt undersøgelse af sætningsparret viser sig, at ingen af de øvrige regler vil kunne finde anvendelse. Sætningsparret vil så senere kunne bortreduceres via en konstruktion, der lader sætningernes referenter fremstå som mindre væsentlige dele af den konstruerede konfiguration.

Nedenfor følger et eksempel på en tekstreduktion med de enkelte skridt forklaret. Vi genbruger teksten med de stegte kartofler:

(77) ***Stegte kartofler***

8 pæne kartofler, 2 spsk. svinefedt, olivenolie, salt og peber. Skær kartoflerne i tynde skiver. Rist dem på panden i 1 spsk svinefedt og tilsæt lidt salt. Saml dem til en slags kage og steg den videre i olivenolie på begge sider til den er færdig.

Beriger vi den første sætning i (77) gennem et par implikaturer, får vi følgende “hvis-så”-sætning frem, nemlig: “[Hvis du vil lave stegte] kartofler, [så følg følgende kartoffelstegningsprocedure]”.

Med konstruktionsreglen kan vi nu tilføre teksten det, der står i parentes. Også sætning nummer to må – som vi allerede har været inde på – beriges gennem et par implikaturer:

(78) “[Skaf dig] 8 pæne kartofler, 2 spsk svinefedt, olivenolie, salt og peber.”

Ligeledes ved brug af konstruktionsreglen kan vi nu tilføje “Skaf dig” til teksten. Vi kan nu sætte de to sætninger sammen og se, hvilken helhed de danner. Vi ser da en helhed bestående af en sætning, der udtrykker en betinget forskrift (et betinget imperativ) om at følge en bestemt procedure, og en sætning, der specificerer en af de handlinger, der indgår i denne bestemte procedure: “Skær kartoflerne i tynde skiver.” Da forholdet mellem den første og den anden sætning er et del-helheds-forhold, kan vi lade abstraktionsreglen finde anvendelse, så vi efter anvendelse af reglen vil stå tilbage med helheden:

(79) “Hvis du vil lave stegte kartofler, så følg kartoffelstegningsproceduren.”

eller mere mundret:

(80) “Hvis du vil lave stegte kartofler, så steg dem på panden.”

Går vi videre til de næste sætninger, kan vi se mønstret gentage sig: Alle sætninger er i virkeligheden udtryk for dele af kartoffelstegningsproceduren og kan derfor assimileres til denne procedure. Dvs. at vi gennem gentagen anvendelse af abstraktionsreglen til sidst stadig vil stå tilbage med sætningen i (80). Her synes vi så at være nået til vejs ende, hvad reduktionsmuligheder angår: Sætningen synes ikke at kunne reduceres yderligere gennem sætningsreduktionsmetoden.

Det er klart, at vi gennem en anvendelse af generalisationsreglen kan beskrive det, teksten angår, mere abstrakt:

(81) “Hvis du vil lave et eller andet, så følg én eller anden procedure.”

I (81) har vi – som man kan se – abstraheret i den forstand, at vi har fjernet referencen til køkkensituationen. Nu er der blot tale om præsentationen af et helt alment, i virkeligheden metafysisk træk ved handlingen, nemlig at indfrielsen af et handlemål altid vil kræve anvendelsen af et middel, en procedure.

Generelt kan vi sige: Når vi bevæger os op gennem hierarkierne i tekstens struktur, gør vi

brug af **abstraktions- og generalisationsprincippet**. Bevæger vi os den anden vej, gør vi derimod brug af de to modsatte principper, dvs. **konstruktions- og eksemplifikationsprincippet**.⁷⁵

Selvom det sjældent vil være relevant for tekstforståelsen, vil vi naturligvis kunne gå stadig dybere ned i detaljerne i et referentområde (også videre end overvindelsen af en midlertidig reduktionsvanskelighed dikterer, jf. ovenfor). Fx vil vi nærmere kunne specificere, hvordan man former en kage med hænderne. Og meget andet. Men hvad enten vi bevæger os op eller ned i teksten, vil det altid være (afsenders og modtagers fælles viden om) verden, man vil skulle forholde sig til: Den ene verden, vi alle er fælles om. Men det vil i realiteten sige: Tekster kan generelt ses som *mere eller mindre åbne "vinduer" ned i den verden, vi alle er fælles om*. (se hertil også oplægget til diskussionen i afsnit 3.4, opgave 4).

Alt afhængig af, hvor mange implikaturer vi må operere med for at gøre en tekst forståelig, kan man tale om en tekst som mere eller mindre **enthymemisk**. Et enthymem er, som vi tidligere har været inde på (jf. 2.3), en slutning, som vil kunne drages ud fra ikke-eksplicite præmisser. Men her vil den implikaturfremkaldte slutning jo netop kunne ses som en særlig, praktisk-handlemæssig udgave af en sådan ikke-eksplicit slutningsform. Det vil sige: Teksttolkning som implikaturfremkaldt slutningsdannelse vil slet og ret kunne forstås som en *eksplikation af tekstens enthymemer*, fx i form af en eksplicit konstruktion af de slutningsformer, vi intuitivt betjener os af for at forstå den pågældende tekst. Konstruktionen kan så eventuelt ske gennem brug af passende Toulmin-skemaer.

Det gælder naturligvis også for teksten her. Fjerner vi nemlig imperativet, vil kagebogs-teksten kunne stilles op som hjemmel i et Toulmin-skema af form som en praktisk syllogisme bestående af assertiver, sådan som det er fremstillet i figur (82).

⁷⁵ Svarende til, at man kan foretage en reduktion fra fire til to regler, kan man naturligvis også foretage en reduktion i mængden af principper, så der kun vil være to principper tilbage, nemlig henholdsvis abstraktionsprincippet og konstruktionsprincippet.

(82)

B	P
Intention: (at lave) stegte kartofler Situationspecifik viden: der er kartofler, en pande, (og et komfur) osv.	Handling: kartoflerne ristes på panden

H

Almen viden om forbindelse mellem mål og middel: hvis man vil have stegte kartofler, og der er kartofler og en pande (og et komfur osv.), er det et egnet middel at riste kartoflerne på panden (dvs. hælde kartoflerne på panden, røre rundt i dem under samtidig opvarmning af panden osv.)

||

R

tidligere erfaringer med at riste kartofler og andet lignende

Som man kan se i Figur (82), repræsenterer Toulmin-skemaet såvel en reduktion af teksten som *en tilpas oversigtlig strukturel analyse af den, afspejlende analysens enkelte reduktions- og (mellemliggende) konstruktionsskridt*. Det er klart, at reduktionen vil kunne fortsættes. Da det væsentlige element i en instrumentel handling altid vil være målet, vil vi fx kunne nøjes med dette mål: “At lave stegte kartofler”.

Tekstreduktion vil være et glimrende instrument til **teksttype – og genrebestemmelsen af en tekst**. Har man reduceret en tekst ned til en “overskrift”, giver den to typer information, som vil kunne være relevant ved teksttypebestemmelsen, nemlig dels information om tekstens **henvendelsestype** via talehandlingstypen, dels information om tekstens **tematiske struktur** via tekstens propositionelle indhold: Refererer det propositionelle indhold til en eller flere ting og deres stationære egenskaber, vil teksten overvejende være **beskrivende**. Er indholdet derimod et kausalforløb eller agents instrumentelle handlinger, vil teksten overvejende være fortællende,

narrativ.⁷⁶

Hvis vi skal tekststypetermine teksten her efter disse retningslinjer, må vi betegne den som en direktiv teksttype med et narrativt indhold. "Overskriften" er "Hvis du vil lave ristede kartofler, steg dem da på en pande." Dvs. at der er talehandlingsmæssigt tale om en **perlokution af typen (betinget) direktiv**, hvor det propositionelle indhold tematiserer en (stående) instrumentel handling.

Set ud fra en praktisk-handlemæssig betragtning kan der udarbejdes en ækvivalent formulering af den behandlede tekst ved at foretage et teksttypeskift fra direktiv til konstativ teksttype:

(83) "Sådan laves stegte kartofler."

(79) kan så enten forstås som en beskrivelse af en situation (jf. "Sådan lavede vi stegte kartofler, da vi var på hyttetur.") eller som en generel beskrivelse (gældende alle instanser inden for et nærmere bestemt område):

(84) "Sådan laves stegte kartofler (i Danmark)."

7.5 Den argumentative diskurs. Logik har, som vi tidligere har set, jf. kapitel 2, ikke specielt noget med argumentation at gøre. Logik er allestedsnærværende i den kognitive verden, vi befinder os i, og har snarere med vores verdensforståelse som perciperende og handlende aktører at gøre. Men at det forholder sig sådan, betyder ikke, at argumentationen så ikke har et specielt forhold til logikken. Det har den naturligvis. I argumentation forsøger man nemlig nærmere bestemt at *afprøve og begrunde assertiver* – dvs. finde logisk gyldige og helst også holdbare slutninger.

At argumentere er at føre en form for samtale. Men for at forstå, hvad argumentation er,

⁷⁶ Der er lidt usikkerhed omkring, hvad man vil regne for henholdsvis en beskrivende og en fortællende (eller narrativ) tekst. Problemet ligger i den tingslige kausalitet, jf. E.M. Forsters berømte skelnen mellem "story" og "plot" (i *Aspects of the Novel* fra 1927): "The king died and the queen died, is a story. "The king died and the the queen died of grief," is a plot." Forsters udsagn indebærer, at man må betragte en skildring af det kausale som noget blot beskrevet. Det er imidlertid ikke vores strategi: For os vil beskrivelser altid have form alene af redegørelser for tilstande.

må vi i virkeligheden også se på den kommunikative handlen, da den på særlig illustrativ vis viser os, hvilke elementer der indgår i et argumentationsforløb. Kommunikativ handlen er, som vi har set, jf. kapitel 3, en form for kooperativ handlen, hvor de interagerende parter sporadisk anvender tale for at koordinere deres handlinger i bestræbelsen på at indfri et fælles mål. Derfor er kommunikativ handlen vigtig for argumentation: I kommunikativ handlen kan vi – i modsætning til i samtale, der udelukkende består af ord – hele tiden skaffe os handle-mæssig dokumentation for, at en given talehandling er blevet forstået og accepteret. Det er vigtigt, når vi argumenterer.

I forrige afsnit beskæftigede vi os med et velkendt eksempel på kommunikativ handlen, nemlig en køkkensituation. Her vil det netop – i hvert fald hvis vi er flere om opgaven – være relevant i forbindelse med den fælles bestræbelse på at lave et måltid mad sporadisk at fremsætte ytringer som: “Ræk mig lige kniven.”; “Vil du ikke lige tage dig af kartoflerne.”, “Hvor er gulerødderne?” osv.

Nu kan man selvfølgelig tale om alt muligt, mens man står og laver mad. Fører man fx en samtale om den film, man så i fjernsynet i går, har det naturligvis ikke noget at gøre med det, der rent handle-mæssigt foregår i køkkenet. Her vil der være tale om en selvstændig samtale.⁷⁷ Men drejer det, man taler om, sig om forhold i den aktuelle situation, vil vi netop have med et tilfælde af kommunikativ handlen at gøre. Ordene styrer handlingerne.

Normalt fungerer den kommunikative handlen ikke mindst i dagligdagen relativt gnidningsfrit, og de forskellige talehandlinger vil være vellykkede. Beder jeg fx om at få rakt kniven på køkkenbordet og får den efterfølgende overrakt, er min talehandling såvel forstået som accepteret. Undertiden kan der imidlertid, som vi tidligere har været inde på, optræde **forbigående problematiseringer**: Modtager rækker ud efter den kniv, han tror, afsender vil have. Men afsender gør indsigelser: “Nej, det er ikke dén kniv, jeg vil have. Det er den anden!” I situationer, der ligner denne, hvor det er nødvendigt med korrektion, kan den forbigående problematisering normalt ret hurtigt overvindes. Men undertiden må man indgå i længerevarende samtaleforløb for at få genetableret forståelsen og indforståetheden om, hvad det er, der skal gøres. I sådanne situationer må de involverede parter lægge flere kræfter i for at finde frem til passende forklaringer. Eller som vi også vil kunne sige det: Her tvinges man i sidste instans til at føre

⁷⁷ I dagligsamtaler af typen “snak over havegærdet” kan man se hyppige emneskift, uden at vi af den grund vil tale om forskellige samtaler. Men når det drejer sig om kommunikativ handlen, er skiftet mellem den kommunikative handlen og de indlejrede samtaler så markant, at det virker rimeligt at holde de to ting – samtale og kommunikativ handlen – adskilt.

egentlige **argumentative diskurser**.

I argumentative diskurser stiler man – som ved forbigående problematiseringer – mod at genetablere den handlemæssige indforståethed. Konteksten for problematiseringen i argumentative diskurser er imidlertid i de fleste tilfælde langt mere omfattende. Det gælder fx ved forsvaret for en videnskabelig teori. Her vil man – for at blive ved eksemplet her – ganske vist stadig kunne genkende elementer fra madlavningssituationen. Det er jo stadig den samme fysiske verden, man plejer omgang med. Imidlertid vil en videnskabelig teori normalt vise sig at være langt mere kompleks end de propositioner, der udveksles i en køkkensituation, ligesom teorien vil være underlagt langt højere krav til præcision, fuldstændighed, kontrollerbarhed osv. Yderligere kommer til, at det, der foregår inden for den naturvidenskabelige praksis vil være fjernet så langt fra den fysiske virkelighed, at det teoretisk set vil være vanskeligt at gyldiggøre teorien gennem direkte henvisning til de fysiske forhold i én eller anden dagligsituation. Hertil består en stor del af den naturvidenskabelige praksis alene i produktionen af teoridiskuterende tekster, der støtter sig på andre teoridiskuterende tekster (der så selvfølgelig i sidste instans må kunne finde støtte i tekster, der relaterer sig til én eller anden form for omgang med den fysiske virkelighed). Faktisk vil der normalt være rejst en hel videnskabelig kultur med et omfattende batteri af indbyrdes understøttende videnskabelige tekster som omgivende baggrund for den argumentative diskurs, hvor der vil være ret langt til den umiddelbare erfaring af virkeligheden gennem observation og eksperiment (jf. fx Kuhn 1973 (1970); Jf. også debatten om netop disse ting mellem Popper og hans tilhængere og Kuhn og hans tilhængere, sådan som den er blevet dokumenteret bl.a. i Lakatos & Musgrave 1970).

Det afspejler sig også i vores sprog. For hvad enten vi udfører videnskabelige eksperimenter, eller vi laver mad i et køkken, har vi som udgangspunkt alene de almene tale- og handlemidler til rådighed – bl.a. i form af det underliggende logiske og metafysiske beredskab, vi er i besiddelse af – til at opbygge en fælles forståelse og en fælles accept af det, der foregår i den fysiske verden og i vores instrumentelle handleverkelighed i almindelighed.

I den forstand kan man sige, at evnen til at føre argumentativ diskurs og være bevidst om, at man kan det, udgør en fundamental del af vores kompetence som mennesker, en kompetence, vi alle vil kunne gøre mere eller mindre forstandig brug af; og at en del af vores opdragelse eller dannelse – som individer, som grupper eller som hele kulturer – netop består i at have

gennemreflekteret vor instrumentelle handlepraksis med den stabiliserende faktor, den argumentative diskurs repræsenterer.

Men hvordan ser den argumentative diskurs ud? Ja, hvis vi tager udgangspunkt i talen i den kommunikative handlen, vil vi allerede nu ud fra talehandlingens struktur, som vi har belyst den i det foregående, kunne give en relativ præcis karakteristik af de måder, hvorpå vi vil kunne problematisere det, der sker i den kommunikative handlen. Men her synes vi til en hvilken som helst talehandling i den kommunikative handlen at kunne stille i hvert fald følgende fire problematiseringsspørgsmål:

- (85) (1) Jeg forstår ikke det, du siger (i lingvistisk forstand)?
- (2) Er det sandt, det, du siger?
- (3) Jeg forstår ikke formålet med det, du vil gøre (teknisk og moralsk set) ?
- (4) Kan du selv (inderst inde) ville det, du siger, du vil gøre?

De fire spørgsmål i (80) svarer netop til de seks grundlæggende talehandlingstyper, vi har belyst i det foregående, nemlig de to assertive talehandlinger (1) normativet og (2) konstativet, og de fire perlokutionære talehandlinger, nemlig (3) informativet, kommissivet og direktivet samt til sidst (4) ekspressivet. Spørgsmålene kan direkte ses som udsprunget af de nævnte talehandlingstyper, eller, da alle typer er konstrueret på baggrund af assertivet, i sidste instans som svar på assertivet som grundlæggende talehandlingstype.⁷⁸

⁷⁸ Set i lyset af, at muligheden for diskursiv problematisering repræsenterer et uomgængeligt, ja, egentlig transcendentalt træk ved talen, synes formuleringerne af problematiseringerne som spørgsmål at indikere, at spørgsmålet er en fundamental talehandling på linje med de øvrige grundlæggende talehandlinger i sproget.

Det er dog ingenlunde tilfældet. Problematiseringerne behøver ikke komme til udtryk som spørgsmål. Det at stille sig problematiserende an til en andens sprogligt formulerede tanke er at reagere på den med det sigte at opfordre modparten til at genfremsætte den i en anden og tydeligere form. Grundformen er altså af perlokutionær art. Der er tale om et direktiv. Indholdet er ganske vist sprogligt, altså forlenet med en semantik. Det, der bliver problematiseret, er ikke blot en instrumentel handling, men en talehandling. Men det gør ikke i sig selv problematiseringen til et spørgsmål. At vi kan formulere problematiseringerne som spørgsmål, er på ingen måde konstitutivt for problematiseringen. Når vi formulerer problematiseringerne som spørgsmål, formulerer vi dem derfor ikke som nogen ny basal talehandling. Der er blot tale om tydeliggørende metaassertiver.

Mange lingvister, som har beskæftiget sig med talehandlingsbegrebet, har haft tilbøjelighed til at se *spørgsmålet* som en fundamental talehandling på linje med assertivet og

Disse fire problematiserende spørgsmål synes nu at kunne give anledning til fire mulige svar, repræsenteret ved fire mulige diskurstyper: en **filosofisk-analytisk diskurs**, en **teoretisk-empirisk diskurs**, en **praktisk-etisk diskurs** og en **æstetisk diskurs**.⁷⁹ Mens man inden for (1) den filosofisk-analytiske diskurs allerførst opbygger sine talemidler – dvs. de material-analytiske normer for omgang med ting i verden, for begrebsdefinitioner, for målesystemer osv. samt for selve den metafilosofiske blottlægning af de talemidler, vi i almindelighed råder over (hvilket vi fx har gjort her) – forsøger man inden for (2) den teoretisk-empiriske diskurs at fastslå sandheden om, hvordan tingene hænger sammen i verden, og formulere hypoteser og teorier om disse sammenhænge, inden for (3) den praktisk-etiske diskurs – på baggrund af den kausalviden, man

direktivet. Baggrunden herfor er, at netop disse tre talehandlinger har stærkt grammatikaliserede former, nemlig henholdsvis formen *interrogativ*, formen *indikativ* og formen *imperativ*. Her mener jeg imidlertid, at skindet bedrager. Går man konstruktivt til værks – som vi har gjort i bogen her – ligger de talehandlingstyper, formerne repræsenterer, slet ikke på linje med hinanden: Mens assertivet er en illokutionær handling, er direktivet en perlokutionær handling og spørgsmålet – som talehandling, og ikke blot som simpel problematisering – ifølge vor opfattelse et metaassertiv.

⁷⁹ Som nævnt i note 61 har jeg lånt udtrykket “diskurs” – og delvis også det bagvedligende begreb om diskurs – fra Habermas og Apel. Der er dog nogle afgørende begrebsforskelle, som jeg kort vil komme ind på. Mens Habermas og Apel kun refererer til eksistensen af to former for diskurs, nemlig de to former for diskurs, jeg er enig med de to filosoffer om eksistensen af, nemlig den teoretisk-empiriske og den praktisk-etiske diskurs, refererer jeg, som man kan se, til to yderligere diskursformer.

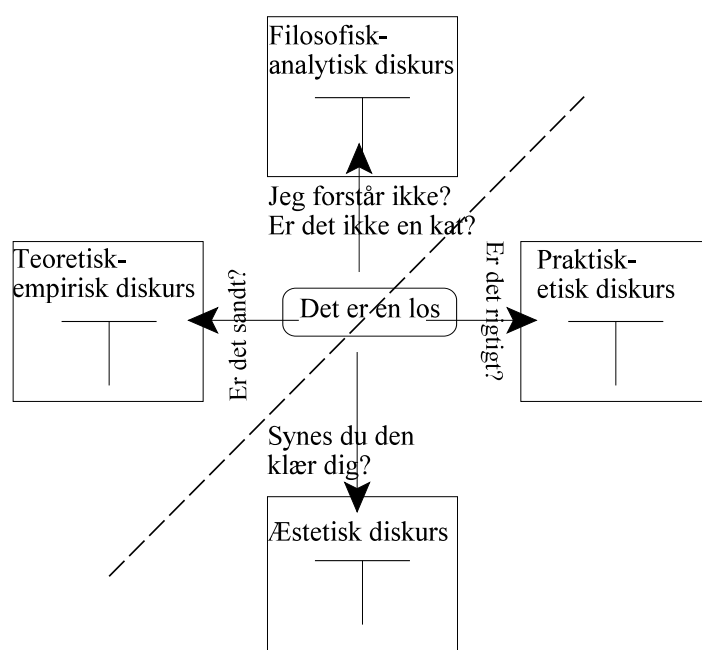
Hvad den *filosofisk-analytiske diskurs* angår, er der tale om min egen ekstra-konstruktion bygget over det tidligere omtalte distinktion mellem indføring og brug. Her har jeg også ladet mig inspirere bl.a. af Apel-eleverne Wolfgang Kuhlmann (1975, 1985) og Dietrich Böhler (1985, 1986). Habermas er dog heller ikke selv helt tavs omkring de forudsætninger, der ligger gemt i min filosofisk-analytiske diskurs. Idet han opererer med en selvstændig talehandlingstype, kommunikativet, “[...] som ekspliciterer ytringers betydning som ytringer.”, og idet han mener, at “[...] enhver tale (jo) forudsætter [...] en faktisk forhåndsforståelse om, hvad det vil sige at kommunikere i sproget, at forstå eller muligvis misforstå ytringer.” (Habermas 2000 (1971): 146), anerkender han, at den teoretisk-empiriske og den praktisk-etiske diskurs må forudsætte visse præetablerede talemidler for at kunne fungere. Derfor giver han dem også en selvstændig talehandlingstype at manifestere sig gennem. Imidlertid er han ikke villig til samtidig at give denne specielle type talehandlinger en selvstændig diskurs-ramme at operere inden for, hvilket jeg mener er uheldigt. Inden for en sådan diskursramme, som jeg altså vil kalde “filosofisk-analytisk”, mener jeg nemlig, vi netop vil kunne finde plads for grundlæggelsen af de konstitutive normer for brugen af udtryk, som overhovedet først giver denne brug mening.

En af bevæggrundene hos Habermas for ikke at ville tale om en filosofisk-analytisk diskurs kan formentlig have været, at han har støttet sig til en antagelse om, at grænsen mellem indføring og brug ofte er uklar, især i dagligsproget. Som vi har talt om det bl.a. i forbindelse med vores tidligere diskussion af Quine og Davidson, må antagelsen anses for langt hen ad vejen at være rimelig. Men som vi også har talt om, betyder det ikke, at vi så ikke skulle være i besiddelse af *ideen* om, hvordan vi kan separere den normative fastlæggelse af brugen af et givet udtryk fra selve brugen, når vi skal forholde os konstaterende til, hvad der foregår i den tingslige, instrumentelle og sociale verden. Men det er netop for at holde denne idé levende og virksom, at jeg finder det nødvendigt at operere med begrebet om en filosofisk-analytisk diskurs.

Hvad den *æstetiske diskurs* angår, er jeg enig bl.a. med Habermas i, at der ikke vil kunne lægges egentlige principper til grund for diskursen her. Det får Habermas til at undgå termen “diskurs” i forbindelse med det æstetiske. Da jeg imidlertid hellere vil lægge vægt på det æstetiske som selvstændigt erkendefelt end som felt uden principper, vil jeg i modsætning til Habermas foretrække at tale om diskurs.

har indhøstet i den teoretisk-empiriske diskurs – at finde frem til teknisk-effektive handleformer og – i sidste instans – etisk velbegrandede handleanbefalinger, samt inden for (4) den æstetiske diskurs at validere sin egen selvfremsstilling, dvs. undersøge, om man nu egentlig er den vidende, villende og følende person, man i sin adfærd giver sig ud for at være. Da alle talehandlinger i virkeligheden rummer elementer, der kan føre hele vejen rundt omkring alle diskurser, er det muligt gennem en vilkårlig sætning, fx følgende – måske lidt søgte, men illustrative – sætning: “Det er en los.”, at give følgende grafiske illustration af, hvordan en diskursiv praksis vil kunne se ud:

(86)

Som det er illustreret i (81) kan diskursen i den filosofisk-analytiske diskurs fx komme til at dreje sig om definitionen af ordet “los”, i den teoretisk-empiriske diskurs, om det er en los, der er blevet flået (givet man er blevet enige om definitionen), i den praktisk-etiske, om man af moralske grunde kan bære pels fra sådanne kattedyr (vi går ud fra, at konteksten er, at én viser sin pels frem) og i den æstetiske diskurs, om det at bære en los er klædeligt på vedkommende. I hver af diskurserne er antydnet et Toulmin-skema til angivelse af, at der skal frembringes **begrundelser** i en argumentativ diskurs. Nu er diskurser samtaler. Men det betyder ikke, at de slutningsformer,

der indgår i argumentationer, er struktureret som samtaler. Som vi allerede har været inde på i kapitel 2 om logik, er logik noget langt mere alment, end at det lader sig begrænse til samtaler. Logiske slutninger kan man lige så godt drage i enrum (eller demonstrere i instrumentel handlen). Argumentation kan derfor med fordel ses som en proceduresammenhæng, hvor hver enkelt af parterne, hvad enten det drejer sig om den, der oprindeligt har præsenteret det argument, som skal debatteres, **proponenten**, eller den, der skal udfordre argumentet, **opponenten**, *skiftevis giver deres svar og modsvar efter i enrum – via en konsultation af et Toulmin-skema (eller en anden repræsentation af en slutning) – at have fundet frem til det bedste svar – osv.*

I en argumentativ diskurs vil svar og modsvar sagtens kunne bevæge sig fra én diskurstype til en anden. Hvert svar og modsvar vil altid kunne indeholde forudsætninger, der kan åbne for en ny type argumenter og dermed for en ny type diskurs. Derfor er det vanskeligt at beskrive de forskellige diskurser som styret af bestemte regler, når man ser bort fra de talehandlingspar i form af spørgsmål og svar, anmodning og efterkommelse af anmodning osv., der hele tiden indgår som centrale elementer i diskursen.

Selvom det mest afgørende diskursområde set i relation til sprogforståelsen er centreret omkring den filosofisk-analytiske og den teoretisk-empiriske diskurs, hvilket er antydnet ved den skrå stiplede linje – mening og sandhed afgøres til venstre over linjen – vil de andre diskurser også ofte kunne inddrages – i virkeligheden måske altid, vil nogle faktisk hævde, hvilket vi om lidt skal komme nærmere ind på.

Toulmin-skemaet i (63) viser begrundelser med tilknytning til alle diskurstyper: Der er begrundelser inden for filosofisk-analytisk diskurs i (1), (2), (3) og (6), inden for empirisk-teoretisk diskurs i (4) og inden for æstetisk diskurs i (7).

Spørgsmålet om argumentativ begrundelse rejser selvfølgelig det ultimative spørgsmål om, hvorvidt der findes en **sidstebegrundelse** inden for hver af de fire diskurstyper. I det følgende vil vi gerne undersøge de fire diskurstyper med hovedvægten lagt på netop dette spørgsmål:

7.5.1 Filosofisk-analytisk diskurs. Hvad den filosofisk-analytiske diskurstype angår, synes der faktisk at kunne findes en sådan sidstebegrundelse: Det viser dels (a) de almene talemidlers stabilitet og uomgængelighed – i den forstand, at én, der vil stille sig skeptisk over for eksistensen af propositionen, assertivet, normativet og konstativet og de underliggende antagelser:

realismeantagelsen, antagelsen af distinktionen mellem normering og brug osv., slet og ret vil slå sig selv på munden – dels (b) det forhold, at antagelser herindenfor lader sig begrunde og tilfredsstillende i praksis i vores almindelige instrumentelle handlepraksis.

Hvad alle såkaldt empiriske betegnelser angår, dvs. betegnelser, som vi bruger til at referere med til genstande i tid og rum, vil de altid have en vis upræcighed over sig, som i virkeligheden bunder i, at den empiriske verden har en åben og sammensat karakter. Skal jeg fx definere ordet “kat”, må det grundlæggende ske gennem eksemplarisk indføring: Vi må starte med at pege på en kat foran os og sige noget i retning af: “Dette eksemplar og alle lignende eksemplarer vil vi kalde en kat.” Ellers kender vi ikke fuldgyldigt til katte og kan tale om dem. Men her opstår der straks et problem. For hvordan vil jeg kunne sikre, at jeg vil være i stand til at bruge ordudtrykket “kat” korrekt i brug i overensstemmelse med den oprindelige fastlæggelse af udtrykkets brug i indføringssituationen? Lad os fx tænke os, at vi er nogle stykker, der skal samarbejde om at tælle katte i verden. Da må vi naturligvis være enige om, hvad der skal “tælle” som en kat. Men hvordan sikrer vi denne enighed? Lad os tænke os, at vi vil gå ud i hver vores verdenshjørne og *tælle katte* for senere at mødes og lægge resultaterne sammen. Og lad os tænke os, at jeg støder på et dyr, der i mange måder ligner en kat, men som tilfældigvis *er tretten meter høj*. Da vil jeg pludselig være i tvivl, om jeg har set en kat. Skal jeg tælle den med eller ikke? Nu kan jeg naturligvis sætte den på en særliste for senere at afgøre med de andre, om den skal tælles med eller ej. Og det er jo meget fint. Men som man straks kan se, får det desværre ikke det oprindelige problem til at forsvinde. Andre kan jo have stødt på lignende eksemplarer uden at have noteret sig det. Og så er vi jo lige vidt. Det eneste probate bødemedel ser her ud til at være, at vi, hver gang vi møder usikkerheder, genforenes for at afstemme vores valg. Men det vil jo i virkeligheden være en praktisk umulighed.

Og det gælder i virkeligheden for alle empiriske begreber. Verdens empiriske åbenhed fører ofte til manglende præcision. Så i realiteten må vi her leve med mere eller mindre flossede begreber. I de fleste tilfælde gør det ikke så meget. Det gælder i dagligdagen. Men det gælder også, når vi bedriver videnskab. Fx vil vi i fysikken gerne finde frem til så pålidelige målestokke som muligt. Og det er da klart, at der er betydelig forskel i præcision på den meter, man i 1883 definerede som afstanden mellem et par mærker på en platin-iridium-stang opbevaret i en kælder nær Paris, og den meter, man fra 1983 definerede som den vej, lys kan tilbagelægge i vakuum på $1/_{299792458}$ sekund. Men det betyder ikke altid, at det er nogen god idé at benytte sig af “det bedste, vi har.” I langt de fleste eksperimenter i fysikken – for slet ikke at tale om brugen af mål i de fleste

dagligdags situationer – vil det være at skyde langt over målet at ville kræve standar, der som disse overholdt. Allerede ved pariserstandarden vil de foranstaltninger, der skal til for at leve op til denne standard, gøre det ganske besværligt at levere måleresultater.⁸⁰

⁸⁰ Den amerikanske sprogfilosof og videnskabsteoretiker Hilary Putnam har i en indflydelsesrig artikel (Putnam 1975 (1975)) beskæftiget sig med netop denne tematik. Han gør her følgende iagttagelse, nemlig at der parallelt med den almindelige arbejdsdeling i samfundet også finder en vis *lingvistisk arbejdsdeling* (linguistic division of labor) sted. Selv om de to former for arbejdsdeling ikke må sættes i direkte forhold til hinanden, så er det dog ikke desto mindre sådan, at man vil kunne identificere *to forskellige grundformer for sproglig omgang i samfundet*, alt afhængigt af, om man befinder sig *i hverdagen eller i den almene offentlighed*, eller om man befinder sig inden for et mere snævert fællesskab af eksperter, en *ekspertkultur*. Fænomenet hænger selvfølgelig sammen med fremvæksten af de forskellige fagvidenskaber fra 1700-tallet og frem, specielt inden for naturvidenskaberne, fysik, kemi og biologi, men også inden for de forskellige samfundsvidenskaber: psykologi, sociologi og økonomi. Her ledsages udviklingen inden for de forskellige genstandsfelter og metodologier nemlig af en tilsvarende udvikling af særlige *fagsprog*. Dem mener Putnam at kunne tilbageføre til en mere udstrakt overholdelse af analyticitetsprincippet i forskellige specialsammenhænge – “Jeg forstår ikke, hvad du mener. Kan du præcisere! Tilstræb analyticitet!”. Putnam giver selv et eksempel på en sådan sammenhæng: Selv om han mener at kende til ordmeningen “elm” og “bøg”, vil han egentlig ikke kunne skelne mellem et eksemplar af de to træer, hvis han mødte ét. *For det overlader han til eksperterne*. Men det peger netop på eksistensen af to grundformer for sproglig omgang: på den ene side *en vag almenbrug* og på den anden side *en mere præcis ekspertbrug*: Putnam ved måske, at en bøg er et træ med lyse blade om foråret og med en blågrå stamme. Men det er en vag viden at have. Den er ikke tilstrækkelig til, at han kan være sikker på, at det træ, han ved en given lejlighed står over for, er en bøg. En bøgs stamme behøver fx ikke altid at være blågrå. Læner Putnam sig imidlertid op ad en eksperts vurdering, en vurdering, som giver adgang til bøgens forplantningsorganer eller – endnu bedre – til dens DNA-profil, vil han være i besiddelse af et begreb, som vil kunne gøre ham langt sikrere på, at det, han står over for, er en bøg.

Det, Putnam her siger om lingvistisk arbejdsdeling, hænger tæt sammen med hans overvejelser over vores sproglige omgang med naturlige arter (jf. 4.5 opgave 3): Bøgen og egen er naturlige arter, som vi enten (1) kan omgås med vage og omtrentlige ord, men under en fastholdelse af høj forståelighed – “bøg” og “elm” vil i den forstand være ord, der kan forstås af gud og hvermand (= lav grad af arbejdsdeling) – eller som vi (2) kan omgås gennem strenge krav til præcision, men med ringe almen forståelighed til følge – “bøg” og “elm” vil kun kunne forstås af få eksperter (= høj grad af arbejdsdeling): Eller kort: Betegnelser for naturlige arter har to dimensioner indbygget i sig – (1) en *forståelsesdimension* byggende på udstrakt brug af implikaturer og (2) en *identifikationsdimension* for *fiksering* af referenter byggende på sikring af analyticitet via filosofisk-analytisk diskurs. Dermed er Putnams teori en teori, der fordrer en *realistisk tilgang til verden*: I jo højere grad, vi lader de forskellige fagvidenskaber sikre analyticitet i det sprog, vi betjener os af, i jo højere grad vil vi opnå kendskab til, hvordan tingene objektivt hænger sammen i verden.

Det skal understreges, at ikke alle ord er betegnelser for naturlige arter, selvom de vil kunne gives den dobbeltfunktion, som kendetegner ord for naturlige arter. Det gælder først og fremmest den del af vores dagligsproglige vokabular, hvis brug smyger sig tæt omkring vores umiddelbare instrumentelle dagligsysler såsom madlavning, spisning, rengøring, byærinder, uforpligtende samvær osv. Her finder vi normalt en relativt vag mening, da de ord, vi bruger, hovedsagelig tjener forståeligheden. Det betyder dog ikke, at de ikke kan bruges – og ikke rent faktisk bruges – til identifikation af referenter. Her fikseres referenterne imidlertid hovedsagelig gennem brug af konversationelle implikaturer i den aktuelle kommunikationssituation: Det vage ord “slå” er fx let éntydiggjort, hvis den aktuelle kontekst er en græsplæne i modsætning til fx et blåt øje. Heroverfor står ordene mere udbygget rent meningsmæssigt i en videnskabelig artikel eller filosofisk afhandling, hvor der almindeligvis være *forholdsvis stor afstand* fra skrivesituationen til de omtalte emner, procedurer, forsøgspstillinger, begrebsovervejelser etc., man finder beskrevet i artiklen eller afhandlingen.

Hvad til sidst den politiske og økonomiske diskussion angår, sådan som vi kender den fra de forskellige politiske fora og fra medierne, finder vi her ofte træk, der placerer sprogbrugen midt imellem et implikaturrigt dagligsprog og en mere eksakt, analytisk sprogbrug, hvilket ofte skaber stor forvirring og giver anledning til sammenstød mellem politikere og fageksperter. Her er vi ofte vidne til en intensiv kamp

Det, at vi i vores empiriske begreber og målestokke aldrig vil kunne opnå den fuldstændige præcision, betyder ikke, at vi så aldrig behøver at operere med absolutte målestokke. Målestokkene her er dog specielle. De er ikke hele vejen igennem empiriske og i den forstand åbne. De har en lukket side. En side, der er absolut.

Lad os fx se på et **euklidisk plan**. Et euklidisk plan er et absolut begreb, men det betyder ikke, at det svæver frit i luften uden empiriske konsekvenser. Tværtimod er det et overordentligt nyttigt begreb, når vi bedrive empiri. Uden dette begreb ville yngste snedkerlærling nemlig ikke kunne vide, hvad mester gav ham besked på, når han fx bad om at *få gulvet høvlet plant*. Ud over at lærlingen selvfølgelig må forstå, hvornår mester i praksis vil være tilfreds, må han nemlig også vide, at han aldrig vil kunne stille idealet tilfreds: Han må *også* vide, at han *altid* vil kunne gøre gulvet lidt mere plant. Men det viser netop, hvad vi kunne kalde *idealets dobbelte eksistens*: Det er som ideal absolut, men samtidig er det i vores praksis nyttigt som retningslinje for den empiritunge praksis.

Den samme dobbeltstatus kan vi finde, ikke blot for antagelser i geometrien – modellen for det ideale hos fx Platon – men også andre steder i vores praksis. Inden for logik, talehandlingsteori og tekstteori, gælder nøjagtigt det samme. Ja, faktisk ligger der også en idealitet gemt bag mange af vores empiriske målestokke såsom meteren, kiloet, sekundet osv. Også disse rummer en bagvedliggende idealitet, nemlig en idealitet, som relaterer sig til *selve distinktionen mellem normering og brug*. Selv om den angår det empiriske, kan denne distinktion ikke i sig selv være af empirisk art. Den må være uden relation til bestemte tider og steder. Den må netop være absolut.

Normalt ser vi distinktionen mellem normering og brug behandlet i den filosofiske litteratur under det tidligere nævnte begreb om **analyticitet**. At sikre præcise udtryk er at sikre et stabilt meningsindhold for dem, dvs. analyticitet. Men en sådan analyticitet kan vi igen kun sikre os, hvis vi *bag vores bestræbelser i almindelighed har en klart begreb om, hvornår vi normerer, og hvornår vi bruger vores sproglige udtryk*. Her har en af de mest skelsættende filosofiske debatter i forrige århundrede netop været en debat om, hvorvidt et sådant begreb om analyticitet bag vores mere empiriske begreber overhovedet eksisterer, og da i hvilken forstand. Her har bl.a. den tidligere omtalte amerikanske filosof, Quine, i en skelsættende artikel ment, at opfattelsen “[...] that [...] such a distinction to be drawn at all is an unempirical dogma of empiricists, a

om ordet (jf. s. 227 om hegemonibegrebet).

metaphysical article of faith.” (Quine 1989 (1952)). Men det synes at måtte bero på et fejlræsonnement fra Quines side. Det mener i hvert fald Strawson & Grice 1996 (1956), Searle 1969: 8 og flere andre.

Med den hidtidige diskussion har også vi for så vidt allerede taget stilling i striden her: Hvad de erfaringsrelaterede, empiriske begreber, angår, kan vi kun være enig med Quine i, at det er vanskeligt at sikre sig analyticitet. Her afspejler begreberne i almindelighed den åbenhed, vi finder i verden (jf. 5.4). Men det betyder ikke – som Quine hævder – at selve distinktionen bag, altså begrebet om analyticitet, så skulle være et dogme. Tværtimod. Her mener i hvert tilfælde Quines opponenter, bl.a. Strawson, Grice og Searle, nemt at kunne forsvare distinktionens eksistens over for Quines skepticisme angående begrebet. For som de mener at kunne anføre: *Quine forudsætter jo i virkeligheden selv distinktionen mellem analytisk (= meningsetablerende normering i indføringssituationen) og ikke-analytisk (= meningsetableret anvendelse i forskellige brugssituationer) for overhovedet at kunne finde eksempler, som ikke lever op til distinktionen.* (Jf. her specielt Searles kritik i Searle 1969: 4-12).

Jeg mener, man kun kan erklære sig enig med de tre forsvarere af analyticitetskriteriet i deres kritik af Quine. Her er det ikke mindst vigtigt – som de tre forsvarere pointerer over for Quine – at fastholde analyticitetsbegrebet som speciel normativ “bundprop”: Ifølge deres opfattelse er det nemlig ikke – som Quine tror – analyticitetsbegrebet, der skal gives eksistens gennem ophobningen af eksempler (hvilket fører én ind i en induktiv blindgyde). Det er tværtimod eksemplerne, der skal gives eksistens i kraft af det normative påtryk, analyticitetsbegrebet – som den skemaform, det fremtræder som – yder. Om propositionen ‘En oftalmolog er en øjenlæge.’ er en analytisk proposition eller ej, bestemmes ikke ved opregning af eksempler i verden, men alene af, om propositionen lever op til den norm, analyticitetskriteriet påtvinger eksemplerne gennem den norm, vi selv har valgt at følge via brug af regel-formen “‘X’ tæller som Y i kontekst K”. Her vil stabiliteten af den norm, vi har valgt, så selvfølgelig altid igen afhænge af empiriske omstændigheder: Ikke mindst vigtigt er det, at normen repræsenterer en *tidslig afstand* mellem indføringssituation og brugssituation – netop et empirisk forhold, som vil kunne være behæftet med forskellige fejlerindringer og hukommelsesforskydninger hos normens brugere.⁸¹ Men det

⁸¹ Det gælder også de mange hukommelsesforskydninger og øvrige unøjagtighederne i forbindelse med normering og brug af de forskellige ord- og sætningsmeninger i det kommunikative fællesskab. Sådanne empiriske indskrænkninger i forhold til det normative, øver altid indflydelse og må påregnes. Men de vil for det meste også kunne tolereres. Nøjagtighed er som sagt ikke et absolut begreb. Det er et pragmatisk begreb afhængigt af den praktiske opgave, der i en given situation skal udføres, sådan som vi fx har set

med meterstangen i Paris.

Men det er her, Quine – og for så vidt også Davidson – begår en alvorlig fejl, som det er vigtigt at forholde sig til, nemlig den fejl at stille alt for ultimative krav til, hvad der kan være meningsfuldt i betydningen have sproglig mening: Det meningsfulde må ifølge Quine og Davidson være præcist, ellers vil det ikke kunne være meningsfuldt. Men derfor findes sproglig mening ifølge dem egentlig ikke – kun individuelle forståelsesakter. Men det er for dem det samme som at sige, at vi ikke vil kunne operere med analyticitet som princip. Hos begge spøger med andre ord – mener flere – et misforstået videnskabsideal om eksakthed.

For Quine er idealet scientistisk. Sproget skal for ham studeres med en naturvidenskabelig orienteret psykologi. Men for en sådan finder man kun på den ene side en lyd (eller andet lignende fysisk udtryk) og på den anden side en situation i verden, en stimulussituation, som Quine kalder den, der udløser lyden. Det er det eneste, som den, der skal forstå, hvad der bliver ytret, har at holde sig til. Det er det eneste fysisk manifesterede. Men da de fleste situationer i verden er yderst komplekse – en situation kan fx både rumme tilstedeværelsen af en gris, af en griseskive, af grisehed osv.; eksemplet er Quines eget – er det ikke til at bestemme, hvad den, der ytrer den pågældende lyd, peger på: Grisen, griseskiven, griseheden. Med andre ord, der findes intet bestemt meningsindhold, der vil kunne holde verden i skak. Den, der antager dette, opererer ifølge Quine med en meningsgivende instans, som i virkeligheden ikke findes. Men da analyticitetsprincippet netop fordrer en sådan meningsgivende instans, må antagelsen om et sådant princip ifølge Quine bygge på en illusion.

Konklusionen hos Quine er imidlertid forkert. Den er det, fordi én af præmisserne er det. Quines præmis er, at sproget grundlæggende må ses som noget kausalt. Men selv om sproget selvfølgelig i sidste instans har sin plads inden for en kausalsammenhæng, naturalismen bør forsvares, finder det, der sker i sproget – som vi flere gange har understreget – først og fremmest eksistens som *normativ sammenhæng*. Det er her – som normativ sammenhæng – vi først møder det.

Det er Davidson i modsætning til Quine klar over. Som vi tidligere har set – jf. note 19 – opfatter Davidson netop sproget som en normativ sammenhæng. Ikke blot som en sammenhæng af sociale konventioner, men netop mere fundamentalt som en sammenhæng, hvor vi finder de pragmatiske midler, der skal til for at nå frem til sandheden og falskheden af de propositioner, der bliver fremført om kendsgerningerne i verden.

Som vi imidlertid også tidligere har været inde på, er Davidson desværre – som i øvrigt Quine – hildet i en *overdreven holisme* (jf. note 26). Det problematiske er, at erkendelsen af verden ifølge Davidson derved konsekvent skal ses som noget, der altid allerede er sprogliggjort, hvor det vil være vanskeligt at adskille, hvad der tilhører ytringen i form af det analytiske og begrebslige, fra, hvad der er et resultat af vores perception og handlen i verden, dvs. det empiriske. Selvom Davidson ikke vil betegne analyticitetskriteriet som meningsløst i sig selv, sådan som vi har set Quine gøre det, mener han ikke desto mindre, at det er så idealt sat, at det *aldrig* vil kunne finde præcis anvendelse. Men det mener vi er en alt for kategorisk holdning til kriteriet. Som vi allerede har været inde på – jf. vores reference til Wittgenstein-citatet i note 26 – kommer verden til syne forskellige steder gennem vores handlepraksis: Derfor er sproget ikke holistisk, sådan som Davidson gerne vil have det. Det står ikke som én blok samlet over for verden. Sproget er – som vi tidligere har formuleret det med Dummett – alene molekylært. I forhold til den empiriske verden må sproget ses som en række særsprog refererende til hver deres særlige handlepraksis. Det er herfra, den suger sin kraft. Og det er herfra, vi efterhånden opbygger et sprog i sin helhed.

I forbindelse med Quines og Davidsons kritik af analyticitetskriteriet, vil det måske også være på sin plads her at nævne en tilsvarende kritik inden for fransk poststrukturalisme (jf. (Derrida 1976a (1968), 1976b (1972)), ikke mindst fordi den stadig er udbredt inden for humaniora og kræver en imødegåelse. Ifølge Derrida er sproget kendetegnet af en særlig form for *udsættelse* (jf. Derridas neologisme *différance*), hvor den sproglige semantik og pragmatik, sådan som kendetegnet af de intentioner, vi bringer i anvendelse, når vi bruger sproget, ikke kan fæstes endegyldigt til den sproglige syntaks, sådan som den manifesterer sig, når vi bevæger os fra brugssituation til brugssituation i vores sproglige handlepraksis. Den sproglige syntaks, "X", fremstår ifølge Derrida ganske vist som en *klar og let citerbar iterativ syntaks*, sådan som den fx kommer idealt til udtryk i de syntaktisk givne formelle kalkulesprog. Derimod vil det, "X" står for, dvs. "Y" et, den identiske mening og intention, ifølge Derrida aldrig kunne fastholdes forskelsløst gennem de forskellige brugssituationer. Men dette synspunkt minder netop om den holisme og det angreb på

betyder ingeniørlunde, at vi derfor må se på analyticitetsbegrebet som en kimære, sådan som Quine mener, det er nødvendigt at gøre: Fejlerindringerne og hukommelsesforskydningerne får tværtimod omvendt allerførst mening *i kraft af den norm, der må kunne gøres gældende, hvis fejlene overhovedet skal være fejl og forskydningerne overhovedet forskydninger.*

For at gøre forholdene omkring den filosofisk-analytiske diskurs klart: Der er, som vi kan opsummere, to problemer i forbindelse med de valg, vi i forbindelse med meningsfastlæggelsen foretager os, nemlig dels, sådan som bl.a. eksemplet med katten har vist os, (a) problemet omkring verdens (empiriske) åbenhed, dels (b) problemet omkring, hvordan vi vil kunne sikre, at de valgte normer i det kommunikative fællesskab egentlig er *umisforståelige fælles* blandt fællesskabets medlemmer.

Overfor de to problemer må følgende imidlertid fastholdes: Det, at vores empiriske begreber og meningsindhold – ikke blot om den fysiske verden, men også den instrumentelle og den institutionelle verden – er åbne mod verden, betyder ikke, at *alt* i forbindelse med begreber og meningsindhold så skulle være åbent. De helt overordnede, rent formelle redskaber logik, mængdelære og mereologi synes faktisk at udgøre et lukket og i den forstand fuldt ud pålideligt instrumentarium til stabilisering af vores praksis – et instrumentarium, vi altid reflektivt vil kunne sikre os pålideligheden af ved at indtræde i analytisk-filosofisk diskurs. Det samme gælder for de metafysiske skemaer for ting, agenter og personer. Også de er – selvom vi naturligvis vil kunne fejlerkende dem meta-reflektivt – fuldt pålidelige redskaber til brug i vores instrumentelle handlepraksis.

Det betyder blandt andet for vores empiriske implementering af logik, mængdelære, mereologi og metafysik, at selv om vi ikke vil kunne garantere *fuld stabilitet* i vores handlepraksis – hverken i dagligdag eller i videnskab – så vil vi altid kunne skaffe os *pragmatisk acceptable løsninger*. Det betyder eksempelvis, at selvom vores lærling ikke vil kunne frembringe et

analyticitetskriteriet, Quine og Davidson står for: Udtrykkets mulighed for at transportere alle meningsindhold identitetssikret gennem alle brugssituationer, er ifølge Derrida hele tiden truet. Det sproglige tegn er, som Derrida udtrykker det, permanent underlagt en *transcendental signifiér*, som umuliggør omgang med bevidsthedsidentiske indhold: Mening rummer altid fraværet af (den endelige) mening som mulighed.

Imidlertid må denne redegørelse tilbagevises som udtryk for samme overdrevne holisme, vi finder hos Quine og Davidson: En lokal semantik og pragmatik vil altid kunne rejses som et stabilt, og for ethvert praktisk formål fuldt fungibelt, sprogpil i forbindelse med vores instrumentelle handlepraksis. Siger jeg: "Solen skinner", er der i alle de situationer, hvor der findes manifest evidens herfor, dvs. *hvor jeg kan se, at solen skinner*, fuld valuta for pengene. Her er alt på plads.

euklidisk gulv – det er det empiriske – så vil han – i kraft af sin intuitive bemestring af ideen om et euklidisk plan – altid være i stand til at tilnærme sig et sådant gulv.

Følgende slutbemærkning skal gøres om det meningsindhold – dvs. de sætnings- og ordbetydninger – der indgår i den filosofisk-analytiske diskurs. Det er ofte blevet hævdet i humaniorasammenhænge, at de ord og sætninger, vi bruger i vores daglige praksis, *definerer bestemte virkelhedsbilleder*, som fastlåser os i bestemte opfattelser af verden. Vi har tidligere i bogen set synspunktet gjort gældende blandt forskere, der hylder en syntaktisk opfattelse af sproget – det være sig inden for formalismen (Hilbert, Carnap), inden for strukturalismen (Saussure, Hjelmslev) eller inden for poststrukturalismen (Foucault). Yderligere kan synspunktet ses gjort gældende også inden for bl.a. ældre amerikansk lingvistik (jf. Sapir, Whorf) samt – mere bredt – inden for den socialkonstruktivistiske strømning, som stadig dominerer tænkningen inden for store dele af humanistisk forskning i dag. Men her er det vigtigt, at man skelner mellem, hvad der følger med brugen af et givet sprogligt udtryk, og hvad der udgør en egentlig del af den instrumentelt anlagte perceptions- og handlepraksis, vi knytter det sproglige udtryk til i vores indførings- og brugssituationer. Et eksempel til belysning: Englænderne har to ord for blæksprutter, nemlig henholdsvis *squids* og *octopuses*, mens vi som bekendt kun har ét: *blæksprutter*. Men det betyder ikke, at englændernes perceptions- og handleformåen så skulle være bedre end danskernes. Det, at englænderne har to ord, mens vi danske kun har ét, kan måske være tegn på, at englænderne i højere grad end os har villet *tydeliggøre* den pågældende distinktion. Men betegnelser for distinktionen mangler på ingen måde på dansk: Ligesom englænderne har *squids* og *octopuses*, har vi nemlig *tiarmede blæksprutter* og *ottearmede blæksprutter*. Det giver os kognitivt set nøjagtigt samme muligheder i omgangen med blæksprutter, som dem englænderne har, hvilket er vigtigt at fastholde: Sproglige udtryk er nemlig, hvad enten det drejer sig om ord eller sætninger, alene etiketter eller mærkelapper, sådan som vi tidligere har været inde på det, jf. bl.a. note 24. De vil aldrig i sig selv kunne gøre det ud for de begreber, som de er ord og sætninger for. Det er klart, at vi må udtrykke os lidt mere omstændeligt om blæksprutter på dansk end på engelsk. Men når alt kommer til alt, *vil forskellene her alene være af stilmæssig karakter*. Det vil alene være forskelle, der angår de valgte udtryk, “X”, i vores semantiske regler, men ikke selve de semantiske regler, “”X” tæller som Y”, og dermed heller ikke forholdet mellem begreb og verden. Forholdet er ikke konstitutivt. Danskere og englændere ser begge den samme verden.

Nu må det sidste ikke misforstås derhen, at ord og sætninger så ikke skulle have nogen

rolle at spille, når vi omgås verden. For det har de naturligvis: Det er nemlig i kraft af sprogets ord og sætninger, og alene i kraft af dem, at vi overhovedet er i stand til løfte tankerne fra deres umiddelbare indlejring i vores perception og handlen og gøre dem meddelbare for hinanden. Men det betyder ikke, at vi med sproget derfor har midler til at ændre ved den verden, sproget henter sine semantiske ressourcer fra. Friheden er alene et spørgsmål om *sproglig formuleringsfrihed* over for verden, sådan som Searle har redegjort for det gennem sit *Principle of Expressibility* (Searle 1969: 87-88). Imidlertid er det vigtigt at fastholde, at vi hverken kan definere eller konstituere verden gennem vores sproglige praksis, og ejheller ændre den.⁸²

⁸² Man vil i den forbindelse kunne tale om *sprogets besynderlige vægtløshed*, sådan som vi allerede tidligere har været inde på det (jf. note 43). Det rykker dog ikke ved, at sproget selvfølgelig altid har en fysisk side, nemlig i form af det sproglige udtryk. Det fysiske ved forvaltningen af udtryk underlagt konstituerende regler ses måske mest tydeligt ved ikke-sproglige eksempler. Når "X"-erne består af andet end lyd- eller skrifttegn, fx varer, pengesedler, tyvekoster, fodboldbaner, målscoreinger, græsebomme eller magnettilstande i en computer, får de en afgørende *selvstændig instrumentel rolle* at spille. Fx vil en vare også have selvstændig instrumentel værdi som fysisk produkt – eller en pengeseddel selvstændig instrumentel værdi som udvekslelig med et fysisk produkt; men det, at "X"-erne i sådanne tilfælde knytter sig til instrumentaliteten i vores liv, betyder selvfølgelig ikke, at de så skulle stå i modsætning til vores lyd- og skrifttegn. Eller omvendt: at vores lyd- og skrifttegn så ikke også skulle være af fysisk natur. Der gælder blot det specielle for lyd- og skrifttegnene, at *det fysiske her bliver ligegyldigt* i betydningen: Hvad som helst vil kunne vælges som "X": Sprogets lyd- og skrifttegn er nemlig – som man siger – *arbitrære*: De kan i modsætning til varer, tyvekoster, pengesedler og græsebomme m.v., hvor "X"-er har instrumentel egenbetydning – varer er fx også forarbejdede genstande, som kan forbruges, og penge ækvivalenter for varer – i princippet vælges vilkårligt.

Når det sidste er sagt, må det dog også anføres, at der af praktiske grunde normalt vil være restriktioner på, hvad man vil kunne vælge som sprogtegn: Sprogtegn skal netop – i modsætning til ovennævnte institutionelle "X"-er – være *lette at producere*. Der er fx en teknisk grund til, at vores første og vigtigste sprog hovedsagelig består af strubelyde (der holder fx armene fri til at udføre arbejde) – og det vil også undertiden være en fordel, hvis sprogtegnene er *nemme at transportere* over store afstande og opbevare gennem længere tid – der er fx en teknisk grund til, at vi har opfundet skrifttegnet. Men det ændrer intet ved tegnets grundlæggende arbitraritet. I begge de nævnte tilfælde er der ikke nogen semantisk hindring for, at vi kunne have valgt andre, mere u håndterbare "X"-er, fx konfigurationer af konservesdåser eller elefanter.

Det er i den forbindelse vigtigt at være opmærksom på, at den instrumentelle og fysiske side af "X"-et ikke udgør nogen del af selve konstitutionsforholdet mellem "X"-et og "Y"-et. "Y"-et vil altid blot være en simpel udvidelse af "X"-et ved at det får tilført en statusfunktion enten i form af et påbud, et forbud eller en tilladelse: "Det er hermed påbudt/forbudt/tilladt at gøre "X"." I den forstand vil "Y"-et aldrig kunne konstituere nogen nyt i "X"-et. Grunden til, at det er vigtigt at gøre opmærksom på – og at det ikke er nogen selvfølgelighed – er, at man bl.a. inden for poststrukturalismen faktisk har ment, at kunne skabe nye "X"-er på denne måde. Et særlig eklatant eksempel er queerteoretikeren Judith Butler som under henvisning til Austins talehandlingsteori fx mener at kunne hævde, at "[...] the initiatory performative, "It is a girl!", anticipates the eventual arrival of the sanction, "I pronounce you man and wife." (Butler 2000: 110). Her opfattes, som man kan se, "It is a girl!" jo netop som et performativ, dvs. som en akt, hvor den nyfødte krop ("X" = "It") bringes til at *tælle som* en pige ("Y" = "girl"), som så senere vil kunne erklæres som "wife". En argumentation som denne røber desværre en fejlagtig og misforstået tilgang til performativet, som på ingen måde bygger på Austins analyse. Hvad formelen "'X" tæller som Y" angår, kan "Y"-et ifølge Austin og Searle aldrig konstituere noget nyt i "X"-et. Det gælder også det butlerske køn. Køn er enten en biologisk kategori (bundet til muligheden for at producere afkom), eller – som kønslig adfærd – en instrumentel kategori, bundet til følelseslivet. Men det vil aldrig kunne udgøre nogen institutionelt defineret kategori ud over det forhold, at forskellige former for kønslig adfærd selvfølgelig vil kunne være pålagt forskellige påbud, forbud og tilladelser: "Damer går ikke i herretøj!". Her vil vores

En sidste ting: Det har været fremført, at valget af visse ord og sproglige formuleringer er med til at cementere magt. Nogle taler i den forbindelse om eksistensen af forskellige former for *hegemonisk sprogbrug* (jf. fx Laclau & Mouffe (2001 (1985))), hvor bestemte grupper gennem specifikt valgte ord og sætninger kan vinde dominans over og undertrykke andre grupper, eller hvor der mellem forskellige grupper kan være kamp om ordbetydningerne. For at nævne et ofte fremhævet eksempel, så har det været fremført, at den politiske kamp ved folketingsvalget i 2011 for en stor dels vedkommende afhang af spørgsmålet om, hvorvidt der skulle lægges en *miljøring* eller en *betalingsring* rundt om København. Men har denne kamp nu noget på sig? I en vis forstand har den det selvfølgelig: Ved så at sige at “sidde på ordene” synes visse grupper rent faktisk at kunne bestemme, hvad der skal tales om i en given sammenhæng. Hertil er imidlertid at anføre: Kampen er egentlig ikke nogen kamp om ord, men i virkeligheden en kamp om holdninger: Dels (a) holdninger til det fænomen i verden, ordene omhandler – i eksemplet vil nogle forbedre miljøet, mens andre vil ikke betale til det – dels (b) holdninger til, hvilke ord hvem får lov til at bruge hvornår. Hvad (a) angår, er sagen for så vidt ligetil: Her har vi i virkeligheden at gøre med en uenighed om, hvad der skal gøres i verden. Der er med andre ord tale om en åben – og åbent signaleret – magtkamp, og ikke om nogen ordstrid. Men det vil sige: Selve ordene spiller ingen determinerende rolle her. Andre ord kunne have været brugt. Hvad (b) derimod angår, kan det faktisk se ud som om, vi har med en magtkamp om selve ordene at gøre, altså om *ordene, inklusive deres betydningsindhold*. Men her skal man passe på. For om selve de semantiske konventioner qua semantiske konventioner kan der *ikke* eksistere nogen magtkamp – heller ikke om de ord, de inkorporerer. Semantiske konventioner er udtryk for en bestræbelse for at nå frem til en diskursivt tilvejebragt indforståethed; men en sådan bestræbelse kan ikke være nogen magtkamp; her må kræves *kooperation af begge – ja, af alle – parter*, hvad enten de optræder som afsendere eller modtagere i en kommunikativ udveksling af tanker. Her gælder, at selv om parterne ganske vist vil kunne gå fejl af hinanden i en sådan bestræbelse, vil ingen af parterne kunne negligere den andens vilje. Alt dette betyder dog ikke, at vi så ikke kan have med en vis form for magtudøvelse i samtaler at gøre. Der, hvor vi imidlertid skal finde magten, er *ikke i assertivet og heller ikke i det dertil knyttede tankeindhold, og dermed i semantikken, men derimod i forvaltningen af det udtryk, der bærer de to ting, samt i den kausale kontekst, den befinder sig i* (inklusive de implikationer i form af perlokutioner, fx ordrer og trusler, og stilfigurer,

performativer kunne danne autoriserede og ikke-autoriserede veje ind i instrumentaliteten, *men de vil aldrig kunne definere den.*

fx ironi og sarkasme, samt andre retoriske træk, den måtte indbefatte). Det er først her, vi vil kunne tale om magtkamp, nemlig om at bestemme, dels hvilke udtryk der allerførst skal indføres i sproget, dels hvem der derefter må bruge hvilke af de indførte udtryk hvornår. Det er først her, vi finder det helt afgørende skift mellem det (a) at handle strategisk og føre en asymmetrisk magtkamp om udtrykket i samtalen og det (b) i stedet at vælge Kooperationen og forståelsesfællesskabet ved at respektere det tidligere nævnte Habermas-kommunikationsetiske symmetriprincip for etablering af samtaleroller, da det alene er dette princip, der vil kunne sikre, at alle i lige grad kan komme til orde, så magtmisbrug herigennem vil kunne undgås (jf. afsnit 4.2).

Af det forrige står det klart, at det at forholde sig kritisk-diskursivt til, hvordan vi taler om tildragelserne i verden, ikke i sig selv fjerner den illegitime rå magt, hverken i vores umiddelbare praksis eller i samfundet som helhed: Men en indforlivning af de behandlede principper gør det i det mindste muligt for os som diskursdeltagere at ruste os til *en synliggørelse af magten*. Det er så her, sprogkampen rettelig bør stå, nemlig dér, hvor det gælder om at *sikre denne synliggørelse gennem fri og lige adgang til at indføre og bruge sprog og fremføre argumenter i respekt for logik og metafysisk i bestræbelsen på at opspore sandheden om kendsgerningerne i verden*. Det, at sikre den frie og lige adgang til disse ting, vil nu – kan vi se – være det samme som at fastholde netop det Habermas-kommunikationsetiske symmetriprincip for diskursiv prøvelse.⁸³

⁸³ Det er værd at pege på princippet bl.a. over for den form for *politisk korrekthed*, importeret fra USA, vi har set flere især i den akademiske verden i de senere år. Politisk korrekthed repræsenterer bl.a. henstillinger om ikke at bruge ord og vendinger, man mener vil kunne virke krænkende over for visse grupper, specielt visse undertrykte minoritetsgrupper (jf. Frost 1998; Florence 2015).

Hertil må siges: At kræve visse ord fjernet – eller give dem et andet meningsindhold – løser ikke de egentlige problemer, man som eventuel minoritetsgruppe står over for: De sorte i USA bliver ikke bedre stillet ved, at man holder op med at kalde dem “negre” eller erstatter ordet “neger” med ordet “sort”, ordet “afroamerikanere”, “n-ordet” eller for den sags skyld ordet “nigger”. Det, der må kræves for at hjælpe den betrængte gruppe, er i stedet, at man gør noget ved selve de problemer, ordene henviser til, i det omfang man støder på dem som problemer. Ord i sig selv er *kraftsløse*. De er kraftsløse i den forstand, at de, som vi har set, alene vil kunne bære sande eller falske tanker, heriblandt tanker om følelser og holdninger, *mens det er fejlagtigt at tro, at de også bærer selve de følelser og holdninger, de måtte angå*. Derfor er det fx en dårlig idé at ville beskytte negrene mod holdningstilkendegivelser ved fx at forbyde brugen af ordet ‘neger’ (et ord, som stadig med rette står i Den Danske Ordbog). Ja, faktisk er ideen ikke blot dårlig. Med sin beskyttertrang kommer forsvareren af minoritetsgruppens vanskeligheder i virkeligheden til at forsynde sig mod den grundlæggende sandfærdighedsmaksime i vores tale. Det at ville forbyde et ord vil jo være det samme som at blænde for et muligt sandfærdigt udsyn til verden.

Hvis de problemer, ord refererer til, skal behandles ordentligt, hvilket er et fuldt legitimt ærinde, skal problemerne selvfølgelig diskuteres. Men her synes den mest fornuftige anbefaling at måtte være, ikke at lyse diverse ord i band og indføre forskellige former for tabuisering, men i stedet at gå i diskurs om problemerne, hvor vi vil kunne lade os styre af det Habermas-kommunikationsetiske symmetriprincip: Her sættes nemlig ikke blot den respekt, som den politiske korrekthed ensidigt vil kræve det, men specielt den *gensidige respekt*, som ligger i selve symmetriprincippet, i højsædet. Her gælder det om ikke at begunstige

7.5.2 Teoretisk-empirisk diskurs. Hvad den teoretisk-empiriske diskurstype angår samt de dele af den filosofisk-analytiske diskurstype, som bygger på empiriske antagelser – fx begrundelser for meningsfuld anvendelse af begreberne 'los' og 'kat', som vi tidligere har været inde på – så er det selvfølgelig meningsløst, hvad vi også har været inde på, at ville finde nogen sidstebegrundelse her. På den anden side har vi også en klar forestilling om, at vores teorier om verden bliver stadig bedre. Det viser, at vi må have et virksomt idealbegreb bag vores empiriske begreber: “Bedre” forudsætter jo en målestok, hvorudfra vi må kunne måle “det bedre” i forhold til “det værre”, selvom der ikke – verdens empiriske åbenhed taget i betragtning – er nogen grund til at antage, at vi skulle kunne nå frem til nogen endegyldig forklaring. Nogen tror, at det sidste i virkeligheden gør målestokken ubrugelig. Men det forholder sig tværtimod omvendt, har vi faktisk set: Vores idé om verden, sådan som den kommer til udtryk ved realismeantagelsen om eksistens (jf. 2.4), repræsenterer jo netop – i modsætning til, hvad man måske skulle forvente – en *særdeles virksom* form for idealisering såvel for vores teoridannelse som for vores praktiske omgang med verden, nemlig en idealisering om *verden som én kausalt lukket sammenhæng*. Selv om vi ikke kan bevise, at det forholder sig sådan – begrebet er kun absolut i betydningen metafysisk sat – vil det ikke desto mindre være spildt ulejlighed at udforske verden i enhver empirisk forstand af ordet, hvis ikke vi netop forudsatte en sådan idealisering.

Grunden til at diskurstypen her kaldes teoretisk-empirisk er, at beskrivelserne af den empiriske erfaringsverden – især inden for de hårde videnskaber – i høj grad er gennemtrængt af teorier, hvor vi i stedet for at påkalde os det empiriske, påkalder os det normative. Det vil derfor være forkert at se al vores viden som en række lige holdbare hypoteser. Vores viden har tværtimod visse normative dybder. Nogle principper, begreber og teorier er slet og ret vanskeligere at opgive

eller tilsidesætte nogen i forsøget på at klargøre de respektive diskursdeltageres kommunikationsintentioner og om nødvendigt korrigerer dem via konfrontation med den verden, de er rettet mod.

Nu er ikke alt selvfølgelig diskurs. Vi engagerer os også i kommunikativ handlen med hinanden hinsides den diskursive prøvelse. Og det repræsenterer en særlig udfordring. Men her drejer det sig ikke længere om den illokutionære forståelse af ord og sætninger, men om den egentlige brug af ord, når de først er forstået: Siger jeg “Hvor er du dog dum!”, forsøger jeg ikke blot at være informativ. Her håber jeg også på at opnå en yderligere perlokutionær effekt. Og i dette rum – brugsrummet, det perlokutionære rum – kan der selvfølgelig lure forskellige farer for den frie og lige kommunikation. Alligevel må det vel være rimeligt at tillade, at vi hver især *udfordrer hinanden* fx med humor, ironi og anden form for drilleri – det synes at give robusthed – men også omvendt at fordrer, at vi hver især i tilstrækkelig grad *viser hensyn over for hinanden* – det synes at give tryghed og tillid (jf. i øvrigt afsnit 7.5.4 om det æstetiske aspekt af dette og specielt om det at finde balancepunktet mellem (den alt for trygge) *kedsomhed* og (den alt for udfordrende) *angst*).

i testsituationer end andre og røber derigennem netop deres normative status og indbyggede idealisering. Det kan vi også udtrykke ved at sige, at en stor del af vores viden er af (dybde)-eksplanatorisk art eller – hvis vi skal gribe tilbage til en tidligere diskussion (jf. afsnit 3.1 og 3.2) – at den har større eller mindre grad af *kontrafakticitet* indbygget i sig. Fx har James Watsons og Francis Cricks opdagelse af DNA'et i 1953 betydet, at vi har fået et langt mere robust, egentligt eksplanatorisk billede af evolutionen, end vi tidligere har haft. Der skal langt mere til for at falsificere klassifikationer i evolutionsteorien ud fra Watson og Cricks antagelser om DNA'et, end de klassifikationsforslag, Linné i sin tid fremkom med.

Inden for den teoretisk-empiriske diskurstype finder vi forklaringer, der ikke blot relaterer sig til ting, men også til *agenter* og *personer*. Den serbiske separatist Gavrilo Princip's drab på det østrig-ungarske tronfølgerpar, ærkehertug Franz Ferdinand og Sophie, den 28. juni 1914 i Sarajevo, er en handling med Gavrilo Princip som agent. Dermed er der tale om et fænomen set på baggrund af en norm. Men det betyder ikke, at drabet ikke samtidig vil kunne være en empirisk kendsgerning fuldt på linje fx med den tingslige kendsgerning, at Lissabon blev ramt af et ødelæggende jordskælv den 1. november 1755. Og hvis vi for handleforståelsen omkring drabet i Sarajevo også inddrager det forhold, at det østrig-ungarske tronfølgerpar er personer af en vis rang og status, vil også dette kunne finde plads som empirisk kendsgerning, fuldt på linje med jordskælvet i Lissabon.

Det, at agents instrumentelle handlinger og persons institutionelle handlinger kan antage skikkelse af empiriske kendsgerninger, betyder imidlertid ikke, at der så ikke skal foreligge bestemte betingelser for deres identifikation, som ikke gælder for empiriske kendsgerninger vedrørende det tingslige. Hvad for det første agenter angår, skal deres handlinger altid først kunne identificeres *inden for en sammenhæng af regulerende regler* som rigtigt udførte handlinger, før det vil være muligt at identificere dem som de kendsgerninger, de er: Var det fx mislykkedes for Gavrilo Princip at dræbe det østrig-ungarske tronfølgerpar, ville drabet ikke kunne have været identificeret som nogen kendsgerning (men nok Gavrilo Princip's *forsøg* på at dræbe tronfølgerparret). Og hvad for det andet personer angår, så vil deres handlinger først skulle identificeres *inden for en sammenhæng af konstituerende regler* som rigtigt udførte handlinger, før det ville være muligt at identificere dem som de institutionelle kendsgerninger, de også er: Var Franz Ferdinand fx ikke den østrig-ungarske kejsers lovformelige søn, kunne han ifølge den østrig-ungarske arvefølgelov ikke have været tronfølger.

Men det vil sige: Det gælder i almindelighed såvel for de *instrumentelt handlemæssige kendsgerninger* som for de *institutionelle (og dermed sociale) kendsgerninger*, at begge typer kendsgerninger kræver specifikation af (sæt af) underliggende normer og regler for deres identifikation. Disse normer og regler vil kunne opstilles som hjemler bag identifikationen af dem, således som det fremgår af nedenstående Toulmin-skema:

(87) Handlemæssig kendsgerning (tilskrivning af intention):

P	K
Gavrilo Princip trykker på aftrækkeren på sin pistol	Gavrilo Princip dræber Franz Ferdinand
Gavrilo Princip er intentionelt og målrationelt handlende	
Franz Ferdinand falder død om i konsekvens heraf	

H

Hvis man har som mål at dræbe én, så er det at affyre en pistol imod ham et egnet middel

R

mål-middel-skema (agent)

(88) Institutionel kendsgerning:

P	K
Franz Ferdinand er søn af den østrig-ungarske kejser Franz Joseph den Første	Franz Ferdinand er østrig-ungarsk tronfølger

H

Hvis du er søn af en kejser, så tæller det ifølge den østrig-ungarske arvefølge lov som det, at være arving til den østrig-ungarske kejsertrone

R

udtryk-indholds-skema (person)

Som de dels instrumentelt-handlemæssige, dels institutionelle kendsgerninger, de er, er der – som vi har set – tale om helt igennem objektive kendsgerninger. Imidlertid skal man passe på med at gøre kendsgerninger lige så objektive som i naturvidenskaberne. De kræver nemlig **tolkning** – som de instrumentelt-handlemæssige kendsgerninger, de er: *motivtolkning*, og som institutionelle kendsgerninger: *tegentolkning*. Og sådanne tolkningssammenhænge er delvis åbne. Hvis vi tolker videre på skuddet i Sarajevo, hvad var det så egentlig, der drev Gavrilo Princip til at affyre den dødbringende kugle mod Franz Ferdinand? Og hvorfor stillede Østrig-Ungarn den 23. juli 1914 Serbien overfor et 48 timers ultimatum? Hvorfor brød Første Verdenskrig overhovedet ud? Det er ikke kendsgerninger, der ligger lige for. Det kræver netop tolkningsarbejde at etablere dem, og i virkeligheden vil sådanne kendsgerninger – ligegyldigt hvilket tolkningsresultat, vi lander på – normalt stadig kunne være “flossede” i kanten. Det samme gælder, når vi har med institutionelle kendsgerninger at gøre: Hvad tæller et ultimatum, som det 48 timers ultimatum, Østrig-Ungarn udsendte, egentlig som?

Inden for en videnskabsteoretisk sammenhæng regner man normalt undersøgelser af handlemæssige og institutionelle enkelt-kendsgerninger og de (kausale, handlemæssige og institutionelle) kontekster, de indgår i, som centralt humanistiske anliggender (historie, teksttolkning) – her er orienteringen *ideografisk* og rettet mod det enkeltstående (det *einmalige*), sådan som det har været tilfældet i (87) og (88). Heroverfor har det været gængs at henregne statistiske undersøgelser under samfundsvidenskaberne (sociologi, økonomi) som egentligt lovsøgende eller *nomotetiske* i deres orientering (jf. Windelband 1873 for denne distinktion mellem ideografisk og nomotetisk). Det kommer fx til udtryk i (89):

(89)

P K

H

Hvis du er mand i Danmark, er der 30 % sandsynlighed
for, at du har købt computerspil via internettet

R

(Danmarks Statistisk 2012)

korrelation mellem værdier på to variable + generalisering
(humesk kausalitet)

Dermed synes de at vise et vist slægtskab med det, vi kender fra naturvidenskaberne. Her skal man dog passe på, for der er ikke tale om nogen modsætning til det ideografiske her, som allerede Windelband i sin tid påpegede. Netop i samfundsvidenskaberne bygger det nomotetiske faktisk på det ideografiske. Her bliver data først til nomotetiske data, når de har været igennem en ideografisk tolkningsproces. Men der er langt større tolkningsåbenhed, end når det gælder dataetableringen i tingslige sammenhænge, hvor det ikke blot er begrebet om objektet, der kan kalde på tolkning, jf. den 13 meter høje kat fra tidligere, men faktisk selve studieobjektet, der først konstituerer sig som objekt gennem selve tolkningsprocessen. Ofte glemmes det, fx inden for økonomien, hvor tal og statistikker ofte af økonomer og politikere opfattes som særligt urokkelige og nagelfaste størrelser, mens de i virkeligheden bygger på en mere eller mindre gyngende grund af ideografiske tolkninger.

Det har været diskuteret, om samfundsvidenskab og humaniora, når alt kommer til alt, vil kunne ses som *egentlige teoretiske videnskaber* i samme forstand som naturvidenskaberne i den betydning, at det i disse videnskaber – som det gælder for Newtons love i naturvidenskaben – vil være muligt at opspore mere dybtliggende sammenhænge som bestemmende for den mangfoldighed af mere synlige sociale mønstre, vi oplever os selv som indgående i rundt omkring i samfundet. Tanken har været fostret af mange. Efter tilløb i 1700-tallet hos Jean-Jacques Rousseau (folkeviljen, jf. Rousseau 2007 (1762)) og Johann Gottfried von Herder (*historien, folket og nationen*, jf. Herder 2002 (1773)), står Hegel som den mest radikale udformer af denne idé (*historien, den objektive og den absolutte ånd*, jf. Hegel 2005 (1807)), mens senere forskere som økonomen Karl Marx (*kapitalbegrebet*, jf. Marx 1970 (1867)) og sociologen Max Weber

(*idealtypetegreb*, jf. Weber 2003 (1904): 105) har formuleret mere moderate udgaver af idéen. Imidlertid må det over for sådanne forsøg, hvad specielt Weber har fremhævet, gøres klart, at i det omfang disse agenter forstås som faktisk virkende, selvstændige agenter opererende i samfundet eventuelt bag vores ryg, må idéen mødes med skepsis. Først og fremmest må det fastholdes, at *kun vi mennesker afkød og blod kan være egentlige agenter* (jf. bl.a. Popper 1945). Det betyder dog ikke, at vi ikke i mere metaforisk forstand, som vi har set, vil kunne tale om “hypostaserede” agenter, og at det inden for visse nærmere angivne rammer faktisk vil være rimeligt og nyttigt at referere til sådanne agenter i forlængelse af vores handlen som subjekter. Funktionelle redegørelser i samfundsvidenskaberne er – ligesom i evolutionsteorien – netop udtryk for sådanne mere eller mindre valgte “hypostaserede” agenter.

Lad os fx se på økonomien som en sådan hypostaseringsværdig videnskab: Køb og salg af varer er grundlaget for, at der kan sættes pengestrømme i gang. Og det er ligetil. Men når mange køber og sælger, mistes overblikket over disse pengestrømme hurtigt: Hvor mange handlende er der inden for et givet marked? Hvor hyppigt indgår de handlende forretninger med hinanden? Hvilke behov har de handlende, og hvilke ressourcer råder de over? Hvilke økonomiske motiver styrer de handlende? osv. Men her kan det så netop være fornuftigt at operere med en række mere eller mindre kontrafaktiske antagelser om de handlende og deres økonomiske motiver som udgangspunkt for at beregne, hvordan det går med disse pengestrømme. Og det er faktisk her det ovenfor omtalte weberske idealtypetegreb på fornuftig og afmålt vis vil kunne komme ind i billedet: Ligesom vi ser den jævne, retlinjede bevægelse som en ideal bevægelse i Newtons mekanik, vil vi i økonomien kunne se den økonomiske agent som en ideal agent, en idealtypetegreb, vi egentlig aldrig vil kunne støde på i den virkelige verden, men som alligevel vil kunne repræsentere et udgangspunkt for en oversigtlig sammenfattende redegørelse for den til enhver tid gældende økonomiske virkelighed (her vil det så selvfølgelig videre være opgaven at finde den bedste idealtypetegreb, dvs. den idealtypetegreb, der tillader den højest pålidelige generaliseringsgrad).

En sådan idealtypetegreb har man nu, hvad motivation angår, faktisk også inden for den neo-klassiske økonomi ment at kunne finde frem til, nemlig i form af begrebet om *homo oeconomicus*, dvs. det egoistisk styrede rationelt handlende menneske. Ifølge denne neo-klassiske antagelse vil *homo oeconomicus* netop være *den mest fornuftige generelle antagelse om markedets agenter*, når den faktiske bevægelse af pengestrømmene skal beregnes. Den vil ifølge teoriens tilhængere umiddelbart kunne give os et strategisk godt overblik, bl.a. også over, hvorfor virkeligheden i visse konkrete tilfælde undertiden vil kunne afvige fra denne idealtypetegreb eller kontrafaktiske

antagelse.

Når dette er sagt om homo oeconomicus, må det samtidig understreges, at antagelsen her aldrig vil kunne få samme forklaringskraft som fx Newtons love. Ud over at den kan være mere eller mindre dårlig til at give en sammenfattende redegørelse for, hvad der rent faktisk sker på markedet, bygger den også på en række forudsætninger – bl.a. om menneskets psykologiske udrustning og om det økonomiske samkvems struktur – som i sig selv kan være tvivlsomme og kritikværdige ud fra en mere omfattende helhedsvurdering.

Nu kan det i sig selv være vanskeligt at beskrive selve den økonomiske virkelighed. Men fastholder man hårdnakket alene kravet om teoretisk-empirisk forklaringskraft i de idealiserede modeller, og undlader man en kritisk undersøgelse af de forudsætninger, de bygger på, kan vi være med til at opretholde og forstærke disse forudsætninger. Vi vil dermed kunne havne i et pseudo-videnskabeligt – et scientistisk – forsvar for det bestående. Her må kritikken sprænge de teoretisk-empiriske rammer for studiet af det økonomiske samkvem mellem mennesker og inddrage en kritisk-refleksiv dimension. Det betyder, at vi må bevæge os væk fra den teoretisk-empiriske diskurs og fra de metodologiske vilkår, der hersker her, over mod en mere gennemreflekteret normativ redegørelse for, hvordan vi som mennesker i mere fundamental forstand handlemæssigt *bør* forholde os, når vi indgår i økonomiske relationer med hinanden: Er fx det markedsregulerende samfund og de forskningsmetodologiske idealtyper, den opererer med, overhovedet en fornuftig måde at anskue mennesket på, eller findes der andre måder at organisere sig økonomisk på som menneske, som i højere grad vil kunne afspejle de menneskelige væsenskræfter generelt?

Sådanne normative spørgsmål må finde deres svar, ikke i det teoretisk-empiriske, men i stedet i den praktisk-etiske og den æstetiske diskurs.

7.5.3 Praktisk-etisk diskurs. Hvad den praktisk-etiske diskurstype angår, må vi dele argumenttyperne op i tekniske mål-middel-begrundelser på den ene side og egentlige æstetiske og etiske begrundelser på den anden side.

Hvad **de tekniske mål-middel-begrundelser** angår, kan det dreje sig om første-ordens begrundelser omkring muligheden og gyldigheden af de mål-middel-sammenhænge, vi opererer med i vores instrumentelle handlen, og som i grundlaget blot vil afsløre sig som endnu en fremtrædelsesform for de fænomener, vi finder kausalforklaringer for i den teoretisk-empiriske

diskurs. Men begrundelserne kan også være anden-ordens begrundelser for mål-middel-forklaringerne, begrundelser, der i virkeligheden peger frem mod æstetiske og etiske begrundelsestyper. Det kan fx være begrundelser omkring enkelhed, effektivitet og økonomi. De typer af begrundelser, der sikrer os disse ting, er vi normalt stærkt interesseret i, da de er med til at gøre vores liv rigere, sikrere, behageligere og – vel også af samme grund – netop æstetisk set mere tiltalende.⁸⁴ Begrundelserne finder vi i rigt mål inden for anvendte videnskaber såsom ingeniør- og lægevidenskab. Her gælder det ikke blot om at bygge broer og helbrede, men om at gøre det *så enkelt og omkostningsbesparende som muligt*. Og det samme finder vi er tilfældet inden for samfundsvidenskaberne sociologi og økonomi. Her siger det sig selv, at fx en *effektiv styring* af distributionen af efterspurgte produkter vil være at foretrække frem for en ineffektiv.

Hvad de egentlige **praktisk-etiske begrundelser** angår, tiltrækker spørgsmålet om en mulig sidstebegrundelse sig stor opmærksomhed, men det er omstridt, om man kan finde en sådan begrundelse.

Ingen moderne filosof vil mene, at der findes en endelig begrundelse af det instrumentelle handleliv direkte gennem etiske principper, sådan som Immanuel Kant og Jeremy Bentham mente at kunne foreslå det i slutningen af 1700-tallet. Hverken Kants *pligtetiske princip*, hans såkaldte *kategoriske imperativ*, der i én af sine tre formuleringer lyder “... jeg skal aldrig handle anderledes, end at jeg også kan ville, at min maksime skal blive en almengyldig lov” (Kant 1992 (1785): 51), eller Benthams *konsekvensetiske utilitetsprincip*, som lyder, at man skal handle sådan, at man – som konsekvens af sin handling – bidrager til at *øge summen af lykke i verden* (Bentham 1948 (1789): 126), mener man i dag vil kunne gælde som sidstebegrundelsesprincip i en etisk diskurs. Mens Kants princip anses for at være for abstrakt – det mente allerede Hegel – anses Benthams princip for at være for vagt, for lykke kan være alt for mange ting.⁸⁵ Alligevel diskuterer mange moralfilosoffer i dag, om man ikke alligevel vil kunne opstille et grundprincip – eller måske en lille gruppe af grundprincipper – for regulering af det instrumentelle handleliv (jf. Audi 2007; Brune Stern & Werner 2018). Særligt interessant er et forslag, *hvor man ikke inddrager det instrumentelle handleliv som helhed, men i stedet specielt vælger at tage udgangspunkt i en*

⁸⁴ Kant kalder af samme grund meget sigende disse andenordens begrundelser sigtende mod velfærd for *pragmatiske* – i modsætning til de mere “fritstående” blot tekniske begrundelser på den ene side og de egentlig moralske, dvs. praktisk-etiske, begrundelser på den anden side (Kant 1992 (1785): 71).

⁸⁵ Mange har som den østrigske neo-klassiske økonom Carl Menger villet se lykke som omtrentligt afspejlet i penge, hvorfor man har ment det mere hensigtsmæssigt at gøre pengemængden til direkte målestok for mængden af lykke i samfundet.

regulering af sproget og samtalen om det instrumentelle handleliv.

Denne nyere idé fortjener en nærmere undersøgelse.

Nu har vi allerede ovenfor stiftet bekendtskab med et stykke sprogkonstitutiv etik, idet vi har set på en sprogintern etisk norm i form af en *korrekthedsmaksime for meningsfuld tale* (jf. afsnit 5.1). Imidlertid synes det muligt at henvise til endnu en maksime, der dog denne gang vil være regulativ (sådan som også Kants og Benthams moralprincipper er det). I hvert fald har flere via et sådant regulativt princip søgt at argumentere for en ganske bestemt sammenhæng mellem tale og instrumentel handlen: Ligesom talen har sine interne betingelser for vellykkethed, nemlig via maksimerne for sandfærdighed, relevans og korrekthed (jf. afsnit 5.1), må den også have nogle *eksterne betingelser for sin vellykkethed*. Men her ligger nogle faktisk lige for: Den talende må fx ikke være hjerneskadet eller på anden måde sprogligt handikappet, han må ikke være beruset eller under påvirkning af narkotika, og han må ikke fx hallucinere eller lide af hang til ønsketænkning eller være styret af uhæmmede driftsimpulser. Vedkommende må med andre ord have *et vist mål af selvdisciplin*. Men nu kan også disse og en lang række andre betingelser for samtaleens vellykkethed i virkeligheden ses som *eksterne pendanter til de interne maksimer om sandfærdighed, relevans og korrekthed*. Hvis ikke også de ovennævnte empiriske betingelser, som der her må være tale om, er i orden, vil maksimerne nemlig ikke kunne overholdes. Men dette, at også de empiriske betingelser må være i orden for opretholdelsen af den vellykkede tale, synes nu netop at måtte kunne formuleres som et princip om at sikre disse empiriske betingelsers tilstedeværelse *på kort og på lang sigt* (jf. hertil specielt Karl-Otto Apels overvejelser herom i Apel 1988, specielt andensidste artikel “Die transzendentalpragmatische Begründung der Kommunikationsethik [...]”). Det betyder, at vi må kunne opstille **følgende princip, som må være et regulativt princip for den praktisk-etiske diskurs: Tilstræb altid at udføre instrumentelle handlinger, der på kort og på lang sigt vil kunne optimere de empiriske betingelser for det at føre diskurs!**

Som det umiddelbart kan ses, er dette princip konsekvensetisk anlagt; men i modsætning til Benthams princip, har det ikke et så formelt uklart sigte som sigtet om at bidrage til summen af lykke i verden. Princippet har nemlig også Kants pligtetiske dimension indbygget i sig, og det endog i en mere konkret form end hos Kant selv: Det, der på kort og lang sigt skal tilvejebringes, er ikke lykke i verden, som hos Bentham, og det er heller ikke tom universalisering, som hos Kant, men i stedet betingelserne for at indgå i fornuftig samtale, dvs. føre diskurs.

Selvom det tidligere nævnte regulative princip for den praktisk-etiske diskurs i sig selv

kan virke intuitivt klart, skal det dog straks bemærkes, at der knytter sig et alvorligt problem til princippets anvendelse: Det synes nemlig ofte vanskeligt at se, hvilke empiriske omstændigheder – og dermed hvilke handlinger – der nærmere vil kunne sikre samtalens og diskursens vellykkethed på kort og ikke mindst på lang sigt. Det er for så vidt ikke et strikt etisk, men snarere et teknisk problem. Det er et problem om at skaffe sig tilstrækkelig viden om tingenes tilstand i den verden som betingelse for at handle etisk korrekt. Her synes dog visse problemer at være lette at løse. Vi kan relativt hurtigt nå til enighed om, at det vil være en dårlig idé at føre diskurs på tom mave, under stærkt tidspres eller i et universitetslokale, hvor der er minus 10 grader. Sådanne betingelser er simple og de er relativt lette at ændre på. Er problemet derimod – givet mine idealer og forkærligheder – om jeg næste gang skal stemme på Socialdemokratiet eller Venstre, om det er etisk korrekt at gennemtvinge danske normer for samvær mellem kønnene i tyrkiske familier, eller om jeg skal vælge en kommuneskole eller en privatskole for mine børn, er det straks vanskeligere at se, om de relevante handlinger her vil være i overensstemmelse med det praktisk-etiske diskursprincip og vil føre os til en optimering af de empiriske betingelser for det at føre diskurs. Men som det imidlertid igen skal understreges: Vanskelighederne skyldes ikke selve moralprincippet eller en defekt ved, hvad vi kunne kalde vores moralske intuition angående dette princip. De skyldes snarere vores manglende mulighed for at søge tilstrækkeligt kvalificeret viden om, hvordan tingene rent faktisk hænger sammen i verden. Her vil de empiriske omstændigheder desværre normalt være så komplekse og uoversigtlige, at de konkrete valg i virkeligheden bliver uklare ikke blot i teknisk forstand, men også i praktisk-etisk forstand.

Men vi kan måske søge andre veje.

Her har fx Habermas i Habermas 2001 (1971) forsøgt at opstille et princip, som han mener vil kunne finde anvendelse ikke blot på organiseringen af vores tale, når vi vil føre diskurs, men også *på vores handleliv i almindelighed*. Udgangspunktet her er Habermas' tidligere omtalte **symmetriprincip**, dvs. hans princip om, **at alle skal gives fri og lige adgang til at udføre talehandlinger af alle grundtyper** (jf. afsnit 4.2). Som det her er vigtigt at understrege, gælder princippet gælder ikke i første omgang selve de diskursinterne forhold, men alene fordelingen af samtaleroller i diskurser, sådan som vi allerede har været inde på det (jf. afsnit 7.5). Men med et argument om, at diskursen i virkeligheden kan ses som en *afspejling af en ideal livsform*, mener Habermas også at kunne overføre symmetriprincippet på vores handleliv i almindelighed: "Handl altid sådan, at du i dit handleliv som helhed tager lige hensyn til alle berørte parter!"

Med dette forslag vender Habermas i en vis forstand tilbage til Kant: Princippet gøres

til et generelt handleprincip. Blot er princippet nu i modsætning til hos Kant ikke kategorisk. Det er betinget, nemlig afledt af de forhold, der gælder for diskursen.

Hvad man nu end skal mene om Habermas princip, er det imidlertid tvivlsomt, om han vil være i stand til at give sit princip den status, han i hvert fald i sine tidlige artikler og bøger gerne har villet give det. Ikke desto mindre er det en korrekt iagttagelse hos Habermas, at symmetriprincippet er et princip, der ofte appelleres til som ubestrideligt i mere overskuelige handlesammenhænge. Fx er det ikke ualmindeligt at appellere til princippet – og kender vel alle til det – når der skal uddeles sodavand til børnefødselsdage. Her – i denne miniverden – vil de fleste vel være enige om, at det vil være uretfærdigt, hvis det af barnets forældre fastsættes, at nogle af deltagerne, fx dem med et fornavn, der begynder med “E”, eller fødslesdagsbarnet selv skal have mere sodavand end andre.

Af de tidligere nævnte grunde vil det derfor generelt være en rimelig strategi, når man skal analysere en tekst, som indeholder praktisk-etiske overvejelser, at man starter med at teste teksten på, om disse praktisk-etiske overvejelser lever op til det udvidede symmetriprincip. Princippet synes under alle omstændigheder at kunne gælde i hvert fald som en slags prima facie-princip. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at princippet ikke dermed har vist sin berettigede generalitet. For ifølge det tidligere nævnte regulative princip for den praktisk-etiske diskurs er det også altid relevant at se på de konsekvenser, der følger af anvendelsen af princippet. Og konsekvenserne vil alene på grund af deres uoverskuelighed let kunne korrumpere de gode intentioner, man i udgangspunktet mener at have med at gøre anvendelse af princippet.

7.5.4 Æstetisk diskurs. Hvad den æstetiske diskurstype angår – som man måske hellere bør betegne som *æstetisk kritik*, da vi her ikke synes at være styret af egentlige principper⁸⁶ – kan man sige, at den netop vil gøre en dyd af den empiriske uoversigtlighed, der hersker i vores etisk relevante handlerum.

Argumentet omkring det æstetiske viser sig at være lidt omstændeligt, men det gør det ikke mindre væsentligt.

Først og fremmest gælder det om at afgrænse æstetikken over for etikken: Nok vil en

⁸⁶ Habermas afstår netop af denne grund fra at kalde æstetisk argumentation for æstetisk diskurs og taler i stedet om *æstetisk kritik* (jf. Habermas 1996 (1981): 46). I bogen her anbringer vi den æstetiske kritik blandt diskurserne, og vil i stedet vælge at tale om diskursen som *åben* – i modsætning til de andre diskurstyper, som er principstyrede og i den forstand normativt lukkede.

kommunikativ etik – under ideelle betingelser – som vi har set, kunne danne den yderste, abstrakte ramme for, hvordan vi retteligt bør handle. Men formentlig vil en sådan etik også rumme *etisk tilladelige livsformer, der ikke vil være attraktive ud fra en æstetisk betragtning*. Spørgsmålet er nu, om man inden for en etisk ramme vil kunne drage en distinktion mellem æstetisk attraktive livsformer på den ene side, og livsformer, der ikke er æstetisk attraktive på den anden side.

Nu er der det udgangsproblem inden for det æstetiske område, at dommene her slet ikke skal findes i sproget og diskursen, endsige i den kommunikative handlen. Æstetiske argumenter skal, hvad vi allerede har været inde på, i realiteten findes inden for det præ-sproglige område. De skal findes i vores instrumentelle handlepraksis. Det æstetisk relevante er nemlig ikke det, vi siger, men det, vi *gør*, når vi engagerer os æstetisk: Når vi musicerer, når vi maler, når vi dyrker sport, når vi syr og broderer, når vi kokkerer i vores køkken osv.

Og skal vi være mere nøjagtige omkring det æstetiske, så er det æstetiske ikke engang noget centralt instrumentelt. Det æstetiske knytter ganske vist altid noget instrumentelt til sig, men hvad selve den æstetiske dom angår, er der i virkeligheden *alene tale om at se på det instrumentelle som anledning og som udgangspunkt for den æstetiske dom*. Dvs.: Hvad selve det æstetiske argument angår – selve dommen om det skønne eller om det ophøjede eller sublime, som Kant taler om (jf. Kant 2005 (1790)) – skal vi alene finde argumentet i den tingslige verden (jf. afsnit 6.7, hvor vi har vist et eksempel på et æstetisk argument). Den æstetiske dom er i virkeligheden af kausal natur. Her er Kant nemlig enig med den skotske erfaringsfilosof David Hume i udelukkende at tilordne det æstetiske vores *passioner*. Dvs. den æstetiske dom er netop – og altså også for Kant – en *passiv reaktion* på vores handlemæssige tilstedeværelse i verden. Handler vi æstetisk, giver det ingen mening at spørge til, med hvilket formål eller intention vi gør det, vi gør. Her er aktiviteten ene og alene bestemt ved at være **formål i sig selv** (jf. kapitel 3 om instrumentel handlen) – eller som man også med Kant vil kunne sige det: Her er dommen *interesseløs* (Kant 2005 (1790): 103). Men nu er det netop denne interesseløse aktivitet som livsform, der er bragt i fokus for det æstetiske. Det er i virkeligheden den, vi “smager” på – og i den forstand forholder os passivt til – når vi fælder vores æstetiske domme.

Det, at det æstetiske argument ikke i sig selv udgør noget sprogligt argument, udelukker ikke, at vi også kan forholde os sprogligt til vores æstetiske domme, og at vi undertiden også er villige til at gøre det: “Nej, hvor musikken dog er skøn!”, “Det billede kan jeg godt lide.”, “Interessant! [sagt om en roman].” Men her skal man være opmærksom på, at der i disse tilfælde altid blot vil være tale om afledte og sekundære domme. Dér, hvor den æstetiske dom kommer

mest oprindeligt til udtryk, er ikke i vores sproglige formuleringer og i vores sprogbrug, men i vores *mimik og gestik* og måske mest prægnant i vores *vanemæssige forholden os til tingene* (jf. det tidligere angivne Wittgenstein-citat i 6.6). Det er klart, at tillærte sproglige reaktioner efterhånden kan automatiseres, så de kan komme til at minde om gestik og mimik. Men reaktionerne *vil aldrig kunne tage udgangspunkt i det sproglige*. Og hvad selve det æstetiske argumentet angår, må det aldrig forveksles med de argumenter, vi betjener os af, når vi fører æstetisk diskurs: Siger jeg “(Jeg skal ikke lægge skjul på) min store glæde ved at læse Proust.”, er det æstetiske argument, dvs. det, at jeg finder glæde ved at læse Marcel Proust, noget *omtalt*. Som fænomen er det derimod *foreliggende*, uanset om jeg udtrykker mig sprogligt om det eller ej.

Det æstetiske argument er overordnet set *et følelsesargument*. Det har fået visse til at afskrive argumentet som argument overhovedet, og dermed som noget, der vil kunne være diskursivt relevant. Det gælder fx den netop omtalte David Hume (Hume 1999 (1757)). Det er imidlertid en forhastet konklusion, hvad også Kant er klar over. Den æstetiske følelse er ikke en hvilken som helst følelse. Når jeg føler vrede og frygt, er genstanden for min vrede og frygt et forhold i verden. Her er følelsen rettet mod et eller andet, der ligger uden for mig. Enten noget, jeg anticiperer – det, jeg er bange for, er hunden derovre, der vil bide mig – eller noget foreliggende – det, jeg er ked af, er, at min bil er blevet stjålet. I alle disse tilfælde er følelsen ikke æstetisk. Heroverfor er den æstetiske følelse helt anderledes: Her optræder følelsen altid som *reaktion på en handlemæssig adfærd hos mig selv*. Den er, som Kant udtrykker det, *reflekterende* (Kant 2005 (1790): 39ff.). Det har Hume for så vidt også delvis indset uden dog at drage de fornødne konklusioner. Det, det æstetiske argument angår, er også for Hume den argumenterendes eller dømmendes egen udøvelse af fornuft i forbindelse med egen handling. Men der er alligevel en forskel mellem Kant og Hume: Ifølge Kant eksisterer der nemlig et alment *indre forhold* mellem fornuftsudøvelsen og den følelse, der knytter sig hertil. Det gør der ikke ifølge Hume. Ifølge Hume er forholdet mellem det fornuftsmæssige og det følelsesmæssige forankret alene i den enkelte individualitet. Det eneste, Hume grundlæggende ser, er, at “smag og behag er forskellig”. Men det kan ikke være rigtigt i følge Kant. Faktisk *argumenterer vi jo inden for det æstetiske område i et håb om at vinde tilslutning for vores synspunkter og domme* – inden for musik, inden for malerkunst, inden for dans, inden for skuespil, inden for dramatik, inden for romankunst, inden for digtning osv. Det peger for Kant på, at den æstetiske dom ikke kan være slet så idiosynkratisk, som Hume vil gøre den til. Den må bygge på et argumenterende fællesskab.

Eller som Kant udtrykker sig: Den må bygge på eksistensen af en fællessans – en *sensus communis* – vi lader os vejlede af til overskridelse af det udelukkende personlige og individuelle (Kant 2005 (1790): 135).

Men nu er det netop denne fællessans i den æstetiske dom, Kant sætter sig for at belyse i sin æstetiske teori. Her er han naturligvis enig med Hume i, at der ikke findes nogen endelige afgørelser, når det gælder vurderingen af enkeltstående æstetiske frembringelser. Hvad dette spørgsmål angår, har Hume ret. Ikke desto mindre mener Kant, at den æstetiske argumentation alligevel altid vil finde sted inden for *et alment rum, hvor vi kan navigere i vores forsøg på at opnå tilslutning til vores argumentation*. Og det er her, det føromtalte *indre forhold mellem fornuft og følelse* kommer ind i billedet. Til det mener Kant nu først og fremmest at kunne konstatere, at der findes ikke blot én, men hele to typer aktivitet, vi helst vil undgå at inddrage i vores domme og som derfor vil afgrænse disse domme, nemlig på den ene side domme om aktiviteter, vi finder *monotone*, og på den anden side domme om aktiviteter, vi finder *kaotiske* og derfor ikke kan overskue. Begge disse typer aktivitet forsøger vi ifølge Kant i almindelighed at undgå, den første, fordi den generelt har tendens til at fremkalde *kedsomhed* – fx det mekanisk at terpe en klaverøvelse – den anden, fordi den generelt har tendens til at fremkalde *angst* – fx det at springe bungyjump fra store højder. Men det betyder omvendt, at vi så midt imellem de to typer af aktivitet synes at kunne finde en type aktivitet, vi ikke har noget imod at engagere os i, fordi vi i almindelighed oplever, at aktiviteten vil kunne give os tilfredsstillelse og glæde, og i hvert fald ikke er ubehagelig. Men det vil – generaliserer Kant – typisk være en type aktivitet, der netop på den ene side er *så udfordrende, at den ikke bliver monoton*, og på den anden side er *så betryggende, at den ikke fremkalder angst*. Ifølge Kant er det i virkeligheden her – i dette rum mellem det monotone og det kaotiske – vi skal finde det æstetiske begreb om det skønne (i sikker afstand fra det kedsommelige) og det ophøjede eller sublime (i relativ sikker afstand fra det angstfremkaldende). Det kognitive nøgleord her er *bemestring*, nemlig *den instrumentelle bemestring af en situation*, der ifølge Kant altid vil være den egentlige og konstante kilde til æstetisk behag: Udfordres vi ikke, så vi kan demonstrere bemestring, begynder vi at kede os. Og er udfordringen for stor og uoverkommelig, oplever vi usikkerhed og angst. Men netop midt imellem de to æstetisk ubehagelige poler, finder vi det, vi med Kant vil kunne kalde vores *frie*

*aktivitet*⁸⁷ – dér, hvor vi udfordres: Ikke så lidt, at vi keder os, men heller ikke så meget, at vi bliver angst. Her er for Kant i egentlig forstand området for det æstetiske behag. Det er her, vi finder på den ene side det (harmonisk) skønne og på den anden side det (pirrende, men ikke umiddelbart truende) ophøjede eller sublime.

Men netop fordi vi ifølge Kant kan skelne mellem det simple behag, som fx glæden ved at spise vores yndlingsis, og det egentlige æstetiske behag, *som involverer egentlig kognitiv anstrengelse*, er der for Kant – pace Hume – et egentligt æstetisk argument og en egentlig æstetisk diskurs at engagere sig i. Det er her, vi finder den *sensus communis*, den sans, der sætter rammerne for, at der i æstetisk forstand er *noget, der er bedre, og noget, der er dårligere*, og at der kræves argumenter at forsvare det ene over for det andet.

Det er i den forbindelse vigtigt at understrege, at der for Kant i *sensus communis* ikke ligger nogen absolut kanon for vurdering af individuelle æstetiske aktiviteter. Der er alene tale om, hvad vi vil kunne kalde *tommelfingerregler* for en sådan vurdering, hvor den endelige afgørelse om det konkret-æstetiske stadig ligger hos det enkelte individ. Imidlertid indeholder tanken om en *sensus communis* omkring det frie spil til den ene side mod monotonien og til den anden side mod angsten ikke desto mindre forestillingen om en mulig og forventelig enighed i vurderinger og dermed et afgrænset fællesskab. Men her er det klart, at udfordringsmønstret kan variere fra gruppe til gruppe og fra livsafsnit til livsafsnit. For at nævne et par eksempler: Barnets udfordringer tilsvares normalt ikke af, hvad den voksne finder udfordrende. Og mens nogle finder stor tilfredsstillelse ved at bemestre dyrkningen af egen have eller det at samle på frimærker, er andre mere til bungyjump, hurtige biler og krigseventyr (jf. hertil Nelson Goodmans bemærkninger om, hvad han kalder “the dynamics of taste” (Goodman 1968: 259)).

I den forstand er den æstetiske erfaring netop ikke ubetvivlelig, apodiktisk. Der er tale om en åben, foranderlig erfaringsammenhæng, hvorfor den æstetiske diskurs med rette må kaldes en ikke-principledet og i den forstand åben diskurs.

7.5.5 Diskursen som rationalitetssammenhæng. Diskurser er strukturerede samtaler, som, hvis de skal fungere efter hensigten, lægger et normativt pres på samtaleens deltagere. I den forstand

⁸⁷ Kant skelner som sagt mellem det skønne og det ophøjede eller sublime. Her er det kun det skønne, der svarer til den frie aktivitet, til det Kant noget teknisk indforstået kalder *det frie spil mellem indbildningskraft og forstand*. Distinktionen mellem det skønne og det ophøjede eller sublime har Kant lånt fra englænderen Edmund Burke (1998 (1756)), men givet sin helt egen langt mere generaliserende tolkning.

danner diskursen i sig selv en kontrafaktisk sammenhæng. Der er altså ikke blot tale om kontrafaktiske antagelser *inden for de enkelte diskursformer*, det være sig i form af antagelser om naturlove og idealtyper inden for den teoretisk-empiriske diskurs eller i form af det universaliseringsprincip, vi lægger til grund for vores overvejelser inden for den filosofisk-analytiske og praktisk-etiske diskurs. Også *selve den rationaliseringssammenhæng, enkeltdiskurserne udgør*, med de transcendentale betingelser for at handle og tale, er af kontrafaktisk art. At der er tale om en kontrafaktisk sammenhæng, kommer fx klart til udtryk i Grices angivelse af kooperationsprincippet dobbeltanvendelse, nemlig dels som anvendelse af princippet til identifikation af talen (og handlingen), og dels – hvis de maksimer, princippet betjener sig af, ikke er imødekommet – som anvendelse af princippet til identifikation af, hvilke implikaturer afsender da kan have betjent sig af.

Her finder vi i virkeligheden det egentlige grundlag for vores arbejde med det kontrafaktiske: som middel til gennem det falske at opspore det sande.

7.6 Den argumentative tekst. Argumentative tekster må ikke sammenblandes med argumentation og argumentativ diskurs. Mens argumentation er en type af samtale, er argumentative tekster det ikke. De er derimod indlæg eller taleture *i* samtaler. Da opponenter eller opponenterne normalt ikke er direkte til stede i de skrive- og læsesituationer, teksterne optræder i, må afsender sørge for at modtagerne eller publikum på forskellig måde kan identificere dem i teksten.

Selvom en argumentativ tekst altid vil foreligge som en mere eller mindre omfattende monolog, kan den godt fremtræde som flere forskellige parallelle argumentationsforløb. Dvs. hvor taletursstrukturen i argumentative samtaler ofte vil være A(fsender), M(odtager), A, M, A, M, kan den i argumentative tekster ofte være M, M, M ... – A, A, A ..., altså bestå i en parallelbesvarelse af flere selvstændige argumenter. Hvad de forskellige M'er angår, kan de selvfølgelig være fordelt på flere personer.

Tekstreduktion kan være en god idé i behandlingen af tekster, når den grundlæggende argumentationsstruktur i en argumentativ tekst skal belyses. Mange gange kan argumentative tekster godt være lange og uoverskuelige. Her vil en passende tekstreduktion tit kunne skabe overblik.

Lad os i det følgende se på et lille teksteksempel og forsøge at skabe overblik her:

(90) **Rødt kort.**

Det er ikke første gang, Stig Tøfting har begået vold uden for fodboldbanen. Alligevel forsvarer Politiken, at han skal tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

[læserbrev i Politiken 10.08.02; modificeret]

Teksten er et læserbrev. Som man kan se, drejer det sig om en argumentativ tekst: Der er en opponert for et synspunkt, Politiken, angivet ved vendingen: "... forsvarer Politiken ..." (i det følgende betegnet med POL), og der er en proponent for det samme synspunkt – læserbrevsskribenten (i det følgende kaldet LS). Og så er der et publikum, læserbrevsskribenten gerne vil vinde tilslutning for sit synspunkt hos, ligesom han selvfølgelig også gerne vil have Politiken til at skifte mening eller have folk blandt publikum til at få Politiken til at skifte mening.

Lad os nu i det følgende foretage en reduktion af teksten (hvor det med kursiv fremhævede danner inputtet for den anvendte reduktionsregel, det med fed fremhævede danner outputtet for den, og ■ står for et nul-output):

Det er ikke første gang, Stig Tøfting har begået vold uden for fodboldbanen. Alligevel forsvarer Politiken, at han skal tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

1. generalisation:

ST er voldelig. Alligevel forsvarer Politiken, at han skal tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Begrundelse: Det er ikke første gang, ST har begået vold uden for fodboldbanen, dvs. ST har begået vold flere gange uden for fodboldbanen ..." [implikatur: fra to gange og opefter, men ikke ingen gang]. Dette forhold generaliserer vi så til: "ST er voldelig."

2. abstraktion:

ST er voldelig. *Alligevel* forsvarer POL, at han skal tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Begrundelse: Adverbiet “alligevel” refererer til noget *kontraforventeligt*: POL forsvarer, at ST taler mod vold i skolen, hvor det er forventeligt, at man ikke vil forsvare, at ST taler mod vold i skolen.

3. konstruktion:

ST er voldelig, og POL forsvarer, at ST taler mod vold i skolen, og **det er forventeligt, at man ikke vil forsvare, at ST taler mod vold i skolen**. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Begrundelse: Dvs. “p og (POL forsvarer(hvis p, så q)) og forventeligt (ikke(man forsvarer(hvis p, så q)).” Det forventelige er PRÆSUPPONERET som LS’s synspunkt i teksten og kan uddrages som følgende fremkonstruerede implikatur: “Hvis ST er voldelig, så skal ST ikke tale mod vold i skolen.”

Med en eksplicit angivelse af, at det er LS’s synspunkt får vi:

4. konstruktion:

ST er voldelig, og POL forsvarer, at ST taler mod vold i skolen, **og LS forsvarer, at hvis ST er voldelig, så skal ST ikke tale mod vold i skolen**. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Begrundelse: Vi sletter den indledende sætning “ST er voldelig ...”, da argumentationen ikke drejer sig om, hvorvidt p er sand, men om, hvorvidt POL kan forsvare (hvis p, så q), når det er forventeligt at man

ikke forsvarer (hvis p, så q).

5. abstraktion:

■ POL forsvarer, at ST taler mod vold i skolen, og LS forsvarer, at hvis ST er voldelig, så skal ST ikke tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Da “ST er voldelig.” også indgår som præmis i POLs forsvar, får vi:

6. konstruktion:

POL forsvarer, at **hvis ST er voldelig, så** skal ST tale mod vold i skolen, og LS forsvarer, at hvis ST er voldelig, så skal ST ikke tale mod vold i skolen. Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn.

Herefter vil vi kunne sætte argumentationen ind i Toulmin-skemaet i (91):

(91)	P		K
[LS] ST er voldelig			[LS] ST skal ikke tale mod vold i skolen
		G	
			[POL:] ST skal tale mod vold i skolen
		H	

Det gælder for alle personer, at hvis de er voldelige, så skal
de ikke tale mod vold i skolen

“Skal” kan tolkes teknisk – “Da det er skolens mål at skabe ikke-voldelige børn, er det et dårligt middel at bruge voldelige personer til at undervise i ikke-vold.” – og bagved det tekniske moralsk: “Vold er umoralsk.” En teknisk argumentation ser ud som i (92).

(92)	P		K
		[LS] Du vil skabe ikke-voldelige børn	[LS] Du skal ikke bruge voldelige personer til at undervise i ikke-vold
		 G 	
		H	

Hvis du vil skabe ikke-voldelige børn, er det et dårligt middel at bruge voldelige personer til at undervise i ikke-vold

Her kan man nu tænke sig forskellige former for hjemler og induktiv støtte (rygdækning), som vil føre til psykologiske overvejelser: Hvis ST kan regnes for et idol blandt ungdommen, er det så sådan, at unge i højere grad vil være fascineret af ST's aggressive fremtræden end af hans eventuelle kamp med sig selv om at overvinde sine voldelige tendenser?

En mulig moralsk hjemmel (som vil kunne involvere Kants kategoriske imperativ, jf. 7.5.3) kunne se ud som i (93):

(93)	P		K
			Du bør ikke være voldelig
		 G 	
		H	

Hvis du ikke vil udsættes for vold fra andre, bør du heller ikke udsætte andre for vold

|
Handl aldrig anderledes, end at du kan gøre din maksime til en almengyldig lov

Lad os nu specielt se på tekstens sidste del: "Mon ikke mange forældre vil betakke sig for undervisningstilbuddet til deres børn." Her står "undervisningstilbuddet" i bestemt

form, hvilket betyder, at det må henvise til noget, der er kendt af modtager, fordi han eller hun er blevet introduceret til det via den del af teksten, der allerede er præsenteret for ham, eller det, vi har impliceret heraf. Men det synes kun at kunne være ST's tale mod vold i skolen. Vi kan da erstatte "undervisningstilbuddet til deres børn" med, "at ST taler mod vold i skolen". Vi får da:

7. generalisation:

POL forsvarer, at hvis ST er voldelig, så skal ST tale mod vold i skolen, og LS forsvarer, at hvis ST er voldelig, så skal ST ikke tale mod vold i skolen. *Mon ikke* mange forældre vil betakke sig for, at ST taler mod vold i skolen.

Begrundelse: "Mon ikke" signalerer, at der her er tale om en hypotese fra LS's side. En mulig implikatur af det sagte vil nu kunne være, at hypotesen er fremsat på baggrund af konklusionen i det første argument (91), nemlig at ST har begået vold flere gange.

Hvis vi tillader os en generalisation fra forældrenes mulige bekymring for deres eget barn til, at der er tale om en generel bekymring for børn i skolen i almindelighed, får vi skemaet i (94):

(94)	P		K
	[LS] ST skal ikke tale om vold i skolen	 G 	[LS] mange forældre vil betakke sig for, at ST taler mod vold i skolen
	H		[POL:] ST skal tale mod vold i skolen

Da man ikke skal tale om vold i skolen, vil mange forældre betakke sig for at lade ST tale om vold i skolen

"Skal" i P kan nu forstås teknisk og bag det evt. også moralsk. Man kan da finde en yderligere hjemmel bag H i (94) i følgende: "Folk vil i almindelighed gøre det teknisk

set fornuftige.” og “Folk vil i almindelighed følge det, der er moralsk rigtigt.”

Man kan spørge sig, hvorfor LS gør brug af argumentet i (94). En mulig relevans for argumentet vil man måske kunne finde i, at forældrene – da de jo selv har børn – i højere grad er villige til at ofre tid og møje på at søge teknisk argumentation for, hvad der fører til, at børn – heriblandt deres egne børn – ikke bliver voldelige.

Som det er fremgået af den generelle belysning af forholdet mellem kommunikativ handlen og argumentativ diskurs, vil det – selvfølgelig med mere eller mindre relevans – altid være muligt at problematisere en handling eller en tekst i den kommunikative handlen. Muligheden for at stabilisere vor praksis diskursivt vil med andre ord altid være til stede. Hvis vi lægger symmetriprincippet til grund for den diskursive prøvelse (jf. 4.2), betyder det i realiteten, at intet kommunikativt fællesskab vil kunne lægge afstand til noget andet kommunikativt fællesskab. Tværtimod vil det være nødvendigt, at alle kommunikative fællesskaber gensidigt anerkender hinanden som sådanne fællesskaber inden for rammerne af ét eneste universelt fællesskab.

Dette regulative princip for den argumentative diskurs viser, at tanken om en deskriptivistisk fundering af videnskaben – og i det aktuelle tilfælde tekstanalysen – må siges at være en illusion. At analysere en tekst vil aldrig kunne bestå i blot at forholde sig deskriptivt til teksten eller til det fællesskab, hvori teksten er blevet skabt. Et eller andet sted vil det normative altid dukke op som opfordring og som tema for tanken i teksten.

Tekstanalyse er og vil altid være funderet i en normativ forankret diskursanalyse, sådan som vi har set et eksempel på det her.

7.7 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. At definere tekster som serier af talehandlinger, sådan som man ofte kan se det gjort, er ikke helt uproblematisk. Er en tekst en sekvens af illokutioner, og det vil ifølge den her præsenterede teori sige en sekvens af assertiver, synes den at måtte se sådan ud:

(a) ... – ass(proposition) – ass(proposition) – ass(proposition) – ...

Nu har vi i kapitel 2 om logik set, at propositioner kan være simple, og de kan være komplekse. Men hvis en proposition er kompleks, synes den fx også at kunne se således ud:

(b) ass[(p og q) eller p eller (hvis p, så q)]

hvor den komplekse proposition *samlet synes at skulle stilles under ét og samme assertiv*, hvis ellers sandhedsværdien af den komplekse proposition skulle kunne beregnes som en sandhedsfunktion af de simple propositioner. Men hvad da med udtrykket i (a)? Det ligner jo ikke en propositions- eller prædikatslogisk formel. Og det af to grunde: For det første er der her tale om assertiver, altså om talehandlinger, og ikke om tankeindhold, propositioner. Og for det andet er de enkelte handlinger ikke sammenbundet gennem logisk konneksioner, hvilket er antydnet ved, at der blot er sat en tankestreg mellem hvert assertiv.

Men hvis vi vil forblive ved tanken om at opfatte en tekst som en række assertiver, hvad forbinder da sådanne assertiver i en tekst? Og hvor finder vi logikken i alt dette?

Ser vi på den skriftligt udformede tekst, er der normalt sat punktum mellem assertiverne. Men er der sat punktum, kunne vi lige så godt have skrevet “og”. Punktummer er “og”er, dvs. de er udtryk for komplekse konjunktioner⁸⁸ (jf. afsnit 2.2). Fx vil vi uden

⁸⁸ Nu kan sætningerne selvfølgelig ikke *kun* være bundet sammen ved hjælp af konjunktioner. For at få en tekst ud af de anførte sætninger, bliver man selvfølgelig også nødt til at indlæse en tidlig, rumlig og kausal sammenhæng mellem det, der omhandles i assertiverne. Disse forhold kan imidlertid klares gennem *kontekstuelt berigede implikaturer*, sådan som vi tidligere har set eksempler på.

videre kunne erstatte punktummer med “og”er i følgende tekstbid fra Christian Kampmanns roman *Visse hensyn* fra 1973:

“Fru Hvidt lod til at have siddet og læst i Majs blad. Hun og Bo satte sig over for hinanden. [...] sagde Bo. Fru Hvidt nikkede.”

“Fru Hvidt lod til at have siddet og læst i Majs blad, **og** hun og Bo satte sig over for hinanden, **og** [...] sagde Bo, **og** Fru Hvidt nikkede.”⁸⁹

Noget lignende gælder faktisk for de fleste tekster. De fleste tekster er i virkeligheden lange konjunktioner. Imidlertid er der den omstændelighed knyttet til sådanne tekster, at de ikke umiddelbart står for en sandhedsfunktionelt sammensat proposition, men for en kæde af konjungerede assertiver. Men hvad er egentlig forskellen på en kæde af konjungerede enkeltassertiver og en række konjungerede propositioner inden for rammerne af ét og samme udtryk for en assertiv talehandling? Eller for at give spørgsmålet en mere formel udformning:

Hvad er egentlig forskellen på (a): “ $\text{ass}(p \ \& \ q)$ ”, og (b): “ $\text{ass}(p) \ \& \ \text{ass}(q)$ ”?

Lad os se på forholdet: Hvis en afsender af en tekst vil assertere noget og overholde sandfærdighedsmaksimen, så må han sige noget, han mener er sandt. Men da den eneste måde, den samlede proposition i (a) kan være sand på, er, hvis de enkelte delpropositioner er sande – kun hvis “p” og “q” begge er sande, vil konjunktionen nemlig komme ud som sand – må vi sige, at såvel “p” som “q” af afsenderen må regnes for sande. Hvad (b) angår, må afsender, hvis han vil overholde sandfærdighedsmaksimen, mene, at henholdsvis “p” er sand og “q” er sand, dvs. han må regne begge for sande. Men hvis han mener, at “p” og “q” er sande, må han også, hvis han vil ræsonnere korrekt, mene at den komplekse proposition “p og q” er sand. Dvs. vi i virkeligheden, som vi allerede har været inde på s. 190, vil kunne angive følgende regel omkring afsenders tekst:

$$(c) \quad \text{ass}(p \ \text{og} \ q) = \text{ass}(p) \ \text{og} \ \text{ass}(q)$$

⁸⁹ Tekster, som har erstattet konneksioner af typen konjunktion (grammatisk: sideordnende konjunktioner) med punktummer, betegnes som *asyndetiske* tekster.

Det må ikke misforstås derhen, at alle tekster og alle teksters delpropositioner *så dermed faktisk vil være sande* (eller blive accepteret som sande af en evt. modtager). For det behøver naturligvis ikke være tilfældet. Det eneste, der er taget stilling til gennem ovenstående ræsonnement, er *afsenders kommunikerede intention om at sige noget sandt* som en konsekvens af, at det også er hans kommunikerede intention, at tekstens delpropositioner skal være sande.

Nu behøver en teksts propositioner ikke hele vejen igennem at være bundet sammen ved hjælp af konnektioner af typen konjunktioner. Også andre typer af konnektioner kan forekomme, fx konnektionerne '∨' eller '→' ('~' opererer altid kun på én proposition, hvorfor der ikke vil være tilsvarende problemer her). Det gør sagen lidt mere kompliceret. For hvad betyder fx "ass(p → q)" over for "ass(p) → ass(q)"? Og hvad betyder "ass(p ∨ q)" over for "ass(p) ∨ ass(q)"?

Lad os se på "ass(p → q)" over for "ass(p) → ass(q)" eller formuleret lidt mere dagligsprogligt: "Jeg asserterer, at hvis p, så q" over for "Hvis jeg asserterer p, så asserterer jeg også q". Hvis vi antager, at afsender har samme intentioner om at leve op til sandfærdighedsmaksimen som ovenfor, vil vi have, at "ass(p → q)" vil give en sand samlet proposition, hvis "p" er sand og "q" er sand, hvis "p" er falsk og "q" er sand, og hvis "p" er falsk og "q" er sand, men ikke hvis "p" er sand og "q" er falsk. Vi har altså her tre mulige måder, hvorpå vi kan kombinere sandhedsværdierne for "p" og "q", som alle er måder, der fører til, at den komplekse proposition bliver sand. Derimod vil "ass(p) → ass(q)" give sande propositioner i alle tilfælde, fordi "ass(p)" og "ass(q)" altid separat vil fordre, at der er en intention om at levere sande propositioner hos afsender, og fordi S + S følgelig må give S.

Men det vil alt i alt sige: Ved implikationen kan vi ikke stille nogen ækvivalens op, som vi kunne ved konjunktionen. Tilsvarende gælder for (a) "ass(p ∨ q)" versus (b) "ass(p) ∨ ass(q)". (a) tillader, at "p" er sand og "q" er falsk, at "p" er falsk og "q" er sand, og at "p" er sand og "q" er sand (men ikke, at "p" er falsk og "q" er falsk). Her er altså også flere veje, man kan gå for at nå frem til den komplekse propositions samlede sandhed. Derimod tillader (b) kun, at såvel "p" som "q" er sande: "enten børn eller pensionister har gratis adgang." Derfor er der heller ikke her ækvivalens.

Vi har altså samlet:

$$(d) \quad \text{ass}(p \ \& \ q) = \text{ass}(p) \ \& \ \text{ass}(q)$$

men

$$(e) \quad \text{ass}(p \ \vee \ q) \neq \text{ass}(p) \ \vee \ \text{ass}(q)$$

$$(f) \quad \text{ass}(p \ \rightarrow \ q) \neq \text{ass}(p) \ \rightarrow \ \text{ass}(q)$$

Eller for at formulere det i ord: Mens vi i alle tekster, der følger det konjunktionale mønster, vil kunne finde ækvivalens mellem assertiv og proposition, hvorfor det ud fra formelle grunde er ligegyldigt, om vi betragter disse tekster som én lang konjunktion af assertiver eller én lang konjunktion af propositioner, vil vi i alle tekster, der bryder med det konjunktionale mønster ved enten at indeholde disjunktioner, implikationer eller begge dele, ikke kunne finde en sådan ækvivalens. Det gælder fx ved argumentative tekster. Her må vi ty til tegn på, om afsender enten intenderer de i teksten optrædende implikationer som implikationer mellem assertiver, eller om han eller hun intenderer dem som implikationer mellem propositioner inden for samme assertive talehandling.

I Widell 2011 har jeg argumenteret for, at tekster, der følger et konjunktionalt mønster, normalt vil blive opfattet som en serie enkeltstående assertiver, altså “ $\text{ass}(p) \ \& \ \text{ass}(q) \ \& \ \dots$ ” Dette mønster kan dog ikke følges ved argumentative tekster, hvor argumentationen rummer serier af propositioner indlejret i en materiel implikation, altså “ $\text{ass}(p_1 \ \& \ p_2 \ \& \ p_3 \ \dots) \ \rightarrow \ q$ ”, hvor sandhedsværdien af den samlede proposition først vil kunne afgøres ved konklusionen q . Det betyder, at vi i argumentative tekster vanskeligt vil kunne operere med længere kæder af præmisser. Begrundelsen for denne vanskelighed er af hukommelsespsykologisk karakter: Det er lidet plausibelt, at vi, når vi står over for en serie konjungerede propositioner, først påbegynder tilordningen af sandhedsværdier, når vi i forståelsesmæssigt øjemed har været større og mindre dele af serien af propositioner igennem, fx: *først* præsentationen af propositionernes sandhedsmuligheder: $p_1\{S,F\} \ \# \ p_2\{S,F\} \ \# \ p_3\{S,F\} \ \# \ p_4\{S,F\} \ \dots$, *dernæst* tilordningen af deres sandhedsværdier: $\text{ass}(p_1\{\underline{S},F\}) \ \# \ p_2\{\underline{S},F\} \ \# \ p_3\{\underline{S},F\} \ \# \ p_4\{\underline{S},F\}) \ \dots$ At gå sådan frem i forståelsen af en tekst vil simpelthen kræve for meget af vores hukommelse. Tilfælde

som følgende vil allerede udgøre sjældne randtilfælde: $p_1\{S,F\} \# p_2\{S,F\} \# p_3\{S,F\} \rightarrow q\{S,E\}$. Eller for at belyse det med et eksempel: “Hun er ubestrideligt et af partiets største politiske talenter. Hun er meget veltalende. Og hertil kommer hendes altid smittende charme. Derfor appellerer hun til mange vælgere [...]” Foreligger der flere præmisses i en implikation i et eksempel, end vi finder her, vil overblikket nemt kunne ryge.

2. Hvordan kommer kohæsion og kohærens til udtryk i nedenstående tekster? Er der eksempler på koreference? Hvordan er de enkelte referenceudtryk opbygget (nominaler, pronominer, ...)? Hvordan fremstår billedet af afsenders opfattelse af den kognitive tilgængelighed af referenterne hos modtager, og hvordan viser den kognitive tilgængelighed af de omtalte genstande sig i brugen af refererende udtryk gennem de enkelte tekster?

(A)

Philipson Wine
www.philipsonwine.com

Vi har ryddet op på vores lager og har blandet hundredevis af kasser. Det kan være udgåede årgange eller beskadigede etiketter, halvflasker eller spiritus/likør. Lykkekasserne sælges til langt under normalpris, og kan udelukkende købes på www.philipsonwine.com. Der kan max. bestilles 1 kasse à 12 fl. pr. kunde pr type lykkekasse og der er ingen returret.

“Den gode”
(50 kr pr. fl. v/12 fl.)
600,00
PR FL. V/12 FL.

(B)

Gode råd om lus

- Kig straks efter lus i barnets hår, hvis der er konstateret lus i skolen eller institutionen.
- Hvis dit barn har lus, giv da straks besked til skole eller institution.
- Køb et lusemiddel på apoteket og følg brugsanvisningen nøje.
- Undersøg hele familien for at se, hvor mange der er smittet. Alle smittede skal behandles på samme tid.
- Rengør kamme og børster, evt. også huer og sovedyr.
- Hvis lusebehandlingen ikke har været effektiv, skal man skifte til et andet præparat.

(C)

Find svaret i kunsten, Lomborg

Christian Braad Thomsen,
Lavendelstræde 9, København:

I sit forsøg på at gøre alle tab ved menneskeskabte klimaforandringer op i penge indrømmer Bjørn Lomborg (27.7.), at det stadig er omdiskuteret, »hvordan vi i økonomisk forstand på bedste vis sætter værdier på f.eks. tab af dyrearter«.

Der findes sådan set kun to muligheder: Enten må Lomborg tjekke hos Vorherre, hvad hans timeløn er for at genskabe de dyrearter, vi udrydder, eller også må han indse, at der findes værdier, som ikke kan købes, og derfor heller ikke kan omregnes til penge. Det var The Beatles allerede inde på i 1964, da de sang: 'Money can't buy me love'.

Når Lomborg kommer til noget svært, burde han måske overveje at søge svaret i kunsten i stedet for i økonomien.

(D)

Hvad er kunstnere værd i penge?

Kultursociolog Peter Duelund, der har skrevet et værk i 17 bind om dansk kulturpolitik, beregnede engang, at kunstnerne kun får 7 procent af Kulturministeriets samlede kunststøtte. De fleste af kulturkronerne går til husleje, løn til museumsdirektører og teaterchefer, kustoder og opvarmning. Kort sagt til at holde hjulene i gang rundt om på kulturinstitutioner, teatre, museer og spillesteder. I en serie artikler sætter vi fokus på aflønningen af »producenterne«: de kunstnere, som leverer varen. Vi begynder med musikerne og sangerne.

(A) Reklame i Politiken 17.2.2008

(B) Apotekerne i Danmark, pjece

(C) Politiken 17.2.2008

(D) WeekendAvisen 8.-14.2.2008

(E) Politiken 31.7.2004

(E)

Stenrig eventyrer erklæret død

USA. Fem måneder efter at han forsvandt i sit fly over Nevadas ørken, blev eventyreren og rigmanden Steve Fossett fredag erklæret død af en dommer i Chicago. Han omkom formentlig allerede for fem måneder siden. Fossett blev i 2002 den første, der fløj alene rundt om Jorden i en varmluftsballon.

I 2005 fløj han alene rundt om Jorden på 67 timer uden at lande for at fylde brændstof på.

ritzau/AP

3. Hvilke talehandlingstyper forekommer i nedenstående tekster? Er der tale om konstativer, normativer, ekspressiver; er der tale om kommissiver, direktiver, informativer?

Foretag en reduktion af teksterne (ved hjælp af reduktionsreglerne abstraktion, konstruktion, generalisation og eksemplifikation) og angiv den overordnede talehandling for teksten!

Er teksterne argumentative? Hvad er de grundlæggende forslag til hjemler? Er hjemlerne holdbare?

(A) **Hugh Johnson advokerer for kunstige propper**

Hugh Johnson – en af verdens mest indflydelsesrige vinskribenter – anbefaler nu kunstige propper i stedet for de traditionelle af kork. I den nye udgave af hans årlige vinbog – VIN 2003 – skriver han: "Er romantiske forestillinger om vin værd at risikere at én flaske ud af hver ti er dårlig? Det er op til Dem. Og når de har besluttet dem, køb da Deres dagligvine hos leverandører, der har mod til at bruge moderne lukkemetoder."

Dette budskab slår hårdt imod producenterne af korkpropper, som netop nu kører store kampagner i USA, Australien og England for korkproppen. Og diskussionen vil uden tvivl fortsætte, da vin jo er forbundet tæt til tradition og romantik.

(B) **Uintelligent**

Peter Øhrstrøm, professor, dr.scient.

LONE Frank karakteriserer under overskriften »Uintelligent design« i Weekendavisen den 29. juli tanken om intelligent design som en ny og fortrinsvis amerikansk og højreorienteret forståelsesmodel for naturen. Det er helt forkert.

Det er ganske vist rigtigt, at der på det seneste i USA er udgivet en række væsentlige videnskabelige og videnskabsfilosofiske bøger, der argumenterer for intelligent design i naturen. Vigtigst i den forbindelse er nok bøgerne af William Dembski og Michael Behe.

Men den centrale tanke i intelligent design - det vil sige, at der findes en orden i naturen, som skyldes en skabende og opretholdende intelligens - er jo slet ikke ny. Tværtimod er det den klassiske naturvidenskabelige opfattelse.

Alle naturvidenskabens toneangivende pionerer (Kepler, Galilei, Pascal, Newton og så videre) troede, at naturen og universet som helhed er skabt af Gud, og at mennesket gennem sine studier af omverdenen kan finde en ophøjet visdom udtrykt i naturen og universet. Naturvidenskabens pionerer så simpelthen deres videnskab som en slags gudstjeneste.

Alle videnskabsfolk leder jo efter ordnende principper, mønstre, love, sammenhænge etcetera - altså noget der i hvert fald i mange tilfælde ligner intelligent design. De videnskabsfolk, som bekender sig til ateistisk materialisme, vil så efterfølgende se det som en vigtig opgave at argumentere for, at det der ligner intelligent design i virkeligheden ikke er det. Der er noget underligt bagvendt ved den øvelse!

Men hvorfor også benægte, at det der ligner intelligent design faktisk kunne være det? I hvert fald forekommer det mig naivt at hævde, at det er mere intelligent at tro på uintelligent design end på intelligent design.

(WeekendAvisen 2.8.2008)

De to næste tekster omhandler omstændighederne omkring udbruddet af coronapandemien i foråret 2020. Hvilke grundlæggende hjemler vil det være rimeligt at se virksomme bag de to tekster? Giv en samlet analyse af teksterne, specielt med henblik på samspillet mellem tekniske og etiske argumenter:

(C) Fortæl os nu tingene, som de er, Mette F

Det er en håbløs strategi at lade hele befolkningen forblive sociale gidsler på 2 meters afstand af hinanden i årevis.

MORTEN PETERSEN, PROFESSOR I BIOLOGI, KØBENHAVNS UNIVERSITET

HVAD ER REGERINGENS langsigtede plan egentlig? At åbne og lukke dørene efter behov? Coronavirussen er her jo stadig, og de sårbare ældre er reduceret til et dødsparameter, således at antallet af døde skal afgøre, om dørene skal være åbne eller ej. Og hvad er i øvrigt en sundhedsforsvarlig åbning? Er det at have fokus på realiteterne og alle de menneskelige omkostninger, som regeringens coronastrategi har ført med sig, eller handler det kun om corona?

Alle rådata peger på, at vi gået totalt i selvsving og med vores ensidige fokus på de sårbare ældre svigter alle andre udsatte samt de unge. De fleste mennesker, der i den seneste tid er døde i Danmark, har heldigvis levet et langt liv, men har haft lidelser, som gør, at deres krop kan ikke klare corona,

influenza eller andre infektioner. Er det så forfærdeligt at sige, selv om det er det, vi ser hver eneste dag livet igennem?

Hvorfor reagerede ingen, da dødeligheden relateret til influenza blandt ældre EU-borgere var knap 220.000 i sæsonen 2014-15? Corona er ikke influenza – I know – men influenza er i visse sæsoner en virkelig stor dræber. Dødstallet i EU alene i den hårde sæson overgår den samlede verdens coronadødstilfælde på nuværende tidspunkt, selv om der er influenzavacciner.

GRUNDET DE FORFÆRDELIGE scener, der udspiller sig rundtomkring i verden, kan vi bare ikke lande på fødderne, og det kan regering eller sundhedsmyndigheder, der burde lede os igennem krisen, åbenbart heller ikke. Vi er fanget i vor egen dødsspiral og vil ikke indse, at corona ikke er mere dødelig for den almene befolkning end de værste influenzaer, og det gælder i særdeleshed for Danmark. Corona smitter lige nu mere end influenza, og derfor oplevede man i mange lande en ukontrollabel eksplosion, der ikke kunne håndteres, og som dræbte især sårbare ældre. Det krævede for mange liv på for kort tid, men det er der helt særlige grunde til.

I Danmark skal vi holde corona ude af ældreplejen, for selvfølgelig skal vi beskytte de ældre. Nu tester vi personale for corona og finder dem, der har haft det. Det skal gøres superaggressivt, måske dagligt, både personale, beboere og pårørende skal testes hele tiden, og der skal være masser af værnemidler. Det er bare ubegribeligt, at der ikke er rullet en plan ud med det sigte at skærme de sårbare ældre og andre risikogrupper præcist og effektivt. Vi ved jo ikke, hvornår der kommer en kur eller vaccine. At lade hele befolkningen, unge som ældre, forblive sociale gidsler på 2 meters afstand af hinanden i årevis er jo en håbløs strategi.

[Politiken, 22.4.2020 – uddrag]

(D) **De vil privatisere vores lidelser**

Flokimmunitet er et våben i kampen for mindre stat.

GLOBAL KOMMENTAR – PETER WIVEL

DET ANTAGES, AT den antikke digter Sofokles fik sin tragedie 'Antigone' opført i Athen i 442 f.Kr. Sofokles' fortælling om kongedatteren Antigone har bevaret sin popularitet usvækket i de 2.500 år, vi har kendt den. Ikke uden grund. Stykket handler om noget så uhåndgribeligt som menneskets værdighed – og dermed om demokratiets grundlæggelse.

Antigones brødre har dræbt hinanden i tvekamp, men kun den ene, bystatens forsvarer, gives en fyrstelig begravelse. Den angribende brors lig kastes for hunde og fugle uden for bymuren. I ly af natten begraver Antigone, som det sømmer sig, sin brors lig. Hun pågribes og betaler for sit tragiske valg med sit eget unge liv.

Et menneskes legeme begraves. Et kadaver rådner op. Menneskets værdighed er en forestilling, vi gør os, når vi vil give vores tilværelse mening og retning. Uden forestillinger om ret og uret bryder ethvert samfund sammen, især dem, hvor vi selv giver de love, vi skal adlyde.

I coronakrisen sættes Antigones problem igen på spidsen. Politikere vejer hensynet til smittede, indlagte og døde mod de følger, en lang karantæne vil have for økonomi, velstand og dermed social sikkerhed. Må eksistentielle krav vige for økonomiske? Skal de døde begrave de døde?

Den franske filosof Michel Foucault, der døde i 1984, har i en række bøger overvejet begrebet biopolitik, altså at menneskeliv står til politisk disposition, hvad vi ikke savner historiske eksempler på. Spedalskhed udryddede man i middelalderen ved at smide byens smittede på porten og lade dem dø derude ligesom Antigones bror.

STORBRITANNIEN bragte begrebet flokimmunitet i spil, indtil premierminister Boris Johnson fik lov at smage den medicin, han selv havde ordineret englænderne. Øvelsen er et påskud uden praktisk værdi. Det tager år, inden en befolkning eventuelt er blevet modstandsdygtig. Det gælder Storbritannien, det gælder USA, det gælder Danmark.

Projektet ville være at privatisere vores lidelser, mens statsmagten endnu en gang veg for kræfternes frie spil. Uden de nuværende indgreb ville vores sundhedssystem, en grundpille i et borgerligt samfund, bryde sammen, mens vi venter på, at medicinalindustrien kommer os til undsætning med en effektiv vaccine.

De pensionister, man overvejer at ofre, er bare en promille. Coronaen høster blandt alle samfundets svage, nedslidte og udbyttede, for slet ikke at tale om forsvarsløse i den fattige del af verden. Klodens værste epidemi, tuberkulose, kostede i 2018 1,5 millioner mennesker livet, 95 procent af alle smittede levede i udviklingslandene.

Socialdarwinisme er en gren af nyttefilosofien, af den økonomiske liberalismes drøm om, at en usynlig hånd får alt til at mage sig. Imidlertid er nytte altid nytte for nogle, ikke for andre. Opgaven er altså misforstået. Hånden er ganske rigtig usynlig, da endnu ingen har set den. I coronakrisen kunne det passende være en knokkelhånd.

SÅVEL VORES værdighed som vores love byder os at give alle

syge lige ret til behandling. Økonomiske og etiske hensyn kæmper i hver sin liga. Blander vi dem sammen, kaldes det beregning. Erhvervslivets aftaler hviler på noget så etisk som tillid og i demokratier på et solidt retssystem. Etiske principper kan altid diskuteres, men ingen kan købes for penge.

I den tyske forfatning er menneskets værdighed ovenikøbet absolut grundlæggende. Immanuel Kant, den store tyske oplysningsfilosof, ville mene, at en afvejning mellem økonomi og menneskeliv kræver mere fornuft, end vi mennesker kan præstere.

Kant er god for disse uforglemmelige ord: »Når den lette due i fri flugt kløver luften og mærker dens modstand, kunne den få den tanke, at det ville gå endnu meget hurtigere i det lufttomme rum«.

Bedre beskrives liberalismens overmod og forfængelighed ikke. Uden statsmagt, uden solidaritet, uden lovens beskyttelse, uden internationalt samarbejde kommer ingen på vingerne.

Coronasmitten minder os om, at enhver dør sin egen død alene. Vi har igen opdaget, at vi skal hjælpe hinanden. Alle afvejsninger til trods må vi kende vores ubetingede etiske krav. Vi spejler os i Antigones ansigt.

[Politiken, 27.4.2020]

I København afholdtes i 2021 på *Statens Museum for Kunst* udstillingen *Kirchner og Nolde til diskussion*. Udstillingen vakte heftig debat. En af plancherne på udstillingen bar følgende tekst:

- (E) Denne udstilling kaster nyt og kritisk perspektiv på Emil Noldes og Ernst Ludwig Kirchners kunst. Vi stiller skarpt på det verdenssyn og de værdier, som vi mener er indlejret i værkerne. Specifikt har udstillingen fokus på tysk kolonihistorie som baggrund for værkerne. Udstillingen er en del af en svær, men nødvendig undersøgelse af, hvordan kolonimagt og kunst er forbundet. Svær, fordi det kræver viden og metoder, der rækker ud over kunsthistorien. Svær, fordi udstillingen rammer ned i emner som racisme, undertrykkelse og udnyttelse. Her er det ikke muligt at forholde sig neutralt. Vi har taget stilling til, hvordan mennesker er gengivet i fotos og malerier, og hvor genstandene kommer fra, og om de burde udstilles. Vi er også opmærksomme på, hvilke ord vi bruger, så en racistisk sprogbrug ikke videreføres unødigt. Udstillingen præsenterer ikke et facit, men danner grundlag for en videre diskussion.

Hvilke etiske og æstetiske argumenter kan man rimeligvis fremføre for/mod tekstindholdet?

8. Den skønlitterære tekst

Mens den faglitterære tekst er defineret som en tekst, der prototypisk søger at leve op til maksimerne om sandfærdighed, korrekthed og relevans, er den skønlitterære tekst omvendt defineret som en tekst, der prototypisk forsøger at bryde med én eller flere af disse maksimer. Ganske vist har vi set, at også den saglitterære tekst på forskellig vis vil kunne bryde med en eller flere af de tre maksimer. Men mens den saglitterære tekst skal have lettolkelige implikaturer for at kunne gælde som saglitterær tekst, gælder det netop for de skønlitterære implikaturer, at de *kræver et større tolkningsarbejde fra modtagers side*, før en eventuel tolkning er fastlagt. Den skønlitterære tekst er præget af implikaturer, der er *åbne* (Searle 1978c: 115) eller *løse* (Sperber & Wilson 1986: 234). Her muliggøres et langt større antal “rigtige” tolkninger.

Da de skønlitterære implikaturer ikke straks bringer teksten ind på den saglitterære dyds smalle sti, kan den skønlitterære tekst i en vis forstand siges at forholde sig *parasitært* til den saglitterære tekst, jf. Austin 1997 (1962): 51, 127). Mange har følt sig stødt af dette ordvalg. Men når Austin anvender ordet “parasitært” her, skal det på ingen måde forstås pejorativt. Austin vil ikke gøre det skønlitterære sprog mindreværdigt i nogen kognitiv eller æstetisk forstand. Det, Austin sigter til, er derimod, at begrebet om den skønlitterære tekst altid vil have sine grundforudsætninger i begrebet om den faglitterære tekst (for med effekt at kunne bryde med disse grundforudsætninger), mens omvendt begrebet om den faglitterære tekst ikke forudsætter noget skønlitterært tekstbegreb (men selvfølgelig godt vil kunne bære skønlitterære træk sporadisk).

Svarende til, at der kan være fire grundforskellige brud på den saglitterære tekst, har vi fire grundforskellige måder, en skønlitterær tekst kan være skønlitterær på. Da disse fire måder har parametrisk struktur, de to af dem endog dobbeltparametrisk struktur, hvad vi vil vende tilbage til nedenfor, vil vi slet og ret omtale dem som den skønlitterære teksts skønlitterære parametre.⁹⁰

Der er selvfølgelig en ganske respektabel grund til, at man i den skønlitterære tekst bryder med

⁹⁰ Begrebet ‘parameter’ kendes i mere præcis udformning fra matematikken som betegnelse for en metavariabel. I udtrykket “ $y = ax + 4$ ” er “a” en parameter. Hvert valg af værdi på parameteren “a” giver os en ny funktionel sammenhæng mellem x og y. På analog vis her: Parameteren *skønlitteratur* har fire værdier, hvor hvert valg af værdi åbner for et nyt sæt valgmuligheder for at præge et skønlitterært udtryk.

I stedet for udtrykket “parameter” har den franske litteraturteoretiker Gerard Genette (jf. Genette 1992 (1977)) gjort anvendelse af udtrykket “mode” for det samme. Andre har gjort anvendelse af udtrykket “fremstillingsform”. Det sidste har jeg også selv gjort i Widell 2014. Jeg bruger her udtrykket “skønlitterær parameter” for eksplicit at signalere, at der er tale om en *metakarakteristik* af det skønlitterære udtryk.

et eller flere af den faglitterære teksts principper. Formålet med sådanne brud er slet og ret at skaffe sig en æstetisk fordel eller – som vi også kan betegne det – en **æstetisk effekt**: Vi *smager* på teksten og konstaterer, om vi kan finde den *skøn* eller måske endog *sublim* (jf. Kant 2005 (1790)).

Hvilket brud med den faglitterære teksts principper, der end er tale om i en skønlitterær tekst, *så vil dette brud altid repræsentere en metodisk reduktion af teksten fra talehandlingens niveau (der kræver identifikation gennem konstituerende regler) til den instrumentelle handlingens niveau (der ikke kræver en sådan identifikation)*. Dette svarer nøje til den generelle betingelse for, om noget vil kunne gælde for at være æstetisk: Det, den æstetiske dom angår, skal altid foreligge som et stykke instrumentel aktivitet – det fx at male på et maleri, det at gøre sig god til at springe højdespring – eller som et resultat af en sådan instrumentel aktivitet – fx maleriet som objekt for betragtning eller højdespringet som præstation.

Som vi allerede har været inde på (jf. afsnit 7.5.4), er æstetiske reaktioner ikke reaktioner på verden direkte, men på vores instrumentelt-handlemæssige forholdene os til verden. Det har vi her set Kant udtrykke ved at omtale den æstetiske dom som *reflekterende*: “Føles det, jeg nu er i færd med at gøre, skønt, interessant, inciterende?” Har vi nu specielt med en skønlitterær tekst at gøre, er det, der skal gøres til genstand for æstetisk argumentation, selve produktionen af teksten fra forfatterens side eller selve teksten som objekt for tilegnelsen fra læserens side.

Når det under omtalen af den æstetiske diskurs tidligere blev nævnt, at det æstetiske argument egentlig ikke er sprogligt, men er en reaktion på en instrumentel aktivitet, synes det at give problemer i forbindelse med skønlitteraturen, som jo er “født” sproglig. I virkeligheden er der dog intet problematisk i dette: Ovennævnte metodologiske reduktion indebærer nemlig, at vi her kun kommer i berøring med sprogets rent instrumentelle sider, nemlig – nedadtil – med (1) (formuleringen af) *selve det sproglige udtryk*, de sproglige lyde og skriftbilleder, og – opadtil eller udadtil – med den implikaturbårne – og dermed udelukkende instrumentelle – (2) (aktivering af) *de mange slutningsmuligheder* hos modtageren på baggrund af det sproglige udtryk.

Den æstetiske diskurs vedrørende skønlitterære tekster er behandlet i den klassiske retoriks elocutio-del, nærmere bestemt i ornatus-læren, som man overordnet inddeler i dels læren om figurer, dels læren om troper. Hvor (1) kan siges at repræsentere en moderne, griceansk åbning mod figurlæren, kan (2) siges at repræsentere en moderne, griceansk indfaldsvinkel til tropelæren. I det følgende vil vi behandle (1) og (2) henholdsvis under overskrifterne **figurativitet** og **tropicitet**.

Som før nævnt har figurativiteten og tropiciteten dobbelt-parametrisk struktur. Det kan uddybes således: Først og fremmest repræsenterer figurativitet og tropicitet hver deres valg på parameteren skønlitteratur: En tekstdel kan være figurativ eller ikke-figurativ, og den kan være tropisk eller ikke tropisk. Men derudover åbner hvert valg for en række yderligere valg inden for henholdsvis figurativiteten og tropiciteten: Er en tekstdel figurativ, kan den være det på en række forskellige måder. Og er den tropisk, kan den ligeledes være det på en række forskellige måder.

Parametrene figurativitet og tropicitet kan anvendes på tekstdele (mikrostrukturer), som her antydtes, men de kan også anvendes på hele tekster (makrostrukturer). I det omfang de anvendes på tekstdele, vil vi omtale figurativitet og tropicitet som (mikrostrukturelle) **fremstillingsformer** eller **stiltræk**. I det omfang de anvendes på en tekst som helhed, dvs. på en makrotekst, vil vi tale om dem som (makrostrukturelle) **teksttype-** eller **genrebetegnelser**.

Hvad tekstens mindstedele angår, vil vi kunne operere relativt analytisk med vores parametre. Her er der enten tale om en figur eller en trope af den og den bestemte type, eller også er der det ikke: Fx kan de to *enderim* i tekstdelen "Her vil ties; her vil bies." (Brorson) tydeligt identificeres. Og ligeledes *tropen* i i tekstdelen "Sorrige og Glæde de vandre til Hobe." (Kingo).

Drejer det sig derimod om tekster som helhed, altså om makrotekster, vil den valgte genrebestemmelse normalt have et mere omtrentligt eller prototypisk præg. På denne måde vil vi fx kunne karakterisere Johannes V. Jensens roman *Kongens Fald* som en figur- og metaforrig roman, og dermed som en lyrisk roman. Prototypisk anvendelse af parametrene kan være afhængige af mængden af tekstdele, der er præget af de pågældende parametre, men er normalt også afhængig af tekstens interne struktur. Gennemgående vil mere overordnede tekstdele normalt veje tungere ved genrebestemmelsen end mere underordnede tekstdele.

En konsekvens af sondringen mellem fremstillingsform og genre vil være, at det vil være muligt at tale dels om saglitterære genrer, som i større eller mindre grad er præget af skønlitterære træk, dels om skønlitterære genrer, som i større eller mindre grad er præget af saglitterære træk.

Som vi har set, er figurativitet og tropicitet to afgørende dobbeltparametre, når det gælder karakteriseringen af skønlitterær fremstillingsform. Men der er andre parametre, der er med til at afgøre, om en tekst er saglitterær eller skønlitterær. For det første spiller det en rolle, om en tekst er kendetegnet af **fiktionalitet** eller ej. For det andet synes det at gælde, at hvis en tekst er kendetegnet af fiktionalitet, så vil svaret på dette spørgsmål også spille en rolle for spørgsmålet

om, hvorvidt vi opfatter teksten eller tekstdelen som (litterært) **realistisk** eller ej. På den måde hænger spørgsmålet om fikcionalitet og realisme snævert sammen, således at fikcionalitet kan betragtes som en parameter, og de forskellige grader af realisme kan ses som forskellige værdier på denne parameter.⁹¹

Fikcionalitet og realisme kan – på samme måde som figurativitet og tropicitet – appliceres på såvel tekstdele som på hele tekster. Også disse parametre kan altså bruges til både at karakterisere fremstillingsformer på den ene side og teksttype- eller genrebetegnelser på den anden side. Mens spørgsmålet om, hvorvidt en minimal tekstdel er kendetegnet af fikcionalitet eller ej, er et enten-eller-spørgsmål, er spørgsmålet om realisme snarere et spørgsmål om mere eller mindre. Heri minder realismeparameteren om figurativitets- og tropicitetsparameteren.

Mens tre af de parametriserede begreber, nemlig figurativitet, tropicitet og realisme, synes æstetisk relevante, forekommer fikcionalitetsbegrebet ikke umiddelbart at være æstetisk relevant, bl.a. på grund af dets enten-eller-struktur.

Spørgsmålet om, hvorvidt en tekst er skønlitterær i formel forstand, må ikke forveksles med spørgsmålet om, hvorvidt det er en tekst med skønlitterære *kvaliteter*. Om en tekst er skønlitterær, er et kommunikativt spørgsmål. Og her – ved et spørgsmål af den art – skal vi forholde os til sprogets fulde udtræk. Her er de griceske maksimer relevante, og her er de virksomme. Om en skønlitterær tekst besidder æstetiske kvaliteter, er derimod et spørgsmål om *æstetisk vurdering*. Her gælder det spørgsmålet om, hvorvidt teksten – for at udtrykke det på kantsk vis – er kedelig, skøn eller sublim?

Vi vil nu i det følgende se nærmere på de fire omtalte *parametre* til karakterisering af den litterære tekst i tur og orden: først **figurativitet**, dernæst **tropicitet** og **fikcionalitet** og til sidst **(grad af) realisme**.

8.1 Figurativitet. Den saglitterære tekst skal opfylde kravet om informativitet, sandfærdighed, relevans og semantisk korrekthed. Det betyder, at kravet om det sproglige udtryks udseende til en vis grad må tilsidesættes. Det sproglige udtryk udsættes i almindelige saglitterære tekster for en

⁹¹ Dette repræsenterer en analyse, der nok ikke er ført til ende. Analysen gør realismebegrebet afhængigt af fikcionalitetsparameteren, hvor de to første parametre, figurativitet og tropicitet, er uafhængige af hinanden.

normalfordeling af de forekommende bogstaver, der gør, at figurer – gentagelser og mønstre i en tekst – normalt ikke opleves som præget af sådanne figurer. Men vil man nu i højere grad lægge vægt på sprogets udtryksside, vil det samtidig normalt indebære et brud med den saglitterære teksts maksimer om sandfærdighed, relevans og semantisk korrekthed.

Figurativitet er i sit grundlag kendetegnende for perception i almindelighed og er derfor også til stede ved forståelsen af enhver tekst. Vi har allerede set på perceptionsfænomenet i relation til den logiske tankedom i afsnit 2.4, sådan som den kommer til udtryk i handlen og tale. Her fastslog vi som noget grundlæggende, at ligesom perception er altafgørende for instrumentel handlen, er perceptionsfeltets form – gestaltende sig som **en figur på en baggrund** – altafgørende for, om perception overhovedet kan finde sted: Noget må bringes i fokus. Det er betingelsen for at have et handlemål. Og forholdet gælder for agenter generelt: Når vi tillægger ræven at *se* haren ude på marken, og ikke det harehår, der også befinder sig i rævens synsfelt, er det ud fra antagelsen om, at den har ønske om at fange og fortære harer: Hvad vi – dyr som mennesker – perciperer, er altid bestemt af, hvad vi som agenter vil.

Det at perception gestalter sig som en figur på en baggrund, betyder ikke, at denne simple struktur så vil være tilstrækkelig for beskrivelsen af perception i almindelighed. Vi har – og må for vores overlevelse have – komplekse formål. Det betyder også, at vi undertiden også må være i stand til at indhente kompleks information om vores omverden: Når ræven bevæger sig i retning af haren, og haren i konsekvens heraf selv bevæger sig, må ræven hele tiden være i stand til at opdatere sin perception og inddrage nye relevante faktorer for overhovedet at kunne fange sit bytte. Men det betyder også, at de figurer, ræven retter sin opmærksomhed mod, må være tilsvarende sammensatte. Grundlaget synes dog uændret: Vi har stadig med en figur at gøre, en figur, der bliver set, hørt eller følt. Enhver sammensat figur vil dermed *i sig selv* være en figur som udtryk for en mere kompleks måde at gestalte vores afsøgningsstrategier i det perceptuelle felt på.

Men her synes endnu et væsentligt alment perceptionsprincip at træde i kraft: Jo mere det perciperede kan struktureres som figurer i en mere eller mindre fri, kompleks mønsterdannelse, i jo højere grad vil perceptionen være tjenlig for indfrielsen af et givent handleformål. Dette er en speciel perceptuel udgave af det tidligere nævnte (jf. 3.3) kognitive økonomi-, optimerings- eller relevansprincip om, at man bør tilstræbe størst mulig kognitiv effekt for mindst mulig anstrengelse. Men netop hvad dette sidste angår, vil mønstret træde frem bag den forbindelse mellem det kognitive og det æstetisk-emotive, der kendetegner den æstetiske diskurs (jf. afsnit 7.5): At finde mønstre i vores omgivelser på baggrund af vores ønsker og behov er samtidig en

mulighed for at bemestre vores handlesituationer og give os æstetisk behag. Sådan er det i hvert fald rimeligt at udlægge Kants lære om forholdet mellem det kognitive og det æstetisk-emotive.

Da denne dialektik i det æstetiske er et generelt træk ved figurativiteten, finder vi den naturligvis også som mulighed i det tekstlige udtryk. Men, som vi har været inde på, vil det kun kunne være tilfældet, hvis man samtidig er villig til at suspendere maksimerne om sandfærdighed, relevans og semantisk korrekthed.

Måden, det sproglige udtryk danner mønstre på, består grundlæggende i, at der etableres gentagelser: **identiske gentagelser** og **varierede gentagelser**, fx i form af **rim** og **rytme**:

Identisk gentagelse:

*Jeg kan se på dine øjne, at du har en anden kær,
jeg kan se på dine øjne, at du har en anden kær*
(Folkevisen)

Variert gentagelse:

Jeg taler om en Mand, hvis Skiebne og *Bedrifter*
Bør billig tegnes an blandt alle Folkets *Skrifter*
(Ludvig Holberg))

Som en fin illustration af, at der ikke findes noget objektivt balancepunkt inden for det æstetiske, har man i skiftende perioder op gennem historien kunnet iagttage en vekslende holdning til mønsterdannelsen i det sproglige udtryk, måske bedst eksemplificeret med romantikkens opgør med det klassicistiske formideal, hvor forsøget på at lægge allehånde mønstre ind i det sproglige udtryk efter bestemte mere eller mindre rigoristiske regler (opregnet i diverse stilistikker og retorikker), pludselig blev opfattet som kunstig, som overlæst, som mekanisk og – ja, netop i sidste instans som mere eller mindre kedelig. Det betød selvfølgelig ikke, at man forlod ideen om at forme det sproglige udtryk under suspension af den faglitterære teksts maksimer. Men det betød, at man op gennem romantik og modernisme begyndte at forholde sig langt friere til “mønstret”. Ser man på rytmen i et romantisk eller modernistisk digt kan vi stadig finde masser af eksempler på stramt klassiske gentagelser af trykstærke (–) og tryksvage (–) stavelser som i følgende eksempler:

jamber (– – | – – ...), fx “Den gang | jeg drog | af sted | min pi | ge vil | le med [...]”

trokæer (– – | – – ...) fx “Hist hvor | vejen | slår en | bugt (...) | ligger | der et | hus så smukt [...]”

anapæster (– – – | – – – ...) fx “Sådan no| gen som os, | har jo brug | for en kær(este)”

daktyler (– – – | – – – ...) fx “Vreden gud | inde be | syng |, (som) greb | pele| iden
A | chilleus [...]”

Men også mere “frie”, mere saglitterære former begynder at dukke op, sådan som det fx kommer til udtryk i det velkendte digt af J.P. Jacobsen “En Arabesk”:

Har du faret vild i dunkle Skove?	– – – – – – – –
Kjender du Pan?	– – – –
Jeg har følt ham,	– – – –
Ikke i de dunkle Skove,	– – – – – – – –
Medens alt Tiende talte,	– – – – – – – –
Nej, den Pan har jeg aldrig kjendt,	– – – – – – – –
Men Kjærlighedens Pan har jeg følt,	– – – – – – – –
Da tav alt Talende. [...]	– – – – –

(J.P. Jacobsen)

“Frie vers” betyder ikke, at man ikke mange gange vil kunne ane de gamle versfødder som *antydede understrømme* under den digteriske overflade i moderne, mere frirytmske digte, understrømme, der ofte vil gøre det berettiget at tale om sådanne digte som enten *overvejende jambiske*, *overvejende trokæiske*, *overvejende daktyliske* eller *overvejende anapæstiske*. Således fremtræder Johs.V. Jensens digt som overvejende daktylisk.⁹²

⁹² Hvis man skal finde en dybereliggende forklaring på brugen af den klassiske figur- og mønsterdannelse i tekster, forekommer den at måtte være af såvel kognitiv-teknisk som egentlig æstetisk karakter. En sandsynlig forklaring kunne her være: Før skriftsprogets opkomst er den menneskelige hukommelse det eneste lagringsmedium for viden. Her indebærer det en fordel for hukommelsen, at man påtvinger sin viden bestemte tilbagevendende udtryksmønstre. Det gør det slet og ret nemmere at genkalde sig det, der skal huskes. Derfor antager teksterne her form af stramt skanderede og ofte også rimede tekster, som fx det sumeriske digt *Gilgamesh* eller Homers eposser *Iliaden* og *Odyseen*. Samtidig giver sådanne kunstigt påførte strukturer støtte for følelsen af bemestring, altså for noget æstetisk – en følelse

Halvt vaagen og halvt blundende
slaaet af en klam Virkelighed, men endnu borte
i en indre Gus af danaidiske Drømme
staar jeg og hakker Tænder
paa Memphis Station, Tennessee.
Det regner.

(Johs.V. Jensen)

Nedenfor skal figur- og mønsterideen som ide for formning af det sproglige udtryk i den skønlitterære tekst kort rekapituleres: Den skønlitterære tekst møder umiddelbart modtageren som et brud på den saglitterære teksts maksimer om sandfærdighed, relevans og semantisk korrekthed. Dette brud er nu en **markør** for dragning af en væsentlig implikaturfremkaldt slutning, nemlig at saglitteraturen er forladt, og vi er ovre i den skønlitterære afdeling. Markøren kan umiddelbart give sig til kende i det overordnede grafiske mønster ned ad en side. Her er den saglitterære og den skønlitterære prosas fylden siderne helt ud, nu afløst af linjer med **hyppigere linjeskift** (end forventeligt i en saglitterær tekst).

Hvad det end betyder, og hvad der end spiller sammen med det, så er et hyppigt linjeskift i sig selv et simpelt mønster ned over tekstsiden. Men allerede med dette simple og upåagtede mønster, som næppe opregnes i en stilistik, har vi rørt ved den grundmodsatning, der kan findes i alle de figurer, som nævnes i stilistikken: Linjerne og de hyppige linjeskift står side om side ned over siden, her den første, her den næste og så fremdeles, angivende at der er tale om et digt. På den måde er der tale om, at linjerne alle adskiller sig fra hinanden, nemlig ved deres rumlige placering i forhold til hinanden – som linjerne og farveklatterne i et tegnet mønster. Men linjerne og linjeskiftene står også i et lighedsforhold til hinanden: Er et linjeskift identificeret, er alle linjeskift identificeret. Dette er i virkeligheden en gentagen brug af det helt basale forhold, vi finder i perceptionen, nemlig at når vi ikke blot har én figur på en grund, men udvider det til at være *to figurer på en grund*, har vi dels at gøre med (a) **konfigurativitet**, den samlede tilstedeværelse af flere figurer på en fælles baggrund, men også med (b) **similaritet**, nemlig sammenligneligheden af de to figurer (i form af deres ligheds- eller forskelsmuligheden), sådan

af at blive *båret frem af en anden sikkerhed*.

Selvom den kognitivt-tekniske grund er bortfaldet med skriftsprogets opkomst – tekster behøver ikke længere at være memoreret – og selv om vi er tilvænnet friere skriftudtryk, sidder behaget ved en stram skandering i os endnu den dag i dag. Man kan her blot tænke på, hvordan vi kan glæde os over, at gode rim og versfødder i fødselsdagssangen til tante Oda vil kunne peppe hendes ellers begivenhedsfattige liv op.

som det kan ses i (95):

(95)

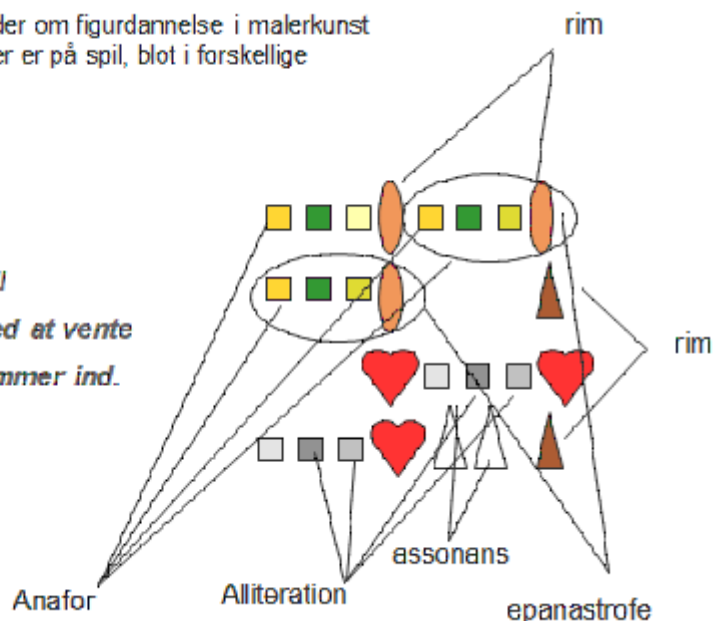
I (95) har vi faktisk grundformen for vores linjer ned over tekstsiden. Heri rummes også **gentagelsen**, som er det erkendende subjekts bevægen sig gennem sknelige enkeltinstanser (=konfigurativitet) af det ensartede (=lighed, similaritet) eller det forskelligartede (= forskel): Vores flytten blikket fra et linjeskift til det næste ned over tekstsiden er netop en sådan gentagelse: linje ét, linje to osv. Gentagelsen kan – som på den ene side konfigurativitet og på den anden side lighed eller similaritet – genfindes over alt i den skønlitterært bearbejdede tekst i forskellige figurer og – som vi straks skal få at se – troper.

Nedenfor er nogle kendte figurer vist gennem deres tilstedeværelse i et digt. Som det ses, kan digtet – når det konsekvent er reduceret til alene at være udtryk – antage form af et maleri med farver og former placeret i bestemte mønstre. De forskellige figurer i digtet skulle umiddelbart kunne aflæses i “billedet” til højre.

(96) Figurativitet i skønlitteratur minder om figurdannelse i malerkunst og musik. Det er det samme, der er på spil, blot i forskellige medier:

Her vil ties, her vil bies
Her vil bies, o svage Sind!
Vist skal du hente, kun ved at vente
Kun ved at vente, vor Sommer ind.

-U-U/-U-U
 -U-U/U-U-
 -UU-U/-UU-U
 -UU-U/U-U-

8.2 Tropicitet (metaforicitet). Vi har set gentagelsen som figur – som “maleri” – ned over tekstsiden. Men gentagelsen kan også ligge andre steder end i det tekstlige udtryk. Den kan også findes som *gentagelse af et tekstligt meningsindhold*. Eller for at sige det på anden vis: Den kan også findes i form af **troper**. Som eksempler på troper kan her nævnes metaforen, metonymien, synekdoxen og ironien. Karakteristisk for de fleste troper er, at de indskrænker sig til at være af et omfang svarende til et sammensat ord, fx “trafikprop”, en vending, fx “livets aften”, eller en sætning, fx “Han pløjede hastigt gennem teksten.” Langt den væsentligste trope er **metaforen**, som derfor også undertiden vil kunne findes under betegnelsen *mestertropen*. Vi vil i afsnittet her næsten udelukkende beskæftige os med denne trope. Dog vil vi sporadisk også komme ind på nogle af de andre, og her specielt metonymien.

Metaforen bliver i traditionen fra Aristoteles og Quintilian defineret som en **forkortet sammenligning** (elliptisk simile). Det betyder, at dens oprindelse skal findes i **sammenligningen** (similen). I sammenligningen er der en eksplicit angivelse af sammenligningsforholdet. I metaforen er angivelsen derimod implicit. For at tage Aristoteles' eget eksempel, så er

(97) “Peleus’ søn sprang ham imøde, ret som en glubende løve.”

ifølge Aristoteles en sammenligning og

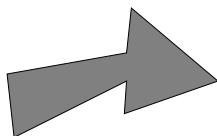
(98) “Løven sprang frem.”

den dertil svarende metafor. Men hvad enten der er tale om en **eksplicit** sammenligning som i (97) – altså en simile – eller en implicit sammenligning som i (98) – altså en metafor – har vi her med lighed at gøre og med, at den ene af de to størrelser, der er tale om i sammenligningen, bliver *gentaget* i den anden størrelse. I eksemplet her er de to størrelser, der sammenlignes, **Peleus' søn**, dvs. Achilleus, og en **glubende løve**. Dvs. en glubende løve bliver i metaforen gentaget i Achilleus, hvilket kan anskueliggøres gennem illustrationen i (99):

(99)

HVILKEN
LIGHED?

metaforisk udtryk

bogstavelig kontekst

Baggrunden for denne “gentagelse” af løven (det metaforiske udtryk) i krigeren Achilleus, der springer op (den bogstavelige kontekst), skulle så ifølge Aristoteles være, at de begge udviser mod. Denne egenskab, som de har tilfælles, har digteren skabt, siger Aristoteles, gennem sit særlige blik for en “træffende lighed”. Det, hvorved de ligner hinanden, modet, kaldes i den metaforsteoretiske tradition i overensstemmelse hermed for **tertium comparationis**, det tredje sammenligningsled. Og teorien, der redegør for, hvad der er på spil i metaforen, er tilsvarende blevet kaldt for **komparationsteorien** – eller **overføringsteorien**, hvis man hellere vil lægge vægten på det forhold, der hentydes til med pilen ovenfor, hvilket bringer teorien i større samklang med betegnelsens etymologi. “Metafor” betyder på græsk simpelthen overføring.

Der har i den metaforsteoretiske tradition været divergerende opfattelser af komparationsteorien, både med hensyn til, hvordan den skal forstås, og med hensyn til, hvorvidt den overhovedet er dækkende for, hvad der foregår i en metafor. For det første har der været divergerende meninger om, hvor metafordannelsen finder sted: Foregår den **i sproget**, sådan som man har ment det i klassikken fra Aristoteles til Quintilian, og sådan som man mere aktuelt stadig har forfægtet det inden for strukturalismen (Jakobson (1987 (1958)), Lacan 1973)? Eller foregår den i stedet **i tanken**, sådan som det er opfattelsen inden for de såkaldte kognitivt baserede teorier (Richards 1936; Black 1962, Grice 1975 (1967); Searle 1979; Davidson 2001b (1978); Lakoff & Johnson 1980; Turner & Fauconnier 2002)? For det andet har der været divergerende meninger om, hvorvidt metaforen blot er **ornamental** i den forstand, at den betydning, der formidles gennem metaforen, kan gives en **eksakt parafrase** ved brug af **faglitterært** eller – som man også kan formulere det – **bogstaveligt sprog**, eller om metaforen tværtimod er **kreativ** i den forstand, at man med den vil være i stand til at *skabe betydninger, som vi ikke lige så godt kunne have angivet eksplicit i det faglitterære eller bogstavelige sprog*.

For at give en fornuftig besvarelse af disse to sæt spørgsmål er det formålstjenligt parallelt hermed at give en røntgengennemlysning af metaforens anatomi.

En sådan gennemlysning viser os, at metaforen består af i alt tre væsentlige dele: en **markør**, en **mekanisme** og en bogstavelig omskrivning, en **parafrase**.

Nu kan man diskutere, om parafrasen udgør en del af metaforen. I en vis forstand gør den det naturligvis ikke: Vi præsenteres jo ikke for nogen parafrase i den tekst, hvori vi finder metaforen, men må tværtimod selv fremstille én. Imidlertid er der ingen tvivl om, at vi altid i det mindste må kunne levere én eller anden parafrase på forlangende. Ellers vil man vanskeligt kunne tale om, at man har forstået metaforen – og dermed i første hånd har med en metafor at gøre. Herom er alle for så vidt enige. Spørgsmålet er imidlertid, om vi vil kunne give nogen mening til begrebet om en *dækkende parafrase*. Her skilles vandene afgørende.

Hvad markøren angår, har visse underbetonet dens betydning, især blandt de rene kognitivist (Lakoff & Johnson, Turner & Fauconnier), mens andre har fremhævet den som den egentlige metaforudløsende instans i metaforen (Grice, Searle). Hos mange – bl.a. de to respektive teories skabere – opfattes de to synspunkter som antagonistiske. En mere frugtbar strategi vil måske være i stedet at betragte synspunkterne som komplementære og gå ud fra, at metaforer har *såvel* en markørside *som* en mekanismeside. Det vil vi i hvert fald gøre i det følgende.

8.2.1 Markøren. De, der lægger vægt på metaforen som markør, vælger at tage udgangspunkt i den opfattelse, at *metaforen skal ses som en speciel type implikatur*. Da implikaturfremkaldt slutningsdannelse er bundet til det kommunikative paradigme, kan man kalde metaforopfattelsen eller teorien her for **den kommunikative metafor-teori**. Inden for den kommunikative metafor-teori er en metafor først en metafor, i det øjeblik den i en kommunikationssituation af afsender er blevet intenderet at skulle forstås som metafor af modtager.

Men hvordan signalerer afsender nu sin specielle hensigt? Hvad er implikaturen? Hvordan kan afsender skabe en markør, som modtager vil kunne kende som markør for, at nu er der mulighed for at drage slutninger?

Et svar herpå fremgår for så vidt allerede af det ovenfor introducerede eksempel med Achilleus og løven. I eksemplet står “Løven sprang frem.” i en tekstsammenhæng, hvor der tidligere har været refereret til Achilleus. Hvis der nu skal drages en slutning her, er vi nødt til at finde en maksime for den. Men hvilken? I dette tilfælde synes maksimen om relevans at være en ikke blot god, men egentlig oplagt kandidat. Hvis denne maksime er overtrådt, vil det nemlig være

tilstrækkelig grund til at drage *den meningsfulde slutning*: “Den modige Achilleus sprang frem.” Men også maksimen om semantisk korrekthed synes i eksemplet at være overtrådt – og faktisk også dermed muligheden for at kunne leve op til maksimen om sandfærdighed: Achilleus kan nemlig i ingen saglitterær eller bogstavelig forstand opfattes som løve.

Den sidste maksime er væsentlig, for den manglende saglitteraritet eller bogstavelighed, netop den er udtryk for, gælder for stort set alle metaforer. Her er det ikke vanskeligt at finde eksempler på lignende overtrædelser. Her blot et par håndplukkede:

I Shakespeare-metaforen “Julie er solen.” fra *Romeo og Julie* er Julie selvfølgelig ikke solen og kan heller ikke være det i nogen meningsfuld forstand af ordet. Altså er der her et brud på *korrekthedsmaksimen* (og afledt heraf sandfærdighedsmaksimen).

I metaforen “gitter af regn” fra Johannes V. Jensens digt *Paa Memphis Station* er regnen selvfølgelig ikke noget gitter. Altså er der her igen en overtrædelse af *korrekthedsmaksimen* (og afledt heraf sandfærdighedsmaksimen).

Som før nævnt underbetoner mange kognitivist, bl.a. Lakoff & Johnson, markørens rolle i metafordannelsen. Deres argumentation er, at det skel mellem bogstavelig og metaforisk mening, man bliver nødt til at operere med inden for den kommunikative metafor-teori, i realiteten er et skel, der er umuligt at opretholde. Imidlertid synes man at kunne rejse tvivl om kognitivisternes opfattelse af den bogstavelige menings egenart. Den synes nemlig – som vi allerede har set, bl.a. i vores diskussion med Quine, jf. bl.a. afsnit 7.5.1 – at bygge på den fejlagtige opfattelse, at skal bogstavelig mening eksistere, så må meningsbegrebet være klart og meningen fx af ordet “sol” i “Julie er solen.” derfor have skarpe grænser. Men det er der ingen grund til at antage for stadig at have med et fornuftigt meningsbegreb at gøre. Mening fastlægges nemlig, som vi har set, i indføringssituationer til anvendelse i brugssituationer. Men her er det klart, at vi dermed hverken kan eller skal fastlægge et meningsbegreb for evigt sikret mod meningsuklarhed eller meningstab gennem brug. I kerneanvendelserne af et assertiv, er der ingen tvivl om, hvad det er, vi står overfor – lige så lidt som vi i tilfælde af, at vi faktisk har med en defekt at gøre, er i tvivl om, at vi da skal finde en implikatur (Her kan man jo teste sin intuition med eksemplerne ovenfor: “Julie er solen.”, “gitter af regn”).

Men derfor må vi på spørgsmålet om, hvorvidt metaforen dannes i sproget eller i tanken,

svare: både-og. Metaforer synes at måtte have markører. Men markørerne må også være af sproglig eller i det mindste kommunikativ art.⁹³ Ganske vist viser de sig ved metafordannelsen som negativ fremtoning: Som semantisk fejl og defekt. Det betyder dog ikke, at det metaforiske udtryk så ikke skulle spille nogen rolle for tolkningen af det metaforiske udtryk.

8.2.2 Mekanismen. Mekanismen er centralkognitivisternes boldgade. Her belyses metafordannelsen som et sindrigt spil af såkaldte **kognitive mappings** (dvs. afbildninger med forbillede i den matematiske afbildning, jf. figur (99) ovenfor, hvor pilen er udtryk for en mapping fra tanker, der knytter sig til en løve, til tanker, der knytter sig til Achilleus). Dette spil af kognitive mappings foregår uden for sprogets domæne. Ikke blot i den forstand, at vi her er uden for *sprogsystemets* domæne. Men også i den forstand, at vi ifølge kognitiverne er uden for den implikaturssammenhæng, kommunikationsteoretikerne hævder eksistensen af som betingelse for at tale om metaforer og andre troper. Implikaturer er punktuelle og situationsbundne. Kognitive metaforer derimod er ifølge teorien om kognitive mappings *strukturelle, dybe og udstrakte*, hvilket netop er en af grundene til, at det ifølge kognitiverne ikke kan dreje sig om noget rent sprogligt, men i stedet noget præsprogligt og rent kognitivt (der er dog stadig for mange af kognitiverne tale om tilstedeværelsen af en slags quasi-sprogligt repræsentationssystem, hvorfor kognitiverne selv ynder at betegne sig som kognitive *semantikere* eller kognitive *lingvister*). Det gælder fx for det, kognitiverne kalder **orienteringsmetaforer**, som er en række kognitive mappings med udgangspunkt i kroppens rumlige orientering og ind i mere abstrakte betydningsfelter såsom feltet for værdiorienteringer, fx GODT ER OP, DÅRLIGT ER NED (“Humøret var i bund.”; “De så op til hende.”) osv., eller det gælder for de såkaldte **ontologiske metaforer**, der er dannet med udgangspunkt i menneskets konkret-kropslige erfaringer især med simple hulrum og beholdere, og disses evne til at opbevare væsker og luftarter af forskellig art, fx IDEER ER GENSTANDE (“tanketomme ord”; “Han havde udformet sin idé i samarbejde med en udenlandsk forsker.”), VREDE ER VÆSKE I BEHOLDER (“De kogte over af vrede.”) osv. For alle sådanne metaforers vedkommende er der ifølge kognitiverne netop ikke tale om sofistikerede, originalt udformede metaforiske udtryk i sproget, som dem vi finder hos digterne i skønlitteraturen, men derimod snarere om *ubevidste og automatisk virkende dybdestrukturelle mappings i tanken* (derfor

⁹³ Metaforer behøver ikke have sproglig form. De kan også skabes alene gennem billeder og være såkaldte billedmetaforer (jf. Widell 2000, 2018).

versalskrivningen af metaforerne). Dem finder vi ikke mindst anonymt i dagligsproget (heraf den danske titel på Lakoff & Johnsons bog *Metaphors We Live By*: “Hverdagens metaforer”, jf. Lakoff & Johnson 2005 (1980)).

Den ovenfor beskrevne strukturelle teori er accepteret af mange, og er utrolig populær ikke mindst på grund af sine pædagogiske kvaliteter: Begrebet om mapping (afbildning) er let at forstå, i hvert fald i udgangspunktet. Mange andre – heriblandt tilhængerne af den kommunikative metafor-teori – ser imidlertid dybereliggende metodologiske vanskeligheder i forbindelse med teorien. Metaforer omtales af kognitivistene frejdigt som *kognitive* mappings, men de synes *altid kun* at kunne demonstrere indirekte evidens for disse mappings’ eksistens gennem – ja, netop gennem sproget og kommunikationen, som ellers afvises som metaforens primære medium. Yderligere er der ikke specificeret falsifikationsinstanser for, hvad der kan gælde for metaforer: Hvert metaforisk udtryk, der ikke passer ind i et til enhver tid opstillet system, kan blot gratis postuleres som evidens for en ny dybdekognitiv metafor (jf. specielt den skarpe kritik af Lakoff & Johnson på dette punkt i Verweeke & Kennedy 1996).

Hvad angår kommunikationsteoretikernes syn på kognitivisternes teori om metaforer som kognitive mappings, bærer det præg af en ikke ringe skepsis (jf. fx Searle 2003: 117-129): Selv om kommunikationsteoretikerne i en vis grad vil kunne anerkende eksistensen af en mekanisme – men hellere vil tale om en procedure – for dannelsen af metaforforståelsen, afviser de kategorisk tanken om et underliggende, mere eller mindre dunkelt defineret kognitivt mappingsystem, og vil i stedet pege på deres eget implikaturbegreb som udgangspunkt for forklaring. Her kan metaforen nemlig ses som et helt igennem intentionelt forankret slutningssystem byggende på vores dagligerfaringer og sigtende specielt mod *opdagelsen af en lighed direkte mellem tingene i verden* (sådan som vi har set allerede Aristoteles være inde på det).

8.2.3 Parafrasen. I denne sammenhæng spiller holdningen til parafrasen en vigtig rolle. For de inkarnerede kognitivister findes der af gode grunde ingen bogstavelig parafrasering af det metaforiske udtryk, alt den stund man overhovedet har vanskeligt ved at acceptere grænsen mellem bogstavelig og metaforisk mening. Men også i en mere empatisk forstand afvises muligheden for parafrasering blandt kognitivistene: I en videreførelse af den romantiske kritik af den klassiske metafor-teori som værende blot ornamentale, hævdes det fra kognitivistisk hold, at metaforen tværtimod omvendt må anses for at være *egentlig kreativ* – at den repræsenterer *nye selvstændige måder at se verden på* og endog vil være i stand til i mere direkte forstand at *skabe*

nye verdener, nye virkeligheder (jf. Lakoff & Johnson 1980: 145-146).

Det er klart, at i det omfang inkarnerede kognitivistere som Lakoff & Johnson har ret i denne påstand, er det selvfølgelig udelukket, at metaforen skulle kunne parafraseres. Imidlertid afvises kognitivisternes tale om den kreative metafor kategorisk blandt tilhængerne af kommunikationsteorien. Det skal indrømmes, at kognitivisternes teori tager sig fascinerende ud. Men ifølge kommunikationsteoriens tilhængere kan man egentlig ikke se, hvordan en sådan verdensskabelse, som den, kognitivisterne taler om, skulle kunne lade sig gøre. Kommunikationsteoretikerne bekender sig til den direkte eller naive realisme. Og ifølge denne antagelse, som vi jo her i bogen deler med dem (jf. afsnit 3.2), må grundforholdet i tanken altid ses som en afspejling af, at der har fundet perception og handlen sted. Som vi har set, ligger det slet og ret i rationalet for perception – ligesom det ligger i rationalet for sproglig reference – at for at begge dele skal være vellykket, må det, der perciperes eller refereres til, *eksistere, uafhængigt af om det bliver perciperet, eller om der refereres til det eller ej*. Men netop derfor kan hverken perceptionen eller den sproglige reference skabe sin genstand. Det giver ingen mening. Nu er det ganske vist rigtigt – som vi tidligere har set – at vi som personer blot ved at ytre nogle ord eller skrive nogle tegn på et stykke papir faktisk er i stand til at skabe noget nyt ud over det, der ligger i perceptionen af tingene i verden. Men det, vi skaber her, er ikke et nyt forhold til tingene, men alene – som vi tidligere har redegjort for – et sæt af betingelser for meningsfuld kommunikation (jf. afsnit 4.1 og 4.2). Men disse betingelser vedrører ikke det, kommunikationen er *om*, hverken tingene i verden eller måden, vi perciperer dem på.

Nu kunne man hævde, at selvom metaforen ikke direkte kan skabe tingene i verden, så vil de ikke desto mindre kunne repræsentere *en helt speciel måde at gå til tingene på, en måde, der er forskellig fra den bogstavelige*. Men her må det fastholdes, at et perspektiv på en ting ikke udgør noget konstitutionsforhold til tingen: Ser ræven haren på marken, er dens seen af haren på marken kun eksisterende som en seen, *hvis der rent faktisk er en hare på marken* (jf. kapitel 2): Haren på marken må eksistere *som betingelse for* rævens perceptionen af den.

Det er altså godt. Men her kan kognitivisterne så stadig indvende, at selv om metaforen ikke rører ved forholdet mellem tingen i verden og vores perception af den, så er der ikke desto mindre *kvaliteter ved den metaforiske erkendelse, som ikke vil kunne dækkes af vores bogstavelige erkendelse af tingene*. Men her skal man passe på med, hvad man siger. For der eksisterer nemlig ingen tilgange til tingene i verden gennem tanken, hvor det bogstavelige sprog principielt skulle være udelukket fra en sådan tilgang. Det følger slet og ret af princippet om, at

alle tanker må kunne udtrykkes bogstaveligt (jf. omtalen af Searles *Principle of Expressibility* i afsnit 7.5.1). Der kan derfor ikke eksistere noget konkurrenceforhold mellem det metaforiske og det bogstavelige på dette felt. Forskellen mellem det metaforiske og det bogstavelige må skulle findes et andet sted.

Men her er det så kommunikationsteoretikernes forslag kommer ind i billedet, nemlig at metaforer i virkeligheden er en særlig type implikaturer. Det er i kraft af en særlig kommunikativ henvendelse – det kan være i form af at vise billeder eller sige et eller andet, begge dele med defekter og mangler – *at lade det være op til modtager at foretage et valg af én eller flere parafraser blandt en mængde mulige parafraser*. Men det er netop ifølge kommunikationsteoretikerne et helt igennem kommunikativt anliggende: Den metaforiske henvendelse er i sidste instans – når modtagers valg af parafrase(r) én gang har fundet sted – i virkeligheden ligeså bogstavelig som enhver anden bogstavelig henvendelse.

Der, hvor vi skal finde metaforen, er altså ifølge kommunikationsteoretikerne alene i den griceske implikatur, involverende ét eller flere gæt fra modtagers side. Med metaforen stiler vi ikke mod det entydige, sådan som vi gør i den bogstavelige tale. Metaforen er – som Searle udtrykker det – netop “open ended” (jf. Searle 1978: 115).

Men det, at der i den forstand kan tillades en række tolkninger i form af implikaturer, betyder ikke, at hvad som helst kan gøre det ud for en parafrase, sådan som fx Davidson har hævdet det i sit forslag til en metafor-teori (Davidson 2001b (1984): 245-264). For naturligvis har metaforen midt i al sin bogstavelige defekthed samtidig *sat rammer for, hvad der kan være en metafortolkning, og hvad der ikke kan være det*. Fx kan metaforen “Julie er solen.” ikke tolkes så bredt, at den fx skulle kunne forstås som en opfordring til at betale tv-licens eller som et forbud mod at gå på vandet. Det metaforiske udtryk er nødt til at udlåne noget af sit semantiske indhold til parafrasen ved, som det allerede er pointeret i den klassiske metafor-teori, at opdage en *lighed* mellem det, det metaforiske udtryk refererer til, og det, der refereres til i den bogstavelige kontekst. Her er det så selvfølgelig standardmæssigt afsenders kreative ansvar at afstikke retningslinjerne for den gode metafortolkning – at have blik for muligheden af at operere med “træffende ligheder”, som vi har set Aristoteles sige, og som det så vil være modtagers opgave at skulle vælge mellem.

8.2.4 Metafor, metonymi og symbol. Nu siger ordet “lighed” ikke meget i sig selv. For vi vil altid kunne finde i det mindste én eller anden form for lighed mellem genstande. Om ikke andet,

ligner alle genstande hinanden ved netop at være genstande. En sådan begrebsabstraktiv lighed kan vi imidlertid ikke bruge til noget ved metafordannelsen. Ligheden, vi skal gøre brug af ved metafordannelsen, skal søges et andet sted. Den skal søges dér, hvor den bogstavelige mening dannes: Dér, hvor meningsindholdet for den saglitterære teksts forskellige prædikatsudtryk *fastlægges*, nemlig i den sproglige indføringssituation (jf. (42)). Her finder vi, hvad vi skal bruge for at gøre rede for metafordannelsen. Her finder vi *idealet om den identiske gentagelse* (af det, der sker i indføringssituationen, i de dertil svarende brugssituationer). Imidlertid skal man være opmærksom på det specielle træk ved metafordannelsen: Ved metafordannelsen får vi tildelt *en helt igennem negativ anvendelse af idealet*. Idealet her bruges ikke til at skabe og opretholde ny bogstavelig mening, men tværtimod i stedet til at *opdage, hvornår den bogstavelige mening og dermed idealet om identisk gentagelse er brudt sammen*. Som det netop har været vist i (99), er den “gentagelse”, der finder sted dér – løven, der med hensyn til mod “gentages” i Achilleus – langt fra at være identisk med den rose, der *gentages* i de forskellige brugssituationer for udtrykket “rose” i (42). Her skal der – svarende til det griceske maksime om korrekthed – ved metaforen netop ske et **brud** mellem “indføring” (= metaforisk udtryk) og “brug” (= bogstavelig kontekst). Bogstavelighedens normer skal brydes, gøres defekte. Men netop det er én af kommunikationsteoretikernes afgørende påstande: Metaforen er et prædikat, der ikke er afgørende: Der finder en gentagelse sted, men den er ikke identisk, sådan som det semantiske ideal tilskriver det. Gentagelsen har en defekt, en defekt, der gør identiteten blot omtrentlig.

Det er så heri – i den brudte bogstavelighed – vi skal finde den metaforiske “åbning” frem mod viften af mulige bogstavelige parafraser.

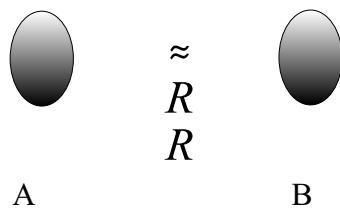
Det at vælge en metafortolkning er at vælge et højere abstraktionsniveau blandt mange mulige i forbindelse med tekstreduktion i saglitterære tekster. Julie kan være varm, følsom, elskelig, vidunderlig, livgivende osv.; men vi kan også vælge blot at sige, at Julie er solen. Hermed giver vi endnu en karakteristik af hende, blot langt mere omtrentlig og løs end ved de mange bogstavelige prædikater: Vi har ved metaforen mange abstraktionsretninger at gå i. Ikke desto mindre er det den semantiske lighed mellem den bogstavelige skildring – “Julie” – og den metaforiske skildring – “solen” – der er det centrale for etableringen af den implikaturfremkaldte slutning. I den forstand finder vi stadig metaforen inden for tekstkohærensens område: Som den bogstavelige lighed skaber metaforen kohærens. Dog ikke på samme måde som de bogstavelige udtryk. Måden, den gør det på, er mere inviterende og associationsrig. Mere åben over for sin

modtager.

Nu har vi tidligere behandlet ikke blot én, men hele to sammenhængsskabende mekanismer i sproget, nemlig kohærens og kohæsion. Derfor kunne man fristes til at spørge, om der kunne findes en tilsvarende “løs” anvendelse af kohæsiionsmekanismen i sproget, svarende til den “løse” anvendelse af kohærensmekanismen inden for metaforen. Det kan der rent faktisk. En sådan “løs” anvendelse af kohæsiionsmekanismen er **metonymien**. Kohæsion er, som vi tidligere har set, tekstsammenhæng etableret ved koreference. Men hvis man nu i stedet for at referere direkte til én genstand i det område i verden, man forholder sig til, forestiller sig *en reference til en anden genstand i nabolaget af den første – den mente – reference*, så har man etableret en metonymi. Metonymien hører altså til blandt de kohærensskabende fænomener. Blot er den ikke – som ved metaforen – etableret blandt tingene ud fra deres **similaritet**, men ud fra naboskab eller **kontiguitet**. Da verden, som vi har set, er holdt sammen af diverse metafysiske relationer, delhelhed, årsag-virkning, vil de metonymiske forskydninger, der er tale om, alle kunne beskrives som mere eller mindre konkrete instanser af disse almene metafysiske relationer: I den forstand kan vi tale om metonymien som en forskydning af referencen, enten (a) i form af en **synekdoke**, som på højeste metafysiske niveau så igen enten vil kunne karakteriseres som en forskydning af referencen fra referencen til en del til referencen til en helhed, fx fra en flok mennesker, der råber hurra i en “beholder”, til selve den “beholder”, de befinder sig i – “Hele bussen råbte hurra.” – også kaldet en **toto-pro-pars**, eller fra referencen til en del til referencen til en helhed – “De kunne se tyve sejle (dvs. skibe) på havet.” – også kaldet en **pars-pro-toto**, eller (b) i form af en ægte **metonymi**, dvs. som forskydning af referencen fra én del til referencen til en anden del i en helhed – “Han fik en våd sok (dvs. fod).”, “Han blegnede (dvs. døde).”

Vi kan altså konkludere, at der findes løsere tekstkohæsiions- og tekstkohærensmekanismer i sproget, som svarer til de mekanismer, vi benytter os af, når vi bruger sprogets bogstavelige udtryk. Forholdet mellem metafor og metonymi kan illustreres på ganske simpel vis gennem illustrationen i (100), hvor ovalerne nu forstås, ikke som sproglige udtryk, som ved figurativiteten, men som deres referenter. Her har vi: Dels ligner de to ovaler i illustrationen hinanden (\approx), hvilket danner udgangspunkt for metaforen ($A \approx B$), dels danner de to ovaler samlet delene i en relationel helhed (R), hvilket danner udgangspunkt for metonymien ($A R B$):

(100)

Som man kan se, er forskellen mellem metafor og metonymi ikke er en forskel i verden, men en forskel i aspekt, i tilnærmnings- eller givethedsmåde (Frege): A (i verden) kan sammenlignes med B (i verden), eller A (i verden) kan ses i sin (mereologiske, rumlige, tidslige) relation til B (i verden). Men hvadenten vi vælger sammenligningen eller relateringen, vil A og B og deres indbyrdes placering i verden være nøjagtigt den samme. Her finder vi realismens tilstedeværelse i verden bag de to troper.

Nogle troper rummer i sig selv både en metonymi og en metafor. Det gælder fx de førnævnte genitiviske udtryk: “gitter af regn”, “himlens øje.” Her har vi dels metaforen (gitter = lodret faldende regndråber; øje = sol), dels metonymien (regndråberne som del af regnen; solen som en del af himlen).

Metaforer og metonymier repræsenterer altid brud på kooperationsprincippet og de griceske maksimer, dels på korrekthedsmaksimen, dels – afledt heraf – også på sandfærdigheds- og relevansmaksimen. Men blandt troperne finder vi også troper, der repræsenterer brud på relevansmaksimen alene. Dvs. de er både meningsfulde og kan indgå i sande propositioner og vil i den forstand kunne aflæses såvel bogstaveligt som tropisk, sådan som vi fx finder det i udtryk som “dolke én i ryggen”, “anderumpe”, “gå planken ud” og “have fingeren på pulsen”. Disse virtuelle troper kaldes ofte også for metaforer. Men da der ikke inden for en sætningslængdes afstand kan konstateres noget brud på maksimen om korrekthed, vil det være mere korrekt at se dem som en del af den almene symboldannelse og slet og ret betragte dem som **symboler**.⁹⁴

⁹⁴ Her kræver begrebet ‘almen symboldannelse’ en note. Når vi her, hvor vi beskæftiger os med tekster, taler om symboler, er der selvfølgelig tale om *tekstligt understøttede symboler*, altså om griceske implikaturer. Begrebet ‘almen symboldannelse’ er imidlertid et begreb, som ikke kun omfatter brug af sprog og tekster.

Som vi har set i forbindelse med præsentationen af figuren i (100) ovenfor, vil enhver figur kunne danne basis for en sammenligning med andre figurer ud fra et givet aspekt: Ligner figuren de andre figurer, eller er den forskellig fra dem?

Symboler kan strække sig over flere sætninger, ja over hele tekster: Således kan dyrene i H.C. Andersens eventyr *Den grimme Ælling* (Andersen 1843) alle ses som menneskelige figurer, og hele eventyret – sammenfattet i den paratekstlige sætning: “Det gjør ikke noget at være født i Andegaarden, naar man kun har ligget i et Svaneæg!” – tolkes som en demonstration af det særstandpunkt i diskussionen om arv og miljø, at arv altid dominerer over miljø. Udsagnet

Nu findes der et helt batteri af sådanne sammenligninger, fra direkte billedsammenligninger som i *piktogrammerne* – skilte for nødudgange, der viser løbende personer, skilte for dametoiletter, der viser personer i kvindetøj, diverse trafikskilte, der viser, hvad man kan møde på sin vej, fx et tog eller en rytter – til mere konventionsunderstøttede sammenligninger som i *ideogrammerne* – vielsesringen som symbol på ægteskabet, duen som symbol på fred, vægten som symbol på retfærdighed.

Særligt interessante er de symboler, der befinder sig midt imellem piktogrammerne og ideogrammerne. Det gælder fx de helt konkrete *afbildninger*, sådan som vi kender dem fra globusser og landkort, hvor afstanden mellem punkter i et kort svarer til afstanden mellem punkter i den kortlagte virkelighed. Og det gælder de mere abstrakte *diagrammer*, hvor det er muligt at skabe repræsentationer af forskellige fænomener og sammenhænge enten med tilknytning til processer og handlingsgange – fx flow-diagrammer, arbejds-diagrammer, salgs-diagrammer – eller med tilknytning til topologiske forhold og mængderelationer – fx Venn-diagrammer, lagkage-diagrammer, søjle-diagrammer, træ-diagrammer.

Alle symboler involverer etableringen af *et sammenligningsforhold mellem en figur “X”, et billede, og en figur “Y”*, noget afbildet. Og hvad det er nok så vigtigt at konstatere: I alle tilfælde drejer det sig om præ-lingvistiske forløbere for det arbitrære sprogtegn. Her er det mindst arbitrære og konventionaliserede symbol piktogrammet. Fx er det grønne skilt med en løbende person mod en dør relativt lettolkeligt, men kræver stadig kendskab til en indføringssituation for, hvornår en mulig kontekst for piktogrammets relevans foreligger. Går vi derimod til diagrammerne, er de i højere grad konventionaliserede, og sammenligningen mellem “X” og “Y” mere abstrakt: Der er fx langt i abstraktionsgrad fra udskæringerne i et lagkagediagram eller søjlerne i et søjlediagram til aldersfordelingen i den danske befolkning eller fordelingen af truede dyrearter i Nordsjælland: Her er alene mængderelationerne sammenligningsgrundlaget. Højeste grad af arbitraritet og konventionalitet finder vi i ideogrammerne, hvor de kontekster der oprindeligt har dannet baggrund for brugen af “X”et – fx duen som billede på den nedstigende helligånd ved Jesu dåb eller vægten som billede på den græske gudinde Dikes mulighed for at sikre lighed for loven – for de fleste er gået i glemmebogen.

Til sidst i noten her et par ord om diagrammets samfundsbetydning: Tidligere – jf. noterne 38 og 82 – har vi anført penge som eksempel på en social institution. Her så vi, at penge kan optræde enten i form af guld, pengesedler eller magnettilstande i computere. Det synes at gøre penge til diagrammer: Diagrammer er symboler, der dels fungerer som konventioner – hvor et “X” tæller som et “Y” – dels fungerer som sammenligninger – hvor samme “X” har lighedstræk med samme “Y”. Men disse træk finder vi netop ved penge: Penge er først og fremmest arbitrært valgte udtryk for bytterelationerne på et marked, altså *konventioner*. Men penge er også *et sammenligningsforhold*: Har vi en given varemængde – det være sig af køer, biler, bøffer eller kriminalromaner – vil der altid kunne svare en given mængde guld, pengesedler eller magnettilstande til denne varemængde (som udtryk for et udbud og en efterspørgsel af varen på et marked).

Diagrammet er afgørende væsentligt for opretholdelsen af et moderne samfund, ja for dets hele eksistens. Det viser ikke alene det forhold, at den nødvendige vare- og pengeøkonomi – den samfundsmæssige materielle basis (Marx) – består af diagrammer. Diagrammet giver os tre fordele: (1) *Diagrammet som konvention* er med til at sikre os muligheden for at lade forhold i “X”et tælle som forhold i “Y”et; (2) *diagrammet som afbildning* er med til at sikre os adgang til ændringer i “Y”et via “skyggepegning” ind i “X”et og manipulation med forholdene her; (3) der, hvor forholdene “X”et og “Y”et kan metriseres, dvs. måles og vejes, er *diagrammet som matematisk beregningsinstrument* på det teknisk-ingeniørmæssige plan med til at sikre os en behageligere tilværelse.

Alt i alt: Med pengeøkonomi, tegneborde og matematiske beregninger er det gennem diagrammer muligt at drive en kile ind mellem os og verden og handle instrumentelt i den. Her har mennesket en afgørende evolutionær fordel frem for andre dyrearter.

fremgår ikke af selve ordlyden i eventyret. Man bliver nødt til at udtolke det som et brud, i dette tilfælde netop på relevansmaksimen. Det er derfor, vi her taler om eksistensen af en gennemgående symboldannelse i eventyret – eller som en sådan gennemgående symboldannelse generelt vil kunne kaldes: en **analogi** eller, når strukturen i det skildrede er narrativ som her, bedre: en **allegori**. Et symbolsk modsvar til H.C. Andersens *Den grimme Ælling* er Henrik Pontoppidans fortælling *Ørneflugt* (Pontoppidan 1899 (1894)), hvor det er miljøet, der antages at være den afgørende faktor. Det er ikke nævnt i fortællingen, at det forholder sig sådan. Også her er der alene tale om en implikatur i form af en allegori.

En metafor har en historie, som ofte kan karakteriseres i egne metaforiske vendinger: Den kan (a) *skabes eller fødes*, den kan (b) *udfolde sit liv i kortere eller længere tid*, den kan (c) *svækkes og dø*, og den kan til sidst (d) *blive helt glemt som metafor*. De fleste skønlitterære metaforer får normalt intet liv ud over livet i den sammenhæng, de fødes i. Deres historie stopper ved (a). Det gælder fx en digterisk éngangsmetafor som: “Nu breder Hylden de svale Hænder mod Sommemaanen” (fra Johannes V. Jensen *Envoi* (Jensen 1954 (1917))) eller andre digteriske éngangsmetaforer som “kældermørkets første drømmekryb” og “farvens klare sorgløsheder” (fra Inger Christensen *Sommerfugledalen* 1999 (1991)). Eksempler på kortere- eller længerelevende flergangsmetaforer, altså metaforer af type (b), er hverdagsmetaforer som fx: “løbe én koldt ned ad ryggen”; “have en tjener på hver finger”, “et brag af en fest”. Eksempler på svækkede og mere eller mindre døde metaforer, altså metaforer af type (c), finder vi i eksempler som “trafikprop”, “flaskehalsproblem”, “solnedgang”, “trappens fod” og “hovedbanegård”. De har alle fået en ny, fast, og i den forstand bogstavelig betydning. Her er der tale om det, der går under betegnelsen “idiomer”. Eksempler på glemte metaforer (blandt lægmænd), altså metaforer af type (d), som (normalt) ikke længere fremkalder tanker på den oprindelige mening, er: “kaste en hvid pind efter”, “tage benene på nakken”, “achilleshæl.”

8.3 Fiktionalitet. Det er en almen udbredt opfattelse, at tekstfiktionalitet består i reference til en verden, forskellig fra denne verden, en såkaldt blot mulig verden. Det er imidlertid – det vil der i hvert tilfælde blive argumenteret for i det følgende – en uheldig opfattelse af, hvad tekstfiktionalitet består i. Tekstfiktionalitet er *ikke* et semantisk begreb, sådan som der lægges op til i definitionen. Tekstfiktionalitet er et **praktisk-handlemæssigt begreb**. Det er et begreb på

talehandlingens – assertionens – niveau.⁹⁵ Eller rettere: Det er et begreb, der forudsætter assertionsbegrebet, men som samtidig “lever” og “næres” parasitært af det. I den forstand er der ved fikcionalitet tale om et brud på de griceske maksimer som led i dannelsen af en implikatur fra afsenders side – som regel, men ikke altid, med henblik på en at skabe en æstetisk effekt.

Når vi siger noget, kan det, vi siger, være sandt, eller det kan være falsk. Imidlertid er der flere måder, vi kan tale henholdsvis det sande og det falske på. Hvad specielt falskheden angår, kan det hænde, at vi taler falsk, (a) *fordi vi ikke ved bedre*, eller (b) *fordi vi vil lyve*, dvs. bevidst sige noget, der er usandt i den hensigt at få den eller dem, vi henvender os til, til at tro det. Men herudover foreligger der også en tredje mulighed – nemlig, at (c) *vi vil skabe et stykke tekstfiktionalitet*. Det interessante ved denne sidste mulighed er, at forholdet her er det modsatte af, hvad vi finder ved løgnen: Ved løgn har vi til hensigt at skjule noget; men ved tekstfiktionalitet skjuler vi intet. Tværtimod *intenderer vi at gøre opmærksom på, at det, vi siger, er usandt*, ofte fordi vi har et æstetisk formål med det sagte, et formål, som – i og med at det forfølges – er med til at gøre sandheden af det sagte irrelevant.

For at angive, at der er tale om tekstfiktionalitet, vil afsender placere særlige markører enten uden for teksten – paratekstligt – eller i teksten – intratekstligt – som over for modtager vil signalere, at det, han eller hun siger eller skriver, skal opfattes som et stykke tekstfiktionalitet. Disse markører vil så igen kunne være mere eller mindre konventionaliserede angivelser, som når der fx står “roman” på forsiden af en roman (jf. den mere uddybede redegørelse i note 96).

Men hvad består selve tekstfiktionaliteten nu nærmere i som handling? Det vil vi nu undersøge i det følgende.

For en umiddelbar betragtning, er det for så vidt relativt enkelt at svare på. Når afsender siger noget kendetegnet af fikcionalitet, er der i virkeligheden blot tale om, at han *fingerer eller lader som om*, at det, han siger, er sandt. Ved tekstfiktionalitet har vi med andre ord med **foregiven reference** og med **foregiven sandhed** at gøre.

Men hvad vil det nærmere sige?

⁹⁵ I virkeligheden udgøres tekstfiktionalitet af en underafdeling af et langt mere generelt fikionalitetsbegreb, som ikke blot angår vores talehandlinger, men vores handlinger i almindelighed. Man kan her tænke på, hvad der foregår på en teaterscene. Her er ikke blot de talehandlinger, der udføres, kendetegnet af fikcionalitet, men alle handlinger på scenen: Når Christian den Fjerde træder ind på scenen i Heibergs skuespil *Elverhøj*, er det ikke blot det, han siger, men al hans gøren og laden og hele hans person, der er kendetegnet af fikcionalitet. Ja, selv scenariet – de kulisser og rekvisitter, der indgår i skuespillet – er kendetegnet af fikcionalitet: Scenens “Tryggevælde Å” er fx ikke den virkelige Tryggevælde Å.

At operere med foregiven reference og foregiven sandhed vil først og fremmest sige, at vi på et vist niveau gør nøjagtigt det samme, som vi plejer at gøre, når vi refererer og siger noget sandt om det, vi refererer til: Det, vi gør, er nemlig, at vi over for modtager signalerer, at vi vil referere til noget og sige noget sandt om det. Forskellen mellem ikke-fiktionalitet og fiktionalitet er så egentlig blot, at mens der, når det drejer sig om reference og sandhed i forbindelse med ikke-fiktionalitet, dels eksisterer en referent for enden af vores vellykkede referencehandling, dels eksisterer et sandt sagforhold for enden af vores vellykkede prædikationshandling, så mangler såvel referenten for enden af referencen som kendsgerningen for enden af prædikationen, når vi har at gøre med fiktionalitet.⁹⁶

⁹⁶ Man må i den forbindelse også sørge for ikke at sammenblende tekstbaseret fiktionalitet med hypoteser, kontrafaktiske konditionaler eller teoretiske antagelser o.l., der alle på forskellig vis – uden at være direkte sande – ikke desto mindre alle har et forhold til, hvad der er tilfældet i verden, og dermed til sandhed. Eksempelvis vil hypotesen “Hvis det regner, så er gaden våd.” være sand, hvis det regner og gaden er våd, det kontrafaktiske konditional “Hvis det havde regnet, havde gaden været våd.” være sandt, hvis det ikke regner, og den teoretiske antagelse “Øget udbud af arbejdskraft skaber større efterspørgsel.” være sand, med mindre en række specifikke forhold gør sig gældende, som vil kunne dementere, at det forholder sig sådan.

Over for disse mere eller mindre sandhedsrelaterede foranstaltninger er fiktionalitetsbegrebet *helt uafhængigt af, hvad der er tilfældet i verden*, og dermed af, hvad der er sandt. Ganske vist er det, der står i en tekst kendetegnet af fiktionalitet, relateret til de sandhedsbetingelser, den tekstlige mening via diverse indføringssituationer er defineret gennem. Sådanne betingelser må naturligvis forudsættes, hvis ellers den fiktive tekst skal være forståelig. Men det har ikke noget med fiktionalitetens relation til verden – og dermed til tekstens sandhed – at gøre. Bruddet er ikke et brud med sandheden. Den er et brud med den sandhedsfordring og dermed med den gyldighed, der ligger i udførelsen af illokutionære handlinger af assertiv type.

Et eklatant eksempel på en sammenblanding af den pragmatiske gyldighedskategori med sandhedskategorien skal her nævnes. Det finder vi hos Derrida (1976b (1972)), hvis tanker angående fiktionaliteten nyder stor respekt i store dele af humaniora. Derrida tager udgangspunkt i Austin (1971 (1962)), hvor fiktionalitetsbegrebet diskuteres ud fra forudsætninger ikke ulig dem, vi har lagt til grund for vores analyse: “En performativ ytring vil på en ganske særlig måde være tom eller ugyldig hvis den siges af en skuespiller på scenen, hvis den står i et digt, eller fremføres i en monolog [...] Sprog der bruges under den slags specielle forhold, tæller tydeligvis ikke for pålydende, men fungerer parasitært [...]” (jf. Austin 1971 (1962): 51). Her falder især ordet “parasitær” Derrida for brystet: Fiktionalitet repræsenterer ikke en sygelig afvigelse fra det sunde, bogstavelige sprog. Det parasitære er et grundtræk ved alt sprog, scenisk som ikke-scenisk: “Ethvert tegn, lingvistisk eller ikke-lingvistisk, kan *citeres*, sættes i gåseøjne [...] hermed kan det bryde med enhver given kontekst, i det uendelige afføde nye kontekster på en absolut ikke-mættelig måde.” (Derrida 1976b (1972): 133).

Men her mener jeg, Derrida spænder forkerte heste for sin vogn: Her sidestiller han citat og fiktionalitet, hvilket man ifølge min opfattelse ikke kan gøre. Ifølge Derrida bryder citater med enhver given kontekst og kan i princippet være tomme kalkuler (jf. note 81). Derfor er der, hvad citeringsmulighed angår, ifølge Derrida lighed mellem fiktionalitet og ikke-fiktionalitet, hvorfor teksten karakteriseret af ikke-fiktionalitet kan være lige så udsat for parasitære indbrud som teksten karakteriseret af fiktionalitet.

Men er det, Derrida nu giver os, egentlig en definition af, hvad et citat er? Citater er ikke kun ren syntaks og tomme kalkuler. Citater har affinitet til tekster. Ved citater underforstås det altid, at der er tale om ytringer *som i udgangspunktet regnes for at være meningsfulde og have sandhedsbetingelser, hvor det specielle citatkrav så selvfølgelig yderligere vil være, at syntaksen nøjagtigt skal afspejle syntaksen i den citerede tekst*. Men derfor fejler Derridas analyse af fiktionalitetsbegrebet. For det er slet ikke fiktionalitetens opgave at afspejle syntaks. Både citater og fiktionalitet forudsætter et virksomt meningsbegreb

Som man kan se, repræsenterer fikcionalitet et brud på Grices sandfærdighedsmaksime og afledt heraf også et brud på hans relevansmaksime. Derimod, og det er vigtigt at notere sig, er *Grices korrekthedsmaksime ikke ramt af noget brud*: Er en tekst præget af fikcionalitet, er den – selvom den ikke refererer til noget og ikke er sand – stadig *fuldt forståelig*. Forbindelsen til de sproglige indføringsituationer er forblevet intakt.

Det er vigtigt at se, at *fiktionalitet*, der er et træk ved tekster, ikke må sammenblandes med begrebet *fiktion*, som er et begreb til klassifikation af hele tekster, altså et genrebegreb (jf. afsnit 9.1). Hvad forholdet mellem fikcionalitet og fiktion angår, kan det defineres således: Mange tekster er tekster kendetegnet af forskellige grader af fikcionalitet. En reklame indeholder fx ofte et stykke fikcionalitet. Men det er vigtigt at se, at en sådan tekst ikke af den grund behøver være nogen fiktionstekst. Derimod vil romaner og noveller prototypisk kunne klassificeres som fiktionstekster. De vil nemlig altovervejende være kendetegnet af fikcionalitet. Om noget er en fiktionstekst er med andre ord et spørgsmål om, i hvor høj grad teksten består af elementer kendetegnet af fikcionalitet.

Fiktionstekster – som også kan kaldes fiktive tekster – er kendetegnet af at indeholde fiktive assertiver. Men de behøver ikke udelukkende at bestå af denne type assertiver. De kan også indeholde – og indeholder ikke sjældent – ikke-fiktive assertiver. Det, at der forekommer såvel fiktive som ikke-fiktive talehandlinger i en fiktionstekst, synes at antyde, at vi, når vi læser en fiktionstekst talehandling for talehandling, hver gang må skulle afgøre, om den pågældende talehandling, vi nu er nået frem til i vores tekst, er fiktiv eller ej. Bl.a. har nogle litteraturteoretikere ment dette (jf. fx Currie 1985). At se sådan på forholdet vil imidlertid være forhastet, for sådan læser vi ikke fiktionstekster. Om en tekst er en fiktionstekst eller ej, afgøres i virkeligheden én gang for alle *og normalt for teksten som helhed* ved, at forfatteren enten para- eller

og dermed også et virksomt sandhedsbegreb. Men forholdet til disse begreber er forskelligt for de to fænomeners vedkommende: Ved citater drejer det sig om gengivelse af en syntaktisk form, ved fikcionalitet derimod om at suspendere reference og sandhed.

Nu synes man at kunne forsvare Derridas analyse med, at mens Austins begreb om fikcionalitet blot er et lokalt begreb, der har *meningen og sandheden som udgangspunkt og forudsætning*, er Derridas særlige citationsbegreb heroverfor *et globalt begreb, som allerførst skal vise, hvad mening og sandhed overhovedet består i*: Fikcionalitet er dermed blot et andet udtryk for tegnudtrykkets iterabilitet og sandhedstilskrivningens udsættelse (jf. note 81). Men det går ikke: Sproget kan ikke skabe sandhed. Sandhed har intet med det sproglige tegn at gøre, sådan som det er grundlagt i spændet mellem indføringsituation og brugssituation. Sandhed er, som vi konsekvent har argumenteret for i bogen her, alene relateret til perceptionen i vores instrumentelle handlen.

intratekstligt over for læseren signalerer, at *sandhedsspørgsmålet i teksten er irrelevant*. Det, der er i spil, er med andre ord *en éngangs-etablering af Grices relevansmaksime*.⁹⁷ Om der forekommer sande eller falske propositioner i teksten eller ej er uden betydning for teksten som fiktionstekst.

At det forholder sig sådan, betyder ikke, at et litterært værk så ikke skulle kunne have et formål, hvor det kan være af betydning at afgøre, om visse propositioner er sande eller ej. Det er fx tilfældet i mange realistiske romaner. Fx vil Zola med sin roman *Nana* ud over det fiktive også gerne skildre et stykke Paris fra slutningen af 1800-tallet. Og her er det selvfølgelig af betydning, at mindst nogle af sætningerne er sande om Paris og dens indbyggere, sådan som byen så ud på Zolas tid. (Det vil det i øvrigt også være tilfældet, selv om Paris ikke nævnes eller fx i stedet omdøbes til Rapis, hvorfor det må være op til læseren at finde ud af, om det, der siges, også kan gælde for Paris og flere af dens indbyggere. I dette tilfælde vil romanen så ikke være markeret som en ikke-fiktiv skildring af forholdene i Paris, men snarere figurere som en art *nøgleroman*).

Når vi taler om fikcionalitet og fiktion, er det vigtigt, at vi, som vi allerede tidligere har været inde på, ikke synonymiserer de to ting med skønlitteratur. "Skønlitteratur" er en videre betegnelse, som kan være defineret gennem andre brud på sandfærdighedsmaksimen end de, der fører til fikcionalitet og fiktion. Ikke desto mindre er en omfattende del af skønlitteraturen samtidig fiktionslitteratur. Således defineres genrer som roman, novelle, fortælling osv. normalt – og det med rette – også som fiktionslitteratur.

Et særligt spørgsmål i forbindelse med fikcionalitet er, om det er forfatteren af en tekst, der suverænt bestemmer, om hans tekst er en fiktionstekst, eller om også læseren har et ord at skulle have sagt? Et eksempel, der tit drages frem, når talen er om fikcionalitet kontra ikke-fikcionalitet, set i relation til forfatterens og læserens magt til at afgøre dette, er fortællingerne fra Bibelen, fx fortællingen om Noahs ark. Her er der næppe tvivl om, at forfatter og læser i tidernes morgen har

⁹⁷ Searle taler i Searle 1979 om, at fikcionalitetsidentifikatorerne i en tekst er dannet via en "ikke-semantisk konvention". Det er blevet kritiseret i Widell 2012, hvor den opfattelse i stedet er gjort gældende, at fikcionalitet primært indikeres alene via implikaturer. Disse vil så herefter – hvis man vil tydeliggøre, at der er tale om fikcionalitet – selvfølgelig altid kunne angives gennem metakonventioner, fx i form af, at man paratekstligt skriver "Roman", "Eventyr" eller "Thriller" på titelbladet, eller ved at man benytter sig af intratekstlige standardvendinger eller andre former for tekstlige manøvrer, sådan som det fx sker i eventyr med standardvendinger som "Der var engang ..." eller "Og de levede lykkeligt til deres dages ende", eller som vi kan finde det mere bredt i vores tekstgenrer som mere eller mindre subtile stilistiske afvigelser fra det standardsproglige udtryk.

opfattet samtalen mellem Noah og Gud som ikke-fiktiv, mens moderne læsere omvendt dårligt kan opfatte den som andet end et stykke fiktion. Tilfældet her synes at vise, at det er læseren mere end forfatteren, der bestemmer, om et stykke tekst er præget af fikcionalitet eller ej. Ræsonnementet er dog forkert eller i hvert fald forsimplet. Man glemmer nemlig her at skelne mellem, om en tekst faktisk er en fiktionstekst, eller om den af læseren blot læses, som var det en fiktionstekst. Det gælder også i tilfældet med Bibelen: Bibelen kan læses som en fiktionstekst, selv om den ikke desto mindre oprindeligt højst sandsynligt har været tænkt som en ikke-fiktiv tekst. Derfor er det ikke op til læseren at bestemme, om en tekst er fiktiv eller ej. I spørgsmål om fikcionalitet og fiktion kan vi dermed sige, at forfatteren i sidste instans altid har ret (jf. Searle 2004d).

Det at forfatteren til et stykke fikcionalitet altid har ret, betyder selvfølgelig ikke, at forfatteren så suverænt altid kan bestemme, om hans tekst er sandfærdig. Men han eller hun kan til gengæld selv bestemme, om det for læseren skal markeres, at en ikke-sand tekst er intenderet som et stykke fiktion, eller om sandhedsspørgsmålet skal dølges eller sløres for læseren, sådan som det ikke sjældent finder sted i postmoderne litteraturskrivning.

8.4 Realisme. Skønlitterære fiktionstekster opdeles ofte i henholdsvis realistiske og ikke-realistiske tekster. I den forstand anvendes ordet “realisme” til en form for genrebestemmelse af den skønlitterære tekst.

Men hvad kan man nu fornuftigvis forstå ved realisme i skønlitteratur?

Her er det for det første vigtigt, at man ikke sammenblander det skønlitterære realismebegreb med det filosofiske realismebegreb, sådan som vi har præsenteret det i forbindelse med vores realismeovervejelser i afsnit 2.3: Da fiktiv skønlitteratur er kendetegnet ved, at spørgsmålet om reference og sandhed er gjort irrelevant, kan skønlitterær realisme ikke bestå i et reference- eller sandhedsforhold til virkeligheden. Vi må skulle definere det skønlitterære realismebegreb på anden vis.

Nu er begrebet realisme – også når vi ser bort fra det filosofiske realismebegreb – et forholdsvis bredt begreb, der ikke blot angår skønlitteraturen. Således kan man fx tale om realisme i malerkunsten. Især i denne sidste betydning af ordet “realisme” kan vi se, at realismebegrebet ikke har noget specielt med sproglig reference og sandhed at gøre, og dermed heller ikke med filosofisk realisme. Et portræt kan ligne den person, der portrætteres. Men det er på ingen måde ensbetydende med, at det refererer til den, det ligner (selv om man dog vil kunne bruge billedet som led i en sproglig reference med billedet som rekvisit: “Ham der [peger på et billede af

Chaplin], det er Chaplin.”). Ej heller asserterer portrættet noget om vedkommende. Det kan ikke bære nogen proposition. Det, der er tale om ved portrætlighed, er snarere, at billedet i mere eller mindre grad ligner – udviser similaritet med – det, det afbilder. Det er klart, at der også er forskelle, endda væsentlige forskelle. Fx er det normalt sådan, at det, der afbildes i et portræt, ikke er fladt, som billedet. Den unge pige i Anna Anchers billede *Pigen i køkkenet* er ikke en rigtig pige, man kan kramme, endsige gå rundt om, men en flade-fikseret pigefremtoning set fra en bestemt synsvinkel. Alligevel vil vi kunne se en række lighedstræk mellem den portrætterede person, og elementerne i billedet. Og det er netop det, der gør billedet til et mere eller mindre realistisk billede – og ikke, om billedet refererer til det, det er et billede af (for en udbygget fremstilling af argumentationen her, jf. Widell 2018).

Men som det forholder sig med portrætmaleriet – et andet eksempel kunne være en skalamodel, fx et modeltog – forholder det sig med realistiske tekster. Også her finder vi, at der er tale om en sammenligning af genstande i verden. Spørgsmålet her er blot, hvilke genstande det drejer sig om.

For at finde det fulde svar skal vi imidlertid først finde det foreløbige i og for sig overraskende svar, at det, en realistisk tekst ligner, ikke først og fremmest kan være noget i den foregivne virkelighed, for det, teksten omhandler, jo netop noget blot foregivet. Så her er der i første omgang ikke noget at sammenligne. Nej, det, en realistisk tekst snarere ligner, er *andre tekster*, enten en konkret anden tekst eller andre tekster af en bestemt type. I det sidste tilfælde har vi faktisk et begreb i genreteorien, nemlig begrebet om pastiche, der – når det holdes ude fra parodibegrebet (jf. bl.a. Genettes berettigede kritik af den hyppige sammenblanding af de to begreber i Genette (1992 (1979): 83)) – er nogenlunde dækkende og derfor vil kunne hjælpe os. En pastiche er netop en intenderet efterligning af én eller flere andre tekster af en bestemt type: Således kan man tale om en mere eller mindre realistisk pastiche over et hyrdedigt, en syttenhundredtalsroman, en rejseskildring osv. Men selvom der altså kan være tale om grad af realisme her, så er vi endnu ikke fremme ved det specielt skønlitterære realismebegreb.

Men hvad består så det specielt skønlitterære realismebegreb i?

Da skønlitterære fiktionsværker ikke direkte kan leve op til kravet om reference og til den sandhedsfordring, der er indeholdt i maksimerne for en sagtekstlig Kooperation om forståelse, kan de ikke desto mindre stadig bringes til at gøre det, nemlig indirekte, samtidig med at realismekravet, som det ligger i pastichebegrebet, vil kunne tilgodeses: Skønlitterær realisme kan dermed ses som det at bringe efterligninger i stand – ikke af tekster i almindelighed, så når vi kun frem til

pastichebegrebet – men specielt af saglitterære tekster og de maksimer om informativitet, sandfærdighed, relevans og korrekthed, disse tekster er underlagt. Men det vil sige, at *et givet skønlitterært værks grad af realisme vil kunne måles som den grad af efterligning af tilsvarende saglitterære tekster, værket er i stand til at tilvejebringe.*

Ofte når man i litterær sammenhæng tænker på skønlitterær realisme, så er det måske især realismen fra 1800-tallet, der falder én ind, fx den såkaldte *naturalistiske realisme*, sådan som den blev praktiseret af fx Balzac, Flaubert og Zola i Frankrig eller Pontoppidan i Danmark. Imidlertid vil det være ganske let at se dette sidste realismebegreb som i virkeligheden blot et særbegreb under et mere generelt skønlitterært realismebegreb. Når vi fx vurderer en tekst specielt som naturalistisk realistisk, vil den teksttype, man tænker på som sammenligningsgrundlag, hovedsagelig være den naturvidenskabeligt beskrivende tekst med dens tillægskrav om præcision, fuldstændighed og intersubjektiv kontrollerbarhed i fremstillingen.

Den generelle lære af det foregående synes dermed at være: Skønlitterært realistiske tekster er ikke realistiske i nogen filosofisk betydning af ordet: Der er ikke tale om, at teksterne i højere grad end ikke-realistiske tekster skulle være i stand til at referere til eller være mere eller mindre sande om den omtalte faktiske verden. I realistiske skønlitterære tekster qua skønlitterær tekster er reference- og sandhedsspørgsmålet i det hele taget irrelevant. Her er det karakteristiske for teksttypen i stedet, at den tilstræber større eller mindre grad af lighed med bestemte grupper af tilsvarende saglitterære tekster. Det er den adækvate definition. Ud fra denne definition vil man så videre kunne operere med forskellige former for bindestregs-realisme: naturalistisk realisme, socialrealisme, hverdagsrealisme osv.

Inden for strukturalistisk, poststrukturalistisk og dekonstruktionistisk teksttolkning sammenblander man desværre ofte det filosofiske og det skønlitterære realismebegreb. Det har ført til overdrevne forestillinger om den skønlitterære tekst, fx om at den skulle eksemplificere en filosofisk-erkendelsesteoretisk dyb pointe om, at det, vi kalder virkeligheden, i lige så høj grad skabes gennem fiktive som gennem saglitterære tekster. Eller som det også mere spektakulært er blevet sagt: Realismen er i virkeligheden blot en speciel genrekonvention (jf. Barthes 1989 (1969)).

Intet er mere forkert: Realismen er ikke nogen konvention – lige så lidt som fx et originalt tog er en effekt af eksistensen af en skalamodel af toget. Det rigtige tog eksisterer virkeligt og *må* selvfølgelig gøre det som betingelse for, at modeltoget kan eksistere som model.

Men på tilsvarende måde gælder for den skønlitterære realistiske tekst. Også den må hente sin kraft udefra – fra en selvstændigt eksisterende sammenhæng af tekster med et i filosofisk forstand realistisk forhold til virkeligheden. Skønlitterært realistiske tekster er i den forstand parasitære tekster.

8.5 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. I denne tekst skulle man kunne finde eksempler på både figurativitet, tropicitet, fikcionalitet og realisme. Ud fra en overordnet vurdering af disse tekstparametre og deres samspil skulle man gerne kunne nå frem til en fornuftig genrebestemmelse af teksten, samt til en fornuftig besvarelse af, hvad teksten egentlig handler om.

Søren Kierkegaard – Fra DØMMER SELV! Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet (udgivet posthumt 1877)

Dersom du vilde spørge en Tørvebonde, en Droskekudsk, en Postkarl, en Heste-Udleder: hvortil bruger Kudsken Pidsken? Du skal høre, de vilde alle svare: 'naturligvis for at faae Hesten til at gaae'. Spørg Kongens Kudsk, hvortil bruger Kudsken Pidsken? og Du skal høre, han svarer: 'hovedsageligen bruges den for at faae Hestene til at staae'. Dette er Forskjellen mellem at være simpelt kjørende og godt kjørende. Nu videre. Har Du seet, hvorledes Kongens Kudsk bærer sig ad; eller har du ikke seet det, saa lad mig beskrive Dig det. Han sidder høit paa sin Buk; og just fordi han sidder saaledes høit, har han desto mere Hestene i sin Magt. Imidlertid, ved en saadan Leilighed anseer han ikke dette for nok. Han reiser sig i Sædet; han samler hele sit Legems Magt i sin muskelstærke Arm, som løfter Pidsken – nu falder der et Slag; det var frygteligt. I Almindelighed er eet Slag nok; dog stundom gjør maaskee Hesten et fortvivlet Spring – endnu eet Slag. Det er nok. Han sætter sig ned. Men Hesten? Der gaaer først en Skjælven gjennem hele dens Legeme, det seer virkelig ud som mægtede denne fyrige, kraftfulde Skabning ikke at staae paa Benene; det er det Første, det er ikke saa meget Smerten, der ryster den, som det er det, at Kudsken – Sligt formaaer ogsaa kun Kongens Kudsk – har samlet sig heel i at give Slaget Eftertryk, heel er i Slaget, saa Hesten ikke saa meget paa Smerten som paa noget Andet fornemmer, hvo det er der slaer. Saa tager denne Skjælven af, den er nu kun en sagte Zittren, men det er som hver Muskel, hver en Trævl zittrede. Nu er det overstaaet – nu staaer Hesten stille, ubetinget stille. Hvad var dette? Den fik Indtrykket af det Ubetingede, derfor er den ubetinget stille.

2. Nedenfor finder du to digte, det ene en såkaldt trivialsang af *Teddy Rune*, det andet et digt af forfatteren Tove Ditlevsen, der udkom i digtsamlingen *Lille Verden* fra 1942:

Du lange mørke landevej

Du lange mørke landevej,
du lokked mig afsted.
Til fjerne byer rejste jeg,
men mindet fulgte med.

Jeg vandrer bakke op og ned,
og hører blæstens sang,
min længsel gi'r mig ingen fred,
jeg ved min vej bli'r lang.

Min hjemve blev en dag for stor,
så sendte jeg et brev,
men vil hun stole på mit ord
og tro på det jeg skrev?

Men har hun fået en anden ven,
og gi'r hun mig et nej,
så søger jeg igen til dig,
du mørke landevej.

Teddy Rune

De evige tre

Der er to Mænd i Verden, der
bestandig krydser min Vej;
den ene er ham jeg elsker,
den anden elsker mig.

Den ene er i en natlig Drøm,
der bor i mit mørke Sind,
den anden staar ved mit Hjertes Dør,
jeg lukker ham aldrig ind.

Den ene gav mig et vaarligt Pust
af Lykke der snart for hen,
den anden gav mig sit hele Liv
og fik aldrig en Time igen.

Den ene bruser i Blodets Sang,
hvor Elskov er ren og fri, den anden er Et
med den triste Dag,
som Drømmene drukner i.

Hver Kvinde staar mellem disse to,
forelsket og elsket og ren –
een Gang hvert hundrede Aar kan det ske,
de smelter sammen til een.

Tove Ditlevsen

Findes der eksempler på figurativitet og tropicitet i digtene? Analysér digtenes evt. fikcionalitet og realisme!

I hvilken forstand er det – evt. med afsæt i det, der nævnes om den æstetiske dom i afsnit 7.5.4 – muligt at give en *begrundet* vurdering af, hvilket digt, der i æstetisk henseende er bedst – tematisk og stilistisk?

9. Genrer

Makrostrukturer kan være kommet i stand på baggrund af en analyse af enten en samtale eller en tekst (som når van Dijk selv udfører sine analyser ved først at bringe teksten på passende propositionel normalform for dernæst at gøre anvendelse af sine reduktionsregler). Men de kan også i sig selv være dele af de samtaler eller tekster, de angår. Det kan fx dreje sig om overskrifter og om avisrubrikker, eller det kan dreje sig om dispositioner, om resumeer og sammenfatninger: Sådanne tekstdele er alle eksempler på makrostrukturer.

I det følgende vil det være forudsætningen, at de genrer, der tales om, er tekstgenrer (i modsætning til fx filmgenrer eller genrer inden for malerkunsten).

9.1 Tekstgenrer

Makrostrukturer indlejret i tekster kan ikke forekomme hvor som helst i en tekst. Fx forekommer en overskrift – hvad ordet også antyder – i starten af en tekst og ikke i dens slutning, mens et resume kan forekomme enten i starten af teksten – som indledning – eller i dens slutning – som opsummering. At disse makrostrukturer indgår som bestemte elementer i en tekst, og på (nogenlunde) bestemte pladser alt efter tekstens art, er medbestemmende udtryk for, at teksten tilhører en bestemt genre.

En genre kan generelt defineres som en bestemt type *forventningsmønster*, afsender lægger ned i en tekst for at gøre det muligt for afsender at planlægge den og muligt for modtager at forstå den. Hvilken type forventningsmønster afsenderen lægger ned i en tekst, vil så igen være bestemt af en række forhold omkring teksten: talesituation (skrive-, læsesituation), afsenders intention, tekstens emne eller tema, afsenders formodning om modtagers viden, afsenders formodning om modtagers formodning om afsenders viden, afsenders formodning om modtagers mulighed for at opfatte og huske (dele af) teksten, emnet, der omtales, og det bidrag til tekstens kohærens, det afstedkommer m.v. Af samme grund er begrebet 'genre' ikke noget klart defineret begreb. Begrebet er et prototypebegreb, hvor de forskellige genrer danner overlappende og vage kategorier. Det er fx tilfældet ved en række af almindeligt anvendte avisgenrer: Leder, kommentar, nyhedsartikel, læserbrev, kronik, klumme, interview, feature og reportage er her alle vage og overlappende genrebegreber.

Der findes genrer af mere overordnet karakter (også undertiden kaldt fremstillingsformer (jf. Widell 2014: 177) eller på engelsk “modes” (jf. Genette 1992 (1977))). Nogle knytter sig til talesituationen som talesituation og bærer dermed mere universelle træk. Et af forholdene i talesituationen (skrive-, læsesituationen) er direkte afgørende for forståelsen af en tekst, er afsenders intention, sådan som den bl.a. kommer til udtryk i de talehandlinger, han eller hun udfører. Talehandlinger er selvfølgelig bundet til de enkelte sætninger og til tekstens illokutioner. Og da illokutioner, som vi har set, altid vil manifestere sig som assertiver, er de først og fremmest bundet til rækken af assertiver i en tekst, som alle vil skulle tilordnes eller sættes i forhold til en sandhedsværdi, som regel sandhedsværdien sand (fordi det er sandhed, vi som handlende væsener først og fremmest er interesseret i). I den forstand er enhver tekst fra forfatterens side intenderet som en sekvens af sande assertiver – også i det omfang, teksten indeholder metaassertiver (der fx tjener til eksplicit angivelse af de typer af perlokutionære handlinger, der er brugt i teksten). Ud over at intendere at udføre et assertiv, som kan være af undertyperne normativ, konstativ eller ekspressiv, intenderer forfatteren til en tekst også at udføre en række perlokutionære handlinger enten af typen informativ, direktiv eller kommissiv. De vil alle kunne bidrage til en genrebestemmelse af de tekster, de optræder i. Det gælder også i følgende tekster:

- (101) (a) Det er koldt. Stormen har brølet infernalsk, og sneen har væltet ned hele dagen.
(b) Vil du have stegte kartofler, så skær dem i tynde skiver og rist dem på panden.
(c) Det er sør’me varmt i dag. Giver du en kold øl?

I tekst (a) finder vi udelukkende informativer (byggende på assertiver af typen konstativ). Her vil det derfor være rimeligt at overføre betegnelsen “*informativ*” (eller “konstativ”) som genrebetegnelse for teksten som helhed, ligegyldigt hvor lang den er. I tekst (b) finder vi en kombination af et informativ (da der er tale om et assertiv af typen ekspressiv) og et direktiv. Informativet her fungerer her som betingelse for direktivets ikrafttræden. I den forstand er teksten hierarkisk organiseret med direktivet som den topstillede talehandling. Derfor vil det være rimeligt at anvende betegnelsen “*direktiv*” som genrebetegnelse for teksten som helhed, og det gælder ikke blot i tilfældet her, hvor direktivet optræder med kun ét informativ, men generelt, ligegyldigt hvor mange informativer, direktivet har knyttet til sig. Direktivet i en direktiv tekst behøver ikke være omgivet af informativer. Det vil også kunne optræde alene, nemlig enten hvor betingelserne for direktivets ikrafttræden fremgår implicit af talesituationen, eller hvor der er tale om ubetingede

almene, stående direktiver af typen “Græsset må ikke betrædes.” I tekst (c) finder vi en kombination af et informativ (byggende på et assertiv af typen konstativ) og et kommissiv. Da teksten er hierarkisk opbygget med kommissivet som topstillet, vil det være rimeligt – ligesom ved den direktive tekst – at anvende betegnelsen “*kommissiv*” som genrebetegnelse for teksten som helhed.

Direktiver og kommissiver skal normalt umiddelbart følges op af handlen – direktiverne af en handling udført af den person, der læser teksten, og kommissiverne af den person, der har affattet den. Det betyder, at tekster af de to typer genrer strengt taget kun vil kunne indeholde *én forekomst* af de to typer talehandlinger med tilhørende informativer, før der skal handles. I den tidligere præsenterede kagebogstekst (cf. afsnit 7.3), har vi imidlertid set et eksempel på, at vi i forbindelse med en tekst, hvor der refereres til en procedure – Gør først A, så B, og dernæst C ... indtil et givet slutmål M er nået – vil kunne tillade en læsemåde, hvor man venter med at handle, til man har læst alle direktiverne igennem. Tillades en sådan læsemåde, vil hele rækken af direktiver, der indgår i beskrivelsen af en given procedure, også kunne kaldes en direktiv tekst. Det gælder for kagebogens vedkommende, og det gælder også, hvis vi har med en manual eller en indkøbsliste at gøre. Tilsvarende gælder for rækker af kommissiver, sådan som de forekommer i fx kontrakter.

Vi har set, at tekster – når vi ser på deres perlokutionære fremtræden – kan tilordnes enten den informative, den direktive eller den kommissive genre. Men nu kan man rent faktisk støde på tekster, som tilsyneladende rummer såvel direktiver som kommissiver. Det synes at bryde med den foreslåede genresystematik. Fx består teksten i (102) af *såvel et spørgsmål, som en opfordring og et løfte*:

(102) Kommer hun i morgen? Så skal du også komme. Jeg kommer i hvert fald.

Spørgsmålet er, om der er tale om et brud her. Eller om bruddet blot er tilsyneladende. Lad os se på sagen ved at gøre anvendelse af van Dijks reduktionsregler: Nu er vellykketheden af illokutionen “Kommer hun i morgen?” i tekstdelen “Kommer hun i morgen? Så skal du også komme.” en betingelse for, at illokutionen “Så skal du også komme.” vil kunne træde i kraft. Anvender vi nu van Dijks sletningsregel, hvor tommelfingerreglen er, at hvis-sætningen i en hvis-så-sætning skal slettes, vil vi *stå tilbage med opfordringen* “Så skal du komme.” Denne del af

teksten kan derfor – afspejlet af reduktionen – opfattes som tilhørende den direkte genre, nærmere bestemt *undergenren en opfordring*.

Men hvad, hvis vi inddrager slutsætningen “Jeg kommer i hvert fald.”? Her synes det vanskeligt at se en videre reduktion. Ikke desto mindre vil man altid kunne følge en tekst til dørs. I (102) ser vi tre sætninger som udtryk for tre dertil svarende talehandlinger (i hvert fald i følge en mulig standardtolkning af sætningerne), nemlig, hvad vi allerede har været inde på, nemlig henholdsvis et spørgsmål, en opfordring og et løfte. Hvis man skal se (102) som en tekst – og ikke blot som et citat fra en samtale – vil man nu kunne se (102) på følgende vis: Spørgsmålet her vil kunne analyseres specielt som et (retorisk) spørgsmål, hvis bekræftende svar må danne betingelsen for opfordringen. Dermed vil vi efter en reduktion stå tilbage med en opfordring og et løfte. Da opfordringen ikke kan vente på svar – hvis (102) stadig skal ses som en tekst og ikke som en samtale – vil det ikke være muligt for afsender at afgøre, om opfordringen bliver imødekommet. Vi har altså dermed en situation på taletidspunktet, hvor det gælder, at enten kommer modtager i morgen eller også kommer han eller hun ikke. Denne situation er der så taget højde for i den sidste talehandling, afsenders hensigtserklæring. Her finder vi kvalifikationen “i hvert fald.” Dvs. det gælder, at hvad enten modtager kommer eller ej, har afsender til hensigt at komme. Teksten vil altså overordnet fremtræde som en hensigtserklæring: Opfordringen er stadig en opfordring, men hvad enten modtager følger opfordringen eller ej, har afsender til hensigt at komme til det pågældende møde. Summa summarum: (102) vil kunne tolkes som en tekst, som tilhører den kommissive genre: Kommissivet er nemlig tekstens “tophandling”.

Som vi har set, kan tekster, hvad perlokutionær talehandlingstype angår, fremtræde som **homogene** – det gælder fx narrative tekster, der hele vejen igennem består af informativer – eller de kan fremtræde som **hierarkiske** – det gælder fx kommissiver, der kan have betingelser af informativ type som underordnede talehandlinger: “*Hvis du kommer* (underordnet), *skal du se min nye bil* (overordnet)”. Når vi ser bort fra tekstdele i form af metatekster af informativ type, fx “Gå! Det er en ordre,”, der i princippet kan danne uendelige (tomme) hierarkier, er det kun kommissiverne og direktiverne, der normalt danner hierarkiserede tekster. De kan til gengæld kun forekomme i ét niveau, da de altid, som en nødvendig del af deres funktion, vil pege ud i den instrumentelle handleverden, fx: A: “Jeg går nu.”, A: [går]; A: “Gå!”. B: [går]. (For en yderligere uddybning af forholdet mellem talehandlingstype og tekst kan henvises til afsnit 7.7 opgave 1 samt til artiklen Widell 2011).

De forskellige talehandlingstyper hører, som vi har set, til blandt en tekst mere overordnede **genremarkører**. Endnu en overordnet genremarkør ud over talehandlingstypen kan vi finde i den måde delene i en tekst er sat op på rent strukturelt-layoutmæssigt: Fx at forudsætningerne for et bestemt hændelsesforløb er præsenteret før selve hændelsen, at et resumé af en tekst kommer, ikke midt i teksten, men i dens slutning, osv. En sådan mere global organisation af teksten vil vi kalde et **genreskema**. En genremarkør kan også bestå i valget af bestemte leksikalske udtryk placeret i teksten, fx “INDLEDNING”, “SLUTNING”, osv. Den kan bestå i valget af en bestemt præsentationsform, svarende til en bestemt form for kohærens i den verden, teksten omhandler, fx et beskrivelseskema, et kausalskema eller et handleskema. Eller den kan bestå i valget af forskellige stilistiske virkemidler og meget andet.

Et genreskema består af en række komponenter. Bl.a. kan det bestå af de føromtalt makrostrukturer: overskrift, resumé, osv. Nogle komponenter kan være gennemgående for mange forskellige genrer, mens andre kun indgår i bestemte genrer. Forekomsten og indplaceringen af de enkelte komponenter i et bestemt genreskema er mere eller mindre konventionelt fastlagt. Elementer kan bytte plads, og de kan overspringes. De fleste genrer har en introduktionskomponent, en midterkomponent og en konklusionskomponent (i denne faste orden – svarende til det ontologiske slutningsform del-helhed). Mange genrer har tillige en problem- eller komplikationskomponent, en løsningskomponent og en vurderingskomponent (støttende sig på brug af mål-middel-skemaet).

Forskellige genrer kan systematiseres overordnet efter de **genremarkører** – heri inkluderet de referenceforhold og de genreskemaer – der indgår i dem. Fx kan genrerne overordnet inddeles i henholdsvis fiktive og ikke-fiktive genrer. Her kan den fiktive tekst igen defineres i forhold til den ikke-fiktive eller sagrelaterede tekst som en tekst, hvor **referencehandlingens sandfærdighedsmaksime (gennemgående) er suspenderet**, men hvor der samtidig gælder den metakonvention mellem afsender og modtager, at der ikke er tale om simpel løgn, men om en (kommunikativt intenderet) *foregivelse* af en serie referenceakter fra afsenders side som ved fiktionstekster.⁹⁸ Vi kan da få følgende inddeling af genrerne:

⁹⁸ Der er en vigtig pointe i denne praktisk-handlemæssige fastlæggelse af fikcionalitetsbegrebet (jf. afsnit 8.3)

(103)	fiktion (+reference)	ikke-fiktion (+reference)
	drama,	brev,
	novelle,	avisartikel,
	roman,	afhandling,
	eventyr,	annonce,
	epos	referat,
		selvbiografi

Mens den overordnede inddeling er en inddeling, der bunder i den griceske distinktion mellem bogstavelighed og implikatur, vil nedenstående gruppering af genrerne heroverfor være en gruppering, der bunder i **distinktionen mellem de forskellige talehandlingstyper**. Alt efter overordnet talehandlingstype (makrohandling), markeret med fed, vil man kunne opdele genrerne i følgende prototyper:

(104)	informativer	direktiver,	“ekspressiver”
	<div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: left;"> <p>(normativer)</p> <p>betydnings- ordbog, fagleksikon terminologier</p> </div> <div style="text-align: left;"> <p>(konstativer)</p> <p>naturvidenska- belig artikel, faghistorisk fremstilling, sociologisk afhandling, naturbeskrivelse</p> </div> </div>	kommissiver	
		reklame, bageopskrift, manual, annonce, kontrakt, togbillet, edsaflæggelse	roman, lyrik, folkeeventyr, drama, dramatekst selvbiografi

Undertiden vil tekstens publikum spille en rolle for, hvilken genre, en tekst repræsenterer. Repræsenterer et varekatalog fx blot oplysninger om en række varer (kvalitet, pris osv.) og er dermed en *informativ* tekst? Eller er den en opfordring til køb og dermed en *direktiv* tekst?

Et lidt specielt eksempel, som her fortjener at blive nævnt, er dramaet. Præsenteret som dramatisk *tekst* har vi at gøre med *en saglitterær tekst af direktiv type*. Her drejer det sig om et sæt instruktioner til instruktør og skuespillere om at optræde på en eller anden scene efter anvisningerne i teksten. Fremstår dramaet derimod som en samlet præsentation fra forfatters,

instruktørs og skuespilleres side over for et publikum, drejer det sig (alt overvejende) om *et fiktivt hændelsesforløb* på den nævnte scene. (Distinktionen må i øvrigt ikke sammenblandes med Platons (jf. *Staten, Bog III*) distinktion mellem det, at en forfatter fremstiller sine tanker via skuespillere, *mimesis*, og det, at en forfatter selv fremstiller de samme tanker via en fortælling, *diegesis*. Dramatekstens regibemærkninger og citater er her ikke følsom over for distinktionen).

Hvad den “ekspressive” teksttype angår, er der stort set altid tale om en implikatur, hvor den primært angivne talehandling er af en anden type end implikaturen. Implikaturen “ekspressiv” afkodes som regel af situationen, fx af opsætningsmåden. Undertiden fremgår ekspressivet dog direkte ved, at forfatteren har anvendt et metaassertiv af ekspressiv type (fx kan der stå “Roman” på titelbladet, signalerende “Forfatteren bringer hermed en viden og nogle holdninger symbolsk til udtryk gennem en fiktivt udformet tekst”). Eller også kan de traditioner, der efterhånden har udviklet sig omkring, hvordan man udtrykker sig inden for de skønlitterære genrer – den skønlitterære *écriture* – være med til at antyde, at der er tale om et stykke skønlitteratur, fx “Der var engang ...” eller “Og de levede lykkeligt til deres dages ende.”

Den centrale del i de fleste genrer er problem- eller komplikationskomponenten. Det er her det, sagen drejer sig om, rulles op. Alt efter problem- eller komplikationskomponentens struktur kan vi opdele genrerne i tre hovedgenrer: tekster angående ting, tekster angående agenter og tekster angående personer. Opdelingsmåden, som den præsenteres i (105), tager udgangspunkt i **talehandlingernes propositionelle indholdsdel**, alt eftersom det, der forekommer i indholdsdelen, fortrinsvis tilhører tingsområdet, agentområdet eller personsområdet. Hvis der er tale om en tekst vedrørende personer, vil der normalt også forekomme instrumentelle handlinger i teksten ud over illokutionen. Allerede reference til en eventuel illokutions perlokutionære sigte vil jo gøre teksten til en tekst vedrørende agenter. Så derfor er det nok rimeligere at operere med blot en todeling her:

(105)	tingslig genre (natur)	agentiv genre (kultur)
	naturvidenskabelig afhandling, artikel, fysikrapport	faghistorisk artikel, roman, madopskrift

(For en yderligere uddybning af, hvordan tekststrukturer opbygges via talehandlingernes propositionelle indholdsdel kan henvises til Widell 2013).

Ofte ser man i skønlitterær genrekarakteristik en modstilling mellem på den ene side **beskrivende tekster** og på den anden side **fortællende tekster**. Her er “beskrivende” imidlertid et lidt uheldigt valgt udtryk, da en beskrivende tekst ikke står i nogen klar kontrast til begrebet om en fortællende (narrativ) tekst:

(106)	beskrivende	fortællende
	lyrik	epik
	afhandling?	roman
	naturbeskrivelse?	

Som man gerne skulle kunne se af spørgsmålstegnene i (106), er distinktionen uklar. Det, der afgør, om teksten er fortællende (narrativ), er for så vidt klart nok. Det er, om der i talehandlingens propositionelle indholdsdel refereres til et virkelighedsudsnit struktureret i handletermer. Hvad betegnelsen “beskrivelse” derimod angår, synes den noget uklar. Ret beset må også en fortælling være en beskrivelse:

Vi steg fem etager op imod lyset, og fordelte os på tretten rækker vendt imod guden der oplukker morgenens porte. Så var der et ophold, og så kom Biehl.

[Peter Høeg: *De måske egnede.*]

Sådan indledes Peter Høegs roman *De måske egnede*. Som man kan se, er der her helt klart tale om en beskrivende tekst; den gennemgående talehandlingstype er konstativ. Men der er også tale om en fortællende tekst: I teksten fortælles om et hændelsesforløb omfattende handlinger.

En måde, hvorpå man kan give mening til opdelingen i beskrivende og fortællende tekster, vil måske i stedet være at se på forfatterens *angivelse af, hvordan han har indhøstet information om det, han skriver, og under hvilken form*: Ligger kohærensens i teksten mere i det fremstillede, hvor det fremstillede ligesom udspiller sig “af sig selv”, mens forfatteren blot

iagttager, kan vi så sige, at vi har med en fortællende tekst (eller tekstpassage) at gøre. Ligger kohærensens i teksten derimod mere i de betingelser, hvorunder det, der fremstilles i teksten, fremstilles – som det fx er tilfældet ved beskrivelsen af en genstand, fx en vase, et rum eller et landskab, som man må forestille sig, forfatteren bevæger sig rundt om – kan vi sige, at vi har med en beskrivende tekst (eller tekstpassage) at gøre (jf. i øvrigt afsnit 7.3 om temaudvikling og temaophobning). Denne distinktion vil i øvrigt bringe lyrikken og den videnskabelige afhandling i samme bås: Såvel i lyrik som i videnskabelig fremstilling kræves der en *redegørelse for det erkendende subjekts placering og status i forhold til det, som erkendes, som grundlag for sandfærdigheden af det meddelte*. I lyrikken fremtræder denne instans som et *lyrisk jeg*, i den videnskabelige fremstilling som de forsøgsbetingelser, der må tilvejebringes for at godtgøre bæredygtigheden af en fremsat teori. Denne begrundelseskontekst for sandsynliggørelse af det, der sker, som vi finder i begge typer tekster, både den lyriske og den videnskabelige, forsvinder derimod ofte i fortællingen. Her må det epistemiske subjekt faktisk ikke i for høj grad gøre sig gældende (jf. begrebet om *den panoptiske eller alvidende fortæller*). Man kan i stedet for med fordel tale om ovennævnte distinktion som en distinktion mellem **tekster med epistemisk nærvær** (fx ved angivelse af epistemiske attituder: “Jeg så, at ..., man ser, at ...”, eller ved, at det beskrevne præsenteres i en orden, der klart efterlader indtryk af, at et sansende og følede epistemisk subjekt er virksomt) og **tekster med epistemisk fravær**, tekster, hvor redegørelserne for verifikationsbetingelserne i det konkrete er udeladt, fx “[jeg så i fredags ved middagstid, at ...] en mand kom gående hen ad gaden i en rasende fart”, eller “[jeg fik i går fortalt af min søster, at ...] en mand kom gående hen ad gaden i en rasende fart.”⁹⁹

Ovennævnte præsentation af forskellige tekstgenrer hviler, som man kan se, snarere på afgrænsningen af nogle overordnede, mere eller mindre *nødvendige parametre* for gruppering af forskellige genrer – ligesom vi har set det i forbindelse med underopdelingen af den skønlitterære tekst i afsnit 8 – end den hviler på en tilfældig opregning af forskellige konkrete eksempler på genrer. Det er der en god grund til: Mange af de betegnelser, vi kan finde på at kalde genrer – kærestebreve, dødsannoncer, rap-tekster, kontrakter, ledere, togbilletter, fakturaer, dameblade, populærvidenskabelige magasiner osv., osv. – kan meget hurtigt udvikle sig til *en slet uendelighed*

⁹⁹ Hvad ovennævnte analyse angår, er den delvis inspireret af Genettes begreb om fokalisering (jf. Genette 1988).

af mærkelapper, hvor de enkelte genrer blot tager farve af de lokale sammenhænge, de optræder i, og dermed ikke kan bringes på nogen klar, alment struktureret form. Her er opdelingen af tekster ud fra de overordnede parametre *bogstavelig/ikke-bogstavelig tekst* (nærmere forklaret i afsnit 8.3), *talehandlingstype*, *propositional indholdstype* heroverfor langt klarere, langt mere alment funderet, ligesom de kan siges at have egentlig *eksplanatorisk status*: Sådan som det er vist ved den sidste klassifikation, vil en parametertilgang til teksten kunne danne udgangspunkt for, at man begynder at rydde op i hævdundne genredistinktioner.

En analyse svarende til den sidste definition af skellet mellem beskrivende og fortællende tekster – eller bedre: mellem tekster kendetegnet af epistemisk nærvær og tekster kendetegnet af epistemisk fravær – vil også bedre kunne rydde op i den ligeledes tvivlsomme opdeling overleveret fra den tyske romantik i *lyrik*, *epik* og *drama*.

9.2 Tre typer tematiske genreanalyser. Nogle eksempler:

På de næste sider følger analyser af nogle mindre tekststykker inddelt tematisk ifølge systematikken i (105), dvs. alt efter, om der er tale om tekster af den **tingslige genre** – dvs. (A) kausalbestemte ting – eller af den **agentive genre** – dvs. dels (B) instrumentelt handlende agenter, dels (C) samtalende personer. Analyserne er afledt af de grundlæggende ontologier i verden, sådan som vi har fundet dem afspejlet i kausalanalysen, i den instrumentelle handlingsteori og i talehandlingsteorien.

Det har været tilstræbt at gå i dybden med analyserne i det følgende med brug af en række af de tekstanalytiske redskaber, der er blevet introduceret i bogen:

(A) Tekster omhandlende tingslige forhold [humesk årsag-virkning]:

(i)

I et homogent Metalstykke, der overalt har samme Temperatur, og som er upåvirket af ydre Kræfter, vil Elektronernes Hastighed i Middel være den samme i alle Retninger.

[Niels Bohr 1911 *Studier over Metallernes Elektrontheori*. København].

Denne tekst (tekststump) omhandler et generelt tingsligt forhold: “Hver gang [årsag] et homogent metalstykke med ensartet temperatur er upåvirket af ydre kræfter, vil [virkning] elektronernes gennemsnitshastighed være den samme i alle retninger.” Sætter vi teksten ind i et Toulminskema,

vil den kunne stå som hjemmel i en singulær slutning fra årsag til virkning, fx:

(107)	singulær præmis [årsag]	singulær konklusion [virkning]
	Dette stykke metal har samme temperatur og er upåvirket af ydre kræfter	Elektronernes gennemsnitshastighed vil være den samme i alle retninger

Hjemmel

Det gælder generelt, at hvis et stykke metal har samme temperatur og er upåvirket af ydre kræfter [årsag], så vil elektronernes gennemsnitshastighed være den samme i alle retninger [virkning]

KOMMENTAR: Der er et spring fra beskrivelsen af begivenheden i årsagen til beskrivelsen af begivenheden i virkningen: Mens begivenheden i årsagen – når vi ser bort fra idealiseringen i passussen “upåvirket af ydre kræfter” – er relativt let at teste, er begivenheden i virkningen det ikke: Elektroner er ikke umiddelbart til at registrere. Vi har her med et stykke teoretisk forklaring at gøre, som, hvis man umiddelbart skal kunne teste beskrivelsen i virkningen, må “oversætte” til noget mere håndgribeligt eller i hvert fald noget, som kan aflæses på et eller andet måleapparat. I øvrigt opereres der i den singulære konklusion egentlig ikke med simple singulære beskrivelser, men med et statistisk gennemsnit beregnet ud fra mange singulære beskrivelser.

(ii)

Solen skinner. Lakken på den røde Jaguar kaster lyset tilbage.

[Inger Christensen 1982 *Del af Labyrinten: Essays*. København: Gyldendal: 84].

I denne tekst (tekststump) er kausalforbindelsen mellem de to begivenheder – eller processer, som der jo er tale om her – enklere og tættere på vores dagligverden:

(108)	singulær præmis [årsag]	singulær konklusion [virkning]
	Solen skinner	Lakken på den røde Jaguar kaster lyset tilbage

Hjemmel

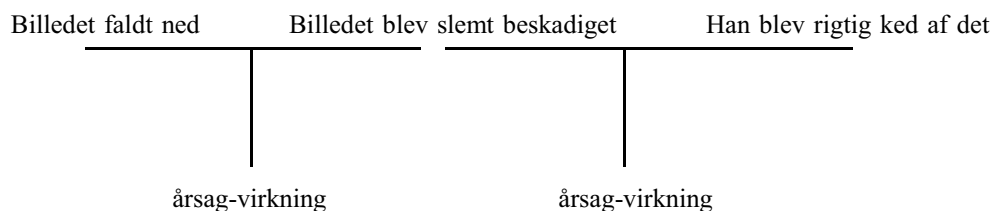
Det gælder generelt, at hvis solen skinner [årsag], så kastes lyset tilbage fra blanke genstande sollyset rammer [virkning]

(iii)

Billedet faldt ned og blev slemt beskadiget, og han blev rigtig ked af det.

Her har vi med en kausalkæde at gøre, hvorfor *teksten kan ses som en tingslig begivenhedsrække*, nemlig følgende:

(109)

KOMMENTAR: Den første kausalforbindelse er ganske ligetil: At et billede bliver beskadiget, hvis det falder ned fra en væg og rammer et gulv, er en velkendt tingslig erfaring. Men også den sidste begivenhed repræsenterer en tingslig erfaring. Den sidste begivenhed er en følellestilstand. Men følelser – inklusive følelser i form af æstetiske domme – vil altid være virkninger af det, der fremkalder dem, deres tingslige årsager. De kan ganske vist fremkaldes af hændelser i forbindelse med handlinger: Det kan være egne handlinger: Jeg kan gå ind i skoven, men bliver pludselig bange for at være gået derind; eller jeg kan ved at høre på forskellige musikstykker af Mozart prøve på at komme til at kunne lide hans musik. Yderligere kan det også være andres handlinger: Én kan gøre mig bange, en anden glad. Men ingen steder er det, jeg føler, et umiddelbart produkt af, at der har foreligget handleintentioner. Det er alene noget tingsligt, noget, jeg *finder* eller *opdager* hos mig selv. Dvs. det er altid

noget, der indgår i en kausal sammenhæng.

TEKSTREDUKTION: Vedrørende spørgsmålet om tekstreduktion er **tommelfingerreglen** ved tingslige tekster den, at virkninger bibeholdes, fordi de er relevante for et videre forløb – og hvis der er tale om direktive eller kommissive tekster, også for den handling, der skal foretages for at imødekomme disse talehandlinger. Dvs. en reduktion af (i) vil komme til at se således ud: “Elektronernes Hastighed i Middel vil være den samme i alle Retninger”, mens en reduktion af (ii) vil give os: “Lakken på den røde Jaguar kaster lyset tilbage”.

Det er vigtigt, at man ser reduktionerne som konsekvens af anvendelsen af en *tommelfingerregel*. Fx kunne reduktionen i (ii) lige så godt have været “Solen skinner.” Relevansen for reduktionen vil nemlig altid være bestemt af, hvad der refereres til længere fremme i teksten. Det ses særlig tydeligt i tekst (iii): Er det mest relevante, at billedet beskadiges, eller at én bliver ked af det? Det må afgøres af, hvad der videre meddeles som hændt i teksten.

(B) Tekster omhandlende instrumentelle forhold [mål-middel]:

(i)

Sendes lys- eller materiestråler gennem en eller flere åbninger af meget små dimensioner, dannes der på en fotografisk plade bagved systemet af åbninger et såkaldt interferensmønster, d.v.s. et sværtningsbillede, der for passage gennem en enkelt åbning blot er en såkaldt bøjningsplet, men som for et system af flere åbninger udgør mønstre af striber og pletter i regelmæssig anordning.

[Chr. Møller & Mogens Pihl 1964 “Atomfysikkens afklaring.” I *Atomfysikkens grundlag i elementær fremstilling*. København: J.H. Schultz Forlag: 53]

Lad os foretage en *foreløbig tekstreduktion* ved (mere eller mindre intuitiv) brug af generaliserings- og abstraktionsreglen (og i mindre grad konstruktionsreglen) for på den måde at trække information ud af teksten (jf. afsnit 7.4 om tekstreduktion). Vi vil da kunne reducere teksten til følgende makrotekst:

Sendes lysstråler gennem en plade forsynet med meget små åbninger, dannes der et interferensmønster på en skærm bag pladen.

Det træder nu tydeligt frem, at teksten i (i) er opbygget ved hjælp af et mål-middel-skema. Det kan vi nu indføre i et Toulmin-skema på følgende vis:

(110)	singulær præmis [situation-mål]	singulær konklusion [middel]
	<p>situation: der findes en lyskilde samt en plade forsynet med meget små åbninger</p> <p>mål: A vil danne et interferensmønster på en skærm bag pladen</p>	<p>middel: A sender lys fra en lyskilde gennem en plade forsynet med meget små åbninger</p>

Hjemmel

Generel regel: Hvis man vil danne et interferensmønster på en skærm [mål], så er det et egnet middel at sende lys fra en lyskilde gennem en plade forsynet med små åbninger [middel]

KOMMENTAR: Som det kan ses, formidler hjemlen et stykke teknisk viden, en teknisk anvisning, der støtter sig på en viden om en underliggende kausalitetsrelation: “Passerer lys små åbninger [årsag], dannes interferensmønstre [virkning].” Teksten i (i) er en naturvidenskabelig tekst, som redegør for en eksperimentel sammenhæng inden for fysikken. Bag den tekniske anvisning formodes der at ligge et eksperiment, hvor man *forsøgsvis* har stillet et lys op foran en plade med huller for at stille sig selv *spørgsmålet*: “Hvad mon der sker, hvis vi tænder lyset?” Her har man måske igen ladet sig lede af *analog erfaring* om, hvad der sker, hvis man sætter vand i bevægelse bag en åbning (vandbølgedannelse). Man har så *opdaget*, at også det udsendte lys danner et interferensmønster som ved vandbølger. En *hypotese* er derpå blevet dannet: “Hvis lys passerer små åbninger [årsag], dannes interferensmønstre [virkning]”, og forsøget er så blevet *gentaget*, for at *teste og bestyrke hypotesen*, før den endelige tekst er blevet affattet som en teknisk anvisning.

Det kan måske undre, at teksten i (i) har form af en teknisk anvisning, og ikke af en beretning om en opdagelse eller en hypotese om et kausalforhold. Men det har sin naturlige forklaring i, at den foreligger i en form, hvor den umiddelbart vil kunne bestyrkes som

hypotese gennem *gentagelse af det eksperiment, der dannede baggrund for opstillingen af hypotesen*, og dermed leve op til den pålidelighed, der er den eksperimentelle videnskabs adelsmærke. Den viser, hvor det optimale kontaktsted mellem naturkausalitet og handlingsrationalitet skal findes: “Når *du* gør sådan og sådan (middel), så vil *naturen af sig selv* opføre sig sådan og sådan (konsekvens).”

TEKSTREDUKTION: Ved tekster, der angår instrumentelt-handlemæssige forhold, er **tommelfingerreglen** den, at målet bibeholdes, mens midlerne slettes: Det er målet, der definerer handlingen. Det er ikke midlerne. De fleste mål kan nemlig som regel nås gennem mange forskellige midler. Endvidere: Hvis man står midt i en handlerække, en proceduresammenhæng, er det den enkelte handlings måltilstand, men ikke de valgte midler, der umiddelbart er afgørende for, om man vil kunne komme videre til næste handling i handlerækken.

En reduktion af teksten efter ovennævnte retningslinjer vil kunne lyde: “Dan et interferensmønster på en skærm.”

(ii)

Evolutionslæren kan sammenfattes ved de fire elementer:

1. Arter er ikke konstante, men kan ændres gennem geologisk tid.
2. Alle arter nedstammer fra fælles forfædre, og alt liv er beslægtet.
3. Evolutionen drives af naturlig selektion på grundlag af arvelig variation inden for populationer og er en gradvist forløbende proces.
4. Arter kan opsplittes i flere arter, så der dannes et forgrenet stamtræ.

[Freddy Bugge Christiansen & Tom Fenchel 2009 *Evolution: Den forudsigelige vilkårlighed*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag: 18.]

Lad os foretage en foreløbig reduktion af ovenstående tekst (ud fra en intuitiv anvendelse af de fire reduktionsregler). Da (4) kun behøver omfatte én af mulighederne for artsdannelse, jf. “*kan opsplittes*”, kan vi se bort fra det forgrenede stamtræ og dermed fra punkt (4) her. Vi vil da kunne skaffe os en makrotekst af nogenlunde følgende udseende: “Der dannes en ny art (1) ved nedstamning fra en eksisterende art (2) ved hjælp af arvelig variation blandt artens individer (3).” Hvis vi nu sætter makroteksten ind i følgende Toulmin-skema, vil vi få følgende udfyldning af skemaet:

(111)	singulær præmis [situation-mål]	singulær konklusion [middel]
	situation: eksisterende art mål: ny art (som forplantningsdygtigt afkom)	middel: variation i afkom inden for eksisterende art

Hjemmel

Generel regel: Hvis en ny art skal dannes af en eksisterende art [mål], så er det et egnet middel at sætte afkom i verden af forskellig varietet [middel]

KOMMENTAR: En evolutionær forklaring er, som man kan se af opstillingen, ikke en kausalforklaring, men en handlebaseret forklaring, en mål-middel-forklaring. Det særlige ved handleforklaringen her er, at den handlende ikke er et handlende menneske som i tekst (i), men en naturlig biologisk art, hvor de enkelte arter vil kunne opfattes som “agenter”, som i et givet miljø sætter en række “handlinger” i værk i form af en varietet af forplantningsdygtigt afkom, hvoraf det faktisk “lykkes for nogle” i miljøet at forplante sig videre (mens en stor del af afkommet går til grunde). I stedet for at tale om en instrumentel handleforklaring her, vil vi også i stedet – mere generelt – kunne tale om en *funktionel forklaring* til indikation af, at handlestrukturen vil være den samme, selv om et menneskeligt handlemål vil mangle. Ved funktionelle forklaringer vil vi kunne sige: Det er en arts karakteristiske *funktion* at sætte forplantningsdygtigt afkom i verden.

Hvordan det rent faktisk lykkes for nogle eksisterende individer at frembringe forplantningsdygtigt afkom, der fx samtidig vil vise sig at være en ny art, er et videre empirisk spørgsmål, et spørgsmål om årsager i termer specielt af *tilstrækkelige årsager* til det, der foreligger i situationen. Her skal svaret så søges i en kombination af på den ene side genetiske faktorer blandt den eksisterende arts individer og på den anden side de miljøpåvirkninger, de er blevet udsat for:

(112)	singulær præmis [årsag]	singulær konklusion [virkning]
	genetiske faktorer a,b,c ... i forplantningsdygtigt afkom under miljøbe- tingelserne x,y,z ...	ny art
		Med mindre også miljøbe- tingelserne r,s,t ... foreligger
	Hjemmel	

Det gælder generelt, at hvis de genetiske faktorer a,b,c ... foreligger i forplantningsdygtigt afkom under miljøbetingelserne x,y,z... [årsag], så vil vi stå over for skabelsen af en ny art [virkning]

Denne type kausalbestemt udvælgelse af “de rette handlinger” i form af forplantningsdygtigt afkom med bestemte karakteristika, bl.a. det karakteristikon at være en ny art, har Darwin givet betegnelsen “*naturlig* selektion”. For Darwin er selektionen “naturlig”, fordi det her netop er muligt at understøtte “de rette handlinger” med foranklinger i termer af kausalitet. Det er også det, der hentydes til i (3) i teksten ovenfor.

Læren om udvikling – ikke blot af nye arter, men i al almindelighed – gennem naturlig selektion kan i virkeligheden ses som en speciel udgave af det at lede efter årsager: Vi identificerer noget som en handle- eller mål-middel-sammenhæng – det kan være os selv som handlende, det kan være en evolutionær agent, eller det kan være et fysisk fænomen såsom tyngdekraften – og finder så ud af, hvornår “handlingen” er effektiv, og hvornår den ikke er det. Derigennem opsporer vi *lokale årsager til, at “handlingen” foreligger eller ikke foreligger* (via abduktiv afprøvning af hypoteser). Recepten er: at finde årsager (i form af tilstrækkelige betingelser) gennem anvendelse af det instrumentelle handleskema.

(iii)

Straks efter at Dragonerne havde afskudt deres Pistoler, gjorde de en Svingning til Siden ind imod den ufuldendte Del af Forhugningen for at komme bag denne; men Gjøngerne ventede dem koldblodigt. De rettede deres Leers lange og skarpe Blade mod Hestenes Bringer, medens de bag Træerne opstillede Skytter fyrede Skud paa Skud efter Mændene. De saarede Heste sprang tilbage, stejlede og lode sig ikke længer styre af deres Ryttere.”

[Carit Etlar 1900 *Gjøngehøvdingen*. København: V. Pios' Boghandel: 81.]

Teksten består, hvad de illokutionære handlinger angår, af konstative talehandlinger, og hvad de perlokutioner handlinger angår, af informative talehandlinger. Der er tale om en narrativ tekst. Teksten er delvis faktuel, delvis fiktiv: Der har faktisk eksisteret gjønger og svenske dragoner, som faktisk har bekæmpet hinanden; men hvad selve den omtalte episode angår, er der med stor sandsynlighed tale om ren fiktion: Carit Etlar kan i hvert fald ikke have været til stede ved episoden, og han har formodentlig ikke fået den fortalt eller læst om den, så han har nok blot foregivet, at den omtalte episode har fundet sted.

Teksten skildrer et handlingsforløb, et forløb, der omfatter *interaktive handlinger*, som dels er *kompetitive*, dels er *kooperative*. Teksten er et eksempel på, at en narrativ tekst ikke hele vejen igennem udgør en proceduresammenhæng: Proceduresammenhænge har vi, når resultatet af én handling danner et forventet udgangspunkt for udførelsen af den næste handling i proceduren og så fremdeles. Men det er netop ikke tilfældet ved kompetitive handlefrekvenser som her, hvor en given agents handleintention skal holdes skjult for en eventuel modparts efterfølgende handling. Ser vi på handleforløbet, består det af en række kompetitive handlinger udført af i alt *tre grupper* af agenter, nemlig nogle A'er, nogle B'er og nogle C'er. Det er eksplicit angivet i teksten bl.a. med pronomener (“de”, “dem”) og bestemte beskrivelser (“de saarede Heste”), hvem der er henholdsvis A'er (= dragoner), B'er (= Gjønger) og C'er (= skytter som en del af gruppe B), og tidsforholdene er angivet ved hjælp af en ordnet sekvens af tidspunkter, t'er.

Hvad grupperne A, B og C angår, er de for kampen relevante handlinger, der foregår internt i grupperne, kooperative, underlagt et mål om at bekæmpe fjenden. Det fremgår ikke eksplicit af teksten, hvilke former for Kooperation der er tale om, men ved valget af pluralisformerne *gøngerne*, *de svenske dragoner*, *de ... skytter* angives det, at der i hver af grupperne findes flere agenter, og at de handler som en enhed vis-a-vis agenterne i de andre

grupper. Men det må man formode kræver samarbejde inden for de enkelte grupper (i form af we-mode kollektivitet). Hvad steds- og tidsangivelserne angår, formodes de at referere til forhold i den samme verden (efter princippet om tidens og stedets enhed). Scenen udspiller sig i en skov, jf. omtalen af en forhugning og af omtalen af træer. Der findes i teksten ingen reference til institutionelle handlinger, dvs. til handlinger af typen “X tæller som Y i kontekst K”. Tekstforløbet kan i kortform angives således:

“(t₁) A’erne afskød pistoler – (t₂) A’erne svingede (straks efter) til siden, for at komme bag forhugningen – (t₁-t₂) B’erne ventede på A’erne – (t₂) B’erne rettede deres leer mod A’ernes heste – (t₂) C fyrede (imens) løs på A’erne – (t₃) A’ernes heste sprang tilbage – (t₄) A’ernes heste lod sig ikke styre.”

EksPLICIT i teksten finder vi to sætninger forbundet ved et metaassertiv “for at ...”. Ellers er forbindelsen mellem sætningerne i teksten angivet ved punktummer til metaassertiv angivelse af konjunktioner. Hvad tidsforholdene angår, finder vi to eksplicite angivelser: “straks efter” og “medens.” Disse eksplicite angivelser er nødvendige for at bestemme kohærensens i teksten. De er dog ikke tilstrækkelige. Ud over disse angivelser bliver vi også nødt til at fremsætte formodninger om, hvilke implikaturer afsender kan have benyttet sig af i teksten. Implikaturerne (hvor de mulige tolkninger af implikaturerne er angivet med kursiv, og de ekspliciterede konnektiver er angivet med fed) vil formentlig bl.a. kunne have været:

“A’erne afskød pistoler, **for at** opskræmme, forvirre og om muligt såre eller dræbe B’erne. B’erne ventede på A’erne, **så** de kunne rette deres leer mod A’ernes heste og **dermed** svække A’erne. C’erne fyrede imens løs på A’erne, **for at** hjælpe B’erne med at svække A’erne. A’ernes heste sprang tilbage, **forårsaget af**, at de fik rettet leer mod sig. A’ernes heste kunne ikke styres, **fordi** de spontant sprang tilbage.”

På baggrund af ovenstående skulle det være muligt at rekonstruere nogle af de vigtigste af de anvendte slutningskemaer i teksten:

(113)

Situation 1: A'erne og B'erne mødes (som fjender) A'ernes mål: vil opskræmme, forvirre, såre og evt. dræbe B'er	A'ernes middel: A'er afskyder fra heste pistoler mod B'erne	Situation 2: A'er afskyder pistoler mod B'erne B'ernes mål: vil rette leer mod A'ernes fremrykkende heste	B'ernes middel: B'erne venter på at rette leer mod A'ers fremrykkende heste	Situation 3: Så B'erne nu kan rette leer mod A'ernes fremrykkende heste B'ernes mål: vil svække A'erne(s kampevne)	B'ernes middel: B'erne retter leer mod A'ernes fremrykkende heste
---	---	---	---	--	---

Generel regel: Under et møde med ens fjender, er det, hvis det er ens mål at opskræmme, forvirre, såre og evt. dræbe en fjende, et egnet middel at afskyde pistoler

MÅL-MIDDEL

Generel regel: Hvis man har som mål at ville rette leer mod en fremrykkende fjendes heste, er det et egnet middel at vente på fjenden så længe, at man kan rette leerne mod fjendens heste

MÅL-MIDDEL

Generel regel: Hvis man har som mål at ville svække en fremrykkende fjendes kampevne, er det et egnet middel at rette leer mod deres fremrykkende heste

MÅL-MIDDEL

Situation 4 (= situation 3) C'erne skjuler sig et sted i nærheden C'ernes mål: vil hjælpe B'erne med at svække A'erne(s kampevne)	C'ernes middel: C'erne fyrer løs på A'erne	Situation 5: Årsag: A'ernes heste får rettet leer mod sig	Virkning: A'ernes heste springer tilbage	Situation 6: Årsag: A'ernes heste springer tilbage	Virkning: A'ernes heste er ustyrlige (hvilket svækker A'erne)
---	--	---	--	--	---

Generel regel: Hvis man har som mål at hjælpe én med at svække hans fjendes kampevne, så er det et egnet middel at fyre løs på denne fjende.

MÅL-MIDDEL

Generelt gælder: Hvis heste får rettet leer mod sig (årsag), vil de springe tilbage (virkning).¹⁰⁰

ÅRSAG-VIRKNING

Generelt gælder: Hvis heste springer spontant tilbage (fordi de har fået leer rettet mod sig) (årsag), er de ustyrlige

ÅRSAG-VIRKNING

¹⁰⁰ Hestenes springen tilbage ses her som uvilkårige reflekshandlinger (årsag-virkning), men kan i mange sammenhænge lige så godt ses som intentionelle handlinger: "Hestene springer tilbage (middel), fordi de vil undgå at blive ramt af gøngernes leer (mål)."

KOMMENTAR: Der refereres til tre parter, nemlig grupperne A, B og C, og ud fra de udførte handlingers karakter må man opfatte forholdet mellem gruppe B og C på den ene side og gruppe A på den anden side som et tilfælde af *kompetitiv interaktion*: Det er ikke nævnt, at det forholder sig sådan i teksten, men det må umiddelbart kunne ses at være impliceret af det skildrede handlingsforløb; Det, der beskrives i teksten, er enkelte episoder i en dødelig kamp mellem to fjendtlige grupper.

I teksten refereres der alene til nogle stedfundne kamphandlinger, som de deltagende parter af gode grunde må have haft kendskab til, men der refereres ikke til, om parterne har viden om at deltage i en eventuel *krig*. Kender man til den historiske roman *Gjøngehøvdingen*, som tekststykket er taget fra, og til de historiske forhold, romanen skriver sig ind i, ved man selvfølgelig som læser, at kamphandlingerne er inkluderet i de egentlige *krigshandlinger*, der fandt sted mellem danskere og svenskere i årene 1657-1659. Og hvis der er tale om krig, og især om en *erklæret* krig, som vi jo faktisk her har med at gøre – Kong Frederik 3. erklærede Sverige og Kong Karl X Gustav krig den 1. juni 1657 – er der derudover tale om noget institutionelt og dermed også om et stykke kommunikativ handlen. Imidlertid vil denne information være *tillagt* teksten. Den fremgår ikke eksplicit af teksten. Derfor er tekststykket *i sig selv* – dvs. uden tilføjelse af baggrundsviden – alene er en beskrivelse af et kompetitivt handlingsforløb, altså noget rent instrumentelt.

Nu er de agenter, der optræder i teksten, mennesker, og mennesker fungerer her i institutioner. Men kunne derfor mene, at det må være forudsat, at de, der handler i teksten, har kendskab til institutioner, heriblandt sprog. Men her er det nu vigtigt, at man er klar over, hvad der ligger i dette “må”: Det er nemlig kun et empirisk “må” i den forstand, at mennesker nu engang er væsener, der af naturen er udstyret med evne til at fungere i institutioner. Imidlertid ligger der intet begrebsligt i det: Det er ikke sådan, at de handlinger, der udføres, nødvendigvis kræver, at de væsener, der udfører dem, er i stand til at fungere institutionelt. Og forholdet her gælder generelt: Selv de mest sofistikerede instrumentelle handlinger og artefakter – de være sig tillemptet for kompetitive eller kooperative formål – vil også altid kunne udføres af væsener uden om de sociale, heriblandt sproglige, institutioner, mennesket betjener sig af. Det ligger slet og ret i definitionen af instrumentalitetsbegrebet: Har vi med identifikation af ren instrumentalitet at gøre, vil sproglige og øvrige sociale institutioner og konventioner helt igennem kunne undværes.

TEKSTREDUKTION: Tommelfingerreglen ved tekster omhandlende instrumentelle handlinger er, at midler skal slettes før mål. Ser vi på de fire mål-middel-handlinger i Toulmin-skemaerne ovenfor, er udgangspunktet for sletningen lidt kompliceret, da teksten refererer til interaktionelle forhold, hvor vi har flere agenter at tage hensyn til, nemlig A, B og C, hvor A handler antagonistisk over for B og C. C hjælper B, så C's aktivitet kan ses som (hjælpe)middel, som gør, at B får sit mål realiseret. Men hvad A over for B+C angår, så er det ikke muligt at reducere teksten, uden at fjerne indtrykket af, at der er tale om en kamp mellem agenter. Men det sidste vil selvfølgelig ikke være muligt. Så vil man fjerne det, teksten går ud på. En rimelig rekonstruktion af teksten må derfor omfatte **konstruktionsreglen**, hvorefter teksten skulle kunne lyde noget i retning af: "I en skov skyder A'erne (=svenskerne) på B'erne (=nogle af gøngerne), mens C'erne (=andre gønger) skyder tilbage mod A'erne og "B'erne søger at genere deres heste med leer, så de bliver ustyrlige (og A'erne dermed ukampdygtige)." En efterfølgende flerfoldig anvendelse af abstraktionsreglen skulle derefter kunne forkorte teksten på følgende vis: "I en skov kommer gøngerne i kamp mod nogle svenske dragoner." – eller for at give teksten en endnu mere forkortet form: "Gøngerne kommer (i en skov) i kamp mod svenske dragoner." Det kan nu repræsenteres som en praktisk syllogisme i et Toulminskema:

(114)	P	K
	situation: svenske dragoner angriber gøngerne gøngernes mål: at slå de angribende svenske dragoner tilbage	anvendt middel: gøngerne bruger (hvad de mener er) egnede våben
	Hjemmel	
	Generel regulerende regel: Hvis man vil slå en angriber tilbage, må man bruge dertil egnede våben	

I en praktisk syllogisme kan der kun være én (singulær eller kollektiv) agent til stede som så vil være i færd med at udføre en eller anden instrumentel handling. I forbindelse med

interaktionel handlen finder vi imidlertid to agenter hver med deres handlen, i det her tilfælde på den ene side gøngerne med deres handlen og på den anden side svenskerne med deres. Det synes umiddelbart at vanskeliggøre udfyldningen af Toulmin-skemaet. Som man imidlertid kan se af syllogismen og Toulmin-skemaet har vi dog stadig med et stykke interaktionel handlen at gøre. Det er anvendelsen af ordet “angribe” med til at sikre. Udtrykket angiver, at der er tale om et interaktionelt forhold, og at en handleopponent til stede i situationen. Ganske vist kan vi i Toulmin-skemaet, som man kan se, kun angive, at det drejer sig om et asymmetrisk forhold, hvor kun den ene part – nemlig gøngerne – ses som handlende, mens svenskerne skildres som passive over for denne handlen. Det betyder imidlertid ikke, selv om det ikke skildres, at modparten, svenskerne, ikke også handler i situationen.

(C) Tekster omhandlende institutionelle forhold [udtryk-indhold]:

(i)

... 5. Du må ikke slå ihjel. 6. Du må ikke bryde ægteskabet. 7. Du må ikke stjæle.
...

[Fra Bibelen, Anden Mosebog kapitel 20]

Tekststykket består af et uddrag af *De Ti Bud*, nemlig henholdsvis 5., 6. og 7. bud. Den indbyrdes organisering af talehandlingerne er bygget op omkring metaassertivet “må ikke”, som bliver gentaget i en art liste gennem alle buddene. Metaassertivet “må” angiver sammen med anden-persons-pronominet “du”, at der ved de tre bud er tale om *direktiver*, hvad også omtalen af direktiverne som “bud” naturligvis indikerer: De kan kun angå modtagers fremtidige handlen. Man skal lægge mærke til, at vi ved buddene ikke kun har med simple direktiver at gøre. Det kan ganske vist ikke ses af selve sætningerne, der står i teksten. Men ser vi på den kontekst, de optræder i – tavlerne er som bekendt givet af Gud til Moses på bjerget til retledning af Israels børn – bliver det klart, at der er tale om direktiver, endda om *stående universelle direktiver*: Buddene gælder *til enhver tid*, de gælder *for alle*, *de måtte angå*, og de gælder *uafhængigt af omstændigheder i øvrigt*. Eller for at sige det på anden vis. Det, der er på spil, er etiske normer – her etiske normer angiveligt givet til os alle af Gud. En alternativ formulering af buddene med “bør”, som understreger, at modtageren er universel, dvs. at buddene er rettet til os alle, vil være “Man bør ikke slå ihjel, Man bør ikke bryde ægteskabet. Man bør ikke stjæle.”

Teksten her er i forhold til de tidligere tekster en tekst, der ikke består af konstative talehandlinger. Dette er dog et mindre væsentligt aspekt ved teksten set i relation til vores tekstsystematik, hvor vi jo hovedsagelig koncentrerer os om en opdeling af teksterne ud fra *det, der tales om* i talehandlingerne, dvs. talehandlingernes propositionelle indhold. Men også her adskiller teksten sig fra de hidtidigt gennemgående tekster. Vi ser nemlig en ny metafysisk kategori dukke op, nemlig *den sociale institution*. Det, som det 6. og det 7. bud omhandler, er henholdsvis *ægteskabsbruddet* og *tyveriet*. Men disse handlinger forudsætter eksistensen af disse to *menneskelige institutioner* med de understøttende konstituerende regler, det kræver.

Hvad giftermålet angår, er det en institution, hvor det at indgå i et bestemt ritual (i en kirke eller på et rådhus) *tæller som* det at indgå et forpligtende forhold til et andet menneske (sanktioneret af samfundet), rummende et bestemt sæt påbud, forbud og tilladelser. Og hvad ejendomsretten angår, er det en institution, hvor det at råde over bestemte ting *tæller som* det at have tilladelse til at råde over disse ting. Ved ægteskabsbruddet *overtrædes* den forpligtelse, ægteskabet er grundlagt gennem. Og ved tyveriet *overtrædes* den ret, en bestemt person har til at råde over en bestemt ting.

I det 5. og 6. bud er der specifikt tale om et forbud mod at udføre de to overtrædelseshandlinger, som henholdsvis ægteskabsbruddet og tyveriet udgør. Som allerede nævnt, tæller "... må ikke ..." som et forbud mod det, der angives i det propositionelle indhold.

På baggrund af ovenstående skulle det være muligt at placere teksten – her budet om tyveriteksten – i nedenstående Toulmin-skema:

(115)	P	K
	<p>Situation: A har et stærkt ønske om at stjæle B's bil</p> <p>Mål: A vil gerne lyde Guds bud</p>	<p>Middel: A afholder sig (på Guds bud) fra at stjæle B's bil</p>
	Hjemmel	
	A må ikke (for Gud) stjæle B's bil	
	Rygdækning	

Guds bud: Man bør ikke stjæle

KOMMENTAR: Rygdækningen er et *universelt direktiv* – en etisk norm – som antages at være givet af Gud, hjemlen et heraf udledt *singulært direktiv* stilet til personen A, P et *ønske* fra A's side, og K A's *undertrykkelse af ønsket med baggrund i en følelse af forpligtelse over for Gud til ikke at ville stjæle*.

Slutningen her repræsenterer en bestemt opfattelse af den etiske norm, nemlig hvor normen er præsenteret i form af en foranstaltning skænket os af Gud. En sådan opfattelse behøver imidlertid ikke at stå alene. For Kant og Bentham og forskellige nyere moralfilosoffer er moralloven en selvbegrundende fornuftslov, og ikke en lov, der behøver henvise til nogen guddommelig autoritet (jf. afsnit 7.5.3).

For at rygdækningen skal kunne fungere som rygdækning, er det selvfølgelig nødvendigt, at man også kender til slutningen bag den konstituerende regel for tyveri, altså at man kan slutte fra "X" – fra det at tage en fremmed persons bil i besiddelse – til Y – at der så vil være tale om et *tyveri* af den pågældende bil.

Teksten deler den ejendommelighed med visse andre tekster, at den rummer reference til institutionelle handlinger, der samtidig er strafbare, kriminelle (jf. s. 128). Den, der udfører handlingen, vil derfor som oftest være interesseret i at skjule sin handling. Men det vil sige, at vi i den konstituerende regel, der ligger bag handlingen, har den omvendte holdning til handlingen, end hvad der er normalt ved anden form for institutionel handlen og her specielt tale, jf. Grices **kooperationsprincip**: Ved institutionel handlen skal "X" normalt gøres så forståeligt som muligt for modtager.

TEKSTREDUKTION: I sig selv indeholder teksten, som det universelle direktiv, den fremstår som, ingen årsag-virknings-relation, ingen mål-middel-relation og ingen udtryk-indholds-relation. Den er en liste af i logisk forstand simple handleregler. Så selv om det enkelte bud forudsætter eksistensen af en handling med de fysiske betingelser for dens udførelse samt dens mål og midler – jf. Toulmin-skemaet ovenfor – så lader den sig ikke i sig selv reducere på baggrund af de tre metafysiske relationstyper. Den eneste reduktion, der synes at være mulighed for at operere med, vil være generaliseringen: "Du må ikke stjæle", som er udtryk for et

særligt tilfælde af, hvad du skal eller ikke må (for Gud). I den forstand vil ethvert Guds bud være en instans af det, Gud påbyder/forbyder. Vi ved, at der i Bibelen er ti bud, som da vil være de bud, teksten udgøres af, men i princippet ville der kunne have været uendeligt mange bud, som alle ville kunne gives samme reduktionsplatform, nemlig “Du skal/må ikke udføre handlingen H”. Men det vil sige: Teksten *De ti bud* består (tilfældigvis) af en liste indeholdende ti parallelstilte påbud/forbud: “*Du skal/må ikke ...*”.

(ii)

§276. For tyveri straffes den, som uden besidderens samtykke borttager en fremmed rørlig ting for at skaffe sig eller andre uberettiget vinding ved dens tilegnelse....
[Fra *Straffeloven*]

Teksten her rummer som den forrige tekst reference til den sociale institution tyveriet. Der gælder derfor de samme forhold omkring identifikationen af institutionen her som ved den forrige tekst.

Ser vi nu på den overordnede talehandlingstype, finder vi imidlertid en væsentlig forskel på tekst (i) og (ii): Mens tekst (i) består af en række metaassertivt angivne direktive talehandlinger, heriblandt forbuddet mod at stjæle (“man bør ikke ...”), rummer tekst (ii) i stedet en konstativ talehandling, som – viser det sig – tjener et helt andet formål. Teksten er som den informative tekst, den er, slet ikke stilet til den eller de personer, der har begået forbrydelsen, men til én eller anden retsinstans, som via det, der beskrives i den informative tekst, nærmere får defineret, i hvilke tilfælde der foreligger en handling, som *tæller som* tyveri.

Som man kan se, er den sociale handling i de to tekster, den forrige og denne, den samme, men mens der i forrige tekst var tale om en etisk regel, (antaget som) givet af Gud, er der nu tale om en retsregel forudsættende et retssystem og en række personer, som optræder som forvaltere af dette system (politi, anklagere, forsvarere, dommere, fængselspersonale), i et demokratisk samfund bemyndiget hertil af en folkevalgt forsamling.

For at afslutte vores analyse af teksterne i afsnit 9.2, kan vi konstatere, at vi ikke har fundet nogen kontekstløse tekster. Det ligger der en vigtig almen pointe bag: Kontekster er slet og ret et alment træk ved tekster. Eller som Searle har formuleret det: “[...] for a large class of sentences there is no such thing as the zero or null context [...]” (Searle 1979b (1975): 117). Men har vi kontekster, har vi i forbindelse med tekster ud over det syntaktiske lag også et

illokutionært lag, et instrumentelt lag og et kausalt lag. Det ved vi. Det vil også kunne formuleres således: Tekster består normalt – ud over af et semantisk lag – af et pragmatisk lag i form af sæt af illokutionære handlinger, hvor disse handlinger igen altid vil bestå i udtrykshandlinger kodificeret i indføringssituationer, og brugt i instrumentelle kontekster som igen vil kunne vises at udgøre en del af den kausale orden i verden.

Hele denne sammenhæng udgør i ontologisk forstand en reduktiv orden og er dermed med til at bekræfte vores naturalistiske tese om, at talen, det sociale og vores handleliv generelt i sidste instans vil kunne ses som integreret del af den fysiske natur.

9.3 Spørgsmål, refleksioner og uddybninger

1. Nedenfor er fremlagt fem (delvis fragmentariske) tekster (A) – (E):

- (A) Vil man fare vild på en kvalificeret måde i en dansk skov og gå på natur- og kulturopdagelse, så kan det med stort udbytte ske i Gribskov. I skovgærdet ved Esrum By har Frederik 4. i 1707 sat sit tydelige navnetræk på en solid granitsten.

[fra rejseguiden Det er Danmark]

- (B) Til Skattecenter Århus
XXXX
.... 3. august 2010

Manglende indbetaling af personlig skat m.v.

SKAT har pr. 3. august opgjort Deres restance:

B-skat 2010	3.400
Til betaling senest 20. oktober:	3.400
Herudover skal næste rate betales senest 20. august.	
Beløbet udgør	3.400

Restancen er registreret i Det Centrale Fordringsregister og vil først blive slettet, når den er betalt.

[Brev fra Skattevæsenet til restant]

- (C) “Definitioner.
1. Et Rum er det, som har Længde og Bredde og Dybde.
2. Og et Rums Grænse er en Flade.”

[fra Euklids Elementer]

- (D) OMSLAG
Fotos: Poul Pedersen
Tilrettelæggelse: Ivan Henriksen
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Århus byhistoriske Udvalg har så vidt muligt respekteret ophavsretten til bogens illustrationer. Det har ikke i alle tilfælde været muligt at finde et billedes ophavsmand. Hvis nogen gør berettigede krav gældende, vil de blive indfriet.

[Kolofon til Århus: Byens historie]

- (E) I ARTIKLEN 'Den eneste ene' i sektionen MAGASINET (7.10.) blev det nævnt, at kunstneren Rikke Schultz forstørrede børnetegninger og videreudvikler dem til malerier. Men desværre blev der henvist til den forkerte hjemmeside. Den rigtige hjemmeside hedder www.ditbarnsmaleri.dk

[Berigtigelse i POLITIKEN 11.10.07]

2. I forbindelse med en genre-karakteristik af teksterne vil man med fordel kunne stille sig følgende spørgsmål angående teksternes teksttype:

- (1) Hvilken af de fem grundlæggende talehandlingstyper – normativ, konstativ, kommissiv, informativ, direktiv og ekspressiv – kan hver af de enkelte tekster siges at tilhøre? (inddrag gerne en redegørelse for de underliggende logiske, metafysiske og empiriske forhold i teksterne).
- (2) Hvordan karakteriseres teksterne makrostrukturelt? (Tekstbestemmelsen kræver reduktion af teksterne, så de overordnede talehandlingstyper fremgår).
- (3) Hvilken tekstgenre tilhører teksten? Hvilke begrundelser kan gives?
- (4) Er der argumentative tekster blandt teksterne? Hvis der er, giv da en argumentationsanalyse af teksten og vurder om argumentationen er gyldig,

holdbar, relevant?

3. Hvordan kan en analyse af nedenstående tekst ud fra de ovenfor anførte kriterier tænkes at se ud? Hvad handler teksten om (fremdrag de mulige implikaturer)?

De forbiløbende

Når man om natten går tur i en gyde, og en mand, synlig allerede på afstand – thi gyden stiger foran os og det er fuldmåne – kommer løbende imod os, så pågriber vi ham ikke, selv om han er svag og laset i tøjet, selv om en løber efter ham og skriger; nej, vi lader ham løbe videre.

Thi det er nat, og vi kan ikke gøre for at gyden stiger foran os i fuldmåne, og desuden, måske har de to herrer sat det i scene for deres fornøjelses skyld, måske forfølger de to en tredje, måske bliver den første uskyldigt forfulgt, måske ved de to intet om hinanden og hver især løber på eget ansvar til sin seng, måske er det søvngængere, måske har den første våben.

Og endelig, har vi ikke lov at være trætte, har vi ikke drukket så meget vin? Vi er glade over at vi heller ikke ser den anden mere.

(Franz Kafka 1967 (1935) in *Dommen og andre fortællinger*. København: Gyldendal (oversættelse: Viktor Jevan).

10. Litteratur

Værker citeret i teksten:

- Andersen, Hans Christian (1843) 'Den grimme Ælling', I: Hans Christian Andersen *Nye Eventyr. Første Bind. Første Samling*. Kjøbenhavn: Reitzels Forlag.
- Anscombe, Elizabeth (1979 (1957)) *Intention*. Oxford: Basil Blackwell.
- Apel, Karl-Otto (1973) 'Transformation der Transzendentalphilosophie: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft, I: Karl-Otto Apel *Transformation der Philosophie Band II: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft*. Frankfurt/Main: Surhkamp Verlag: 155-436.
- Apel, Karl-Otto (1979) *Die Erklären: Verstehen-Kontroverse in transzendentalpragmatischer Sicht*. Frankfurt/Main: Surhkamp Verlag.
- Apel, Karl-Otto (1988 (1986)) *Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral*. Frankfurt/Main: Surhkamp Verlag: 271-305.
- Audi, Robert (2007) *Moral Value on Human Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Austin, John L. (1979 (1939)), 'Are There A Priori Concepts?' John L. Austin *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press: 32-54.
- Austin, John L. (1971 (1962)) *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University Press.
- Barwise, Jon & Robin Cooper (1981) 'Generalized Quantifiers and Natural Language.' *Linguistics and Philosophy* 4: 159-219.
- Barthes, Roland (1989 (1969)). 'The Reality Effect', I: *The Rustle of Language*. California: University of California Press: 141-148.
- Behe, Michael J. (1996). *Darwin's Black Box: The Biochemical Challenge to Evolution*. New York: Free Press.
- Bennett, M.R. & P.M.S. Hacker (2003) *Philosophical Foundations of Neuroscience*. London & New York: Blackwell Publishing.
- Bentham, Jeremy (1948 (1789)) 'An Introduction to the Principles of Morals and Legislation', I: Jeremy Bentham: *A Fragment on Government with an Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Basil Blackwell: 113-435.
- Black, Max (1962) *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*. New York: Cornell University Press Books.

- Bratman, Michael E. (2014) *Shared Agency: A Planning Theory of Acting Together*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Brune, Jens Peter, Robert Stern & Micha H. Werner (eds.) (2018) *Transcendental Arguments in Moral Theory*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Burke, Edmund (1998 (1756)) *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful* Harmondsworth, Essex: Penguin.
- Butler, Judith (2000) Critically Queer. In Paul de Gay, Jessica Evans & Peter Redman (eds.) *Identity: A Reader*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: SAGE Publications: 108-117.
- Böhler, Dietrich (1985) *Rekonstruktive Pragmatik. Von der Bewußtseinsphilosophie zur Kommunikationsreflexion: Neubegründung der praktischen Wissenschaften und Philosophie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag.
- Büchner, Ludwig (1855) *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien in allgemein-verständlicher Darstellung*. Meidinger, Frankfurt am Main.
- Carnap, Rudolf (1928) *Logische Aufbau der Welt*. Leipzig: Felix Meiner.
- Carnap, Rudolf (1937 (1934)) *The Logical Syntax of Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Carnap, Rudolf (1956 (1947)) *Meaning and Necessity*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Carnap, Rudolf (1956 (1952)) 'Meaning Postulates', I: Carnap (1956 (1947)): 222-229.
- Chalmers (1996) *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Christensen, Inger (1991) *Sommerfugledalen: Et requiem*. København: Brøndums Forlag.
- Church, Alonzo (1936) "An Unsolvable Problem of Elementary Number Theory", I: *American Journal of Mathematics*, Vol. 58, 2: 345-363.
- Churchland, Paul M. (1981) 'Eliminative materialism and the propositional attitudes.' *Journal of Philosophy* 78 (February): 67-90.
- Currie, Gregory (1985) 'What is Fiction?' *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 43.4: 385-392.
- Danto, Arthur C. (1936) 'Basic Actions', I: *American Philosophical Quarterly* Vol. 2, No. 2 (Apr. 1965): 141-148.
- Darwin, Charles (1999 (1. udg. eng. 1859)) *Arternes oprindelse*. København: Paludan.

- Davidson, Donald (2001a (1963) 'Actions, Reasons and Causes', I: *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press.
- Davidson, Donald (2001a (1970) 'Mental Events', I: *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press: 207-224.
- Davidson, Donald (2001b (1968)) 'On Saying That' I: *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press: 93-108.
- Davidson, Donald (2001b (1973)) 'In Defence of Convention T', I: *Inquiries into Truth and Interpretation*. London: Longman: 65-76.
- Davidson, Donald (2001b (1975)) 'Thought and Talk', I: *Inquiries into Truth and Interpretation*. London: Longman: 155-170.
- Davidson, Donald (2001b (1977)) 'Reality without Reference', I: *Inquiries into Truth and Interpretation*. London: Longman: 215-226.
- Davidson, Donald (2001b (1978)), 'What Metaphors Mean', I: *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press: 245-254.
- Derrida, Jacques (1970 (1967)) *Om grammatologi, 1. Del*. København: Arena.
- Derrida, Jacques (1976a (1968)) Forskæl – Udsættelse. I: Jacques Derrida *Sprog, materialitet, bevidsthed*. København: Vinten: 65-114.
- Derrida, Jacques (1976b (1972)) Signatur – Tildragelse – Kontekst. I: Jacques Derrida *Sprog, materialitet, bevidsthed*. København: Vinten: 115-152.
- Donnellan, Keith S. (1966). 'Reference and Definite Descriptions'. *The Philosophical Review*, 75 (3): 281–304.
- de Beaugrande, Robert & Wolfgang Dressler (1981) *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Esmark, Anders, Carsten Bagge Lausten og Niels Åkerstrøm Andersen (red.) (2005a) *Poststrukturalistiske analysestrategier*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Esmark, Anders, Carsten Bagge Lausten og Niels Åkerstrøm Andersen (red.) (2005b) *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Euklid (1897 (300 fvt.)) *Elementer I-11*. Udgivet af Thyra Eibe. København: Gyldendal.
- Fairclough, Norman (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995) *Critical Discourse Analysis*. Boston: Addison Wesley.
- Fairclough, Isabella & Norman Fairclough (2012). *Political Discourse Analysis: A Method for Advanced Students*. London: Routledge.

- Fauconnier, Gilles & Mark Turner (2002) *The Way We Think: Conceptual Blending and The Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Florence, Joshua (2015) "A Phrase in Flux: The History of Political Correctness." *Harvard Political Review*.
- Forster, Edward Morgan (1974 (1927)) *Aspects of the Novel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fodor, Jerry A. (1975) *The Language of Thought*. New York: Thomas Y. Crowell.
- Fodor, Jerry A. (1995) 'Encounters with Trees.' Review of McDowell's 'Mind and World'. *London Review of Books*, Vol. 17 No. 8.
- Forster, Edward Morgan (1956 (1927)) *Aspects of the Novel*. London: Mariner Books.
- Foucault, Michel (2000 (1994)) *Power. Essential Works of Foucault 1954-1984, Volume 3*. London, New York. Penguin.
- Foucault, Michel (2003 (1966)) *Ordene og tingene: En arkæologisk undersøgelse af videnskaben om menneskene*. København: Gyldendal.
- Foucault, Michel (2005 (1969)) *Vidensarkæologien*. Aarhus: Philosophia.
- Foucault, Michel (2008) *Foucault*. (Red.) Sverre Raffnsøe, Marius Gudmand-Høyer & Morten Thaning. Frederiksberg C: Samfundslitteratur.
- Frege, Gottlob (1967 (1879)) 'Begriffsschrift', I: J. van Heijenoort (ed.) *From Frege to Gödel: A Source Book in Mathematical Logic 1879-1931*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Frege, Gottlob (2002a (1891)) 'Funktion og begreb', I: Gottlob Frege *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Aarhus: Philosophia: 183-197.
- Frege, Gottlob (2002b (1892)) 'Mening og betydning', I: Gottlob Frege *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Aarhus: Philosophia: 159-182.
- Frege, Gottlob (2002c (1918-19)) 'Tanken: En logisk undersøgelse', I: Gottlob Frege *Filosofiens, sprogets og matematikkens grundlag*. Aarhus: Philosophia: 219-244.
- Frost, Pernille (1998) 'Halvfemsernes sprogstrid: Om politisk korrekthed.' *Nyt fra Sprognævnet*, 3. september.
- Genette, Gerard (1988) *Narrative Discourse Revisited*. Cornell: Ithaca, NJ.
- Genette, Gerard (1992 (1977)) *The Architext: An Introduction*. Berkeley: University of California Press.
- Gentzen, Gerhard (1969) 'Investigations into logical deduction', I: M.E. Szabo (ed.) *The*

- Collected Papers of Gerhard Gentzen*. North-Holland Publishing Company: 68-131.
- Goodman, Nelson (1968) *Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols*. Indianapolis: The Bobbs-Merrill Company.
- Grice, Herbert Paul (1989a (1948, 1957)) 'Meaning', I: Herbert Paul Grice *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press: 213-223.
- Grice, Herbert Paul (1989b (1975)) 'Logic and Conversation', I: Herbert Paul Grice *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press: 22-40.
- Grice, H.P. & P.F. Strawson (1996 (1956)) 'In Defence of a Dogma', I: S. Sarkar (ed.) *Decline and Obsolescence of Logical Empiricism*. New York: Garland: 141-158.
- Gödel, Kurt (1931) 'Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Systeme', I: *Monatshefte für Mathematik und Physik* 38: 173-98.
- Habermas, Jürgen (1981 (1976)) 'Hvad er Universalpragmatik?', I: Jürgen Habermas: *Teorier om sprog og samfund*. København: Gyldendal: 127-192.
- Habermas, Jürgen (1984 (1972)) 'Wahrheitstheorien', I: Jürgen Habermas: *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag: 127-186.
- Habermas, Jürgen (1996a (ty. 1. udg.1981)) *Teorien om den kommunikative handling*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Habermas, Jürgen (1996 (1981)) *Diskursetik: Notitser til et begrundelsesprogram*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Habermas, Jürgen (2001 (1971)) 'Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens', I: Carol Henriksen (red.) *Can You Reach the Salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag: 137-170.
- Hanks, Peter (2015) *Propositional Content*. Oxford: Oxford University Press.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (2005 (1807)) *Åndens fænomenologi*. København: Gyldendal.
- Herder, Johann Gottfried Herder (2002 (1773)) *Endnu en historiefilosofi til menneskehedens dannelse*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hilbert, David (1918) 'Axiomatisches Denken', *Mathematische Annalen* 78: 405-415.
- Hilbert, David (1968 (1899)) *Grundlagen der Geometrie*. Stuttgart: Teubner.
- Hilbert, David & Wilhelm Ackermann (1928) *Grundzüge der theoretischen Logik*. Berlin:

- Springer. (engelsk oversættelse David Hilbert & Wilhelm Ackermann (1950) *Mathematical Logic*. New York: Chelsea Publishing Company).
- Hintikka, Jaakko (1971 (1969)) 'Semantics for Propositional Attitudes', I: L. Linsky (ed.) *Reference and Modality*. Oxford: Oxford University Press: 145-167.
- Hintikka, Jaakko (1975) 'Carnap's Heritage in Logical Semantics', I: Jaako Hintikka *The Intentions of Intentionality and Other New Models for Modality*. Synthese Library 90, D. Reidel Publishing Company: Dordrecht: 76-101.
- Hjelmslev, Louis (1943) *Omkring sprogteoriens grundlæggelse: Festskrift udgivet af Københavns Universitet i anledning af Universitetets årsfest, november 1943*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Hume, David (1757) "Of the Standards of Taste", I: David Hume: *Essays, Moral, Political, and Literary*: 226-250.
<https://oll.libertyfund.org/titles/hume-essays-moral-political-literary-1f-ed>
- Hume, David (2010 (1748)) *Undersøgelser: Erkendelsesteori og moralfilosofi*. København: Informations forlag.
- Jakobson, Roman 1987 (1958) 'Linguistics and Poetics', I: Roman Jakobson *Language and Literature*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press: 62-94.
- Juhl, Cory & Eric Loomis (2010) *Analyticity*. London & New York: Routledge.
- Kanger, Stig (1957) *Provability in Modal Logic*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kant, Immanuel (2002 (1781)) *Kritik af den rene fornuft*. København: Det lille forlag.
- Kant, Immanuel (1992 (1785)) *Grundlæggelse af moralens metafysik*. København: Hans Reitzel.
- Kant, Immanuel (2005 (1790)) *Kritik af dømmekraften*. København: Det lille forlag.
- Kaplan, David (2008 (1978)) 'On the Logic of Demonstratives' I: A.P. Martinich (ed.) *The Philosophy of Language, Fifth Edition*. Oxford, New York: Oxford University Press: 357-365.
- Keenan, Edward L. & Dag Westerståhl (2011 (1995)) 'Generalized Quantifiers in Linguistics and Logic,' I: Johan van Benthem & Alice ter Meulen (eds.) *Handbook of Linguistics and Logic*. Amsterdam: Elsevier.
- Kripke, Saul (1959) 'A Completeness Theorem in Modal Logic', I: *Journal of Symbolic Logic* 24: 1-14.

- Kripke, Saul (1980 (1972)) *Naming and Necessity*. Oxford. Basil Blackwell.
- Kristeva, Julia (1980 (1969)) *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*, New York, London: Blackwell.
- Kuhlmann, Wolfgang (1985) *Reflexive Letztbegründung. Untersuchungen zur Transzendentalpragmatik*. Alber Verlag, Freiburg/München.
- Kuhn, Thomas Saul (1973 (1970)) *Videnskabens revolutioner*. København: Fremad.
- Lacan, Jacques (1973) *Det ubevidste sprog*. København: Rhodos.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (2001 (1985)) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lakatos, Imre & Alan Musgrave (1970) *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lawson, Tony (2016) Some Critical Issues in Social Ontology: Reply to John Searle. I: *Journal for the Theory of Social Behaviour* 46, 4: 426-437.
- Lakoff, George & Marc Johnson (2005 (1980)) *Hverdagens metaforer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lewin, K. (1951) *Field theory in social science: Selected theoretical papers*. New York, NY: Harper & Row.
- Lewis, David (1973) *Counterfactuals*. Oxford: Blackwell.
- Lewis, David (1991) *Parts of Classes*. New York, London: Viley-Blackwell.
- Lewis, Davis K. (2000) "Causation as Influence", I: *Journal of Philosophy*, 97: 182–97.
- Linné, Carl von (latin: Linnaeus, Carolus) (1735) *Systema naturae, sive regna tria naturae systematice proposita per classes, ordines, genera & species*. Leiden: Haak.
- Locke, John (1965 (1690)) *Et essay om den menneskelige forstand* (uddrag). København: Berlingske Forlag.
- Marx, Karl (1970 (1867)) *Kapitalen*. København: Bibliotek Rhodos.
- McDowell, John (1994) *Mind & World*. Cambridge, MA/London: Harvard University Press.
- Mendeleejew, D. (1869). 'Über die Beziehungen der Eigenschaften zu den Atomgewichten der Elemente'. *Zeitschrift für Chemie* (tysk): 405-406.
- Montague, Richard (1970) 'Pragmatics and Intentional Logic', *Synthese* 22: 68-94.
- Montague, Richard (1974) 'The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English', I: Thomason (ed.) *Formal Philosophy*. New Haven: Yale University Press: 247-270.
- Perry, John (2008 (1979)) 'The Problem of the Essential Indexical.' I: A.P. Martinich (ed.) *The*

- Philosophy of Language, Fifth Edition. Oxford, New York: Oxford University Press: 366-375.
- Piaget, Jean (1936 (1977)) *The Origin of Intelligence in the Child*. Harmondsworth, Essex: Penguin Books.
- Pontoppidan, Henrik (1899 (1894)) 'Ørneflugt', I: Henrik Pontoppidan *Fortællinger*. Bind I. København: Det nordiske Forlag – Bogforlaget Ernst Bojesen: 211-16
- Popper, Karl Raimond (1974 (1934)) *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Popper, Karl Raimond (1966 (1945)) *The Open Society and Its Enemies, Vol. II*, Fifth Edition. Princeton: Princeton University Press.
- Prawitz, Dag (2006 (1965)) *Natural Deduction: A Proof-Theoretical Study*. Mineola, NY: Dover Publications, INC.
- Putnam, Hilary (1990 (1975)) 'The Meaning of Meaning', I: Hilary Putnam *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press: 215-271.
- Quine, Willard van Orman (1999 (1953)) *From a Logical Point of View*. Cambridge, MA: The MIT Press: 4.
- Rawls, John (1955) 'Two Concepts of Rules.' I: *The Philosophical Review* 64, 1: 3-32.
- Recanati, François (2001) 'Open quotation.' *Mind* 110, 439: 637-687.
- Recanati, François (2007) *Perspectival Thought: A Plea for (Moderate) Relativism*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Richards, Ivor Armstrong (1936) 'The Philosophy of Metaphor', I: Ivor Armstrong Richards *The Philosophy of Rhetoric*. London: Oxford University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (2007 (1762)) *Samfundskontrakten*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.
- Russell, Bertrand (1938 (1. udg. 1903)). *Principles of Mathematics (2nd edition)*. W.W. Norton.
- Russell, Bertrand (1905) 'On Denoting', I: *Mind* 14: 479-93.
- Saussure, Ferdinand de (1970 (1916)) *Kurs i allmän lingvistik*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag
- Schnädelbach, Herbert (1977) *Reflexion und Diskurs. Fragen einer Logik der Philosophie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag. .
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1971 (1965)) 'What is a Speech Act?', I: John R. Searle (ed.) *The Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press: 39-53.

- Searle, John R. (1979a (1975)) 'Indirect Speech Acts', I: Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 30-57.
- Searle, John R. (1979b (1975)) 'Literal Meaning', I: Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 117-136.
- Searle, John R. (1979c) 'Metaphor.' *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 76-116.
- Searle, John R. (1979d) 'The Logical Status of Fictional Discourse.' *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 58-75.
- Searle, John R. (1983) *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1984) *Mind, Brains and Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Searle, John R. (1989) 'How Performative Works', I: *Linguistics and Philosophy 12*: 535-558.
- Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane, Penguin Press. (Svensk (1999): *Konstruktionen av den sociala verkligheten*. Göteborg: Daidalos).
- Searle, John R. (2002) 'Individual Intentionality and Social Phenomena in the Theory of Speech Acts.' I: *Consciousness and Language*. Cambridge: Cambridge University Press: 142-155.
- Searle, John R. (2003) *Conversations with John Searle*, Gustavo Faigenbaum (ed.). Libros-inRed.
- Searle, John R. (2008) 'Language and Social Ontology', I: *Theory and Society Vol. 37, No. 5*, Special Issue on Theorizing Institutions: Current Approaches and Debates: 443-459.
- Searle, John R. (2010) *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Searle, John R. (2015) *Seeing Things as they are*. Oxford: Oxford University Press.
- Shannon, Claude E. & Warren Weaver (1963). *The Mathematical Theory of Communication*. University of Illinois Press.
- Smith, Barry & John Searle (2003) 'The Construction of Social Reality: An Exchange.' *American Journal of Economics and Sociology*, 62: 2: 285-309.
- Skorupski, John (2010) *The Domain of Reasons*. Oxford: Oxford University Press.
- Soames, Scott (2010) *Philosophy of Language*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

- Soames, Scott (2015) *Rethinking Language, Mind, and Meaning*. Princeton and Woodstock: Princeton University Press.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Strawson, Peter Frederick (1950) 'On referring', I: *Mind* 59: 320-44.
- Strawson, Peter Frederick (1959) *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London: Methuen.
- Tarski, Alfred (1933) 'The Concept of Truth in the Languages of the Deductive Sciences' (Polish: Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Wydział III Nauk Matematyczno-Fizycznych 34, Warsaw). Engelsk oversættelse Tarski 1983 [1956]: 152–278.
- Tarski, Alfred (1983 [1956]) *Logic, Semantics, Metamathematics: Papers from 1923 to 1938*. Indianapolis: Hackett Publishing Company;
- Tomasello, Michael (2014) *A Natural History of Human Thinking*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Toulmin, Stephen (1974 (1958)) *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuomela, Raimo (2000) *Cooperation: A Philosophical Study*, Philosophical Studies Series. Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.
- Tuomela, Raimo (2013) *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*. New York: Oxford University Press.
- van Dijk, Teun (1980) *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Verveake, John & Kennedy, John M. (1996) 'Metaphors in Language and Thought: Falsification and Multiple Meanings', I: Metaphor and Symbolic Activity' 11, no. 4: 273-284.
- Watson, J.D. & F.H. Crick (1953) 'A Structure for Deoxyribose Nucleic Acid', I: *Nature* (3), 171: 737-738.
- Weber, Max (2003) *Max Weber: Udvalgte tekster. Bind 1*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Wedgwood, Ralph (2007) *The Nature of Normativity*. Oxford: Oxford University Press: 135-168.
- Widell, Peter (1996) 'Aspektuelle verbalklasser og semantiske roller: Den dobbelte aspektkal-

- kule', I: *Odense Working Papers in Language and Communication* 10: 135-168.
- Widell, Peter (2000) 'Metafor, kognition og kommunikation: Mod en ny metafor-teori', I: Rolf Reitan (red.) *Vejen ved verdens ende*. Aarhus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur: 143-166.
- Widell, Peter (2001) 'Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi', I: *Augias* 56-59: 15-64.
- Widell, Peter (2009) 'Logik, mening, handling, tale', I: Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.) *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus 2008*: 301-318.
- Widell, Peter (2011) 'Talehandling og tekst', I: Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (udg.) *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus 2010*: 323-344.
- Widell, Peter (2012) 'Hvad er tekstfiktion?', I: Eyðun Andreassen, Malan Johannesen, Annfinnur Johansen & Turið Sigurðardóttir (red.) *Malunar-Mót: Heiðursrit til Maluna Marnersdóttur*. Tórshavn: Fróðskapur: 479-510.
- Widell, Peter (2013) 'Tekstens interne organisation', I: Inger Schoonderbeek Hansen, Tina Thode Hougaard & Peter Widell (udg.) *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus 2012*: 501-516.
- Widell, Peter (2014) 'The Literary Text: Four Parameters', I: *Reflections upon Genre: Encounters between Literature, Knowledge, and Emerging Communicative Conventions*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH: 177-228.
- Widell, Peter (2018) *Hvad er et billede?* København: Forlaget Spring.
- Widell, Peter (2019) 'Forpligtelsen', I: Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen & Tina Thode Hougaard (red.) *17. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Aarhus 2019*: 51-70.
- Widell, Peter (2021) 'Hvad er fysik? – De centrale aspekter af Aristoteles', Galileis, Newtons og Einsteins respektive teorier (50 s.).
<https://peterwidell.com/onewebmedia/naturvidenskab.pdf>
- Widell, Peter & Henrik Jørgensen (2007) 'Diskursen som absolut målestok', I: Peter Widell & Henrik Jørgensen (udg.) *Det bedre argument: Festskrift til Ole Togeby på 60-årsdagen*. Århus: Wessel: 499-524.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber (2012) *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Windelband, Wilhelm (1873) *Über die Gewissheit der Erkenntnis: eine psychologisch-erkenntnistheoretische Studie*. Berlin: Verlag von F. Henschel.
- Wittgenstein, Ludwig (1963 (1923)) *Tractatus Logicus-Philosophicus*. København: Gyldendal.
- Wittgenstein, Ludwig (1971 (1953)) *Filosofiske undersøgelser*. København: Munksgaard.
- Wittgenstein, Ludwig (2001 (1966)) *Forelæsninger og samtaler*. Aarhus: Forlaget Philosophia, Institut for Filosofi, Aarhus Universitet.
- Whitehead, Alfred North & Bertrand Russell (2009 (1910-1913)) *Principia Mathematica*. udgivet i årene 1910-1913. Watchmaker Publishing.

Alment om sprog

- Brandom, Robert B. (2000) *Articulating Reasons: An Introduction to Inferentialism*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press.
- Brandom, Robert B. (2008) *Between Saying and Doing: Towards an Analytical Pragmatism*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Jaszczolt, Katarzyna M. (2002) *Semantics and Pragmatics: Meaning in Language and Discourse*.
- Hurford, James R. & Brendan Heasley (1983) *Semantics: A Coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huang, Yan (2007) *Pragmatics* (Oxford Textbooks in Linguistics). Oxford: Oxford University Press.
- Juhl, Cory & Eric Loomis (2010) *Analyticity*. London & New York: Routledge.
- Kemp, Gary (2013 (2011)) *What Is This Thing Called Philosophy of Language?* London & New York: Routledge.
- Lepore, Ernest & Barry C. Smith (eds.) (2006) *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*. Oxford: Clarendon Press.
- Levinson, Stephen (1983) *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lycan, William G. (2000) *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*. London & New York: Routledge.
- Martinich, A.P. (ed.) (2008) *The Philosophy of Language. Fifth Edition*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- McGinn, Colin (2015) *Philosophy of Language. The Classics Explained*. Cambridge, MA: The MIT Press.

- Peccei, Jean Stilwell (1999) *Pragmatics*. London & New York: Routledge.
- Recanati, François (2004) *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Recanati, François (2010) *Truth-Conditional Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press.
- Thomas, Jenny (1995) *Meaning and Interaction: An Introduction to Pragmatics*. London & New York: Longman.
- Togebj, Ole (1996) *Praxt: Pragmatisk tekstteori I & II*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Togebj, Ole (2019) *Om tegn: Analogi, konvention, situationalitet*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Yule, George (1996) *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Widell, Peter, Niels Møller Nielsen & Ib Ulbæk (2006) 'Pragmatik', I: *Nydanske Studier*, **34-35**: 131-182.

Logik

- Allwood, Jens, Lars-Gunnar Anderson & Östen Dahl (1977) *Logic in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Allen, Allen & Michael Hand (2001) *Logic Primer*. Cambridge, MA: The MIT Press - A Bradford Book.
- Barwise, Jon & John Etchemendy (2003 (1999)) *Language, Proof and Logic*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Detlefsen, Michael, David Charles McCarthy & John Bacon (1999) *Logic from A to Z*. London and New York: Routledge.
- Forbes, Greame (1994) *Modern Logic: A Text in Elementary Symbolic Logic*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Gensler, Harry J. (2002) *Introduction to Logic*. London and New York: Routledge.
- Hendricks, Vincent F. & Stig Andur Pedersen (2002) *Moderne elementær logik*. København: Høst Humaniora.
- Hughes, George Edward & Maxwell John Cresswell (1977 (1968)) *An Introduction to Modal Logic*. London: Methuen & Co. Ltd.
- Kneale, William & Martha Kneale (1975 (1964)) *The Development of Logic*. Oxford: Clarendon Press.
- Loux, Michael J. (ed.) (1979) *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- Read, Stephen & Crispin Wright (2006) *Formel logik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Sandford, David H. (1989) *If P, Then Q: Conditionals and the Foundations of Reasoning*. New York and London: Routledge.
- Tarski, Alfred (1965) *Introduction to Logic and to the Methodology of Deductive Sciences*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- van Benthem, Johan & Alice Ter Meulen (Eds.) (1997) *Handbook of Logic and Language*. Amsterdam, Lausanne, New York, Oxford, Shannon, Tokyo: Elsevier.
- Wolfram, Sybil (1989) *Philosophical Logic: An Introduction*. London and New York: Routledge.

Instrumentel handling

- Bratman, Michael E. (1999) *Faces of Intention: Selected Essays on Intention and Agency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, Donald (1980) *Essays on Actions and Events*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fodor, Jerry (1975) *The Language of Thought*, New York: Thomas Cromell.
- Hyman, John (2015) *Action, Knowledge and Will*. Oxford: Oxford University Press.
- Mele, Alfred R (ed.) (1997) *The Philosophy of Action*. Oxford: Oxford University Press.
- Mumford, Stephen (1998) *Dispositions*. Oxford: Clarendon Press Oxford.
- O'Brien, Lilian (2015) *Philosophy of Action*. Basingstoke, New York: Palgrave MacMillan.
- O'Connor, Timothy & Constantine Sandis (2013) *A Companion to the Philosophy of Action*. Malden, MA, Oxford: Wiley-Blackwell.
- Searle, John R. (1983) *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (2001) *Rationality in Action*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- von Wright, Georg Henrik (1971) *Explanation and Understanding*. Ithaka, New York: Cornell University Press.

Talehandling

- Austin, John L. (1999 (1962)) *Ord der virker*. København: Gyldendal.
- Fogal, Daniel, Daniel W. Harris & Matt Moss (eds.) (2018) *New Work on Speech Acts*. Oxford: Oxford University Press.
- Habermas, Jürgen (2001) 'Forberedende bemærkninger til en teori om den kommunikative kompetens', I: Carol Henriksen (red.) *Can you reach the salt?: Pragmatikkens klassiske*

- tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag: 137-170.
- Kissine, Mikhail (2013) *From Utterances to Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saddock, Jerrold (2006 (2004)) 'Speech Acts', I: Lawrence R. Horn & Gregory Ward (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing: 53-73.
- Searle, John R. (1971; 1. udg. 1965) 'What Is a Speech Act?', I: John R. Searle (red.) *The Philosophy of Language* (Dansk duplikat 1977). Oxford: Oxford University Press: 39-53.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. (1979; 1. udg. 1975) 'Indirect Speech Acts', I: Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 30-57.
- Searle, John R. (1995) *The Construction of Social Reality*. London: Allen Lane, Penguin Press. (Svensk (1999): *Konstruktionen av den sociala verkligheten*. Göteborg: Daidalos).
- Widell, Peter (2001) 'Illokutioner er assertiver: Et bidrag til belysning af talehandlingens struktur og taksonomi', *Augias* **56-59**: 15-64.
- Widell, Peter (2009) 'Logik, mening, handling, tale', I: Inger Schoonderbeek & Peter Widell (udg.) *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, Nordisk Institut: Aarhus 2008.

Implikatur og relevans

- Blakemore, Diane (1992) *Understanding Utterances*. Oxford: Basil Blackwell.
- Clark, Billy (2013) *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grice, H.P. (1989) *Studies in the Way of Words*. Cambridge Massachusetts/London, England: Harvard University Press.
- Harder, Peter & Arne Poulsen (1980) *Hvad går vi ud fra?* København: Gyldendal.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (1986) *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson (2012) *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lundqvist, Lita (1998) *Inferens i sprog og tekst. Copenhagen Workshop Papers 6*. København: Handelshøjskolen i København.

Saglitterær tekst

- de Beaugrande, R. & W. Dressler (1981) *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Friman, Søren (2004) *Kommunikation - tekst i kontekst: Tekstanalyse med Systemisk Funktionel Lingvistik*. Aalborg: Søren Friman & Aalborg Universitetsforlag.
- Gracia, Jorge J.E. (1996) *Texts: Ontological Status, Identity, Author, Audience*. Albany, NY: SUNY.
- Halliday, M.A.K. & R. Hasan (1976) *Cohesion in English*. London: Longman.
- Jensen, Elisabeth Halskov (2003) 'Tekstlingvistik: Ind i teksten', I: Elisabeth Halskov Jensen & Jenny Anneberg Olesen (red.) *Tekstens Univers*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Lundqvist, Lita (2003) 'Tekstlingvistik', I: Michael Herslund & Bente Lihn (red.) *Sprog og sprogbeskrivelse*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Vagle, Wenche, Margareth Sandvik & Jan Svennevig (1993) *Tekst og kontekst*. Oslo: LNU/Cappelen.
- Togebj, Ole (2003) *Fungerer denne sætning?: Funktionel dansk sproglære*. København: Gads Forlag.
- Togebj, Ole (1993) *PRAXT: Pragmatisk tekstteori*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ulbæk, Ib (2005) *Sproglig tekstanalyse: Introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. København: Academica.
- Widell, Peter (2011) 'Sagprosaens fremstillingsformer og genrer: Seks teser', I: *Jysk, ømål, rigsdansk mv.: Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen*. Aarhus: Forfatterne og Peter Skautrup Centret for Jysk Dialektforskning.
- Widell, Peter (2011) 'Talehandling og tekst', I: *13. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet: Aarhus: 323-344.
- Widell, Peter (2013) 'Teksten og dens interne organisation: Kohæsion og kohærens', I: *14. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus Universitet: Aarhus.
- Wille, Niels Erik (2007) *Fra tegn til tekst: En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Roskilde: Forlaget Samfundslitteratur.

Argumentation

- Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst & Francisca Snoeck Henkemans (1996) *Fundamentals of Argumentation Theory: A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- Eemeren, Frans H. & Rob Grootendorst (2004) *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nielsen, Niels Møller (2005) *Counter Argument: In Defence of Common Sense*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Nielsen, Niels Møller (2010) *Argumenter i kontekst: Introduktion til pragmatisk argumentationsanalyse*. Frederiksberg C: Samfundslitteratur.
- Toulmin, Stephen (1974; 1. udg. 1958) *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walton, Douglas N. (1997) *The New Dialectic: Conversational Contexts of Argument*. Toronto: University of Toronto Press.
- Walton, Douglas N. (1996) *Argument Structure: A Pragmatic Theory*. Toronto: University Press.
- van Dijk, Teun A. (1980) *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction and Cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Skønlitterær tekst

- Lamarque, Peter (2009) *The Philosophy of Literature*. Malden, MA, London: Blackwell Publishing (Foundations of Philosophy of the Arts).
- Møller, Lis (red.) (1995) *Om Litteraturanalyse*. Aarhus: Systime.
- Fibiger, Johannes, Gerd Lütken & Niels Mølgaard (red.) (2001) *Litteraturens tilgange: Metodiske angrebsvinkler*. København: Gads Forlag.
- Widell, Peter (2014) *The Literary Text: Four Parameters*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co.

Metafor

- Gibbs, Raymond W. (1994) *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, Raymond W., Jr. (ed.) (2008) *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glucksberg, Sam (2001) *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, Per Krogh & Jørgen Holmgaard (red.) (1997) *Billedsprog. Om metaforen og andre*

troper. Holte: Medusa.

Kövecses, Zoltan (2002) *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Lakoff, G. & M. Johnson (1980) *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. & M. Turner (1988) *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: Chicago University Press.

Lakoff, G. & M. Johnson (2002) *Hverdagens metaforer*. København: Hans Reitzels Forlag.

Ortony, Andrew (red.) (1991) *Metaphor and Thought, Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sacks, Sheldon (red.) (1978) *On Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.

Ungerer, F. & H.-J. Schmid (1996) *An introduction to cognitive linguistics*. London: Longman.

Verveake, John & Kennedy, John M. (1996) 'Metaphors in Language and Thought: Falsification and Multiple Meanings', I: *Metaphor and Symbolic Activity* 11, no. 4: 273-284.

Widell, Peter (2000) 'Metafor, kognition og kommunikation: Mod en nybestemmelse af forholdet', I: Rolf Reitan *Vejen ved verdens ende: Festskrift til Jens Cramer*. Aarhus: Institut for Nordisk Sprog og Litteratur: 143-166.

Widell, Peter (2018) *Hvad er et billede? Fire billedbegreber – og et opgør med illusionismen og den semiotiske billedteori*. København. Forlaget Spring.

Fiktion

Currie, Gregory (1990) *The Nature of Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Genette, Gerard (1993) *Fiction & Diction*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Lewis, David K. (1978) 'Truth in Fiction', I: *American Philosophical Quarterly*, 15.

Searle, John (2004) 'The Logical Status of Fictional Discourse', I: Eileen John & Dominic McIver Lopes (red.) *Philosophy of Literature: Contemporary and Classic Readings - An Antology*. Oxford and Malden: Blackwell Publishers: 113-118.

Searle, John R. (1975) 'Literal Meaning', I: Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press: 117-136.

Walsh, Richard (2007) *The Rhetoric of Fiction: Narrative Theory and the Idea of Fiction*.

Columbus. Ohio State University Press.

Walton, Kendall L. (1989) *Mimesis as Make-Believe: On the Foundations of the Representational Arts*. Cambridge: Cambridge University Press.

Widell, Peter (2012) 'Hvad er tekstfiktion?', I: (Ristjörn) Eyðun Andreassen, Malan Johannesen, Anfinnur Johansen & Turid Sigurðardóttir (red.) *Malunarmót: Heiðursrit til Maluna Marnersdóttur*. Tórshavn: Fróðskapur: 479-510.

Litterær realisme

Lamarque, Peter & Stein Haugom Olsen (1994) *Truth, Fiction, and Literature: A philosophical Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Widell, Peter (2002) 'Filosofisk realisme og litterær realisme', I: Stefan Iversen, Heidi Jørgensen og Henrik Skov Nielsen (red.) *Om som om: Realisme i teori og nyere kunst*. København: Akademisk Forlag: 94-131.

Genre

Bhatia, Vijai K. (1993) *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman.

Borchmann, Simon Uffe (2005) *Funktionel tekstteori og fiktivt fortællende tekster med refleksiv funktion*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.

Frow, John (2005) *Genre*. London: Routledge.

Genette, Gerard (1990 (1970)) *Narrative Discourse: An Essay on Method*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Genette, Gerard (1992 (1979)) *The Architext: An Introduction*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Herman, David (ed.) (2007) *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.

Johansen, Jørgen Dines & Marie Lund Klugeff (2009) *Genre*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Lamarque, Peter (2014) *The Opacity of Narrative*. London: Rowman & Littlefield, Ltd.

New, Christopher (1999) *The Philosophy of Literature*. London: Routledge.

Swales, John M. (1990) *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.

Togeby, Ole (2014) 'Bland blot genrene - ikke tekstarterne'. I: *Om sprog, tekster og samfund*.
Unger, Christoph (2006) *Genre, Relevance and Global Coherence: The Pragmatics of
Discourse Type*. Basingstoke, New York: Palgrave-Macmillan.

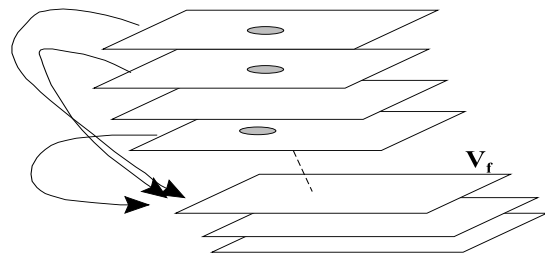
Appendiks om modallogik

Mulige verdener-semantikken er et paradigme inden for den logiske semantik, som måske ikke så meget i Danmark, men i hvert fald internationalt fylder en hel del i logiklitteraturen. Da man ikke så sjældent vil kunne støde på paradigmet fx i forbindelse med modallogiske studier, skal der i appendikset her gives en kort oversigt over paradigmet.

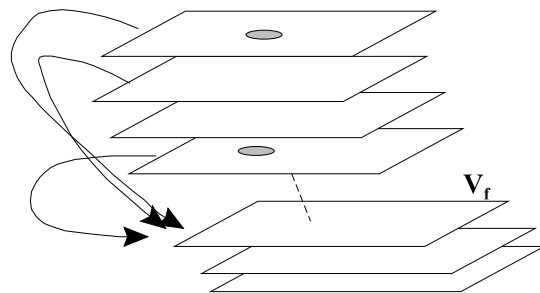
Mulige verdener-semantikken bygger på en simpel, men genial idé, som har vist sig specielt relevant for forståelsen af modallogikken og de modale propositioner. Kort fortalt går gennembruddet i modallogikken ud på, at man opdager, at man ud over at kunne operere formelt konsistent med reference til genstande og relationer i denne verden, også vil være i stand til at kunne operere formelt konsistent med reference til genstande i en række verdener forskellige fra denne verden. Tricket er, at man vil kunne forstå modale propositioner i lyset af en **dobbeltanvendelse af førsteordens prædikatslogik**, en dobbeltanvendelse, hvor man først indfører kvantorer, der opererer på en række mulige verdener og dernæst for hver mulig verden indfører nye kvantorer udløst af forskellige betingelser, som gælder for de genstande, der eksisterer i hver af de pågældende mulige verdener. Vejen til en korrekt forståelse af modale udtryk er imidlertid ikke at bruge kvantorerne direkte på mulige verdener, hvilket man måske naivt kunne tro, fx: ' $\Box P(x)$ ' (= $P(x)$ er nødvendigvis sand) defineres som ' $P(x)$ er sand i alle verdener'. Én af de første, der indser, at det ikke er vejen frem, er den amerikanske logiker Saul Kripke (1959). Det, kvantorerne skal anvendes på ved modalitet, er ifølge Kripke netop ikke verdener slet og ret, men snarere en bestemt type **relationer mellem verdener**, såkaldte **tilgængelighedsrelationer** (accessibility-relations). Det vi løse stort set alle hidtidige problemer i modallogikken. Ideen er her, at man udvælger en bestemt verden, som regel den faktiske, v_f , og opererer med dens tilgængelighed fra én eller flere andre specielt udvalgte verdener V . Herudfra vil det så være muligt, at definere "nødvendighed", "mulighed" osv. som sandhed i de verdener, V , en given verden, fx den faktiske verden v_f , er tilgængelig fra. Således vil "nødvendigvis" nu kunne defineres som tilgængeligheden af v_f fra mængden af alle verdener V , og "mulighed" som tilgængeligheden af v_f fra mindst et medlem af mængden af alle verdener V . Herefter kan man analysere en proposition som 'nødvendigvis $P(x)$ ' som ' $P(x)$ er sand i mængden af alle verdener, som V_f er tilgængelig fra' og en proposition som 'muligvis $P(x)$ ' som ' $P(x)$ er sand i en mindst én af de verdener, som V_f er tilgængelig fra', altså netop gennem dobbeltanvendelse af prædikatslogikken af første orden, først en

anvendelse, hvor man kvantificerer over tilgængelighedsrelationer mellem verdener, og dernæst en anvendelse, hvor man kvantificerer over genstande eller relationer i de verdener, der er udvalgt gennem den første kvantifikation. Nedenfor er – i grafisk fremstilling – vist et eksempel på en situation, der dels gør sætningen “ $\Box\exists x(P(x))$ ” sand (dvs. “ $\exists x(P(x))$ er nødvendigvis sand”), dels gør sætningen “ $\Diamond\exists x(P(x))$ ” sand (dvs. “ $\exists x(P(x))$ er muligvis sand”). Planerne i figurerne skal forstås som verdener:

“ $\Box\exists x(\text{er en grå plet}(x))$ ” – dvs. “Der er nødvendigvis en grå plet” – er sand, fordi **alle** de verdener, hvorfra v_f er tilgængelig, indeholder de betingelser, der gør propositionen $\exists xP(x)$ sand (den grå plet findes i alle disse verdener).

“ $\Diamond\exists x(\text{er en grå plet}(x))$ ” – dvs. “Der er muligvis en grå plet” er sand, fordi **mindst én af** de verdener, hvorfra v_f er tilgængelig, indeholder de betingelser, der gør propositionen $\exists xP(x)$ sand (der er en grå plet i to af disse verdener, og derfor også i mindst én af disse verdener).

Med denne analyse af de grundlæggende modaludtryk “nødvendigvis” og “muligvis” får vi en semantisk analyse af sprogets modale udtryk, en analyse i termer af sande eller falske propositioner. Men ikke blot det: Vi får hermed også midler i hænde til analyse af en lang række andre udtryk i sproget, som ikke blot viser, at de i virkeligheden indeholder en modal ingrediens, men også at de adskiller sig indbyrdes på måder, vi klart formelt vil kunne redegøre for. Den såkaldte *mulige verdener-semantik* ser dagens lys.

I 1962 viser den finske filosof og logiker Jaakko Hintikka (1971 (1962)), hvordan alle **epistemiske udtryk** – altså udtryk som “vide”, “tro”, “ønske” og “håbe” – vil kunne

analyseres ud fra den samme strategi som de grundlæggende modaludtryk “nødvendigvis” og “muligvis”. Et afgørende problem ved analysen af epistemiske udtryk har før Hintikkas analyseforslag været, at disse udtryk ikke umiddelbart vil kunne forstås i termer af sand og falsk, hvilket har været en af hovedgrundene for den udbredte skepsis over for logisk analyse af det naturlige sprog generelt. Sætningen “Jens mente, at det regnede” består af to sætninger, hvoraf den ene er indlejret i den anden. Men det betyder ikke tilsvarende, at sætningen meningsfuldt kan siges at bestå af to propositioner. Selvom vi kan se, at vi kan tilskrive den komplekse sætning “Jens mente, at det regnede” en sandhedsværdi, kan vi ikke umiddelbart se, hvordan den skulle være en simpel konsekvens af de propositioner, der indgår i udtrykket. Hverken “Jens mente” eller “at det regnede” synes at være propositioner i nogen sandhedsfunktionel forstand af ordet. Imidlertid vil man gennem den analyse, Hintikka tilbyder, kunne bringes til den rette semantiske forståelse af de respektive sætningers bidrag til den samlede sætning. Ser vi fx på “mene, at p” på samme måde som “nødvendigvis p” eller “muligvis p”, vil vi kunne opfatte dem som resultat af samme dobbeltanvendelse af prædikatslogikken, som vi har set i forbindelse med analysen af “nødvendigvis p” og “muligvis p”: At sige “Jens ved, at det regner”, vil her slet og ret være det samme som at sige, at propositionen ‘Jens ved at det regner’ er sand eller falsk i alle de verdener med tilgang til denne verden, som stemmer overens med indholdet af det, Jens ved. Og tilsvarende for andre epistemiske udtryk.

Hintikkas forslag fører til en teknisk elegant semantisk analyse af en lang række epistemiske udtryk og vendinger i de logiske miljøer, og successen er så stor, at den amerikanske filosof, logiker og lingvist Richard Montague (Montague 1970) mener at kunne sige, at der *i virkeligheden ikke er nogen principiel forskel på formallogiske studier og studiet af det naturlige sprog*. Og faktisk forsøger han sig selv – som et delvis bevis for sin påstand – med en mulig verdener-semantisk analyse af et lille fragment af engelsk (Montague 1974).

Nu betyder denne avancerede semantiske analyse af modale og epistemiske udtryk desværre ikke, at alle problemer omkring sådanne udtryk dermed skulle være løst. Som vi har set i forbindelse med hypotesen ‘Alle mennesker er dødelige’, betyder inddragelsen af kvantorer i prædikatslogikken til redegørelse for empiriske forhold, at vi må indføre et beslutningselement i logikken: Det induktive udsagn må gøres deduktivt, før slutninger kan drages. På grund af den endnu mere udstrakte brug af kvantorer, vi finder i modallogik og epistemisk logik, må vi naturligvis gøre endnu mere brug af sådanne beslutningselementer. Det vil i virkeligheden

sige, at logikken må tildeles et endnu mindre operationsområde ved tolkningen af propositioner af typen “Jens mener, det regner.”, “Hans håber at få en tromme som gave til sin fødselsdag.” og “Jette elsker sin dukke.”, end det er tilfældet ved empirisk hypotesedannelse. Ikke desto mindre synes den mulighed, der nu foreligger for at operere med en prædikatslogisk analyse af de forskellige modale grundord og epistemiske udtryk at pege på, at logikskepticismen tager afgørende fejl mht. studiet af det naturlige sprog. Der eksisterer faktisk en mulighed for en streng formallogisk – en deduktiv – bestemmelse af den modallogisk gyldige slutning parallelt til den prædikatslogisk gyldige slutning – nemlig i form af en dobbeltanvendelse af prædikatslogikken, først på mulige verdener-relationer, og dernæst på genstande og relationer i hver af disse mulige verdener, sådan som vi har set.

Men det vil alt i alt sige: Både over for induktivisterne og de modale informalister og logikskepticister, der gerne vil sætte spørgsmålstegn ved den deduktive logik, synes det faktisk muligt endegyldigt at forsvare prædikatslogikken. Her mener vi at kunne formulere følgende tese: *Der findes i realiteten kun én grundlæggende logik, nemlig prædikatslogikken.* Om man så vil anvende den én gang til udelukkende at tale om genstande og forhold i den faktiske verden, eller om vi vil anvende den to gange, og også tale om genstande og forhold i blot mulige verdener, er afhængigt af visse tillægsbeslutninger, som man kan være enig eller uenig i. Her drejer uenigheden sig selvfølgelig først og fremmest om tillægsbeslutningen om overhovedet at tale om mulige verdener.

I bogen her har vi – jf. afsnit 2.4 – sat spørgsmålstegn ved denne tillægsbeslutning. Selv om vi ikke vil stille spørgsmålstegn ved intuitionerne og de anvendte beregningsmetoder bag mulige verden-semantikken, mener vi sammen med Quine, Davidson og flere andre, at selve mulige verdener-begrebet er filosofisk suspekt. Den eneste verden, der findes, er den faktiske verden samt de intuitioner om kontrafakticitet der følger med det, at vi mennesker er handlende væsener. Her vil den faktiske verden aldrig kunne eksistere som resultat af tomme referencesemantiske studier af tankens struktur. Følgelig er det mere korrekt – som vi har set det gjort i bogen her – at præcisere begrebet om prædikatslogik ud fra en intuitiv-fænomenologisk redegørelse for kontrafakticiteten i vores handlinger, ifølge hvilket *den grundlæggende prædikatslogik nærmere bestemt vil være en førsteordens prædikatslogik.*

Definition af grundbegreber

Termerne i begrebslisten er opstillet i den orden, begreberne er blevet introduceret på i hovedteksten. Som hjælp til orientering er udarbejdet en alfabetisk nøgle til de grundbegreber, der bliver forklaret i begrebslisten.

1. Proposition, reference, prædikation	25. Fiktion, fikcionalitet
2. S sammensat proposition	26. (Grad af) Realisme
3. Logisk gyldig slutning, holdbar slutning, MODUS PONENS	27. Genre
4. Toulmin-skema	
5. Instrumentel handling og kausalitet	ALFABETISK NØGLE:
6. Interaktion: kompetitiv og kooperativ handlen	agent (se under 5)
7. Kollektiv handlen	almen præmis (se under 3)
8. Institutionel handlen, social handlen	argumentativ diskurs (se under 20)
9. Talehandling, maksimerne om sandfærdighed, relevans og korrekthed	argumentativ tekst (se under 21)
10. Implikatur	assertiv (se under 8)
11. Præsupposition	berigelse (se under 13)
12. Perlokutionær handling; informativ, kommissiv og direktiv	bestemt beskrivelse (se under 1)
13. Berigelser	bestemte beskrivelser (se under 1, 10)
14. Metaassertiver	defekt (se under 9)
15. Kommunikativ handlen, samtale, tekst	defekt (se under 24)
16. Saglitterær tekst	direktiv (se under 11)
17. Kohæsi on	disjunktiv syllogisme (se under 3)
18. Kohærens	diskurs (= argumentativ diskurs) (se under 20)
19. Tekststruktur og tekstreduktion	
20. Argumentativ diskurs	
21. Argumentativ tekst	ekspressiv (se under 9)
22. Skønlitterær tekst	enaktiv (se under 10)
23. Figur, figurativitet	empragmatisk (se under 10)
24. Trope, tropicitet	

figur (se under 22)
figurativitet (se under 23)
fiktion (se under 25)
fiktionalitet (se under 25)
filosofisk-analytisk diskurs (se under 20)
foregiven reference (se under 25)
formål (= mål) (se under 5)

gendrivelse (se under 4)
grammatisk korrekthed (se under 9)

hjemmel (= almen præmis) (se under 4)
holdbar slutning (se under 3)
hvis, så (se under 2)

ikke (se under 2)
illokutionær handling (se under 9)
implikatur (se under 10)
informativ (se under 12)
informativitetmaksimen (se under 9)
instrumentel handling (se under 5)

kausalforbindelse (se under 5)
kohærens (se under 18)
kohæsion (se under 17)
kommissiv (se under 12)
kommunikativ handlen (se under 17)
kompleks proposition (se under 2)
konklusion (se under 3)
konstativ (se under 9)
konstituerende regel (se under 8, 9)
kooperationsprincippet (se under 9)

korrekthed (se under 9)
korrekthedsmaksimen (se under 9)

lighedssætten (se under 25)
logisk gyldig slutningform (se under 3)
logisk form (se under 2)

maksime (se under 9)
markør (se under 24)
mekanisme (se under 24)
metafor (se under 24)
metonymi (se under 24)
metaassertiver (se under 14)
middel (se under 5)
MODUS TOLLENS (se under 3)
MODUS PONENS (se under 3)
mængdereference(handling) (se under 1)
mål (se under 5)

naboskab (=kontiguitet) (se under 24)
normativ (se under 9)

og (se under 2)
opponent (se under 19)

parafrase (se under 24)
perception (se under 5)
perlokutionær handling (se under 12)
praktisk syllogisme (se under 5)
praktisk-etisk diskurs (se under 20)
proponent (se under 20)
proposition (se under 1)

prædikation (se under 1)
prædikationstilskrivning (se under 1)
præmis (se under 3)
præsupposition (se under 11)

realisme (grad af) (se under 26)
reference (se under 1)
relevans (se under 9)
relevansmaksimen (se under 9)
rygdækning (se under 4)

saglitterær tekst (se under 16)
samtale (se under 15)
sand – falsk (se under 1)
sandfærdighed (se under 9)
sandfærdighedsmaksimen (se under 9)
sandhedsfunktion (se under 2)
sandhedstavle (se under 2)
semantisk defekt (se under 24)
semantisk korrekthed (se under 8)
similaritet (= lighedssætten) (se under 24)
simpel proposition (se under 1)
singulær præmis (se under 4)
singulær reference(handling) (se under 1)
skønlitterær tekst (se under 22)
skønlitterær realisme (se under 26)
slutning (se under 3)
slutningsform (se under 3)
sprogets logiske form (se under 2)
syllogisme (= slutningsform) (se under 3)

talehandling (se under 8)

tekst (se under 14)
teoretisk-empirisk diskurs (se under 20)
tolkning (se under 24)
trope (se under 24)

ubestemt beskrivelse (se under 1)

velformet logisk form (se under 2)
virkning (se under 5)
æstetisk diskurs (se under 20)

ønske (= mål) (se under 5)

årsag (se under 5)

DEFINITIONER:

1. Proposition, reference, prædikation

KORTE DEFINITIONER: En **simpel proposition** (som kan udtrykkes eller formuleres sprogligt gennem en sætning) består af (1) en eller flere **singulære referencehandlinger**, hvor der refereres til en eller flere genstande (hvilket kan ske ved hjælp af egennavne eller bestemte og ubestemte beskrivelser), (2) en **mængdeteoretisk referencehandling**, (subsidiært en mereologisk referencehandling), hvor der refereres til en given mængde af genstande eller relationer, samt (3) en **prædikation** (eller **prædikatsilskrivningshandling**), hvor det afgøres, om den eller de enkeltgenstande, der er blevet refereret til gennem den singulære reference, hører til blandt den givne mængde af genstande eller relationer, der er blevet refereret til gennem mængdereferencehandlingen – eller udtrykt mere kortfattet: om **prædikatet** korrekt er blevet tilskrevet den pågældende genstand eller relation. Den simple proposition er **sand**, hvis den eller de enkeltgenstande, der refereres til med egennavnene eller de bestemte beskrivelser, hører til blandt – eller mere korrekt udtrykt: **er element i** – den givne mængde af genstande eller relationer, der refereres til ved hjælp af prædikatet. Ellers er propositionen **falsk**.

EKSEMPEL 1: Den simple proposition ‘Postkassen er rød’ er sand, når der med udtrykket “postkassen” refereres til en postkasse, og der med “_ er rød” refereres til en mængde af røde genstande, og det forholder sig sådan, at “postkassens” referent er element i mængden af røde genstande. Ellers falsk.

EKSEMPEL 2: Den simple proposition ‘Jens elsker Ulla’ er sand, når der med udtrykket “Jens” refereres til Jens, med udtrykket “Ulla” refereres til Ulla, og med udtrykket “_ elsker _” refereres til mængden af elske-relationer, og når referenterne for henholdsvis “Jens” og “Ulla” indgår i en relation, som er element i mængden af elske-relationer. Ellers falsk.

Et særlig hyppigt fænomen i sproget er reference ved hjælp af bestemte beskrivelser. En **bestemt beskrivelse** er en beskrivelse, der formuleres gennem udtryk som “Den Lille Havfrue”, “manden” eller “forretningen henne om hjørnet”, hvor beskrivelsen kan bruges til at udpege *en bestemt enkeltgenstand i verden* med en bestemt egenskab; fx vil referenten for “manden” kunne bruges til at udpege en konkret mand via egenskaben at være en mand. Generelt kan man sige, at en sådan beskrivelse af modtager kan bruges til at udpege *en vilkårlig enkeltgenstand i verden* blandt rækken af enkeltgenstande, der har den bestemte egenskab, beskrivelsen angår. Overfor bestemte beskrivelser står ubestemte beskrivelser. En **ubestemt beskrivelse** er en beskrivelse, der formuleres gennem udtryk som “en mand”, “mange mennesker”, “flere af de forulykkede”

Propositioner har deres forformer i perception og handlen. Her finder vi pendanten til referencen i den perceptuelle fokusering (på en figur) og pendanten til prædikationen som den “retning”, vi skal pege i det pegefelt, vi har etableret, for at nå fra den grund, figuren fremtræder som figur på, og frem til selve figuren. Fx vil det at have sin opmærksomhed rettet mod månen (**figur**) fra en given position på jorden (**grund**) være ensbetydende med at have **den propositionelle attitude**: ‘Deroppe er månen’. Her bringes månen i **fokus** ud fra en bestemt pegeretning angivende et bestemt **perspektiv** (eller **aspekt**) anlagt på månen.

Propositionelle attituder kan også kaldes **tanker**. De er ikke nødvendigvis sprogligt formuleret, men blot **enaktivt**, **empragmatisk** eller **handleimmanent** til stede hos den handlende. De er handleiboende. Vi vil senere stifte bekendtskab med propositionelle attituder som *at ønske* og *at vide* og med *handlemål* og *handlemidler*, som de optræder i forbindelse med praktiske syllogismer (jf. 5).

2. Logisk sammensat proposition

KORT DEFINITION: En logisk sammensat proposition er en proposition, hvor simple propositioner er blevet forbundet eller konnekteret med hinanden. Konneksionen kan normalt identificeres sprogligt via logiske konnektorer som “og” (som udtryk for en **konjunktion**), “eller” (som udtryk for en **disjunktion**), “hvis-så” (som udtryk for en **materiel implikation**) eller “ikke” (som udtryk for en **negation**).

Logiske konnektorer er udtryk, som refererer til **sandhedsfunktioner**. Således betyder konnektoren “og” mellem to propositioner slet og ret, at vi har med en sammensat eller **kompleks proposition** at gøre, som er sand, hvis begge propositioner, som sætningsudtrykkene “og” forbinder, er sande, og ellers falsk. Eller for at give et overblik over alle ovennævnte konneksioner ved hjælp af følgende tavle (**sandhedstavle**):

p	q	p og q	p eller q	hvis p, så q	ikke p
S	S	S	S	S	F
S	F	F	S	F	
F	S	F	S	S	S
F	F	F	F	S	

(1) – (8) kaldes **velformede logiske former**:

- (1) “p”
- (2) “q”
- (3) “p og q”
- (4) “hvis p så q”
- (6) “p eller q”
- (7) “ikke-p”
- (8) “hvis (p og q) eller p), så q”

Den velformede logiske form:

hvis ((hvis p så q) og p), så q

S	S	S	S	S	S	S
S	F	F	F	S	S	F
F	S	S	F	F	S	S
F	S	F	F	F	S	F
	1	2			<u>3</u>	

vil ifølge sandhedstavlerne altid være sand, ligegyldigt hvilken sandhedsværdi p og q tildeles (se kolonne 3). Det er vigtigt at se, at den derfor ikke siger noget om, hvordan det forholder sig i verden, men alene er en afspejling af **tankens og sprogets logiske form**. Der findes mange sådanne komplekse propositioner. Det, der udmærker specielt den ovenfor angivne logiske form, er, at den i “yderste led” består af en “hvis-så”-relation (fremhævet med fed), udtrykkende en såkaldt **materiel implikation**, hvilket umiddelbart gør den egnet til at drage slutninger ved hjælp af. Logiske former, der altid er sande, og som udtrykkes med et “hvis-så” som yderste led, kaldes (**logisk gyldige**) **slutningsformer**. Hvad specielt ovenfor anførte slutningsform angår, optræder den under betegnelsen MODUS PONENS.

3. Logisk gyldig slutning, holdbar slutning, MODUS PONENS, MODUS TOLLENS, DISJUNKTIV SYLLOGISME, SIMPLIFIKATION

KORTE DEFINITIONER: En (**logisk gyldig**) **slutningsform** er en velformet logisk form, som tillader, at man kan drage slutninger. En **slutning** består som regel af to **præmisser**, hvor mindst én præmis skal være **almen**, samt af en **konklusion**. En slutning vil kunne opnoteres på følgende måde (som en art regnestykke):

<i>Slutningsform:</i>	<i>Eksempel:</i>
1. præmis (almen)	Alle mennesker er dødelige
2. præmis (almen eller specifik)	Sokrates er et menneske (specifik præmis)
_____	_____
konklusion	Sokrates er dødelig

Selve slutningen består i, at man “bevæger sig” tankemæssigt gennem slutningsformen fra præmisser til konklusion, så man til sidst står tilbage alene med konklusionen, i eksemplet her: “Sokrates er dødelig.” Det at drage slutninger er en pragmatisk kategori, der egentlig ikke tilhører logikken og sprogets logiske form: at drage slutninger er at bevæge sig tankemæssigt gennem de logiske former.

En **logisk gyldig slutning** er en slutning, hvor konklusionen er sand, hvis præmisserne er sande, og ellers falsk. En logisk gyldig slutning er samtidig en **holdbar**

slutning, hvis præmisserne herudover er sande. (Sokrates-slutningen ovenfor er logisk gyldig, men ikke holdbar, da “Alle mennesker er dødelige” er en hypotese).

MODUS PONENS er den foretrukne **slutningsform**, når man skal drage logisk gyldige, men ikke nødvendigvis holdbare, slutninger. Andre slutningsformer er **MODUS TOLLENS** og den **DISJUNKTIVE SYLLOGISME**.

Propositioner og logiske slutninger behøver ikke være realiseret i sprog. Propositionelle indhold og logiske relationer findes også i perception og ikke-sproglig handlen.

Tre (logisk gyldige) slutningsformer (syllogismer):

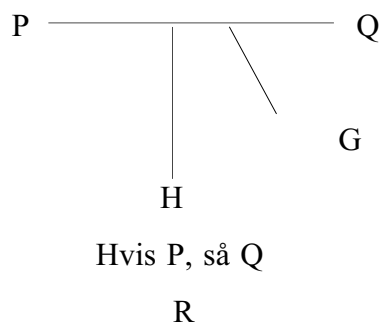
MODUS PONENS	MODUS TOLLENS	DISJUNKTIV SYLLOGISME
hvis p, så q	hvis p, så q	p eller q
p	ikke q	ikke p
-----	-----	-----
q	ikke p	q

Alle tre former yder **logisk gyldige slutninger**: Ligegyldigt hvilken sandhedsværdi p og q har, så vil konklusionen altid være sand, hvis blot præmisserne er sande.

4. Toulmin-skema

KORT DEFINITION: Et **Toulmin-skema** er en bestemt måde at repræsentere en (logisk gyldig) slutning på, fx MODUS PONENS. Hvad grundlinjerne angår, er der blot tale om en notationsvariant i forhold til opstillingsmåden ovenfor. Ved Toulmin-skemaerne er den ene af præmisserne – og dermed også konklusionen – altid specifik.

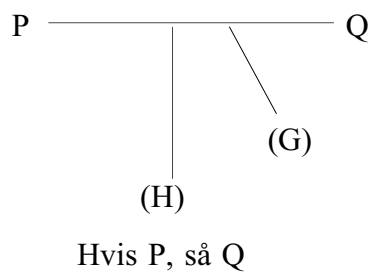
Toulmin-skemaet (se nedenfor) danner en “dobbeltgalge”, hvori **konklusionen** K er placeret øverst til højre, **den specifikke** (eller **singulære** eller **partikulære**) **præmis** P øverst til venstre og **den almene præmis** H (= hvis P, så Q), kaldet **hjemlen**, i bunden. Evt. **rygdækning** for den almene præmis anbringes under rygdækningen i R. **Gendrivelser** (modargumenter, argumenter som ugyldiggør eller modificerer slutningen) kan anbringes under G (eller i et selvstændigt Toulmin-skema):

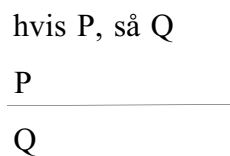
Toulmin-skemaet er som sagt blot en notationel variant af de logisk gyldige slutningsformer, fx:

MODUS PONENS:

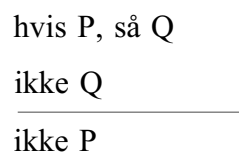
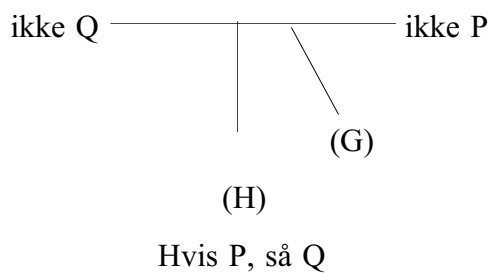
Toulmin-notation

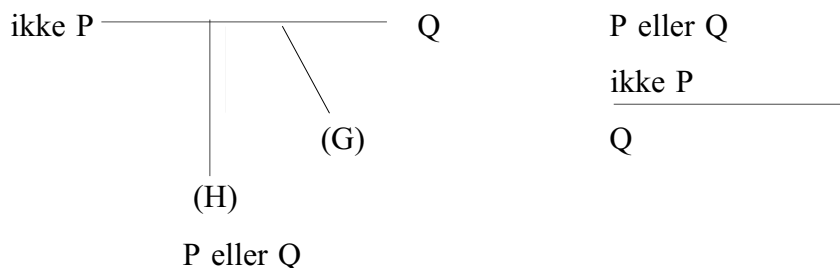
Klassisk notation

MODUS TOLLENS:

DISJUNKTIV SYLLOGISME:

5. Instrumentel handling og kausalitet

KORT DEFINITION: En (fysisk baseret) **instrumentel handling** er en handling, som involverer en **agent** (en handlende), der tilvejebringer en bestemt, selvstændig beskrivbar fysisk begivenhed (eller tilstand, hvis der alene refereres til sluttstanden i begivenheden): “Han åbnede døren”, “De byggede en båd”, “Vi rejste til Syden.” Handlingen vil altid kunne beskrives i mål-middel-termer: “De brugte masser af træ (middel) til bygningen af båden (mål)”, “Han åbnede døren (middel), for at få frisk luft i stuen (mål)”, ”De rejste til Syden, for at blive brune”. Under enhver veludført instrumentel handling ligger en **kausalforbinding** (kausalkæde). Fx er det en betingelse for, at døren kan åbnes i sidste eksempel, at der eksisterer en kausal sammenhæng mellem begivenheden, at døren er lukket (**årsag**), og begivenheden, at den er åben (**virkning**).

En instrumentel handling indeholder altid en **propositionel attitude** i form af dels et **ønske**, en **målforestilling** eller en **intention** (fx om, at døren er åben), dels en **viden om et middel** (fx det at presse håndtaget på døren i bund og trække), og dels et stykke **konkret viden** om handlesituationen som regel indhøstet gennem **perception** (fx af, at døren er lukket). Ud fra disse tre komponenter kan selve handlingen (bevægelserne) udledes som konklusion. I den forstand er handlinger af en bestemt type slutningsform eller syllogisme, efter Aristoteles kaldet en **praktisk syllogisme**:

PRAKTISK SYLLOGISME:

Ønske, mål: A vil have, at døren er åben
Viden om situation: Døren er lukket
Generel viden: Hvis døre er lukkede (situation) og man har som mål, at de er åbne, er det et egnet middel at gribe i dørens håndtag og presse det ned, samtidig med at man skubber til døren

Handling: A griber i dørens håndtag og presser det ned, samtidig med, at han skubber til døren

Det vil altid være muligt at opstille en praktisk syllogisme i et Toulmin-skema. Således vil syllogismen ovenfor kunne gives følgende form (eksemplificeret ved åbning af en dør):

Mål: A vil have, at døren er åben	Handling: A griber i dørens håndtag og presser det ned, samtidig med, at han skubber til døren
Viden om: Døren er lukket situation	
Generel viden: Hvis døre er lukkede (situation) og man har som mål, at de er åbne, er det et egnet middel at gribe i dørens håndtag og presse det ned, samtidig med at man skubber til døren	

Den praktiske syllogisme er første gang beskrevet af Aristoteles. Perception, der danner forudsætning for videnspræmissen, har samme struktur som den asserterede proposition: Her *fokuseres* der på en genstand (i eksemplet: døren), og der ses på den med hensyn til et bestemt *aspekt* (i eksemplet tilstanden: er lukket), hvor fokus må regnes til at være forstadiet til den sproglige reference, og aspektsynet forstadiet til den sproglige prædikation.

Et væsentligt skel i forbindelse med instrumentel handlen er skellet mellem den form for intention, man direkte kan læse ud af folks handlen, og som man kan kalde handlingens **iboende intention** (Searle: *intention-in-action*) og den form for intention,

der er formuleret forud for handlingen, som man kan kalde den **foruddannede intention** (Searle: *prior intention*). Det at børste tænder har en iboende intention. Beslutter jeg mig et stykke tid før til at børste tænder, er min intention derimod foruddannet.

Et vigtigt aspekt ved instrumentel handlen er, at det er muligt at opbygge **procedurer**, hvor måltilstanden i én handling umiddelbart vil kunne udgøre handlesituation i en ny handling, hvis måltilstand igen umiddelbart vil kunne udgøre måltilstanden i endnu en ny handling og så fremdeles. Sådanne procedurer danner såkaldte **middel-mål-hierarkier**, hvor udførelsen af én handling tjener som middel til udførelsen af en ny handling og så fremdeles. Eksempelvis kan det at frembringe en madret eller bygge et skib ses som tilvejebringelsen af en række indbyrdes hierarkiserede handlinger, der alle peger mod det endelige slutmål, nemlig at nå frem til den færdiggjorte velsmagende madret eller det forhåbentligt smukke færdigbyggede skib.

6. Interaktion – empatisk, strategisk, kompetitiv og kooperativ handlen

KORTE DEFINITIONER: Vi kan handle over for naturen (eller over for hinanden, når vi **strategisk** behandler hinanden som et stykke natur), men vi kan også udføre handlinger rettet mod hinanden som agenter. Det er to vidt forskellige ting. Når vi udfører handlinger rettet mod hinanden, indgår vi i **interaktion** med hinanden. Men hvad er interaktion? Det kræver lidt udredning: Nu er det, at én agent A udfører en handling H_1 som udgangspunkt for, at en anden agent B vil kunne udføre en handling H_2 nødvendigt, men ikke tilstrækkeligt for, at vi kan tale om interaktion mellem A og B. Producerer A fx en bil, som B kan køre i, er der tale om, at én handling danner grundlag for udførelsen af en anden handling, men der er ikke af den grund tale om interaktion mellem A og B. Det vil der først være, når B i en bestemt handlesituation vil kunne se A's handling som en handling, B også kunne have udført, hvis B havde været i A's sted, og når A omvendt vil kunne se B's handling som en handling, A også kunne have udført, hvis A havde været i B's sted. Eller for at sige det på anden vis: For at der skal være tale om interaktion mellem A og B, skal A kunne identificere sig med B og B med A som betingelse for interaktionen. Der skal være tale om **(kognitivt set) empatiske handlinger** fra A's og B's side.

Interaktion findes i to grundformer. Interaktion kan findes i form af **kompetitiv handlen**, nemlig *hvis en handlende, A, forsøger at skjule nogle af sine formål over for en anden handlende, B*, sådan som det fx vil være tilfældet ved snyd el.lign. Eller der kan være tale om **kooperativ handlen**, nemlig hvis A omvendt *forsøger at gøre sine formål klare for B*, sådan som det fx vil være tilfældet, hvis A viser B, at han har til hensigt at holde døren åben for ham. Her er dette *for B* vigtigt, for det signalerer, at *A bestræber sig på og kan regne med, at B bliver klar over denne hensigt hos A*. Som man kan se, er der indlagt **gensidighed – reciprocitet** – i interaktionen: B ved, hvad A gør, og A ved, hvad B gør, ligesom A ved, at B ved, hvad A gør, og B ved, at A ved, hvad B gør. Parterne er kort sagt i stand til at erhverve **gensidig viden** (mutual knowledge) om hinandens intentioner.

Kompetitiv handlen kan være indbygget i kooperativ handlen. En kompleks form for kompetitiv handlen finder sted fx ved forskellige former for konkurrencesport eller ved strategispil som skak eller ludo.

7. Kollektiv handlen

KORT DEFINITION: Kollektiv handlen er handlen præget af bevidstheden om, at de handlinger, der udføres, tjener et fællesskab (som alle kan være en del af). Kollektiv handlen er – med en kortformulering – *vi*-handlen.

I kollektiv handlen finder man et element, der ikke eksisterer i simple former for kooperativ handlen. Fx er det at bygge et skib på det grundlæggende plan et stykke kooperativ handlen, hvor det, én eller flere gør, afløses af det, én eller flere andre gør osv. indtil skibet er bygget; men skibsbygning involverer mere end blot et stykke kooperativ handlen. Ved skibsbygning er handlingerne også *led i et fælles mål om at få skibet bygget*. Der er tale om et *vi*-projekt. Ikke alle kender måske til detaljerne i de handlingsgange, der fører til slutresultatet, og for nogles vedkommende gælder det måske endog, at de ikke ved, hvad den dims, de har lavet, skal bruges til, hvorfor de – i relation til det færdigbyggede skib – blot udfører kooperative handlinger. Men skal der være tale om egentlig kollektiv handlen, skal mere end én af de handlende have viden om, hvilken rolle handlingerne spiller i relation til et fælles mål.

Det er et åbent spørgsmål, hvor grænsen går mellem kooperativ og kollektiv

handlen: Det, en hest gør, når den er under indflydelse af en kusk, synes at kunne forklares alene som et stykke kooperativ handlen. Hesten samarbejder ikke, har ikke noget overordnet mål, den deler med kusken, men handler blot reaktivt på de signaler, kusken giver. Det, en jagende gruppe løver eller et jagende koppel ulve foretager sig i forbindelse med nedlæggelsen af et bytte, synes heroverfor vanskeligere at forstå alene som kooperativ handlen. Der er her tale om handlen med egentlig bevidsthed om et fælles mål om at få byttet nedlagt, såkaldt *We-mode collectivity*. Nogle har – mange mener forgæves – søgt at forklare adfærden i gruppen alene ud fra den enkeltes udelukkende lokale formål om at indplacere sig kompetitivt i forhold til “naboer” i et hierarkisk system med en alfa-han i spidsen, såkaldt *I-mode collectivity*.

8. Institutionel handlen, social handlen

KORT DEFINITION: Visse former for kollektiv handlen involverer institutioner. Derfor vil vi kalde en sådan form for handlen **institutionel handlen**. Institutionelle handlinger er fx handlinger, som det illegalt at passere en grænse, det at døbe, det at gå til eksamen, det at fratræde en stilling eller det at betjene en klokke, der kalder til frokost. Det kriterielle træk for institutionel handlen er, at den forudsætter eksistensen af institutioner, formulerbare som sæt af **konstituerende regler**, dvs. regler af typen ““X” tæller som Y (i kontekst K)”. Således forudsætter fx det, illegalt at passere en grænse, at der eksisterer en grænse som institution, underlagt reglen, som man kan bryde: “De og de sten i landskabet/den og den grænsebom/den og den imaginære linje gennem landskabet (kun synlig på et landkort)” *tæller som* det sæt af tilladelser, forbud og påbud, der knytter sig til en grænse.” Heraf kan den *illegale* passage af grænsen så udledes som en overtrædelse af den givne konstituerende regel.

Det at have institutioner understøttet af konstituerende regler er at etablere en *ny metafysisk orden, som ikke længere vil kunne defineres alene i termer af Kooperation*. Det altafgørende her er begrebet om en konstituerende regel: Hver konstituerende regel skaber i kraft af sin eksistens en ny form for handlen, som ikke vil kunne eksistere uafhængigt af den pågældende regel.

Enhver konstituerende regel har som nævnt regelformen: ““X” tæller som Y (i kontekst K)”. Men reglen har også et bestemt udfoldelsesrum: Konstituerende regler

skal *skabes*, og de skal *bruges*. Derfor må vi skelne mellem på den ene side *formen for en konstituerende regel*, der er transcendentale i forhold til de forskellige, enkeltstående konstituerende regler, og på den anden side *de enkeltstående konstituerende regler*, instanser af den transcendentale form, hvorigennem regelformen er eksemplificeret. Her finder den enkelte konstituerende regel nu eksistens inden for spændet mellem på den ene side en **indføringsituation** for den givne regel, og på den anden side en række **brugssituationer** for anvendelse af reglen, hvor førstegangsanvendelsen er forudsat. Alle konstituerende regler danner alene **arbitrære konventioner**: De ser alle ud på den og den måde, har det og det udtryk “ X_1 ”; men de kunne lige så godt have set anderledes ud, have haft et andet udtryk “ X_2 ”.

Vigtig i denne forbindelse er at se, at dannelsen og opretholdelsen af en given konstituerende regel er afhængigt af, at regelbrugerne opfatter sig som *etisk forpligtet* på at følge reglen i alle konkrete brugssituationer, sådan som det er grundlagt i indføringsituationen. I den forstand udgør brugen af konstituerende regler i udførelsen af institutionelle handlinger altid en forpligtelsessammenhæng, en **deontologi**. *Et socialt fællesskab, hvori der indgår institutioner, vil altid samtidig være et deontologisk – og i den forstand et etisk – fællesskab.*

Det vil være rimeligt at reservere samlebetegnelsen **social handlen** om interaktionsforløb, der ud over strategiske og kooperative handleformer også involverer institutionel handlen.

9. Talehandling, maksimerne om informativitet, sandfærdighed, relevans og korrekthed

KORT DEFINITION: en **talehandling** – i form af en **illokutionær handling** – er en institutionel handling, underlagt **konstituerende regler**. En illokutionær handling vellykkethed er – som vellykketheden af enhver institutionel handling – afhængig af, om en valgt formulering bliver **forstået** af modtager som konstitueret af den og den underliggende konstituerende regel.

Det kriterielle for en talehandling, dvs. det, som gør en talehandling forskellig fra andre former for institutionel handlen, er, at *den er i stand til at bære (i første række handleboende) tanker eller propositioner, som kan være sande eller falske.*

At sige “Det er koldt” er det samme som at udføre en illokutionær handling af

formen **en assertiv talehandling** – eller kort: **et assertiv** – hvor den deri indeholdte proposition eller tanke, in casu propositionen ‘Det er koldt’, tilskrives sandhedsværdien sand (eller falsk). Assertivet kan altid markeres eksplicit ved et **metaassertiv**, fx ‘Jeg asserterer herved, at det er koldt.’, hvor propositionsdelen igen altid vil kunne ekspliciteres gennem *at*-sætninger, *at*-infinitiver eller lignende, fx ‘Jeg asserterer herved, *at det er koldt*’ eller – hvilket er det mest normale – gennem sætninger, hvor metaassertivet og *at*’et helt er udeladt, fx ‘*Det er koldt*’.

Som enhver anden institutionel handling eksisterer også en talehandling i *spændet mellem en indføringssituation og en brugssituation*. Det gør den assertive talehandling i stand til at formidle forskellige **meningsindhold**. Dette afspejler sig i de to grundtyper af assertiver, nemlig dels **normativet**, ved hjælp af hvilket nye meningsindhold definatorisk indføres, dels **konstativet**, hvor allerede normerede meningsindhold danner forudsætning for at kunne konstatere, hvorvidt forskellige kendsgerninger foreligger i verden.

Svarende til, at der ud over den offentligt tilgængelige verden af ting og tingsbårne fænomener også findes en *mental verden af viden, hensigter og forkærligheder hos den talende*, findes der også en grundtype af assertiver, **ekspressivet**, hvor der gælder visse særlige assertionsbetingelser (ekspressivet har fx også som konstativet en tilsvarende normeringsvariant, som ofte kan ses fx ved definitioner i matematikbøger: “*Lad disse punkter beliggende i samme afstand fra et givet punkt være en cirkel*”).

Hvis et assertiv skal være vellykket udført, må det være (1) **informativt** for modtager, det må være (2) **sandt**, det må være (3) **relevant** i talesituationen for modtager, og det må være (4) **korrekt udformet** i det sproglige udtryk. De fire krav er formuleret af Paul Grice og er kendt under betegnelsen de griceske kommunikationsmaksimer som maksimerne om henholdsvis **informativitet, sandfærdighed, relevans** og (grammatisk og semantisk) **korrekthed**. Grice selv kalder – inspireret af Kant – maksimerne for henholdsvis *kvantitet, kvalitet, relation* og *måde*. Det bagvedliggende princip, som sammenfatter anvendelsen af maksimerne, kalder Grice for **kooperationsprincippet**.

10. Implikatur

KORT DEFINITION: en **implikatur** er en kommunikativ handling udført af afsender i den hensigt at få modtager til ud fra handlingen at drage en bestemt slutning (inferens). Den er ikke eksplicit formuleret i sætninger, sådan som fx optegningen af den materielle implikation i logikbøger vil være det. Tværtimod er den blot implicit til stede i kommunikationssituationen. Det er en **enaktiv** (også kaldet **empragmatisk, handleiboende**) slutning. Men implikaturen er ikke *blot* en enaktiv slutning. For at være en implikatur må den være *udløst af sprog*; men i en bemærkelsesværdig *negativ* forstand: Den må være udløst af en sprogligt **brud**, en sproglig **defekt**, som vil kunne defineres som en mangel på at leve op til en eller flere af kommunikationsmaksimerne for informativitet, sandfærdighed, relevans og korrekthed.

Ved implikaturer anvendes disse maksimer *altid to gange: første gang*, så modtager vil kunne identificere assertivet som defekt, og *anden gang*, så modtager vil være i stand til at drage den af afsender tiltænkte slutning på baggrund af implikaturen med baggrund i træk i talesituationen – inklusive afsenders og modtagers viden og instrumentelle beredskab og afsenders og modtagers antagelse om, hvad de hver især ved – en slutning, som hvis den formuleres eksplicit, vil være i overensstemmelse med kommunikationsmaksimerne og dermed også med kooperationsprincippet. Et eksempel: Siger jeg “Kan du række mig saltet”, retter jeg en forespørgsel til modtager om hans evner. Da det normalt er irrelevant i den givne situation at spørge således – og dermed udtryk for et brud på relevansmaksimen – får det min modtager til at se på situationen og ud fra det sagte tolke, hvad jeg mon i stedet har villet, som så, *hvis man var interesseret i at formulere det direkte*, vil kunne leve op til relevansmaksimen (og selvfølgelig også de øvrige maksimer). For at blive ved vores eksempel med saltet, men nu sandsynliggjort via træk fra talesituationen:

A siger til B: “Kan du række mig saltet?” hvor A sidder langt fra saltet, mens B sidder tæt på; en betingelse for, at B vil kunne række A saltet, vil være, at B vil være i stand til det. Det kan A se, at B er. Derfor slutter B, at A nok vil have, at B vil række ham saltet.” – hvilket forhåbentligt får B til faktisk at række A saltet.

Eksemplet her er et eksempel på en **indirekte talehandling**, her en handling, hvor et spørgsmål (om evne) bruges som middel til udførelsen af en anmodning (om udførelse

af en handling).

Er findes mange typer implikaturer. Alt efter hvilke defekter der tages udgangspunkt i i en given talesituation, styrer implikaturer forskellige former for adfærd, fx *præsuppositioner*, *perlokutionære handlinger*, *berigelser*, *stilfigurer* og *troper* (jf. 11, 12, 13, 22 nedenfor).

11. Præsupposition

KORT DEFINITION Den simpleste form for specifik reference finder sted gennem **egennavne**. Men den kan også finde sted gennem **bestemte beskrivelser**, fx ”manden”, ”manden der sidder dér”, ”min kaffekop”, ”Den Lille Havfrue” osv. **Præsuppositioner** i form af bestemte beskrivelser anvendes i situationer, hvor afsender (1) kender til eksistensen af det, der beskrives gennem sætningen, og hvor afsender (2) antager, at modtager også gør det. Der skal altså være tale om en *viden, der er delt mellem afsender og modtager*. Præsuppositioner indeholder normalt et metaassertiv fx i form af en bestemthedsendelse – ”-en” eller ”-et” – eller en bestemt artikel – ”den” eller ”det” – hvormed afsender kan *tydeliggøre*, at han mener, at (1) og (2) er tilfredsstillet.

I præsuppositioner er det de bestemte beskrivelseres opgave at indsnævre, hvad der i situationen kan være ment som referent for det, afsender yderligere har at sige: ”Manden, der sidder dér, er vist dansker”, ”Min kop er blevet kold.” I den forstand er præsuppositionen en forudsætning for, at den samlede sætning kan være sand (eller falsk).

Præsuppositioner er en form for implikaturer: Afsender bryder ved præsuppositioner med de griceske maksimer om informativitet og relevans. Han eller hun siger nemlig noget, modtager godt ved i forvejen. Derfor må præsuppositionen være implikaturfremkaldt. Da afsender normalt gør *brug af et bestemt udtryk med en bestemt mening* til over for modtager at tydeliggøre, at han opfatter en proposition som præsupposition, er der med implikaturen tale om det, Grice kalder en **konventionel implikatur** (og som han modstiller den situationsudløste konversationelle implikatur, som altid må skulle gøres gældende metaassertivt).

12. Perlokutionær handling; informativ, kommissiv og direktiv

KORT DEFINITION: En **perlokutionær** handling er en talehandling, hvor en illokutionær handling, et assertiv af en eller anden slags, indgår som middel for udførelse af den pågældende perlokutionære handling.

En perlokutionær handling vellykkethed afhænger ikke blot af modtagers **forståelse**, sådan som den illokutionære handling gør det (jf. ovenfor), men også af modtagers **accept**. Hvis afsender fx lover at udføre en fremtidig handling, skal løftet ikke blot forstås som løfte af modtager, men accepteres af ham eller hende. Skellet mellem forståelse og accept er fundamentalt, selv om man ofte kan se det negligeret i talehandlingsteorien.

En perlokutionær handling kan være af tre typer, alt afhængig af hvordan den instrumentelle handlesammenhæng, assertivet forekommer i, foreligger for de to samtalepartnere. Den kan slet og ret foreligge som manifestation af afsenders ønske om at informere modtager, altså antage form af et **informativ**. Hvis det nu yderligere står klart for samtalepartnerne, at afsender også gerne vil have, at modtager skal udføre en handling i konsekvens af det meddelte stykke information, vil perlokutionen i stedet antage form af et **direktiv**. Eller hvis det står klart for modtager, at afsender selv gerne vil udføre en handling i konsekvens af den meddelte information, vil perlokutionen endeligt antage form af et **kommissiv**.

Om et givet assertiv får status af et informativ, et direktiv eller et kommissiv, afhænger af den instrumentelle handlekontekst, hvori assertivet fremsættes af afsender. I **kommunikativ handlen** får mange assertiver (konstativer, normativer eller ekspressiver) status af perlokutionære handlinger af typen direktiver eller kommissiver. De bliver handlingsrettede. I **samtaler** derimod får assertiverne fortrinsvis status af informativer: Her skal der ikke gøres noget aktivt tolkningsarbejde, hverken fra afsenders eller modtagers side, i konsekvens af det, der bliver sagt.

Samme assertiv kan – alt afhængig af situationen – få status af et informativ, et direktiv eller et kommissiv: Siges sætningen “Det er koldt i dag” som led i en samtale, drages normalt den slutning, at der alene må være tale om et informativ. Står modtager fx derimod og skal ud af døren uden at have erfaret noget om dagens vejr – gardinerne er trukket for, og modtager har i modsætning til afsender ikke hørt vej-rudsigten – er det ikke usandsynligt, at modtager drager den slutning, at afsender nok

vil have modtager til at tage noget varmt tøj på, dvs. forstår assertivet som et direktiv. Og er afsender ved at gå ud af døren, og er det normalt afsenders opgave at varme bilen op, hvis det er koldt, inden afsender og modtager i fællesskab kører på arbejde, vil assertivet nok af modtager bliver opfattet som et kommissiv.

13. Berigelse

KORT DEFINITION: Berigelser er implikaturer, som er med til at sikre en kontekstuel forankring af talehandlingssekvens som betingelse for at kunne tilordne de i sekvensen indeholdte simple eller sammensatte propositioner en samlet sandhedsværdi. Siger jeg om Lucky Luke: “Han svang sig op i sadlen og (han) red ud i sommernatten”, er det en implikatur, der sikrer, at “og”et i sætningen forstås ikke blot som et “og” i logisk abstrakt forstand (ud fra sandhedstavlen for “og”), men i en mere konkret forstand som *en konnektor, der angiver et tidsforhold samt kausalitet og instrumentalitet*. Dvs. “og” betyder her i kraft af den berigende implikatur i virkeligheden såvel ‘derpå’ (tid), ‘i konsekvens heraf’ (kausalitet) og ‘for at kunne’ (instrumentalitet). Eller for at tage et andet eksempel: Siger jeg “Nu skal jeg nok slå græsset”, så har sætningen nok brug for at få tilført den berigelse, at “slå” her nok ikke skal forstås i betydningen banke, give prygl, men derimod i betydningen skære (græsstrå over). Sidste eksempel er et eksempel på disambiguering, entydiggørelse, af en leksikalsk term, her termen “slå”. Berigelsen er det typiske entydiggørelsesredskab.

14. Metaassertiv

KORT DEFINITION: Afsender kan for at *tydeliggøre*, hvilken instrumentel situation han gerne vil have, modtager ser et givet assertiv indlejret i, gøre brug af forskellige **metaassertiver**. Betingelsen herfor er, at der er udtryk til rådighed for reference til disse instrumentelle situationer og sammenhænge. Det betyder, at metaassertiverne for at kunne bruges på forhånd må være meningsfastlagt via normativer.

Metaassertiverne kan rette sig mod en række forhold i den instrumentelle handlen, bl.a. mod perlokutioner og berigelser. Vil afsender fx over for modtager angive, at han ønsker, hun skal tage varmt tøj på, kan han – for at tydeliggøre sin hensigt – i stedet for som ovenfor at sige “Det er koldt” eller “Nu tager du varmt tøj

på” sige “Tag varmt tøj på!” eller “Jeg råder dig til at tage varmt tøj på.” eller andet lignende. Her er imperativformen i det første eksempel og brugen af verbet “råde” i det andet eksempel eksempler på metaassertiver, hvormed afsender er i stand til at tydeliggøre sin tale.

Behovet for metaassertiver i sproget er større i samtaler end i kommunikativ handlen (fordi vi i samtaler normalt ikke kan pege direkte på det, vi taler om, i situationen). Verbet “råde” ovenfor tilhører en særlig gruppe af metaassertiver. Det er metaassertiver, der angiver, hvilken illokutionær eller perlokutionær talehandlingstype, der tilsigtes fra afsenders side. Der findes flere hundrede sådanne såkaldte *performative verber*. Først og fremmest er der verberne for det overordnede assertiv, de tre grundlæggende illokutioner normativet, konstativet og ekspressivet og de tre overordnede perlokutioner direktivet, kommissivet og informativet. Men herudover findes en lang række verber som refererer til forskellige særtræk ved talesituationen, fx om der er tale om kommunikativ handlen (informere, meddele, oplyse), om diskurs (påstå, hævde, bestride), om autoritetsforhold, der hersker i talesituationen (bede om, anmode om, beordre), eller elementer i en bestemt procedural sammenhæng (konkludere, forudsætte, opsummere, begrunde).

15. Kommunikativ handlen, samtale, tekst

KORT DEFINITION: **Kommunikativ handlen** er instrumentel handlen i et fællesskab som sporadisk er styret af tale. **Samtale** er heroverfor udveksling af taleture – så taler A, så taler B, så taler A, ... – hvor ingen af samtalsens taleture umiddelbart styrer forhold i den rene instrumentelle handlen, og hvor der normalt heller ikke er nogen overordnet institution, som angiver, hvem der skal tale hvornår. I samtaler udveksles udelukkende illokutioner og perlokutioner.

Tekster er talehandlingssekvenser udført af én og samme afsender (som godt vil kunne omfatte flere personer) inden for én og samme taletur i en samtale eller i forbindelse med kommunikativ handlen generelt.

16. Saglitterær tekst

KORT DEFINITION: En **saglitterær tekst** er en tekst, der prototypisk lever op til (= ikke bryder med) kommunikationsmaksimerne om sandfærdighed, relevans og korrekthed. Ofte brydes maksimerne i en saglitterær tekst. Men så længe der i teksten blot kræves passende simple implikaturfremkaldte slutninger for at sikre maksimernes overholdelse, vil der stadig være tale om en saglitterær tekst.

Ordet “prototypisk” indgår i definitionen, fordi der undertiden sporadisk kan forekomme skønlitterære elementer i saglitterære tekster, uden at de tekster, de forekommer i, af den grund vil gælde som skønlitterære tekster.

17. Kohæsion

KORT DEFINITION: En saglitterær tekst vil altid være referentielt forankret i en situation i verden. Den tekstlige **kohæsion** i en tekst består i, at der fra forskellige propositioner i teksten refereres til numerisk samme situation eller numerisk samme ting, agenter eller personer i situationen. Kohærens er altså ensbetydende med *samordnende reference* eller – som det også kan kaldes – *koreference*, sådan som det fremgår af eksemplet: : “Karen faldt og slog sig. *Hun* begyndte at græde.”

18. Kohærens

KORT DEFINITION: **Kohærens** er sammenhæng i en tekst sikret gennem anvendelse af implikaturer, som gør modtager i stand til at restituere en brudfyldt tekst som en tekst, der er i overensstemmelse med kommunikationsmaksimerne om informativitet, sandfærdighed, relevans og korrekthed. Der er ingen umiddelbar sammenhæng mellem følgende to sætninger: “Stormen susede, og træerne i skoven væltede alle som ét.” Drager vi imidlertid den slutning, at stormen og træerne optræder i samme situation, og at der eksisterer et kausalt forhold mellem stormens susen og det forhold, at træerne vælter, er teksten blevet gjort kohærent. Eller for at sige det på anden vis: Den ene sætning er blevet gjort relevant som proposition for den anden og omvendt.

Som støtte for de implikaturfremkaldte slutninger gøres brug af almene slutningsformer: logisk gyldige slutninger, metafysisk gyldige slutninger ud fra

kausalskemaet, middel-mål-skemaet og “X” tæller som Y-skemaet, samt empiriske skemaer kaldet scenarier, frames (rammer) eller scripts (skripter): Vores viden om, hvordan fx et landskab ser ud (bakker, træer, marker osv.) danner scenarier. Vores viden om, hvad man fx gør, når man befinder sig i et køkken, på et kontor, i en bil osv. danner scripts.

Scenarier (omkring ting) og scripts (omkring handlinger) – eller som man også vil kunne kalde dem *forventelige slutningsskemaer* – er metafysisk struktureret som dele og helheder, altså mereologisk, men hvad deres indhold i øvrigt angår, vil de altid være produkter af vores erfaring.

19. Tekstreduktion og tekststruktur

KORT DEFINITION: En tekst er – illokutionært set – en sekvens af asserterede propositioner og – perlokutionært set – en sekvens af indbrydes ordnede talehandlinger i form af implikaturer. Indeholder teksten alene informativer, er strukturen homogen og “flad”, men indeholder den også kommissiver eller direktiver, vil disse talehandlinger altid være topstillet i tekstens hierarki af instrumentelle handlinger. Såvel “flade” som **hierarkiske tekststrukturer** vil kunne afdækkes ved **tekstreduktion**. På baggrund af en tekstreduktion kan en tekst – ud fra den topstillede talehandling – bestemmes *illokutionært som en assertiv tekst, der igen enten vil være af enten normativ, konstativ eller ekspressiv undertype, og perlokutionært som enten en informativ, en direktiv eller en kommissiv tekst.*

Ser vi på, hvad teksten refererer til i verden – hvilket kræver, at vi går ind i de enkelte propositioner i teksten – vil vi også her kunne belyse tekststrukturen ved en afdækning af den ved hjælp af tekstreduktion. Tekstreduktion her kan foretages ved brug af **generalisering, eksemplifikation, abstraktion** eller **konstruktion**.

Tekster kan omhandle enten (A) tingslige forhold [humesk årsag-virkning], (B) instrumentelt-handlemæssige forhold (instrumentalitet generelt, simple instrumentelle handlinger, perceptive akter, kompetitive handlinger, kooperative handlinger) [middel-mål] eller (C) menneskelige institutioner (heriblandt tankebærende tale) [indhold-udtryk] inkorporeret i instrumentel handlen eller (D) en blanding af forholdene i (A)-(C).

20. Argumentativ diskurs

KORT DEFINITION: Normalt forløber den kommunikative handling gnidningsfrit i de fleste dagligdags situationer. Der er her tale om forbigående rutiner, som ikke volder de store problemer. Undertiden kan der dog opstå *forståelses- og acceptabilitetsproblemer* af en så hårdnakket karakter, at det kræver et mere omfattende begrundelsesforløb at nå til forståelse og accept. Sådanne begrundelses- og anerkendelsesforløb kalder vi **(argumentative) diskurser**. I argumentative diskurser problematiserer vi de assertiver, vi normalt forstår og accepterer i den kommunikative handling, og søger at begrunde dem – i sidste instans gennem henvisning til de universelle talemidler, vi har til rådighed i form af assertiver med underbestemmelser (propositioner, prædikation, reference, indføringssituation, brugssituation osv.). Der findes **fire forskellige typer diskurs**, alt afhængig af, hvad det er, der problematiseres og søges indløst i den kommunikative handling eller i selve diskursen: **filosofisk-analytisk diskurs**, der sigter mod indløsningen af problematiserede normativer (definitioner m.v.), **teoretisk-empirisk diskurs**, der sigter mod indløsningen af den konstative del af problematiserede informativer, **praktisk-etisk diskurs**, der sigter mod indløsningen af problematiserede kommissiver og direktiver samt **æstetisk diskurs**, der retter sig mod problematiseret vederhæftighed og grundlæggende sigter mod indløsningen af æstetiske domme.

Argumentative diskurser er en særlig form for samtale. Den kræver undertiden, at man må forlade samtalen for at bevæge sig ud i den kommunikative handling og videre ud i den rene instrumentelle handling, som det fx vil være tilfældet ved eksperimentel efterprøvelse i fysikken.

I argumentative diskurser finder vi altid en eller flere personer, der enten forsvarer eller problematiser et eller andet assertiv. Argumentative diskurser er kendetegnet ved samtalerollerne **proponent** og **opponent**.

Argumentation har intet specielt med logik at gøre. Logik er et langt mere universelt fænomen, end det, der kan indhegnes bag og dyrkes i argumentative diskurser. Logik vedrører forståelsen og den repræsentative gengivelse af verdens form generelt – i tanke og handling som i sprog.

21. Argumentativ tekst

KORT DEFINITION: En **argumentativ tekst** er en tekst, som indgår i en argumentativ diskurs mellem en proponent og en opponert. Teksten er ofte også henvendt til et publikum, fra hvem der ønskes en mere passiv forståelse og accept. Opponentens identitet bliver som regel nævnt, og der bliver refereret til vedkommendes synspunkter i teksten. Selv om en argumentativ tekst ikke i sig selv vil kunne være nogen samtale eller diskurs, kan den i samme tekst referere til flere argumenter fra forskellige opponenter, ligesom der i teksten kan føres fiktive dialoger med de pågældende opponenter om, hvad disse evt. kunne tænkes at give som svar på proponentens argument eller argumenter.

22. Skønlitterær tekst

KORT DEFINITION: En **skønlitterær tekst** er en tekst, der i flere væsentlige planlagte henseender og specielt makrostrukturelt bryder med kommunikationsmaksimerne om sandfærdighed, relevans og korrekthed. Mens den faglitterære tekst ved brud nemt kan restituere sin normative integritet via implikaturer, er det normalt ikke muligt ved skønlitterære tekster. Skønlitterære tekster er ofte præget af løse eller åbne implikaturer.

Tekstræk, som indicerer tilstedeværelsen af skønlitterære implikaturer, er figurativitet (jf. 23), tropicitet (jf. 24), fiktivitet (jf. 25) og (grad af) realisme (jf. 26).

23. Figur, figurativitet

KORT DEFINITION: En **figur** er et begreb inden for stilistikken (retorikken). Figurer repræsenterer en reduktion af tekster til rene tekstudtryk (dvs. der ses bort fra det semantiske indhold og fra pragmatikken). Figurer er særlige mønsterdannelser i det tekstlige udtryk, fra identisk gentagelse over varieret gentagelse til mere komplicerede former for ramme- eller kædegentagelse.

En betingelse for fremkomsten af figurer i en tekst er, at man må bryde med alle de faglitterære kommunikationsmaksimer, dvs. maksimerne om sandfærdighed, relevans og semantisk og grammatisk korrekthed.

24. Trope, tropicitet

KORT DEFINITION: En **trope** er et begreb inden for stilistikken (retorikken). Til forskel fra figurerne repræsenterer troperne en vis brug af det semantiske indhold i en tekst, men kun som anledning til at kunne betjene sig af **implikaturer**. Udgangspunktet er en **semantisk defekt** (“Julie er solen”) eller en usandhed (“Han dolkede mig i ryggen” sagt, hvor det ikke har fundet sted), der repræsenterer tropens **markør**, dvs. det, hvormed afsender signalerer, at der er tale om en trope. Markøren består af et tropisk udtryk i en bogstavelig kontekst. Ud over markøren finder vi i tropen også en **mekanisme** samt en **parafrase/tolkning** formuleret i bogstavelige vendinger. Alt efter mekanismens art kan man skelne mellem forskellige troper: **metafor**, **metonymi**, **synekdoke** osv. For metaforens vedkommende består mekanismen i en *lighedssætten* mellem to genstande i verden. For metonymiens og synekdokens vedkommende består den i et *naboskab* mellem de to genstande. I metaforen “Skibet *pløjede sig* gennem vandet” er den fremhævede del det metaforiske udtryk og resten den bogstavelige kontekst; samlet danner udtrykket en markør for, at afsender har til hensigt at lade det være en metafor. Mekanismen er ligheden mellem det at pløje og så det skibet gør, når det sejler gennem vandet. Og parafrasen er den bogstavelige pendant til metaforen.

De fleste troper kan generere ikke blot én, men mange parafraaser, principielt set uendeligt mange. Den er åben eller løs.

Det sidste rejser spørgsmål om, hvorvidt troper har en betydning, der peger ud over det bogstavelige sprogs betydninger. Antagelser i den retning synes det dog ikke muligt at forsvare.

25. Fiktionalitet, fiktion

KORT DEFINITION: **fiktionalitet** er foregiven handlen, heriblandt foregiven talehandlen. Fiktionalitet er et analytisk begreb: Enten er en kommunikativ enhed kendetegnet af fiktionalitet, eller også er den det ikke. Her er det afsenderens intention, der bestemmer, om der er tale om et stykke fiktionalitet. Mange gange kan fiktionalitet identificeres via forfatters brug af forskellige former for metaassertiver. Men det gælder ikke altid.

Fiktionalitet må ikke forveksles med fiktion. Fiktionalitet er en analytisk kategori til karakterisering af forskellige enkelttræk i en tekst. **Fiktion** derimod er en skønlitterær tekstgenre. En tekst eller dramatisk fremstilling er fiktiv, hvis den er kendetegnet af *gennemgående fiktionalitet*, hvor afsender intenderer i udstrakt grad at trække på en fælles overenskomst eller kontrakt mellem afsender og modtager/publikum om, at kooperationsprincippet, og her ved tekster specielt maksimen om sandfærdighed, er sat ud af kraft for centrale propositioner i teksten.

26. (Grad af) realisme

KORT DEFINITION: En *realistisk tekst* inden for de skønlitterære genrer er en fiktiv tekst. Derfor kan det ikke i direkte forstand dreje sig om en tekst om virkeligheden. Spørgsmålet i forbindelse med realisme er da, hvorfra teksten låner sit navn: "realisme". Svaret er, at den parasitært låner navnet fra forskellige saglitterære tekster med reference til virkeligheden.

Realisme er i modsætning til fiktion et spørgsmål om grad, om mere eller mindre. Ligesom et modeltog i større eller mindre grad kan ligne det rigtige tog, den er en model af, således kan en realistisk fiktiv tekst i større eller mindre grad ligne de rigtige tekster, den søger at modellere, imitere eller mime.

I moderne postmodernistisk realismeteorier (Paul de Man, Roland Barthes) sammenblandes filosofisk og litterær realisme ofte. Derved kan man komme til den konklusion, at den realistiske fiktive tekst skulle kunne være en tekst om verden, fuldstændig ligesom en naturvidenskabelig afhandling. Det har selvfølgelig intet på sig. Realistiske fiktive tekster er qua realistiske fiktive tekster på ingen måde interessante i nogen filosofisk realistisk forstand af ordet.

27. Genre (tekstgenre)

KORT DEFINITION: En *genre* er pragmatisk set et prototypisk forventningsmønster i en tekst, sådan som det viser sig (1) i tekstens kommunikative udtryk (dvs. syntaktisk), (2) i tekstens kommunikative indhold (dvs. semantisk) eller (3) i tekstens kommunikative funktioner (dvs. pragmatisk). Alt efter graden af gricesk implikaturdan-

nelse inden for områderne figurativitet, tropicitet, fiktivitet og grad af realisme vil vi overordnet kunne inddele alle tekster i enten **saglitterære tekster** (kendetegnet pragmatisk ved lav grad af implikaturdannelse) eller **skønlitterære tekster** (kendetegnet pragmatisk ved høj grad af implikaturdannelse især gennem anvendelse af åbne eller løse implikaturer).

Formallogisk notation

<i>egennavne:</i>	"A", "B" ... (fx "Jens", "Aarhus")
<i>prædikater:</i>	"P", "Q" ... (fx "er stor", "er en kage")
<i>relationsudtryk:</i>	"R", "S" ... (fx "bager", "skriver")
<i>individvariable:</i>	"x", "y" ... (står for vilkårligt singularium)
<i>sætningsfunktioner:</i>	"P(x)", "R(x,y)" ... (fx "x er stor" "x bager y")
<i>elementær sætning:</i>	"P(A)", "R(A,B)" ... (fx "Jens er stor", "Jens bager en kage")
<i>kvantorbundne sætninger:</i>	" $\exists x(P(x))$ " (der eksisterer mindst én x, hvor x er P) " $\forall x(P(x))$ " (for alle x gælder, at x er P)
<i>sætningsvariable:</i>	"p", "q" ... (står for vilkårlig sætning)
<i>konnektorer:</i>	"&" (og), "∨" (eller/og), "→" (hvis-så), "¬" (ikke) (fx "p & q" ("p og q"), "¬p ∨ q" ("ikke p eller/og q"))
<i>bestemte beskrivelser:</i>	" $\exists x(\text{mand}(x) \ \& \ \forall y(\text{mand}(y) \rightarrow (y = x)))$ " (fx "manden", "den lille havfrue"). Bestemte beskrivelser kan kort skrives " $\iota x(P(x))$ " (dvs. "det x, hvor x er P"; "ι" er det græske bogstav iota)
<i>modaloperatorer:</i>	"□" (nødvendigvis), "◇" (muligvis) (fx " $\square(p \rightarrow q)$ " = "nødvendigvis, hvis p, så q")